

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**KIRIM TATAR TÜRKÇESİ,
İBRAİM PAŞI – CANLI NİŞAN
(TRANSKRİPSİYONLU METİN – DİL ÖZELLİKLERİ – SÖZLÜK)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kürşat ÖZER

Balıkesir, 2018

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**KIRIM TATAR TÜRKÇESİ,
İBRAİM PAŞI – CANLI NİŞAN
(TRANSKRİPSİYONLU METİN – DİL ÖZELLİKLERİ – SÖZLÜK)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kürşat ÖZER

Danışman: Prof. Dr. Hülya SAVRAN

Balıkesir, 2018

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün ... T. D. E. .... Anabilim Dalında 2009/2541015 numaralı
Kürsat ÖZER'in hazırladığı (TARİHİ TATAR TÜRKÇESİ, İBRAHİM PAŞI-CANLI NİŞAN
konulu DOKTORA/YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI,
Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 18/05/2018
tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY
BİRLİĞİ/OY-ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

Üye (Danışman)
Prof. Dr. Hülya SAYRAN

Üye
Doç. Dr. Huseyin DURGUT

Üye

Üye

Üye

Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

78 06 2018

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

ÖZET

KIRIM TATAR TÜRKÇESİ, İBRAİM PAŞİ – CANLI NİŞAN (TRANSKRİPSİYONLU METİN – DİL ÖZELLİKLERİ – SÖZLÜK)

Özer, Kürşat

Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hülya SAVRAN

2018, 300 Sayfa

Kırım Tatar Türkçesi, İbrahim PAŞİ – Canlı Nişan (Dil Özellikleri-Transkripsiyonlu Metin–Sözlük) konulu bu tez çalışması İbrahim PAŞİ'nin Canlı Nişan adlı eserinin 1998 baskısı esas alınarak hazırlanmıştır. Çalışmada Hülya SAVRAN'ın “Kırım Tatar Türkçesi: Dil Özellikleri - Metinler – Sözlük” isimli eseri temel çerçeve olarak alınmıştır. Çalışma, dil özellikleri, transkripsiyonlu metin, sözlük olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Dil özellikleri bölümü, ses bilgisi ve şekil bilgisi olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir. Ses bilgisi bölümünde ünlü, ünsüzlerin özellikleri ve ses olayları incelenmiştir. Şekil bilgisi bölümünde çekim ekleri, yapım ekleri ve kelime türleri incelenmiştir.

Transkripsiyonlu metin bölümünde eserin Kiril alfabesinden Latin alfabesine aktarılması yapılmıştır.

Metnin Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmadığı için çalışmaya ayrıntılı bir sözlük bölümü konmuştur. Sözlükte kelimelerin anlamlandırılmasında eser esas alınmıştır.

Yapılan çalışma sonucunda eserin dilinin, dil özellikleri bakımından Türkiye Türkçesinin yoğun etkisi altında olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Paşı, Canlı Nişan, Kırım Tatar Türkçesi, Dil İncelemesi

ABSTRACT

CRIMEAN TATAR TURKISH, İBRAİM PAŞİ – CANLI NİŞAN (TEXT WITH TRANSCRIPTION – GRAMMAR – GLOSSARY)

ÖZER, Kürşat

MA Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Adviser: Prof. Dr. Hülya SAVRAN

2018, 300 Pages

This study, entitled Crimean Tatar Turkish, İbrahim PAŞİ - Canlı Nişan (Grammar - Text With Transcription - Glossary) has been prepared based on the edition of İbrahim PAŞİ's literary work named Canlı Nişan in 1998. The work of Hülya SAVRAN, named "Crimean Tatar Turkish: Texts - Language Features - Glossary" constitutes the basic framework of the study. The study includes three main sections; grammatical analysis, text with transcription, glossary.

Grammatical analysis includes two subheadings, phonetics and morphology. In phonetics section, the features of vowels and consonants, and phonetic events are studied. In morphology section, inflectional suffixes, derivational affixes and types of words are studied.

In the section of the text with transcription, the work written by Cyrillic alphabet, has been rewritten by Latin alphabet.

As the text isn't translated into Turkey Turkish, a detailed glossary has been added. In the glossary, the work is used as a base explaining the meaning of words.

As a result this thesis shows us the language of the work im under the great influence of Turkey Turkish in terms of the language features.

Keywords: İbrahim PAŞİ, Canlı Nişan, Crimean Tatar Turkish, The Study of Language Features.

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Çağdaş Kırım Tatar Edebiyatının önemli yazarlarından olan İbrahim PAŞI'nın "Canlı Nişan" adlı eserinin dil özelliklerinin tespit edilmesine dayanmaktadır. Bu yolla Kırım Tatar Türkçesindeki Oğuz ve Kıpçak şivelerinin etkileri ile başta Rusça olmak üzere diğer yabancı dillerin etkilerinin boyutları ortaya çıkarılmıştır.

İbrahim PAŞI'nın bu çalışmaya kaynak olan "Canlı Nişan" adlı kitabı sırasıyla; Canlı Nişan (roman), Ana (povest) ve Şeytan Esirliğinde (hikâye) adlı üç hikâyeden oluşmaktadır.

Tez aşamasında kaynak eserin tespiti için genel ağ üzerinden irtibat sağlanan Prof. Dr. Adile EMİROVA'nın görüşü alınmış, belirlenen eserin temini içinse Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi'nin yardımına başvurulmuştur. Daha sonra eser taranarak bilgisayar ortamına aktarılmış ve transkripsiyonu yapılmıştır. Türkiye Türkçesine aktarım yapılmamış olup kapsamlı bir sözlük hazırlanmıştır.

Tez çalışması kaynak seçiminde desteğini esirgemeyen sayın Prof. Dr. Adile EMİROVA'ya, kaynağın temininde yardımcı olan Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yönetim Kurulu Üyesi sayın Mükremin ŞAHİN'e, yardımcı kaynaklara ulaşmamdaki yardımları nedeniyle sayın Prof. Dr. Zuhel YÜKSEL ve sayın Prof. Dr. Hakan KIRIMLI'ya, yorucu ve yoğun çalışmalarla ortaya çıkarılan tez çalışmasının her aşamasında yol gösteren, destekleyen ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım sayın Prof. Dr. Hülya SAVRAN'a, bu yola çıkmam konusunda beni yüreklendiren ve her zaman sonsuz desteğiyle yanımda olmasından güç bulduğum eşim Gamze ÖZER'e, aramıza katılmalarıyla hayata anlam katan kızlarım Almıla ve İsenbike'ye teşekkür ediyor ayrıca Kırım Tatar Türkü olan rahmetli dedem Hasan AKYOL'u saygı ve sevgiyle anıyorum.

Kürşat ÖZER

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	vi
ÖN SÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. PROBLEM.....	1
1.2. AMAÇ.....	1
1.3. ÖNEM.....	2
1.4. SINIRLILIKLAR.....	3
2. İLGİLİ ALANYAZIN.....	4
2.1. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	4
2.2. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	4
3. YÖNTEM.....	8
3.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ.....	8
3.2. BİLGİ TOPLAMA KAYNAKLARI.....	8
3.2. BİLGİLERİN TOPLANMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	8
4. BULGULAR VE YORUMLAR.....	10
4.1. KIRIM TATAR TÜRKLERİ VE KIRIM TATAR TÜRKÇESİ.....	10
4.2. İBRAİM PAŞI'NIN HAYATI VE ESERLERİ.....	12
4.3. SES BİLGİSİ.....	15
4.3.1 ÜNLÜLER.....	15
4.3.1.1. Ünlülerin Sınıflandırılması.....	15
4.3.1.1.1. Teşekkül Noktalarına Göre.....	15
4.3.1.1.2. Açıklık Kapalılık Derecelerine Göre.....	15
4.3.1.1.3. Teşekkülleri Sırasında Dudakların Aldığı Duruma Göre.....	16
4.3.1.2. Ünlü Uyumları.....	16
4.3.1.2.1. Damak Uyumu (Kalınlık İncelik Uyumu).....	16
4.3.1.3. Ünlü Değişmeleri.....	20
4.3.1.3.1. İnce Ünlülerin Kalınlaşması.....	20
4.3.1.3.2. Kalın Ünlülerin İnceleşmesi.....	20
4.3.1.3.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması.....	21
4.3.1.3.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi.....	22

4.3.1.3.5. Geniş Ünlülerin Daralması	22
4.3.1.3.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi	23
4.3.1.4. Ünlü Türemesi	23
4.3.1.4.1. Başta Ünlü Türemesi	23
4.3.1.4.2. İçte Ünlü Türemesi	23
4.3.1.4.3. Sonda Ünlü Türemesi	24
4.3.1.4.4. î Yerine iy (Diftong) Türemesi	24
4.3.1.5. Ünlü Düşmesi	25
4.3.1.5.1. İçte Ünlü Düşmesi	25
4.3.2. ÜNSÜZLER	26
4.3.2.1. Ünsüzlerin Sınıflandırılması	26
4.3.2.1.1. Ses Yolunun Daralma veya Kapanmasına Göre:	26
4.3.2.1.2. Gırtlaktaki Ses Tellerinin Titreyip Titrememesine Göre:	27
4.3.2.1.3. Boğumlanma Yerlerine Göre:	28
4.3.2.1.4. Seslerin Bolluğuna ve Azlığına Göre:	28
4.3.2.2. Ünsüz Uyumu	29
4.3.2.3. Ünlü – Ünsüz Uyumu	30
4.3.2.4. Ünsüz Değişmeleri	30
4.3.2.4.1. Ötümlüleşme	30
4.3.2.4.2. Ötümsüzleşme	33
4.3.2.4.3. Sızıcılaşma	34
4.3.2.4.4. Patlayıcılaşma	36
4.3.2.4.5. Bolünlüleşme (Sonantlaşma)	37
4.3.2.4.8. Ünsüz Türemesi	40
4.3.2.4.9. Dudaklılaşma	40
4.3.2.4.10. Göçüşme	41
4.3.2.4.11. Tekleşme	41
4.3.2.4.12. İkizleşme	42
4.3.2.4.13. Büzülme	42
4.3.2.4.14. Yutulma	43
4.3.2.4.15. Ünsüz Kaynaşması	43
4.3.2.4.16. Ünsüz Ayrışması	44
4.3.2.4.17. Kaynaşma	44
4.3.2.4.18. Hece Düşmesi	44
4.3.2.4.19. Değişmelik Parça	45
4.4. ŞEKİL BİLGİSİ	45

4.4.1. EKLER	45
4.4.1.1. Çekim Ekleri	45
4.4.1.1.1. İsim Çekim Ekleri	45
4.4.1.1.2. Fiil Çekim Ekleri	55
4.4.1.2. Yapım Ekleri	77
4.4.1.2.1. İsimden İsim Yapan Ekler	77
4.4.1.2.2. İsimden Fiil Yapan Ekler	81
4.4.1.2.3. Fiilden İsim Yapan Ekler	83
4.4.1.2.4. Fiilden Fiil Yapan Ekler	89
4.5. KELİME TÜRLERİ	94
4.5.1. İsimler	94
4.5.1.1. İsim	94
4.5.1.2. Sıfat	96
4.5.1.3. Zamir	98
4.5.1.4. Zarf	101
4.5.1.5. Edat	103
4.5.2. Fiiller	106
4.5.2.1. Birleşik Fiiller	107
5. SONUÇ	111
TRANSKRİPSİYONLU METİN	113
SÖZLÜK	252
KAYNAKÇA	298

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ŋ : Art damak “n”si

ķ : Art damak “k”si

ğ : Art damak “g”si

1. GİRİŞ

1.1. PROBLEM

Bu çalışmanın problemi İbrahim PAŞİ'nin "Canlı Nişan" adlı eserinden hareketle Kırım Tatar Türkçesindeki ses ve şekil bilgisiyle ilgili özelliklerin belirlenmesidir.

Ses bilgisi, seslerin ortaya çıkışı, seslerin nitelikleri ve sınıflandırılması, seslerdeki değişim ve gelişmeler, vurgu ve tonlama gibi konuları inceler. Şekil bilgisi, kökleri ve ekleri sınıflandırır ve bu unsurları açıklamaya çalışır. Dildeki kök ve eklerin nasıl kullanıldığını, birbirleriyle ilişkilerini inceler. Biz de çalışmamızda İbrahim PAŞİ'nin "Canlı Nişan" adlı eserinden hareketle Kırım Tatar Türkçesinin ses ve şekil bilgisi özelliklerini incelemeye ve örneklerle tespitlerimizi ortaya koymaya çalıştık.

1.2. AMAÇ

Bu çalışmada Kırım Tatar yazarlarından İbrahim Paşı'nın "Canlı Nişan" adlı eserinden hareketle Kırım Tatar Türkçesinin ses ve şekil bilgisi özelliklerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Kırım Tatar Türkçesinde kaç ünlü vardır?

2. Bu ünlüer nasıl sınıflandırılır?
3. Bu ünlülerde meydana gelen ses olayları nelerdir?
4. Kırım Tatar Türkçesinde kaç ünsüz vardır?
5. Bu ünsüzler nasıl sınıflandırılır?
6. Bu ünsüzlerde meydana gelen ses olayları nelerdir?
7. Kırım Tatar Türkçesindeki ekler nelerdir?
8. Kırım Tatar Türkçesindeki kelime türleri nelerdir?

1.3. ÖNEM

Orhun Yazıtlarından günümüze tarihi gelişimini gözlemleyebildiğimiz ve inceleyebildiğimiz Türkçe günümüzde farklı lehçelerle varlığını sürdürmektedir.

Çağdaş Türk Lehçeleri ile ilgili yapılan çalışmalar son yıllarda artmakta ve bu çalışmalar içerisinde ses ve şekil bilgisi incelemeleri önemli bir kısmı oluşturmaktadır.

Bir dilin özelliklerini tespit etmede o dilin edebiyatı önem arz etmektedir. Bu sebeple yapılan çalışma için edebi bir eser hareket noktası olarak alınmış ve İbrahim PAŞI'nın "Canlı Nişan" adlı eserinden hareketle Kırım Tatar Türkçesine ait ses ve şekil bilgisi özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.4. SINIRLILIKLAR

Bu alışma İbrahim PAŞI'nin Kırım Tatar Türkçesi ile kaleme aldığı "Canlı Nişan" adlı eseri ve bu eserin ses ve Şekil bilgisi incelemesi ile sınırlıdır.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmada, Kırım Tatar Türkçesi ile ilgili olarak daha önce yapılmış çalışma ile ses ve şekil bilgisi incelemelerinin yer aldığı eserler göz önünde tutulmuştur. Bu tür çalışmalarda yapılan sınıflandırmalarla ilgili olarak öncelikle tanımlamalara yer verilmiş ve ortaya çıkan kurallar ve özelliklerle ilgili örneklendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle eserin yazarı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ses ve şekil bilgisi incelemesinde, bu bölümle ilgili tanım ve kurallar verilmiş ve bu kurallar bütünü, çalışmamızın hareket noktası olan eserin tamamına uygulanmıştır. Bu kurallardan hareketle eserden tespit edilen örnekler incelenmiştir. Uygulanan bu sistem çalışmamızın kuramsal temelini oluşturmaktadır.

2.2. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Çalışmamızın çerçevesini de oluşturan Hülya SAVRAN'ın "Kırım Tatar Türkçesi: Dil Özellikleri - Metinler – Sözlük" adlı eserinde dil özellikleri, ses bilgisi, şekil bilgisi ve cümle bilgisi ana başlıkları ile incelenmiştir. Bu ana

başlıklar altında; ses bilgisi, ses uyumları ve değişimleri, eklerin türleri, kelime türleri ve çekimi, cümle bilgisi, kelime grupları, cümlelerin öğeleri ve cümle yapısı konuları ele alınmıştır. Örnekler üzerinden Türkiye Türkçesiyle zaman zaman karşılaştırmalar da yapılmıştır. Ayrıca çalışmaya bir sözlük de eklenmiştir.

Zuhal YÜKSEL'in "Kırım Tatar Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi" isimli eseri de ses bilgisi ve şekil bilgisi bölümlerinden oluşmaktadır. Ses bilgisi bölümünde; Kırım Tatar Türkçesinde bulunan sesler, bunların tanımları, ses özellikleri ve olayları incelemiştir. Şekil bilgisi bölümünde ise; yapım ekleri, isim, sıfat, zarf, fiil, bağlaç, edat, ünlem konuları işlemiştir.

Savran'ın (2007) "Kırım Tatar Türkçesinde Kullanılan "-keç" Zarf Fiil Eki ve Bu ekin Tarihi Seyri Üzerine" başlıklı makalesinde Kırım Tatar Türkçesi yazı dilinde Oğuz Türkçesinden ziyade Kıpçak Türkçesi özelliklerinin ağır bastığı tespit edilmiş ve bu alanda yapılacak çalışmalara kaynak olmuştur.

Diğer benzer çalışmalar ise şunlardır:

CAN, Seval. (2012). Uriye EDEMOVA'nın Aydın Gecede Romanı Esasında Kırım Tatar Türkçesinde Edatlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

CEHRİ, Murad Ali. (2004). Kırım Türkçesinde Sıfat-Fiiller, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÇAĞAL, Emine. (2007). Kırım Türkçesinde Zarf-Fiiller, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÇENELİ, İlhan (1997). Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri, (çev. M. Argunşah), TDK yay., Ankara.

DOERFER, Gerhard (1959). Das Krimtatarische, Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden, s.369-370. Türkçesi: Mustafa Argunşah, Kırım Tatarcası, Türk Dünyası Araştırmaları, s.94, Şubat 1995, s. 177-203.

ERCİLASUN, A. Bican (2005). Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, Akçağ yay., Ankara.

GRANNES, Alf (1996). Soviet Book Production in the Crimean Tatar Language 1958 - 1983, Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988, TDK yay., Ankara, s. 187-193.

İŞIKTAŞ SAVA, İŞILAY. (2008). W. RADLOFF'un Derlemelerinde Kırım Tatar Türkçesinin Özellikleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İŞIKTAŞ SAVA, İŞILAY. (2015). Kırım Tatar Şairi Şakir Selim'in Şiirleri (Metin-Aktarma-İnceleme), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KORKMAZ, Satı Burcu. (2014). Kırım Tatar Türkçesinde Kiplik Belirteçleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

OR, Oktay (1996). Kırım'da Konuşulan Türk Diyalektleri ve Güney Kırım Diyalektinde Görülen Bazı Ses Özellikleri, Emel Dergisi, Temmuz - Ağustos, s.5.

ÖNER, Mustafa (1998). Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK yay., Ankara.

ÖZKAN, Nevzat (2007). Türk Dilinin Yurtları, Akçağ yay., Ankara.

ÖZKAN, Nevzat (2008). Kırım Tatar Türkçesinin Yayılma Alanları, Turkish Studies, Volume 3/7, s.524-554.

ÖZYETGİN, A. Melek (1996). Altınordu Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi, TDK yay., 653, Ankara.

SAMOYLOVİÇ, A. (1988). Kırım Türk Yazı Dilinin Tarihçesi, (çev. R. Uygun), TDAY Belleten 1960, Ankara, s. 373-379.

SAVRAN, Hülya (1991). Güney Kırım Türkçesi (Metin-Dil Özellikleri-Sözlük), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

SEZGİN, Filiz. (2007). Kırım – Tatar Yazarı Ayder Osman'ın "Yıllar ve Dostlar" Adlı Eserinin Dil Özellikleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

SEVORTYAN, E. V. (1966). Krımsko-tatarskiy yazık, Tyurski Yazıkı, Yazıkı Naradov SSSR, Moskva, s234, Türkçesi: ALİYEVA, Minera (2001), Kırım Tatarcası, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, s.10, s229.

TURAN, Aysel. (2007). Kırım – Tatar Yazarı Uriye EDEMOVA'nın "Ömürlük Yanımdasın" Romanının Dil Özellikleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

YÜKSEL, Zuhul (1992). Kırım Türk Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı 3. Cilt Edebiyat, TKAE yay., Ankara, s. 684-704.

YÜKSEL, Zuhul (2007). Kırım Tatar Türkçesi, Türk Lehçeleri Grameri (Editör A. Bican Ercilasun), s. 811-882, Akçağ yay., Ankara.

YÜKSEL, Zuhul (1989). Polatlı Kırım Türkçesi Ağzı, TKAE yay., Ankara.

3. YÖNTEM

3.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Çalışma, genel karakteriyle tanım sınıflandırmalarından yola çıkılarak dil bilgisi bakımından bir metin çözümlemesidir. Çözümleme de, metnin ses ve şekil bilgisi açısından incelenmesine dayalıdır.

3.2. BİLGİ TOPLAMA KAYNAKLARI

“Kırım Tatar Türkçesinin ses ve şekil bilgisi özelliklerinin ortaya konulması” için başvurulan bilgi toplama kaynağı, İbrahim PAŞI'nın “Canlı Nişan” adlı eseridir. Eserdeki örneklerden yola çıkılarak Kırım Tatar Türkçesinin ses ve şekil bilgisi özellikleri tespit edilmiş ve çalışmada sunulmuştur.

3.2. BİLGİLERİN TOPLANMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın temeli olarak Hülya SAVRAN'ın “Kırım Tatar Türkçesi: Dil Özellikleri - Metinler – Sözlük” isimli eseri alınmış ve çalışmanın çerçevesi buna göre belirlenmiştir.

Çalışmada eserde yer alan kelimeler, ses ve şekil bilgisi açısından incelenerek fişleme yöntemiyle sınıflandırılmıştır. Sonrasında bu fişler ilgili

kural ve özellikler altında toplanmış ve ilgili bölümlerde örnek olarak verilmiştir.

Dil özellikleri bölümünde örnekler verilirken yanında parantez içinde öncelikle orijinal metindeki sayfa numarası sonrasında ise orijinal metindeki satır numarası verilmiştir.

Transkripsiyonlu metin kısmında ise orijinal sayfa ve satır numaraları sona eklenmiştir.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Kırım Tatar Türkleri ve Kırım Tatar Türkçesi

“Tatar” kelimesini Ruslar çoğunlukla Müslüman Türkler için kullanmışlardır. (Maksud, 1996, 214)

XII. yüzyılda Moğol istilasının başlamasıyla beraber yeni bir göç dalgası olmuş ve bazı Türk boyları batıya doğru hareket etmiştir. Daha önceden de Türklerin yaşamış oldukları yerlere yeni boylar gelerek yerleşmiştir. Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyinde nüfus artmıştır. Moğollarla da karışan bu yeni Türk toplulukları zamanla politik olarak da “Tatar” olarak anılmaya başlanmıştır. Batılı araştırmacılar “Tatar” ismini Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Türkler için kullanmışlardır. Osmanlılar ise XVI. yüzyıldan başlayarak Kuzey Türkleri için bu kelimeyi kullanmışlardır. Arap araştırmacılar ise “Moğol” a karşılık olarak “Tatar” kelimesini tercih etmişlerdir. (Sümer, 2011, 168)

Ana unsurlarını Kıpçak lehçesinden alan Kırım Tatar Türkçesi, Türk dilinin diğer lehçeleriyle de etkileşimde bulunmuştur. Kırım Hanlığı döneminde Osmanlı egemenliğine giren Kırım'da Oğuz lehçesi etkisi başlamış ve günümüze kadar artarak devam etmiştir.

“Millet-i mahkûme” olarak tek tek ele alındığında her birinin karşı karşıya bulunduğu çok ciddi içtimai iktisadi ve hatta siyasi meselelerle başa çıkabilmesi mümkün görünmeyen bu müslüman Türk halkları birleştikleri takdirde büyük bir güç teşkil edebilirlerdi. Gaspralı' ya göre bunlar zaten mevcut olan ortak din, dil ve kültür temellerine göre modern anlamda tek bir

Türk milleti halinde birleşebilirdi. Bunun yolu ise söz konusu Türk toplumlarının hepsine şamil yeni ve milli anlayışta bir eğitim sistemiyle ortak bir edebi Türkçe'nin ihdasıydı. Gaspıralı bu esaslar üzerinde ortaya attığı eğitim sistemini Usul-i Cedid olarak adlandırdı.” (Kırımlı, 2002, 459)

“Gaspıralı, Tercüman gazetesinde, bütün dünya Türklüğünün anlayabileceği ortak bir edebî dil geliştirmeye çalışmış, bu edebî dilin de Osmanlı Türkçesi olmasını istemişti.” (Toker, 2004, 36)

Doerfer, Kırım Tatar Türkçesini; Merkezi Kırım Türkçesi, Kırım Osmanlıcası, Kırım Tatarcası, Kırım Nogaycası, Dobruca Tatarcası, Dobruca Nogaycası şeklinde sınıflandırmıştır. (Doerfer, 1995, 177)

Kırım Tatar Türkçesi, Kuzey (bozkır-çöl) ve Güney (yalı boyu) Kırım Tatar Türkçesi olmak üzere ikiye ayrılrsa da bu iki kolun özelliğini taşıyan Bahçesaray (orta yolak) Tatar Türkçesi ile beraber üç başlıktan bahsedebilmekteyiz.

Bozkır-çöl şivesi Kırım'ın kuzeyindeki alanlar ve Nogayların oturdukları bölümde hâkimdir. Kıpçak özellikleri taşımaktadır.

Yalı boyu şivesi Karadeniz sahillerinde yer alan halk tarafından kullanılmaktadır. Bu bölgenin özellikle Osmanlı dönemindeki Anadolu ile olan etkileşimi sayesinde kuvvetli bir Türkiye Türkçesi etkisi görülmektedir.

Bahçesaray şivesi ise orta bölge olarak adlandırılan bölgedeki Bahçesaray, Simferopol, Karasubazar gibi şehirlerde yaşayan kişiler ve dağlık alanlarda yaşayan halk tarafından kullanılmaktadır. (Savran, 2009, 2-3)

Kırım Tatarları 1938'den günümüze Kiril alfabesi kullanmaktadır. Günümüzde ise Latin alfabesine geçişle ilgili çalışmalarına hızla devam etmektedirler.

4.2. İbrahim Paşı'nın Hayatı ve Eserleri

İbrahim Paşı, 20 Kasım 1918 tarihinde Kırım'ın Aluşta kasabasının Tuvak köyünde bir işçi ailesinde dünyaya geldi. (Fazıl, 2001, 435). Aluşta'da orta mektepte eğitimine devam eden Paşı bir taraftan da edebiyat çalışmalarını sürdürdü. Nasıl yazar olduğunu anlattığı bir yazısında İbrahim Paşı bu dönem yazdığı bir gazete makalesinden özellikle bahsetmektedir. (Paşı, 2004) Makalesi, dönem gençlerinin merkezi "Yaş Kuvet" gazetesinde yayınlanmıştır. (Nurmanbetova, 2010, 19) Makalesinde, çocukların ağaçlara yazı yazarak onlara zarar vermelerinden, duvarlara kötü sözler yazmalarından ve aralarında lakaplar takmalarından bahsederek bu kötü davranışları eleştirmektedir. Fakat bu makalede okuldaki arkadaşlarının yanı sıra köyündeki bir arkadaşının lakabını da kullanmış ama öyle bir öğrencinin okulda olmadığı ortaya çıkınca Paşı fazlasıyla eleştiri almıştır. Sonucunda ise "Demek ki, makale olsun, fıkra olsun her şey doğru yazılmalıdır. Yalan, uydurma şeyler okurlar tarafından kabul edilmemektedir." kanaatine sahip olmuştur. Bundan sonraki edebiyat yaşantısında kendisine bunu düstur olarak kabul etmiştir. Aluşta'da okuduğu yıllarda köyündeki ev baskınlarının birinde babası, amcası ve dayısıyla beraber 17 kişi "halk düşmanı" damgasıyla tutuklanmıştır. (Paşı, 2004)

1939 yılında orta mektebi bitiren Paşı, Akmesic'teki Kırım Pedogoji Enstitüsü Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı bölümüne girdi. Aynı sene Aluşta'daki yerel bir gazete olan "Lenin Yolu"nda "Ali" adlı ilk hikâyesi yayımlandı. (Fazıl, 2001, 435). Bu hikâyesindeki Ali, yaramaz ama bir o kadar da merhametli, haksızlığa tahammülü olmayan, çobanlık yapan ve geceleri de mezarlıkta geceleleyen bir çocuktur. İbrahim Paşı Ali'yi, ölümlerden değil dirilerden korkan bir kahraman olarak tasvir etmiştir. (Paşı, 2004) Bu dönemde şiir çalışmalarına da devam eden Paşı, zamanla bu alandaki yetersizliğine kanaat getirip şiir yazmayı bırakmıştır.

1944 yılının mayıs ayında Kırım Tatar halkı Alman işgalcilerine yardım ettikleri bahanesiyle Orta Asya'ya ve Ural'a sürgün edilmiştir. Bu dönemde İbrahim Paşı de Özbekistan'a, Taşkent'e sürülmüştür.(Süleyman, 2008, 11).

1957 senesinde yayımlanmaya başlayan “Lenin Bayrağı” Kırım Türk şairleri, yazarları, sanatçıları ve âlimleri için bir merkez halini almıştır. (Yüksel, 1992) 1963 senesinde savaştan sonra yazdığı “Azbarında Kuyusu Bar” adlı ilk hikâyesi yayımlanmıştır. Bu ilk adımdan sonra yeni yeni yazıları yayımlanmaya başlamıştır.

İbrahim Paşı'nın hikâyelerini topladığı “Çeçek ve Kan” adlı kitabı 1970 senesinde G. Gulam yayınevinde yayımlanmıştır. Daha sonra ise hikâye çalışmaları üzerine yoğunlaşmış ve hikâye türünde eserler vermiştir. Paşı'nın, 1975'te “Yürek Emirinen”, 1978 senesinde de “Yıldızlı Geceler” adlı hikâyeleri ile 1983'te “Bir Afta” ve 1988'de de “Altın Boyalar” adlı eserleri yayımlanmıştır. 1988 senesinde “Üzülgen Zincir” adlı romanını yazdı. Eser 1989 senesinde “Yıldız” gazetesinde yayımlanmıştır.

Köylülerin hayatları, çalışkanlıkları, saf sevgileri, üzüntü ve kaygıları, arzuları İbrahim Paşı'nın eserlerinde dikkat çekici şekilde işlenmiştir. Yazarın eserlerinde halkların kardeşliği, vatan sevgisi ayrıca yer tutmuştur. İnsanları karşılıksız olarak sevmek ve manevi olarak iyiliğe davet etmek eserlerinin amacı olmuştur.

İbrahim Paşı SSCB yazarlar birliğinin üyeliğine kabul edilmiştir. 1993 senesinde Kırım'a dönen Paşı Akmescit'e yerleşmiştir. 1994 yılında ise Ukrayna yazarlar birliğine İbrahim Paşı üye olarak kabul edilmiştir. Dönüşünden sonra kaleme aldığı eserlerinde Paşı, vatanlarına dönmeye çalışan insanların çektiği zorlukları işlemiştir. Yazarın bu konuyu işlediği, “Belki Daa Körüşürmiz” ile “Sınğan Pıtak” hikâyeleri Ukrayna diline tercüme edilerek Krimaska Svitlitsa gazetesinde yayımlanmıştır. (Fazıl, 2001, 436)

1998'de İbrahim Paşı'nın doğumunun 80. yılı münasebetiyle Tavriya yayınevi “Canlı Nişan” isimli kitabını yayımlamıştır. (Süleyman, 2008, 11). Bu kitapta yazarın “Canlı Nişan” romanı ile “Ana” ve “Şeytan Esirliğinde” isimli hikâyeleri yer almaktadır.

Canlı Nişan isimli eserinde Smail Temet isimli kahramanın Sovyet döneminde yaşadığı baskı ve şiddet ayrıntılı şekilde işlenmiştir. Aslında bir milletin çektiği sıkıntılar gün yüzüne çıkarılmıştır.

Ana isimli hikayede ise kocasını kaybetmiş bir kadın olan Gülzade'nin çocuklarını yalnız başına büyütürken yaşıdığı sıkıntılar işlenmiştir. Bu konu işlenirken toplumsal sorunlara da eleştirel bir bakış getirmiştir.

Şeytan Esirliğinde hikayesinde ise ömrünü zindanlarda ve çalışma kamplarında geçmiş Cafer'in son günlerini konu edinmiştir. Eğitimi ve iyi bir ressam olan Cafer hayatının önemli bir kısmını Sibiryada sürgünde geçirmiş ve bu onun ruhunda ve bedeninde kalıcı hasarlara neden olmuştur. Cezası bittikten sonra toplumsal hayata katılmaktaki çektiği sıkıntıları işlemiştir.

Yazar, eserlerinde olaylar karşısında insanların nasıl davranması gerektiğini öne sürmeden insanların durumlarını ortaya koymuş ve olması gerekenden ziyade olanı işlemiştir. Paşı eserlerinde insan hayatındaki olumlu veya olumsuz karakterdeki kahramanları yüceltmeden, aşığılamadan, hayatta nasılsalar öyle göstermeye çalışmaktadır. Yazarın eserlerindeki kahramanlar, hayatlarının en karanlık dönemlerinde, önlerine çıkan engelleri acele etmeden adım adım geçmektedirler.

İbrahim Paşı 13 Haziran 2008' de Kırım'ın Akmescit şehrinde vefat etmiştir. (Fazıl, 2001, 436)

4.3. SES BİLGİSİ

4.3.1 ÜNLÜLER

Kırım Tatar Türkçesinde sekiz ünlü vardır: a, e, ı, i, o, ö, u, ü.

4.3.1.1. Ünlülerin Sınıflandırılması

Kırım Tatar Türkçesinde de ünlüler, çıkışlarındaki özelliklere göre üç bölüme ayrılırlar.

4.3.1.1.1. Teşekkül Noktalarına Göre

Dilin, ağız boşluğundaki öne veya arkaya doğru hareketine göre oluşan bu ünlüler oluşum yerine göre isimlendirilirler. Bu ünlüler “art / kalın” ve “ön / ince” olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Ön: e, i, ö, ü.

Art: a, ı, o, u.

4.3.1.1.2. Açıklık Kapalılık Derecelerine Göre

Ünlülerin teşekküllerinde üst ve alt çenenin arasındaki mesafenin az veya çok olması duruma göre “dar” ve “geniş” ismi verilir.

Dar: ı, i, u, ü.

Geniş: a, e, o, ö.

4.3.1.1.3. Teşekkülleri Sırasında Dudakların Aldığı Duruma Göre

Teşekkülleri sırasında dudakların aldıkları şekle göre isimlendirilirler. Bu ünlüler “düz” ve “yuvarlak” ünlülerdir.

Düz: a, e, ı, i.

Yuvarlak: o, ö, u, ü.

4.3.1.2. Ünlü Uyumları

4.3.1.2.1. Damak Uyumu (Kalınlık İncelik Uyumu)

Yalın veya eklerle genişletilmiş olan Türkçe kelimelerde, ilk hecede bulunan ünlünün taşıdığı kalınlık - incelik niteliğinin, ondan sonraki hecelerde de devam etmesi kuralıdır.

Kırım Tatar Türkçesinde sağlam bir damak uyumu vardır:

adımlarını (191, 24), **balıkturlarının** ‘arıların’ (123, 11), **ceviznen** (57, 25), **çaptı** ‘koştı’ (95, 19), **davuşlarından** ‘seslerinden’ (18, 12), **ekişer** ‘ikişer’ (206, 24), **irişmege** ‘erişmeye’ (74, 41), **gönülnen** (199, 40), **kartını** ‘ihtiyarı’ (137, 35), **torunçığım** (96, 18).

Bazı istisnalar bu kuralı bozabilir:

Yabancı kaynaklı kelimeler:

adetlerimiz (85, 18), **ahret** ‘āhîret’ (21, 19), **alime** ‘hâlîme’ (105, 10), **aves** ‘heves’ (127, 30), **belasını**(173, 45), **Camşid** (39, 38), **divarlarda** (200, 27), **eyecandan** ‘heyecandan’ (95, 25), **maalle** (188, 37).

Bu bozukluk ekleşmelerde de zaman zaman kendini gösterir:

baarde (175,7), **baargence** ‘bahara kadar’ (175, 40), **ķabaatlenmek** ‘suçlanmak’ (8, 6).

Fakat damak uyumunun baskın bir özellik olması nedeniyle, yabancı kaynaklı kelimelerin, tekbaşına veya ekleşme yoluyla uyuma girebildiği görülür.

afatlı (121, 20), **ahır** ‘āhîr’ (56, 2), **bağça** ‘bahçe’ (131, 32), **bahşış** ‘bahşîş’ (57, 25), **daķķa** ‘dakika’ (148, 9), **faķır** ‘fakîr’ (173, 18), **hamır** < hamir ‘hamur’ (177, 29), **haylı** (50, 34), **ķalabalıķ** < galebe+lıķ (44, 19), **ķarpız** < harbüz (151, 34), **ķoranta** < hōrende (160, 4), **kōşe** < gūşe (186, 41), **lafazan** < lāf-zen (199, 41), **maķas** < miķaşş (52, 45), **mavı** < māi (76, 17), **maya** < māye (139, 14), **sımarış** < sipāriş (137, 24) **vaķıttan** ‘vakitten’ (135, 4).

Birleşik kelimeler:

açķözlikten ‘açģözlülükten’ (176, 7), **alķaķģönülli** ‘alķak gönüllü’ (199, 41), **Atatürkniņ** ‘Atatürk’ün’ (202, 29), **dörtayaķlap** ‘emekleyerek’ (89, 45), **kaverenki** ‘kahverengi’ (120, 41), **kōzyaş** ‘gözyaşı’ (156, 18), **künbatı** ‘günbatı’ (139, 9), **ķarabiber** ‘karabiber’ (175, 29), **yelkuvanı** ‘yelkovani’ (133, 37), **yüzükoyun** ‘yüzükoyun’ (203, 37).

Kalın veya ince sıradan tek biçimli ekler:

+day

denizday ‘deniz gibi’ (203, 14).

+ki

arabadaki ‘arabadaki’ (73, 12).

+nen

askerlennen ‘askerlerle’ (76, 41), **kolaylıknen** ‘kolaylıkla’ (108, 43), **kurusinen** ‘kurusuyla’ (201, 24), **torunçıgnen** ‘toruncuğuyla’ (3, 6).

4.3.1.2.2. Dudak Uyumu (Düzlük Yuvarlaklık Uyumu)

Türkiye Türkçesindeki, düz ünlüden sonra düz ünlü; yuvarlak ünlüden sonra ya düz-geniş ünlü ya da dar-yuvarlak ünlü kuralı çerçevesindeki dudak uyumu, Kırım Tatar Türkçesinde sınırlıdır. Bu sınırlılık özellikle yuvarlak ünlülü kelimelerde daha açıktır:

‘o’ ünlüsünden sonra:

boğıp ‘boğup’ (35, 13), **doğdı** ‘doğdu’ (117, 32), **doğdılar** ‘doğdular’ (127, 36), **doğdım** ‘doğdum’ (149, 38), **dostı** ‘dostu’ (144, 25), **dostına** ‘dostuna’ (144, 31), **dostlık** ‘dostluk’ (148, 30), **kolçıqları** ‘kolcukları’ (111, 43), **koptı** ‘koptu’ (72, 1), **korqıtı** ‘korktu’ (143, 25), **korqıtım** ‘korktum’ (199, 6), **koydı** ‘koydu’ (61, 34), **koydılar** ‘koydular’ (78, 10), **onı** ‘onu’ (28, 33), **onımı** ‘onumu’ (112, 12), **onıñ** ‘onun’ (113, 16), **onıñnen** ‘onunla’ (118, 20), **otırıp** ‘oturup’ (9, 6), **soydılar** ‘soydular’ (187, 3), **toldı** ‘doldu’ (188, 2), **toldırdı** ‘doldurdu’ (174, 11), **tolıp** ‘dolup’ (65, 2), **totlı** ‘paslı’ (177, 1), **yoktır** ‘yoktur’ (101, 33), **yolını** ‘yolu’ (152, 21), **yolınıñ** ‘yolun’ (152, 27), **yolsız** ‘yolsuz’ (31, 45), **yordı** ‘yordu’ (39, 17).

‘ö’ ünlüsünden sonra:

böldi ‘böldü’ (89, 4), **çöküp** ‘çöküp’ (142, 18), **çökti** ‘çöktü’ (162, 30), **kökni** ‘göğü’ (12, 6), **kökniñ** ‘gögün’ (31, 12), **kömdiñiz** ‘gömdünüz’ (94, 38), **kördi** ‘gördü’ (59, 3), **kördik** ‘gördük’ (99, 40), **kördiler** ‘gördüler’ (199, 15), **kördim** ‘gördüm’ (203, 40), **kördiñmi** ‘gördün mü’ (58, 31), **kördiñiz** ‘gördünüz’ (166, 43), **körüp** ‘görüp’ (64, 8), **körsin** ‘görsün’ (151, 21), **köyiñ**

'köyün' (145, 14), **köyni** 'köyü' (72, 24), **köyniņ** 'köyün' (13, 23), **közçiklerini** 'gözcükleri' (112, 1), **öldi** 'öldü' (114, 1), **ölip** 'ölüp' (52, 31), **öpip** 'öpüp' (96, 23), **öpti** 'öptü' (54, 5), **östi** 'büyüdü' (154, 32), **pötik** 'patik' (43, 38), **söğdi** 'sövdü' (53, 18), **sökip** 'söküp' (172, 1), **sözdir** 'sözdür' (30, 15), **sözni** 'sözü' (48, 33), **sözniņ** 'sözün' (22, 32), **sözsiz** 'sözsüz' (47, 44), **tökip** 'döküp' (144, 20), **tökti** 'döktü' (111, 7), **töktirdi** 'döktürdü' (163, 7).

'u' ünlüsünden sonra:

açuvı 'öfkesi' (10, 32), **açuvından** 'öfkesinden' (56, 28), **açuvını** 'öfkesini' (130, 45), **açuvlı** 'öfkeli' (204, 37), **açuvımı** 'öfke mi' (186, 16), **avuştı** (23, 29), **avuştırdı** 'nakletti' (67, 5), **borclusiņ** 'borçlusun' (115, 26), **oğlumni** 'oğlumu' (88, 44), **oğlunu** 'oğlunu' (147, 35), **okursiņiz** 'okursunuz' (89, 37), **omuzı** 'omuzu' (61, 3), **ordusiniņ** 'ordusunun' (128, 29), **oturdı** 'oturdu' (6, 20), **suvlı** 'sulu' (5, 24), **suvni** 'suyu' (63, 15), **suvsız** 'susuz' (128, 4), **suvuqlıknen** 'soğuklukla' (111, 42), **suvuqnı** 'soğuğu' (49, 9), **şunu** 'şunu' (111, 11), **toğunırsiņ** 'dokunursun' (147, 36), **toldurıp** 'doldurup' (145, 13), **torunçığım** 'toruncuğum' (96, 18).

'ü' ünlüsünden sonra:

bölükniņ 'bölüğün' (124, 41), **bölündi** 'bölündü' (132, 45), **bölünip** 'bölünüp' (31, 17), **bürtüçikleri** 'bukleleri' (144, 38), **bürüşikler** 'buruşuklar' (135, 6), **büsti** 'büstü' (128, 40), **büyügi** 'büyüğü' (174, 37), **gürülti** 'gürültü' (119, 28), **köçürdiler** 'göçürdüler' (89, 2), **kömürini** 'kömürünü' (50, 13), **köpürip** 'köpürüp' (204, 28), **körümli** 'önemli' (202, 28), **köründiler** 'göründüler' (203, 24), **körünip** 'görünüp' (186, 23), **körünişte** 'görünüşte' (5, 3), **körüşip** 'görüşüp' (126, 37), **köyüni** 'köyünü' (156, 13), **köyüniņ** 'köyünün' (16, 5), **közlügimni** 'gözlüğümü' (127, 26), **söğdi** 'sövdü' (53, 18), **söndürdi** 'söndürdü' (121, 16), **söndürip** 'söndürüp' (159, 34), **söndürsinmi** 'söndürsün mü' (12, 32), **sözünü** 'sözünü' (48, 33), **süzip** 'süzüp' (165, 27), **sümüginden** 'sümüğünden' (201, 22), **sürgünlikniņ** 'sürgünlüğün' (198, 13), **sürgünliktemi** 'sürgünlüktem mi' (50, 7), **sürgünlikten** 'sürgünlükten' (187, 42), **sürüp** 'sürüp' (4, 10), **sürülip** 'sürülüp' (184, 23), **sürünip** 'sürünüp' (43,

29), **sürüsiniğ** ‘sürüsünün’ (43, 32), **sütüni** ‘sütünü’ (61, 34), **sütüni** ‘sütü’ (167, 10), **süzdi** ‘süzdü’ (167, 10), **tüyümçiklendi** ‘dügümcükledi’ (146, 20).

4.3.1.3. Ünlü Değişmeleri

4.3.1.3.1. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

e > a Değişmesi

aman < hemen ‘hemen’ (7, 3), **kalabalık** < galebe + lık ‘kalabalık’ (5, 62), **koranta** < horende ‘aile’ (39, 136), **lafazan** < lāf-zen ‘geveze’ (8, 151), , **masa** < mensa (33, 21), **maşağa** < māşe ‘maşaya’ (31, 30), **maya** < māye ‘maya’ (14, 139), **meyva** < mive (36, 63), **talap** < taleb ‘talep’ (13, 41), **taala** < te’âlâ (27, 178).

i > ı Değişmesi

ahır < ahir ‘son’ (2, 56), **bıltır** < bir yıldır ‘bir yıl önce’ (18, 116), **hinzırlar** < hincir ‘domuz; yaramaz’ (23, 188), **incinma** < incin- ‘incinme’ (31, 113), **incitip** < incit- ‘incitip’ (38, 119), **mavı** < mâ’î ‘mavi’ (19, 39), **zalım** < zālīm ‘zalim’ (42, 68), **zincirler** < zencir ‘zincirler’ (14, 176).

4.3.1.3.2. Kalın Ünlülerin İnceleşmesi

a > e Değişmesi

avelengen < hevâ ‘havalanan’ (40, 45), **badem** < bādām ‘badem’ (11, 12), **ķaseveti** < ķasāvet ‘kasaveti’ (1, 88), **kervan** < ķārbān ‘kervan’ (10, 100), **leş** < lāşe ‘leş’ (2, 42).

ı > i Değişmesi

inam < ina- 'inanç' (32, 49), **irmaqlanıp** < ırmak 'akarsu halini almak' (4, 162), **isinmek** < ısın- 'ısınmak' (1, 93), **isitmek** < ısıt- 'ısıtmak' (13, 44), **pişirip** < bış- 'pişirip' (3, 185), **tibbi** < tıbb 'tıbbî' (45, 38), **yeşil** < yaşıl 'yeşil' (9, 119).

4.3.1.3.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

a > u Değişmesi

tuvar < tavar 'mal, davar' (24, 82), **Umer** < 'amar 'Ömer' (27, 111).

e > ö Değişmesi

çöküç < çeküç 'çekiç' (32, 188), **ötmek** < etmek, ötmek 'ekmek' (23, 199), **töpege** < tepe 'tepeye' (33,65).

e > ü Değişmesi

büyük < bedük 'büyük' (41, 200).

ı > u Değişmesi

açuvlandı < açığ 'kızdı, hiddetlendi' (12, 41), **avuştırip** < avıştır- 'aktarıp' (8, 71), **çamurda** < çamır 'çamurda' (11, 164), **kuvandılar** < kıvan- 'sevindiler' (5, 23), **yavluğunu** < yavlık 'mendil' (27, 21).

i > ö Değişmesi

töben < tip 'aşağı' (8, 146).

i > ü Değişmesi

dülber < dilber 'dilber, güzel' (45, 196), **tübünde** < tip 'dibinde' (10, 119), **ümütnen** < ümid 'ümitle' (26, 34).

4.3.1.3.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

ö > e Değişmesi

kevdeli < kögde 'gövdeli, bedenli' (35, 145).

u > ı Değişmesi

kadınlar < katun 'kadınlar' (35, 145), **ıayğı** < kadgu 'kayğı' (36, 7), **mında** < bunda 'burada' (25, 9), **mıtlaka** < mutlaka 'mutlaka' (1, 18), **yarık** < yaruk 'ışık' (4, 86).

ü > i Değişmesi

degil < tegül 'değil' (5, 38), **eçkilerni** < eçkü 'keçilerini' (87, 8), **eksik** < eksük 'eksik' (188, 32), **eyi** < eyü 'iyi' (74, 44), **inci** < yinçü 'inci' (149, 11), **ketirmedi** < keltür- 'getirmedi' (10, 36), **kiyevim** < küdegü 'güveyim' (167, 19), **teşik** < teşük 'delik' (93, 10).

4.3.1.3.5. Geniş Ünlülerin Daralması

a > ı Değişmesi

kasartkı < kasartka 'kene' (35, 158), **kıılıflı** < gılâf 'kılıf' (7, 153).

e > i Değişmesi

irermiz < er- 'ulaşırız' (29, 24), **kiygen** < ked- 'giymiş' (43, 34), **kiyik** < keyik 'yabani hayvan' (39, 49), **siyrek** < sedrek 'seyrek' (8, 20), **tiymege** < tey- 'deymeye' (20, 206).

o > u Değişmesi

kuvalap < kogla- 'koyalayıp' (31, 114), **suvuğ** < soğığ 'soğuk' (10, 3), **uluğ** < oluk 'oluk' (15, 66).

ö > ü Değişmesi

küyelengen < köy- 'yanan' (37, 13), **üyleden** < ödle 'öğleden' (9, 174).

4.3.1.3.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi

u > a Değişmesi

baltalar < baldu 'baltalar' (15, 99), **boğaznı** < boğuz 'boğazı' (12, 80), **çana** < şanyu 'hani' (37, 83), **řasırđalı** < řasırđu 'řasırđalı' (28, 93).

4.3.1.4. Ünlü Türemesi

4.3.1.4.1. Başta Ünlü Türemesi

erendeley < rende 'rendelıyor' (35, 196), **urumlar** < Rum 'Rumlar' (14, 129).

4.3.1.4.2. İçte Ünlü Türemesi

aşılımda < 'akl 'aklımda' (25, 173), **asıl** < asl 'asıl' (19, 123), **ariflennen** < harf 'harflerle' (31, 22), **ayıplı** < 'ayb 'ayıplı' (34, 111), **đayıp oldu**

< gayb 'kayboldu' (44, 57), **hayırlıdır** < hayr 'hayırlıdır' (2, 98), **kaarlı** < kahr 'kahırlı' (24, 203), **kabirinen** < kabr 'mezarıyla' (39, 163), **kadirli** < kadr 'kıymetli' (10, 197), **lafazan** < lāf-zen 'geveze' (8, 151), **nabızını** < nabz 'nabzını' (21, 47), **ömüri** < 'ömr 'ömürü' (31, 4), **sabırnen** < sabr 'sabırla' (34, 22), **şeege** < şehir 'şehir' (10, 83), **şekilinde** < şekl 'şeklinde' (30, 116), **vakıttan** < vakt 'vakitten' (25, 199), **zeerlemesinler** < zehr 'zehirlemesinler' (15, 63), **zeininde** < zihn 'zihninde' (32, 4).

Bu örneklerde ise türeme olmamıştır.

aslında < asl 'aslında' (8, 103), **vaķım** < vakt 'vaktim' (21, 170).

4.3.1.4.3. Sonda Ünlü Türemesi

Sıralama sayı sıfatı yapan ekte bu olay görülür:

- (l)nç > - (l)nçl > (l)ncl

altıncı 'altıncı' (17, 73), **birinci** 'birinci' (4, 201), **üçüncü** 'üçüncü' (44, 199), **dörtüncü** 'dördüncü' (43, 172), **beşinci** 'beşinci' (17, 195), **yigirminci** 'yirminci' (30, 6), **otuzuncı** 'otuzuncu' (40, 59).

4.3.1.4.4. î Yerine iy (Diftong) Türemesi

ciddiy < ciddî (12, 15), **ebediy** < ebedî (13, 14), **maneviy** < manevî (1, 9), **milliy** < millî (1, 6), **siyasiy** < siyasî (34, 6).

4.3.1.5. Ünlü Düşmesi

4.3.1.5.1. İçte Ünlü Düşmesi

4.3.1.5.1.1. Tabanda

aķça < ağıça ‘akçe’ (7, 125), **aşkar** < âşikâr ‘âşikâr’ (13, 31), **ayrılacağım** < ayır- ‘ayrılacağım’ (9, 32), **daķķa** < dakika ‘dakika’ (34, 23), **üzre** < üzere ‘üzere’ (16, 201), **yahşı** < yakışı ‘yahşi, iyi, güzel’ (6, 202).

4.3.1.5.1.2. Ekleşme İle

ağzını < ağız ‘ağzını’ (12, 202), **ayttı** < ayıt- ‘söyledi’ (3, 59), **bağrını** < bağır ‘bağrını’ (34, 9), **benzegen** < benzize- ‘benzeyen’ (16, 161), **boynunu** < boyun ‘boynunu’ (25, 52), **burnı** < burun ‘burnu’ (42, 64), **gönlümde** < gönül ‘gönlümde’ (3, 207), **ķayttı** < kayıt- ‘döndü’ (1, 32), **oğluna** < oğul ‘oğluna’ (24, 154), **oğrağan** < oğura- ‘uğrayan’ (38, 30).

Kırım Tatar Türkçesinde orta hecedeki ünlünün düştüğü örneklerin yanında düşmemiş şekilleri de kullanılmaktadır.

ağzında < ağız ‘ağzında’ (19, 15), **bağırına** < bağır ‘bağırına’ (45, 17), **boynun** < boyun ‘boynu’ (31, 155), **burunımıznığ** < burun ‘burnumuzun’ (14, 14), **göñülini** < gönül ‘gönlünü’ (8, 9).

Bu örneklerde ekleşme olsa da ünlü düşmemiştir.

ķöküsini < ķökös ‘göğsünü’ (5, 13), **ķarını** < karın ‘karnı’ (27, 38) **çevirildiler** < çevir- ‘çevrildiler’ (8, 13), **omuzına** < omuz ‘omzuna’ (13, 21).

4.3.2. ÜNSÜZLER

Kırım Tatar Türkçesinde 23 ünsüz bulunmaktadır: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, , l, m, n, , p, r, s, , t, v, y, z.

Türkiye Türkçesinden farklı olarak Kırım Tatar Türkçesinde art damak ünsüzü olan ‘’ bulunmaktadır.

ketirmediniz ‘getirmediniz’ (193, 7), **denizge** ‘denize’ (12, 39).

Kırım Tatar Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki ‘h’ ünsüzü bulunmazken; buna karşılık gırtlak ünsüzü olan ‘h’ bulunur.

aikaten ‘hakikaten’ (10, 28), **alsız** ‘hâlsiz’ (107, 1), **ammal** ‘hammal’ (50, 12), **ave** ‘kahve’ (58, 18), **müimi** ‘mühimi’ (25, 16), **ralelerden** ‘rahlelerden’ (146, 44), **übenen** ‘üpheyle’ (194, 33), **hafif** ‘hafif’ (11, 7), **hatasız** ‘hatasız’ (82, 36), **hastahanege** ‘hastaneye’ (108, 32).

Türkiye Türkçesinden farklı olarak ‘k’ ve ‘g’ ünsüzlerinin kalın şekilleri ‘’ ve ‘ğ’ de kullanılır. Eğer kelimedeki ünlüler kalın ise kalın ünsüz olan ‘’ ve ‘ğ’ kullanılır. İnce ünlüler kullanılır ise ince ünsüz olan ‘k’ ve ‘g’ kullanılır.

sokaları ‘sokakları’ (77, 35), **olum** ‘olum’ (85, 10), **küdüz** ‘güdüz’ (132, 42), **köümüngen** ‘gömülen’ (161, 4).

4.3.2.1. Ünsüzlerin Sınıflandırılması

Kırım Tatar Türkçesinde de ünsüzler, çıkışlarındaki özelliklere göre dört bölüme ayrılırlar.

4.3.2.1.1. Ses Yolunun Daralma veya Kapanmasına Göre:

4.3.2.1.1.1. Patlayıcı Ünsüzler: Akciğerlerden gelen hava, ses yolunun kapanmasıyla bir engellekarşılaşır ve ses bir patlama biçiminde ortaya çıkar. Bu şekilde ortaya çıkan ünsüzler 'patlayıcı ünsüzler'dir. Bunlar: p, t, k, k, ç, b, d, g, c, m, n, η'dir.

'c' ve 'ç' 'yarı sızıcı (affricate)' ünsüzlerdir.

Bir anda sönen ses verdikleri için patlayıcı ünsüzlere 'süreksiz ünsüzler' de denir. Ama 'm, n, η' ünsüzleri bol sesli oldukları için süreklidirler.

4.3.2.1.1.2. Sızıcı Ünsüzler: Akciğerlerden gelen havanın daralan ses yolundan sızması sonucu ortaya çıkan seslerdir: f, s, h, ş, v, z, ğ, j, r, l, y.

'c' ve 'ç' 'yarı sızıcı (affricate)' ünsüzlerdir.

Sızıcı ünsüzler, ünlüler gibi hava akımını sürdürerek uzatabilirler. Bu sebeple bu ünsüzlere 'sürekli ünsüzler' de denir. 'm, n, η' ünsüzleri patlayıcı ünsüz olmalarının yanı sıra bu özelliğe sahip oldukları için aynı zamanda sürekli ünsüzdürler. (Savran, 2009, 15)

4.3.2.1.2. Gırtlaktaki Ses Tellerinin Titreyip Titrememesine Göre:

4.3.2.1.2.1. Ötümlü (Tonlu, Sedalı, Yumuşak) Ünsüzler: Ses tellerinin, akciğerlerden gelen hava ile titreşime uğrayıp ton almasıyla boğumlanan ünsüzlerdir: b, d, g, c, v, z, ğ, j, m, n, η, r, l, y.

4.3.2.1.2.2. Ötümsüz (Tonsuz, Sedasız, Sert) Ünsüzler: Ses tellerinin, akciğerlerden gelen hava ile titreşime uğramadan ve ton almadan boğumlanması ile oluşan ünsüzlerdir: p, t, k, k, ç, f, s, h, ş.

4.3.2.1.3. Boğumlanma Yerlerine Göre:

4.3.2.1.3.1. Dudak Ünsüzleri: Alt dudağın üst dişlere ve iki dudağın birbirine teması veyayaklaşması ile oluşan ünsüzlerdir. Üst dişin alt dudağa değmesi: f, v; iki dudağın birbirine değmesi p, b, m.

4.3.2.1.3.2. Diş Ünsüzleri: Dil ucunun üst dişlere dokunması veya yaklaşması ile oluşan ünsüzlerdir: t, d, n, s, z, r, l.

4.3.2.1.3.3. Damak Ünsüzleri: Dil sırtının ön damağa veya art damağa yaklaşması veya dokunması ile oluşan ünsüzlerdir. Art damak: k, g, ŋ; ön damak: k, g, y.

4.3.2.1.3.3. Gırtlak Ünsüzleri: Ses dudaklarının bir solukla birbirine yaklaşması veya dokunması sonucu oluşan ünsüzdür: hırıltılı h.

4.3.2.1.3.5. Diş - Damak (Diş Kökü) Ünsüzleri: Dil ucunun üstteki diş etlerine dokunması veyayaklaşması sonucu oluşan ünsüzlerdir: ç, c, ş, j.

4.3.2.1.4. Seslerin Bolluğuna ve Azlığına Göre:

4.3.2.1.4.1. Sonant Ünsüzler: Oldukça geniş bir aralıktan veya aynı zamanda geniz yolundan çıkan, duyulurlukları yüksek olan ötümlü ünsüzlerdir: y, r, l, m, n, ŋ.

Özelliklerine göre üçe ayrılırlar:

Akıcı Ünsüzler: l, r.

Geniz Ünsüzleri: m, n, ŋ.

Yarım Ünlüler: y.

4.3.2.1.4.2. Katı Ünsüzler: Oluşumları sırasında, boğumlanmalarında daha sıkı bir daralma veya kapanma olduğu için duyulurlukları daha az olan ünsüzlerdir: p, t, k, ç, b, d, g, c, f, s, h, ş, v, z, g, j.

4.3.2.2. Ünsüz Uyumu

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ötümlülük - ötümsüzlük yönünden ünsüzler arasında Kırım Tatar Türkçesinde de bir uyum vardır:

ateşke 'ateşe' (13, 37), **denizge** 'denize' (12, 39), **tıştaki** 'dışardaki' (88, 1), **evde** 'evde' (108, 15), **ameliyatta** 'uygulamada' (125, 38), **halktır** 'halktır' (128, 10), **açuvlandırdı** 'öfkелendirdi' (172, 18), **şatırdı** 'çatırtı' (139, 28), **tasırdıları** 'gürültüleri' (185, 6), **güdürdilerni** 'gürültülerini' (190, 29), **kalıdı** 'kaldı' (154, 14), **keçti** 'geçti' (185, 5), **köydeşini** 'köydeşini' (27, 41), **yazılğan** 'yazılmış' (3, 29), **kelgen** 'gelmiş' (11, 30), **küçükleşken** 'küçükleşmiş' (112, 13), **çıkқан** 'çıkılmış' (113, 3).

+ÇI, eki, uyuma bazen girmiş bazen girmemiştir:

tañcıları 'damlaları' (107, 39), **yardımcıları** 'yardımcıları' (123, 35),

+çIK, + çAn, +çII eklerinin ötümlüsü olmadığı için ünsüz uyumuna bazen girerken bazen de girmemiştir:

kızçık 'kızcağız' (130, 30), **oğlançıkını** 'oğlancığın' (134, 37), **yıldızçık** 'yıldızcık' (139, 13), **taşçıklar** 'taşçıklar' (162, 4), **oyçan** 'düşünceli' (145, 37), **ağçil** 'beyazımsı' (43, 19).

+dAş ekinin de ötümlü şekli yoktur:

köydeşlerden 'köydeşlerden' (198, 14), **subetdeşine** 'sohbet arkadaşına' (43, 40), **yoldaşını** 'yoldaşının' (68, 36), **vatandaşlarımız** 'vatandaşlarımız' (128, 5) **zenaatdaşlarına** 'meslektaşlarına' (147, 7).

4.3.2.3. Ünlü – Ünsüz Uyumu

ç, k, k, t, p ünsüzleri ile biten bir kelimeye ünlü ile başlayan bir ek getirilirse bu ünsüzler, c, g, ğ, d, b'ye dönüşür.

cebinden < cepinden 'cebinden' (67, 5), **kitabımını** < kitapımını 'kitabımı' (114, 35), **sebebi** < sebepi 'sebebi' (126, 3), **talabını** < talapını 'talebini' (76, 33), **tertibinen** < tertipinen 'tertibiyle' (66, 24).

ucunen < uçunen 'ucuyla' (58, 11).

bileğine < bilekine 'bileğine' (30, 24), **birliği** < birliği 'birliği' (126, 28), **köpegini** < köpekini 'köpeğini' (45, 18), **közlüğü** < közlüğü 'gözlüğü' (126, 26), **yüregine** < yürekine 'yüregine' (25, 12).

ayağının < ayakının 'ayağının' (8, 3), **dudağı** < dudakı 'dudağı' (86, 29), **kolтуğına** < koltuğuna 'koltuğuna' (49, 13), **ocağı** < ocağı 'ocağı' (46, 20), **parmağınen** < parmağınen 'parmağıyla' (158, 3).

Ünlü - ünsüz uyumuna uymayan örnekler de vardır.

ağacı 'ağacı' (12, 12), **küçü** 'gücü' (86, 12), **köküsini** 'göğüsünü' (13, 5).

4.3.2.4. Ünsüz Değişmeleri

4.3.2.4.1. Ötümlüleşme

Başta

Kırım Tatar Türkçesinde, Eski Türkçenin kelime başı ötümsüz ünsüzleri genel olarak korunma eğilimindedir.

k

Kalın (k)

kaçtı 'kaçtı' (38, 10), **kart** 'yaşlı' (3, 3), **kucaqlap** 'kucaklayıp' (186, 7), **kurtarmaını** 'kurtarmayı' (68, 2), **kurudı** 'kurudu' (82, 26), **kuvmaını** 'kovmayı' (108, 44).

İnce (k)

kelip keçken 'gelip geçen' (3, 21), **kerçek** 'gerçek' (172, 15), **kereksiz** 'gereksiz' (174, 5), **ketirdiını** 'getirdin mi' (176, 41), **ketti** 'gitti' (34, 26), **körmedim** 'görmedim' (179, 26), **köstermedi** 'göstermedi' (195, 10), **köterildi** 'yükseldi' (191, 7).

Ötümlüleştii örnekler de görülür:

geceleri 'geceleri' (191, 16), **göllengen** 'göllenmiş' (130, 9), **gögercinim** 'güvercinim' (27, 32), **göñüli** 'gönlü' (44, 28).

t

Kalın

taınçılağan 'damlayan' (107, 42), **tapılmadı** 'bulunmadı' (120, 45), **tar** 'dar' (38, 18), **taınıp** 'dayanıp' (50, 39), **tırmaşkan** 'tırmanan' (36, 3), **tışka** 'dışarıya' (43, 26).

toldurıp 'doldurup' (57, 28).

Ötümlüleştii örnekler de görülür:

dağga 'dağa' (64, 16), **dalgaların** 'dalgaların' (16, 9), **dayanamay** 'dayanamıyor' (54, 14), **doğınmi** 'doğmuş mu' (201, 31), **doğrusını** 'doğrusunu' (202, 25), **dudağlarının** 'dudaklarının' (204, 28), **duymay edi** 'duymuyordu' (49, 21).

İnce

terenden ‘derinden’ (191, 19), **terisi** ‘derisi’ (111, 139), **tikenli** ‘dikenli’ (71, 3), **tişledi** ‘dişledi’ (170, 20), **tizinece** ‘dizine kadar’ (49, 5), **tökülmekten** ‘dökülmekten’ (175, 3), **töşegimni** ‘yatağımı’ (194, 38), **tübünden** ‘dibinden’ (174, 32), **tüşüngenini** ‘düşündüğünü’ (176, 27).

Ötümlüleştigi örnekler de görülür:

damarlarında ‘damarlarında’ (192, 30), **damlarından** ‘damlarından’ (123, 14), **dayanmak** ‘dayanmak’ (3, 10), **demir** ‘demir’ (59, 44), **değişti** ‘değiştii’ (51, 39), **deysin** ‘diyorsun’ (62, 37), **düğün** ‘düğün’ (173, 12).

İçte

V p V > V b V Değişmesi

kibi < kipi ‘gibi’ **taba** < tapa ‘doğru’ (48, 31), **töben** < töpen ‘aşağı’ (146, 8), **tübünde** < tüpünde ‘dibinde’ (14, 14).

V ç V > V c V Değişmesi

acınıklı < açınıklı ‘acıklı’ (36, 31), **kucağına** < kuçağında ‘kucağında’ (55, 1), **ucunen** < uçunen ‘ucuyla’ (58, 11).

V t V > V d V Değişmesi

adımni < atımni ‘adımı’ (28, 24), **dudağlarını** < dutağlarını ‘dudaklarının’ (204, 28), **kadınlar** < katınlar ‘kadınlar’ (63, 42), **yedi** < yiti ‘yedi’ (72, 25),

V k V > V g V Değişmesi

biteceğine < bitecekine ‘biteceğine’ (24, 33), **birliğinden** < birlikinden ‘birliğinden’ (204, 31), **etegini** < etekini ‘eteğini’ (35, 9), **teregi** < tereki ‘ağacı’ (12, 11), **töşegimni** < töşekimni ‘yatağımı’ (194, 28), **yüregi** < yüreki ‘yüreği’ (4, 35).

V k V > V ğ V Değişmesi

ayağına < ayakına 'ayağına' (3, 7), **bayrağını** < bayrakını 'bayrağını' (78, 12), **çardağında** < çardağında 'çardağında' (78, 12), **torunçığı** < torunçığı 'toruncuğu' (3, 16), **yaňızlıđına** < yaňızlıđına 'yalnızlığına' (28, 10).

Uyumun olmadığı örnekler de vardır:

ağacı 'ağacı' (12, 12), **anaçığım** 'anacığım' (93, 41), **küçü** 'gücü' (86, 12).

köküsini 'göğsünü' (13,5).

etermiz 'ederiz' (22, 25), **etici** 'edici' (25, 41).

4.3.2.4.2. Ötümsüzleşme

b > p Değişmesi

Başta

parmağlarını < barmak 'parmaklarını' (3, 8), **pıçağnen** < bıçak 'bıçakla' (12, 1), **piçkını** < bıçgu 'bıçkıyı' (174, 24), **pıtağını** < bıdak 'budağı' (175, 6), **piçen** < biç-'ot' (40, 14), **pişti** < biş- 'pişti' (67,22).

'b' sesinin korunduğu örnekler de vardır.

balçıknen 'balçıkla' (75, 9), **baldırlarınace** 'baldırlarına kadar' (24, 21), **balanığ** 'çocuğun' (185, 18), **belgisiz** 'bilinmeyen' (32, 11), **belli** 'belli' (76, 44), bilekleri 'bilekleri' (144, 42), boğula - boğula 'boğula boğula' (7, 3).

g > k Değişmesi

İçte

ağça < ağıça 'akçe' (173, 21), **çırak** < çirag 'mum' (54, 33), **öksüz** < ögsüz 'öksüz' (8, 12).

b > p Değişmesi

Sonda

ğayıp < gayb 'kayıp' (128, 10), **talap** < taleb 'talep' (169, 44).

z > s Değişmesi

İçte

istemey < izde- 'istemiyor' (31, 18), **titislik** < titiz 'çirkinlik' (20, 10), **köküsini** < köküz 'göğsüne' (13, 5).

4.3.2.4.3. Sızıcılışma

 # b

Eski Türkçedeki '#b'ler Kırım Tatar Türkçesinde ise hem korunmuş hem de sızıcılışmış haliyle kullanılır.

bar 'var' (136, 22), **barma** 'varma' (13,28), **berdim** 'verdim' (137, 15).

#v'nin kullanıldığı örnekler de vardır.

var 'var' (114, 6), **vardım** 'vardım' (123, 1), **verirsin** 'verirsin' (10, 24), **vere** 'veriyor' (106, 31).

b > v Değişmesi

Sonda

evlerinin < eb 'evlerinin' (132, 14), **sevesin** < seb- 'seviyorsun' (119, 5), **suvnen** < sub 'suyla' (8, 32).

d > y Değişmesi

İçte

ayağının < adak 'ayağının' (3, 8), **büyükleşken** << bedük 'büyükleşmiş' (83, 27), **cayav** < yadag 'yaya' (35, 31), **ıayğılı** < kadgu 'kaygı' (130, 2), **süyreklendi** < südre- 'sürüklendi' (13, 4).

Sonda

kiyingen < kéd- 'giyinmiş' (199, 21), **ıoyma** < kod- 'koyma' (9, 28), **toyacağım** < tod- 'doyacağım' (86, 20).

g > v Değişmesi

Sonda

açuvlanmağnen < açıg 'kızmakla' (4, 26), **kevdeli** << kökde 'gövdeli' (145, 35), **ıuvmağa** < kog- 'kovmaya' (12, 18), **suvuğlar** < soguk 'soğuklar' (199, 17), **yavlığına** < yaglık 'mendiline' (194, 4).

-Agu- > v Değişmesi

birevleri < biregü 'birileri' (151, 43), **kiyevim** < küdegü 'güveyim' (167, 19).

k > h Değişmesi

İçte

mashara < maskara 'maskara' (205, 24), **yahşılığka** < yakşı 'iyiliğe' (5, 2).

g > y Değişmesi

İçte

tüyümçiklengen < tügüm 'düğümcüklenmiş' (20, 10).

Sonda

çırayının < çırag ‘yüzünün’ (38, 9), **şundan** < şunı teg ‘şöyle’ (85, 18), **tezya** < tezgah ‘tezgah’ (162, 42), **tiymey** < teg- ‘deymiyor’ (58, 23).

ç > s Değişmesi

Başta

saçlı < çaç ‘saçlı’ (204, 27).

4.3.2.4.4. Patlayıcılaşma

y > c Değişmesi

Başta

caplarını < yap ‘yamaçlarını’ (142, 3), **cayav** < yadag ‘yaya’ (35, 31), **cayradı** < yayra- ‘yayıldı’ (31, 14), **cıymağa** << yığ- ‘yığmağa’ (172, 45), **coyulmaz** < yoy- ‘kaybolmaz’ (95, 28).

‘y’ sesinin korunduğu şekiller de vardır:

yalını ‘kıyıyı’ (4, 3), **yaşlı** ‘yaşlı’ (95, 32), **yel** ‘yel’ (45, 7), **yerde** ‘yerde’ (47, 4), **yıldızların** ‘yıldızların’ (84, 7), **yüzüne** ‘yüzüne’ (89, 42).

Bazı kelimelerin hem ‘c’li hem de ‘y’li şekilleri kullanılmıştır.

yönedi ‘yöneldi’ (8, 33), **cönedi** ‘yöneldi’ (14, 9).

v > b Değişmesi

İçte

selbilernin < servi ‘selvilerin’ (130, 12).

y > k Değişmesi

Başta

kene<< yana ‘yine’ (122 ,35).

4.3.2.4.5. Bolünlüleşme (Sonantlaşma)

a. GENİZLEŞME

b > m Değişmesi

Başta

meni (131, 17), **mında** (41, 4), **mıyıklarınen** (57, 2).

d > m Değişmesi

İçte

yumruğını< yudruk ‘yumruğunu’ (6, 4).

p > m Değişmesi

İçte

sımarış< sipariş ‘sipariş’ (137, 24).

4.3.2.4.6. Bolünlü (Sonant) Ünsüzler Arasında Değişme

r > l Değişmesi

İçte

melem < merhem ‘merhem’ (95, 38), **selbilerniη**< servi ‘selvilerin’

(130, 12)

η > m Değişmesi

İçte

domuz < tonğuz 'domuz' (85, 35), **komşular** < koñşı 'komşular' (180,22), **kölmeginiñ** < köñlek 'gömlek' (144, 28), **menimnen** < beniñ 'benim' (164, 41).

ŋ > n Değişmesi

Sonda

karanlık < karanıñgu 'karanlık' (200, 100), **terenliklerine** < teren 'derinliklerine' (173 ,3).

4.3.2.4.7. Ünsüz Düşmesi

h Düşmesi

Başta

aftaları < hafta 'haftaları' (199, 26), **aķikiy** < hakiki 'hakiki' (36, 44), **ala** < hala 'hala' (12, 16), **ammal** < hamal 'hamal' (50, 12) **erif** < herif 'herif' (56,30), **ekim** < **hekim** (39,), **emşire** < hemşire 'hemşire' (167,39), **eyecan** < heyecan 'heyecan' (4, 18.).

'h'nin korunduğı örnekler de vardır:

haberi (5, 33), **hatırlap** (53, 42), **haraplandıarmı** (52, 12), **halkķa** (40, 24), **hastalandıñmı** (42, 34), **hatırladılar** (56, 28).

İçte

Amet < Ahmed 'Ahmet' (78, 32), **baar** < bahar 'bahar' (123,7), **daa** < daha 'daha' (128, 44), **deşetlisi** < dehşetli 'dehşetlisi' (206, 13), **müimi** < mühimi 'mühimi' (25, 16), **zeerlemesinler** < zehir 'zehirlemesinler' (63, 15).

Sonda

Allağa < Allah 'Allaha' (70, 26), **evalla** < eyvallah 'eyvallah' (18, 17), **sabadan** < sabah 'sabahdan' (81, 27).

g Düşmesi

Sonda

kapınığ < kapıg 'kapının' (19, 23), **kirli** < kirlig 'kirli' (138,9), **ķuruğanlar** <ķuruğ'kurumuşlar' (156, 17), **ķuyuğa** < ķuduğ'kuyuya' (82, 27), **küçlü** < küçlüg 'güçlü' (43, 42), **ölümlerinen** < ölüg 'ölümleriyle' (15, 18), **sarı** < sarıg 'sarı' (57, 36), **tiri** < tirig 'diri' (33, 12), **ululuğı** < uluğ 'ululuğu' (36, 11).

y Düşmesi

Başta

ağaç < yıgaç 'ağaç' (152, 32), **ağladı** < yıgla-'ağladı' (153, 17), **aralığından** < yar- 'aralığından' (190, 32), **inamsızlıķnen** < yına- 'inançsızlıkla / inanmadan' (21, 15), **inci** < yinçü 'inci' (149, 11), **iprana** < yıpra- 'yıpranıyor' (149, 7).

l Düşmesi

İçte

ketirdiler < keltür- 'getirdiler' (174, 9), **oturğanlarını** < oltur- 'oturanları' (19, 6).

n Düşmesi

İçte

bularınığ < bunlar 'bunların' (34, 23), **emiyet** < emniyyet 'emniyet' (16, 14), **olarnı** < onlar 'onları' (143, 34).

r Düşmesi

İçte

ekenini < er- 'olduğunu' (6, 40).

k Düşmesi

Kelime sonundaki 'k'ler, kelimeye küçültme eki olan '+clk' getirildiğinde düşer:

dudaçıklarını < dudak 'dudakçıklarını' (182, 37), **mıyıcıklarına** < mıyık 'bıyıkçıklarına' (144, 34), **yapraçıklarını** < yaprak 'yaprakçıkları' (146, 35), **yumruçıklarının** < yumruk 'yumrukçuklarıyla' (151, 41).

İçte

kıçırdı < kıkırış- 'bağırıldı' (126, 30), **oşamaylar** < oğşa- 'benzemiyorlar' (99, 26).

Sonda

karıncalar < karınçak 'karıncalar' (21, 16).

4.3.2.4.8. Ünsüz Türemesi

v Türemesi

mavılığına < mai 'mavi' (112, 6).

y Türemesi

yuqlamay < uyu- 'uyumuyor' (83, 9), **yuqusını** < uyku 'uykusunu' (66, 26), **yüzüm** < üzüm 'üzüm' (64, 24)

4.3.2.4.9. Dudaklılaşıma

Ünlülerde

töpege < tepe 'tepeye' (33, 65), **açuvlana** < açığ 'kızıyor' (159 ,4), **tübündeki** < tip 'dibindeki' (102, 9).

Ünsüzlerde

kölmekler << köñlek 'gömlerler' (176, 16), **menim** < beniñ 'benim' (45, 30), **yumruğını** < yudrul 'yumruğunu' (39, 17).

4.3.2.4.10. Göçüşme

Nitelikleri kaybolmadan iki sesin karşılıklı olarak birbirlerinin yerine geçmesidir.

köstergen x körset- 'gösteren' (54, 42), **öksüre** x öskür- 'öksürüyor' (154, 42), **santraç** x satranç 'kareli' (68, 31).

4.3.2.4.11. Tekleşme

Bir kelimenin içindeki çift ünsüzden birinin düşmesidir.

Tekleşme genellikle yabancı kökenli kelimelerde görülür:

İçte

evvelsi < evvel 'öncesi' (84, 8), **kuvetinen** < kuvvet 'kuvvetiyle' (101, 24), **mazin** < müezzin 'müezzin' (202, 11), **merekep** < mürekkep 'mürekkep' (114, 33), **tenefüske** < teneffüs 'teneffüse' (150, 7), **tükanlarğa** < dükkan 'dükkanlara' (129, 2), **Umer** < Ammar 'Ömer' (111, 18.).

Sonda

müim < mühimm 'mühim' (182, 32), **zanımca** < zann 'zannımca' (102 , 4).

Türk Dili kökenli şu kelimedede de tekleşme olayı görülür:

çamurlanğan < çammur 'çamurlanmış' (111, 16.).

3. kişi iyelik eki üzerine getirilen '+nıŋ' ilgi eki geldiğinde, yan yana gelen 'n' ünsüzlerinden biri düşer:

ayağınını < ayağınını 'ayağının' (3, 1).

4.3.2.4.12. İkizleşme

İç seste iki ünlü arasında bulunan ikinci hecenin başındaki ünsüzlerin ilk hecedeki ünlülerin etkisi altında kendi hece sınırlarını aşacak boğumlanmaları sonucunda ünsüzün tekrarlanmasıdır:

İçte

accı < acıg 'acı' (154, 27), **kibbar** < kibar 'kibar' (158, 5), **ķattı** < katı 'katı' (194, 38), **telegramma** < telegram 'telegraf' (131, 19), **Zekkige** < Zeki 'Zekiye' (185, 19).

4.3.2.4.13. Büzülme

Kelime içerisindeki iki ünlü arasındaki sürekli ünsüzün tek bir uzun ünlü haline gelmesidir:

da < daha 'daha' (5, 38), **olan** < ogulan 'oğlan, ulan' (10, 3), **oşamaylar** < ohşa- 'benzemiyorlar' (99, 26).

4.3.2.4.14. Yutulma

'g' sesinin sızıcılaşarak yanındaki ünlü içerisinde kaybolmasıdır.

İçte

içeri < içgerü 'içeri' (104, 26), **kerekmey** < kergek 'gerekmiyor' (159, 21), **kıçıralar** < kışgır- 'bağırıyorlar' (87, 13), **sararıp** < sarğar- 'sararıp' (177, 13), **kulağ** < kulğak 'kulak' (11, 1), **tamağı** < tamğak 'damağı' (82, 26), **yalan** < yalğan 'yalan' (192, 21), **yaprak** < yapırğak 'yaprak' (106,42).

Sonda

elli < elig 'elli' (165, 27), **kapınığ** < kapıg 'kapının' (19, 23), **katı** < katıg 'katı' (57, 13), **kuyu** < kuduğ 'kuyu' (60 ,21), **sarı** < sarıg 'sarı' (57, 36), **sıcaklık** < ısıg 'sıcaklık' (26, 15), **sürüdeki** < sürüg 'sürüdeki' (7 , 12), **ölümlerinen** < ölüg 'ölümleriyle' (15, 18), **ululıg** < uluğ 'ululuk, büyüklük' (36, 11).

4.3.2.4.15. Ünsüz Kaynaşması

Ayrı iki ünsüzün kaynaşması sonucu bir ses haline gelmesidir.

karanlığına < karanguluk 'karanlığına' (94, 45), **kızılığ** < kızsıl 'kızılığ' (42, 14), **yanaklarında** < yanak 'yanaklarında' (141, 27), **yeşil** < yaşsıl 'yeşil' (59, 12).

4.3.2.4.16. Ünsüz Ayrışması

Köktürkçedeki ñ (ny) sesi ayrışma sonucu Kırım Tatar Türkçesinde ‘y’ şeklinde varlığını devam ettirmiştir.

koylarıñı < koñ ‘koyunlarını’ (7, 12), **miyelerine** < miñi ‘beyinlerine’ (106, 43).

Köktürkçedeki ‘ñ’ sesi Kırım Tatar Türkçesinde korunmuştur.

añlamayım ‘anlamıyorum’ (159, 30), **soñ** ‘son’ (17, 24).

4.3.2.4.17. Kaynaşma

Birlikte kullanılan iki kelimenin birleşmesi sonucu yeni bir şekil almasıdır.

nasıl < ne asıl ‘nasıl’ (71, 27), **niçün** < ne için ‘niçin’ (148, 45), **değil** << tag ol ‘değil’ (96, 41), **yalıñız** < yalıñ öz ‘yalnız’ (157, 18), **yiberdi** < ıda bir- ‘gönderdi’ (77, 8).

4.3.2.4.18. Hece Düşmesi

Ses bakımından birbirine benzeyen ve arka arkaya gelen iki heceden birinin düşmesidir.

batırlar < bağatur ‘yiğitler’ (19, 32), **hayırlıdır** < hayırlı durur ‘hayırlıdır’ (206, 6), **kiçkene** < kiçikkene ‘küçücük’ (100, 42), **olan** < oğlan / oğul-an ‘oğlan’ (10, 3).

4.3.2.4.19. Değişmelik Parça

Bir ses veya ses grubunun düşerek onun yerine başka bir ses veya ses grubunun gelmesidir.

uyantmadı 'uyandırmadı' (16, 16), **kırtulırsıñ** 'kurtulursun' (87, 20).

4.4. ŞEKİL BİLGİSİ

Bu bölümde “**Ekler**” ve “**Kelime Türleri**” bakımından eldeki eser incelenmiş, örnekler tespit edilmiş ve bunlar sayfa ve satır numaraları verilerek çalışmaya alınmıştır.

4.4.1. Ekler

Ekler; yapım ekleri ve çekim ekleri olmak üzere ikiye ayrılır.

4.4.1.1. Çekim Ekleri

4.4.1.1.1. İsim Çekim Ekleri

4.4.1.1.1.1.Çokluk Ekleri

+ IAr

İsimlerde Çokluk

“+IAr” eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kırım Tatar Türkçesi ile yazılmış olan bu eserde de aynı özellikleri taşıdığı görülmektedir. Damak uyumuna girmektedir.

balalarğa ‘çocuklara’ (8, 12), **künler** ‘günler’ (26, 33), **terekler** ‘ağaçlar’ (52, 4), **Temetler** ‘Temetler’ (126, 43), **sözler** ‘sözler’ (146, 10), **bulutlarını** ‘bulurların’ (17, -28).

Kırım Tatar Türkçesinde çokluk eki yelik ve hal eklerinden önce gelir.

İsim + çokluk + iyelik

adetlerimiz ‘adetlerimiz’ (185, 18), **köydeşlerim** ‘köylülerim’ (105, 9), **közlerinı** ‘gözlerin’ (150, 40).

İsim + çokluk + hal

aranlarda ‘ahırlarda’ (59, 44), **milletçilerini** ‘milliyetçileri’ (5, 44), **pencerelere** ‘pencelere’ (193, 21).

İsim + çokluk + iyelik + hal

ayaklarımızını ‘ayaklarımızın’ (41, 31), **balalarımızğa** ‘çocuklarımıza’ (6, 1), **isteklerinizi** ‘isteklerinizi’ (61, 16).

+ z

Eski Türkçedeki çokluk eki olan bu ek Kırım Tatar Türkçesinde bir kaç kelimedede kalıplaşmış şekilde bulunmaktadır. İkilik bildirmektedir.

közlerimnen ‘gözlerimle’ (128, 19), **köküsini** ‘göğsünü’ (13, 5), **tizinece** ‘dizine kadar’ (49, 5).

+ an

Eski Türkçedeki çokluk eki olan bu ek Kırım Tatar Türkçesinde bir kaç kelimedede kalıplaşmış şekilde bulunmaktadır.

olan < ogulan ‘ulan’ (177, 22).

İyelik Eklerinde Çokluk

Çokluk 1. ve 2. kişi “Iz” ile yapılır.

burunımızniŋ ‘burnumuzun’ (14, 14), **canımızğa** ‘canımıza’ (201, 30), **toprağımızda** ‘toprağımızda’ (40, 20), **ayağlarımızniŋ** ‘ayaklarımızın’ (41, 31), **özümüz** ‘kendimiz’ (41, 36), **yeriñiz** ‘yeriniz’ (79, 6), **vaqıtıñız** ‘yakıtınız’ (84, 26), **sesiñizni** ‘sesinizi’ (85, 44), **uzurıñızğa** ‘huzurunuz’ (116, 43).

Çokluk 3. kişi “+IAr” ile yapılır.

omuzları ‘omuzları’ (119, 17), **ihtiyaçları** ‘ihtiyaçları’ (117, 24), **közyaşlarını** ‘gözyaşlarını’ (121, 11), **evlatlarını** ‘evlatlarını’ (121, 12), **areketlerinde** ‘hareketlerinde’ (122, 17), **yerlerinden** ‘yerlerinden’ (107, 30), **dostları** ‘dostları’ (101, 44), **adlarını** ‘adlarını’ (88, 42), **kıyruklarını** ‘kuyruklarını’ (70, 5).

Zamirlerde Çokluk

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kırım Tatar Türkçesinde de Çokluk 1. ve 2. kişi zamirlerinde ‘+z’ vardır:

biz ‘biz’ (6, 17), **siz** ‘siz’ (127, 28).

Fiil Çekimlerinde Çokluk

Fiil çekimlerinde çokluk 3. kişide ‘+IAr’ eki kullanılır.

çıktılar ‘çıktılar’ (113, 17), **ağladılar** ‘ağladılar’ (110, 24), **anlattılar** ‘anlattılar’ (198, 17), **dediler** ‘dediler’ (202, 22), **püskürtkenler** ‘püskürtmüşler’ (4, 7), **kettiler** ‘gittiler’ (9, 16).

4.4.1.1.1.2. İyelik Ekleri

Kırım Tatar Türkçesiyle yazılmış olan eserde Türkiye Türkçesinden farklı bir iyelikli kullanışa rastlanmamıştır.

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	+(l)m	+(l)mız
2. Kişi	+(l)η	+(l)ηlz
3. Kişi	+(s)l(n)	+lArl

Teklik 1. Kişi

ayağımın ‘ayağımın’ (122, 44), **oğlum** ‘oğlum’ (142, 19), **dostum** ‘dostum’ (136, 29), **kalbimde** ‘kalbimde’ (205, 13), **başımdan** ‘başımdan’ (30, 28), **evimni** ‘evimi’ (124, 19), **kollarım** ‘kollarım’ (166, 37), **kiyevim** ‘güveyim’ (167, 19), **kelinim** ‘gelinim’ (167, 19).

Çokluk 1. Kişi

ayağlarımızın ‘ayağlarımızın’ (41, 31), **işimiz** ‘işimiz’ (44, 22), **zayıflığımızdan** ‘zayıflığımızdan’ (48, 22), **haberimiz** ‘haberimiz’ (49, 36), **cemaatımız** ‘cemaatımız’ (55 ,33), **kolhozımız** ‘kolektifimiz’ (57, 10), **ecdadımız** ‘ecdadımız’ (58, 14).

Teklik 2. Kişi

haberini ‘haberini’ (5, 41), **koylarını** ‘koyunlarını’ (7, 12), **evlatlarını** ‘evlatlarını’ (14, 18), **urbalarını** ‘elbiselerini’ (13, 29), **kirpiklerini** ‘kirpiklerini’ (22, 26), **kaşlarını** ‘kaşlarını’ (22, 26), **kolunu** ‘kolunu’ (8, 14), **dostunu** ‘dostunu’ (57 ,32).

Çokluk 2. Kişi

toprağınızı ‘toğrağınızı’ (186, 28), **ananızı** ‘ananızı’ (194, 8), **keyfinizi** ‘keyfinizi’ (194, 8), **uzurunuzda** ‘huzurunuzda’ (20, 3), **sesinizi** ‘sesinizi’ (41, 3), **yerinizden** ‘yerinizden’ (87 ,32), **başınıza** ‘başınıza’ (122 ,4), **evinize** ‘evinize’ (150 ,9).

Teklik 3. Kişi

yüregi 'yüreği' (9, 29), **dostu** 'dostu' (69 ,9), **közüne** 'gözüne' (60 ,23), **sözünen** 'sözüyle' (78, 37), **evine** 'evine' (81, 13), **şiiri** 'şiiri' (120 ,43), **köküsini** 'göğüsünü' (13 ,5), **komşusu** 'komşusu' (34, 38), **külküsine** 'gülüşüne' (41, 11).

Çokluk 3. Kişi

yerlerinde 'yerlerinde' (163, 4), **şamataları** 'şamataları' (14, 8), **çıraylarını** 'yüzlerini' (15, 2), **davuşlarından** 'seslerinden' (18, 12), **yüzlerinden** 'yüzlerinden' (19 ,25), **kabırğalarını** 'kaburgalarını' (36, 4), **istekleri** 'istekleri' (44, 11), **allarına** 'hallerine' (48,42).

4.4.1.1.1.3. Hal Ekleri

4.4.1.1.1.3.1. Yalın Hali (Nominatif)

yımşak 'yumuşak' (3, 2), **sözler** 'sözler' (31, 20), **köz** 'göz' (31 ,20), **adamlar** 'adamlar' (35, 33), **davul** 'davul' (38, 27), **suvuk** 'soğuk' (48, 44), **buv** 'buğ' (20, 22), **mektep** 'okul' (6, 12).

4.4.1.1.1.3.2. Yükleme Hali

+ ni

Yükleme hali eki olarak kullanılan bu ek düzlük – yuvarlaklık uyumuna uymaz.

adetni ‘adeti’ (103, 21), **bereceğimizi** ‘vereceğimizi’ (51, 30), **çorapni** ‘çorabı’ (157, 13), **kırımlıların** ‘Kırımlıları’ (108, 44), **oğumakni** ‘okumayı’ (3, 20), **Temetni** ‘Temet’i’ (18, 10), **işimni** ‘işimi’ (90, 13).

+ l

Teklik 2. ve 3. kişi ve çokluk 3. kişi iyelik ekinden sonra gelmektedir.

ağzını ‘ağzını’ (202, 12), **başını** ‘başını’ (58, 37), **betini** ‘yüzünü’ (108, 8), **çeresini** ‘çehresini’ (202, 6), **davuşını** ‘sesini’ (181, 42), **közlerini** ‘gözlerini’ (121, 13), **kündeliğini** ‘gündeliğini’ (62, 21), **lafını** ‘lafını’ (81, 39), **mañlayını** ‘alnını’ (3, 14), **nimetini** ‘nimetini’ (41, 33), **tırnağlarını** ‘tırnaklarını’ (87, 21), **yerini** ‘yerini’ (40 ,41), **zeinini** ‘zihnini’ (42, 32).

4.4.1.1.1.3.3. Yönelme Hali (Datif)

+ GA

İsim tabanlarına gelir.

işlerge ‘işlere’ (122, 8), **bizge** ‘bize’ (7, 13), **cebirge** ‘zorlamaya’ (24, 7), **Şekurege** ‘Şekure’ye’ (32, 31), **ögge** ‘öne’ (65, 22), **işke** ‘işe’ (199, 35), **reiske** ‘reise’ (6, 15), **ötmekke** ‘ekmeğe’ (8, 22), **ğaripke** ‘garibe’ (10, 8), **suvğa** ‘suya’ (12, 39), **opkağa** ‘kovaya’ (12, 41).

+ A

Teklik 1., 2., ve 3. kişi ile çokluk 3. kişi iyelik ekinden sonra gelmektedir.

evime ‘evime’ (5, 7), **aletleriŋe** ‘aletlerine’ (174, 25), **özüŋe** ‘kendine’ (180, 3), **reisligiŋe** ‘reisliğine’ (5, 33), **sesine** ‘sesine’ (59, 25), **çardağına** ‘çardağına’ (59, 41), **omuzına** ‘omuzuna’ (105, 33), **evlerine** ‘evlerine’ (120, 16), **özlerine** ‘kendilerine’ (129, 4), **aytkanlarına** ‘söylediklerine’ (134, 16), **başlarına** ‘başlarına’ (135, 17).

4.4.1.1.1.3.4. Bulunma Hali (Locatif)

+ DA

Bulunma hali eki olan +DA ünsüz uyumuna girmektedir.

sofada ‘divanda’ (3, 2), **aķķında** ‘hakkında’ (51, 24), **er alda** ‘herhalde’ (100, 1), **aftalarda** ‘haftalarda’ (139, 3), **anda** ‘orada’ (201, 10), **öğünde** ‘önünde’ (3, 3), **tübünde** ‘dibinde’ (14, 14), **evde** ‘evde’ (91, 43), **gecede** ‘gecede’ (120, 11), **artta** ‘arkada’ (14, 45), **soķaķta** ‘sokakta’ (54, 38), **ķışta** ‘ķışta’ (121, 20), **odaçıkta** ‘odacıkta’ (200, 11).

4.4.1.1.1.3.5. Ayrılma Hali (Ablatif)

+ DAN

Ayrılma hali eki olan +DAN ünsüz uyumuna girmektedir.

yaşayışından ‘yaşayışından’ (3, 11), **arasından** ‘arasından’ (43, 19), **avadan** ‘havadan’ (85, 35), **ķaydan** ‘nereden’ (104, 19), **ķöydeşinden** ‘ķölüsünden’ (6, 6), **ceennemden** ‘cehennemden’ (51, 7), **yüzünden**

'yüzünden' (105, 16), **közden** 'gözden' (200, 29), **mezarlıktan** 'mezarlıktan' (4, 7), **yavaştan** 'yavaştan' (83, 19), **yaşlıktan** 'gençlikten' (175, 18).

4.4.1.1.1.3.6. Vasıta Hali (İnstrümental)

+ nen

Bu ekin ince ünlülü örnekleri mevcut olup ek kalınlık – incelik uyumuna uymamaktadır.

torunçıgınen 'torunçuğuyla' (3, 6), **davuşnen** 'sesle' (22, 19), **korğunen** 'korkuyla' (63, 8), **suvuklıknen** 'soğuklukla' (194, 33), **öpkenen** 'öfkeyle' (4, 21), **köydeşinen** 'köydeşiyle' (10, 20), **şübenen** 'şüpheyile' (194, 33).

ile

dikkat ile 'dikkat ile' (151, 25), **ses ile** 'ses ile' (177, 36), **tamamı ile** 'tamamı ile' (9, 5).

Kırım Tatar Türkçesinde **ile** kelimesi zaman zaman ekleşmiştir.

sesle 'ses ile' (113, 13), **sukünetle** 'sükûnet ile' (60, 18).

4.4.1.1.1.3.7. Eşitlik Hali (Equatif)

+ ÇA

Eşitlik eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ötümlülük – ötümsüzlük uyumuna uymaktadır.

tabiatınca ‘tabiatınca’ (112, 16), **zanımca** ‘zannımca’ (4, 72), **sırasınca** ‘sırasınca’ (70, 12), **boyunca** ‘boyunca’ (185, 18), **eslice** ‘akıllıca’ (99, 35), **ocapçe** ‘hocaca’ (106, 30).

Yönelme Eki +ÇA

Yönelme hali eki üzerine gelerek ‘+(y)A kadar’ anlamı verir.

baldırlarınace ‘baldırlarına kadar’ (24, 22),

-GAN+ÇA

‘GAN’ sıfat fiil eki üzerine gelerek ‘+(y)A kadar’ anlamı verir.

kelgence ‘gelene kadar’ (182, 35),

+ day

‘+day’ (<<teg) eki eşitlik anlamı verir.

kurtulacağday ‘kurtulacak gibi’ (46, 16), **körmegenday** ‘görmemiş gibi’ (47, 32), **keçirgenday** ‘geçirmiş gibi’ (129, 16), **denizday** ‘deniz gibi’ (203, 14).

4.4.1.1.1.3.8. Yön Gösterme Hali (Directif)

+Arl

içeri ‘içeri’ (23, 3).

+rA

sonra ‘sonra’ (8, 35).

4.4.1.1.1.3.9. İlgı Eki (Genitif)

İlgı eki Türkiye Türkçesinin aksine düzlük – yuvarlaklık uyumu kuralına uymamaktadır.

+ nıŋ

Temetniŋ ‘Temet’in’ (105, 9), **Atatürkniŋ** ‘Atatürk’ün’ (202, 29), **skemleniŋ** ‘iskemlenin’ (157, 32), **kıynamaŋniŋ** ‘zorlamanın’ (38, 7), **köyümüzniŋ** ‘köyümüzün’ (201, 32).

+ lıŋ

3. Teklik ve çokluk iyelik ekinden sonra gelir.

aŋayınıŋ ‘eşinin’ (4, 17), **ayağıınıŋ** ‘ayağının’ (3, 8), **evleriniŋ** ‘evlerinin’ (123, 14), **hayaliniŋ** ‘hayalinin’ (102, 33), **köydeşiniŋ** ‘köylüsünün’ (6, 35), **özleriniŋ** ‘kendilerinin’ (68, 26), **vazifesiniŋ** ‘vazifesinin’ (103, 7), **vilayetiniŋ** ‘vilayetinin’ (3, 29).

+ Ø

babası öğretkeni kibi ‘babasının öğrettiği gibi’ (146, 42), **bera terekleri arasında** ‘armut ağaçlarının arasında’ (11, 20), **Şerifov içeri kirgeninen** ‘Şerifov’un içeri girmesiyle’ (29, 26), **Abibe yanaşa odağa kirgen arada** ‘Habibe’nin yan odaya girdiği sırada’ (34, 12).

siziŋ ‘sizin’ (97, 40), **sizniŋ** ‘sizin’ (125, 26), **onıŋ** ‘onun’ (78, 29), **olarınıŋ** ‘onların’ (116, 3).

4.4.1.1.2. Fiil Çekim Ekleri

4.4.1.1.2.1. Kişi Ekleri

4.4.1.1.2.1.1. I. Tip Kişi Ekleri

Zamir kaynaklı olan bu ekler 'öğrenilen geçmiş zaman (-GAn)', 'şimdiki zaman (-A / -y, -mAktA)', 'gelecek zaman (-AcAk)', 'geniş zaman (-(v)r)', 'gereklilik (-mAll)' çekimlerinde kullanılır.

Kırım Tatar Türkçesindeki I. Tip Kişi Ekleri düzlük – yuvarlaklık uyumuna uymamaktadır.

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	+(l)m	+mlz
2. Kişi	+slŋ	+slŋlz
3. Kişi	+ø	+lAr

4.4.1.1.2.1.2. II. Tip Kişi Ekleri

İyelik kaynaklı olan bu ekler 'görülen geçmiş zaman (-DI)' ve 'dilek-şart (-sA)' çekimlerinde kullanılır.

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	+m	+k
2. Kişi	+η	+ηlz
3. Kişi	+∅	+lAr

4.4.1.1.2.1.3. III. Tip Kişi Ekleri

Kırım Tatar Türkçesindeki 'Emir' çekiminde kullanılan bu ekler her kişide farklılık gösterir.

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	+(A)yım	+(A)ylk
2. Kişi	+∅	+(l)ηlz, +(l)η
3. Kişi	+sln	+slnlAr

4.4.1.1.2.2. Kipler

Kırım Tatar Türkçesinde kipler 'Bildirme' ve 'Tasarlama' kipleri olarak iki ana bölümde incelenmiştir.

4.4.1.1.2.2.1. Bildirme Kipleri

4.4.1.1.2.2.1.1. Geçmiş Zaman

Görülen Geçmiş Zaman

Geçmişte yapılan, kişinin tanık olduğu, gördüğü fiiller bu zamanla karşılanır. Kişi tarafından görülme bile, gerçekleştiği kesin olarak bilinen fiiller yine bu zamanla karşılanır.

- DI

Kırım Tatar Türkçesindeki görülen geçmiş zaman eki genellikle düzlük – yuvarlaklık uyumuna uymamaktadır. Eserde uyuma uyan örnekler az sayıda tespit edilmiştir.

duydu (149, 31), **bozdular** (149, 35), **kömdiniz** ‘gömdünüz’ (94, 38), **kördinmi** ‘gördün mü’ (122, 38), **tüştiñ** ‘düşün’ (91, 1), **tökti** ‘döktü’ (80, 20).

Görülen geçmiş zaman eki ötümlülük – ötümsüzlük uyumu kuralına uymaktadır.

Teklik 1. Kişi

yamanladım ‘kötüledim’ (117, 7), **olamadım** ‘olmadım’ (10, 28), **rastketirmedim** ‘rastlamadım’ (20, 33), **ayttım** ‘söyledim’ (110, 21), **oğraştım** ‘uğraştım’ (202, 29), **iştittim** ‘duydum’ (115, 13).

Teklik 2. Kişi

dediņ ‘dedin’ (122, 19), **soradıņmı** ‘sordun mu’ (196,32), **vazgeçtiņ** ‘vazgeçtin’ (8, 29), **çıktıı** ‘çıktın’ (62, 42), **işittiıımi** ‘duydun mu’ (99, 38).

Teklik 3. Kişi

yanıkladı ‘dertlendi’ (99, 41), **açmadı** ‘açmadı’ (99, 43), **dedi** ‘dedi’ (100, 20), **bitmedi** ‘bitmedi’ (101, 1), **ketti** ‘gitti’ (3, 18), **baktı** ‘baktı’ (56, 15).

Çokluk 1. Kişi

içtik ‘içtik’ (80, 25), **kettik** ‘gittik’ (99, 28), **alıştık** ‘alıştık’ (199, 42), **kayttı** ‘döndü’ (204, 36), **dedik** ‘dedik’ (18, 16), **bitirdik** ‘bitirdik’ (62, 13).

Çokluk 2. Kişi

ettiıızmı ‘ettniz mi’ (125, 8), **kettiııız** ‘gittiniz’ (186, 29), **baıımadııızmı** ‘bakmadınız mı’ (89, 3), **kömdiııız** ‘gömdünüz’ (94, 38), **kıırtardıııız** ‘kurtardınız’ (110, 37), **oturmadık** ‘oturmadık’ (204, 41).

Çokluk 3. Kişi

aııladılar ‘anladılar’ (99,39), **oturdılar** ‘oturdular’ (117, 33), **çıktılar** ‘çıktılar’ (118, 19), **rastkeliştiler** ‘rastgeldiler’ (141, 4), **küldiler** ‘güldüler’ (194, 42).

Olumsuz

Kırım Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın olumsuzu için ‘-mA’ eki kullanılır.

kalmadı ‘kalmadı’ (196, 9) **rastketirmedim** ‘rastlamadım’ (20, 33), **oturmadık** ‘oturmadık’ (204, 41).

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Geçmişte yapılan, kişinin tanık olmadığı, görmediği, başkasından duyup öğrendiği fiiller bu zamanla karşılanır. Türkiye Türkçesinde bu ek kullanılmamaktadır.

- GAn

Bu ek Kırım Tatar Türkçesinde de ötümlülük – ötümsüzlük uyumu ile düzlük – yuvarlaklık uyumuna uymaktadır.

Teklik 1. Kişi

kalğanım ‘kalmışım’ (203, 35).

Teklik 2. Kişi

koyğansıñ ‘koymuşsun’ (30, 2), **buzlatkansıñ** ‘dondurmuşsun’ (49, 18), **yapğansıñ** ‘yapmışsın’ (82, 36), **sılatkansıñ** ‘ıslatmışsın’ (95, 9), **etkensiñ** ‘etmişsin’ (195, 34), **tökmegensiñ** ‘dökmemişsin’ (103, 9).

Teklik 3. Kişi

kurtarğan ‘kurtarmış’ (112, 34), **kelgen** ‘gelmiş’ (105, 40), **eksilgen** ‘eksilmiş’ (112, 6), **rastkelgen** ‘rastgelmiş’ (112, 33), **hastalanğan** ‘hastalanmış’ (112, 43).

Çokluk 2. Kişi

davranğansıñız ‘davranmışsınız’ (18, 14)

Çokluk 3. Kişi

bağlanğanlar ‘bağlanmışlar’ (171, 44), **suvumağanlar** ‘savunmamışlar’ (181, 45), **barğanlar** ‘varmışlar’ (184, 44).

Olumsuz

Kırım Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın olumsuzu için ‘-mA’ eki kullanılır. ‘yok’ kelimesiyle de olumsuz yapılabılır.

kalmağan ‘kalmamış’ (130, 31), **toқтағанı yok** ‘durmamış’ (39, 34), **tökmegensin** ‘dökmemişsin’ (104, 9), **tüzelgeni yok** ‘düzelmemiş’ (87, 22).

4.4.1.1.2.2.1.2. Şimdiki Zaman

Başlamış ve sürmekte olan fiilleri anlatmak için bu zaman kullanılır.

Kırım Tatar Türkçesinde “- A / y,” ekleri şimdiki zaman için kullanılmaktadır.

Ayrıca Kırım Tatar Türkçesinde “- mAktA” eki de şimdiki zaman için kullanılmaktadır.

- A / y

Fiil ünsüzle bitiyorsa “- A” eki, ünlüyle bitiyorsa “- y” eki kullanılmaktadır.

Teklik 1. Kişi

duyam ‘duyuyorum’ (6, 10), **aytam** ‘söylüyorum’ (89, 23), **bilem** ‘biliyorum’ (25, 8). **şaşmalayım** ‘şaşırmıyorum’ (97, 9), **gizlemeyim** ‘gizlemiyorum’ (7, 22).

Teklik 2. Kişi

aytasın ‘söylemiyorum’ (164, 40), **aşıkasın** ‘acele ediyorsun’ (180, 22), **sevesin** ‘seviyorsun’ (192, 6). **korlaysın** ‘hor görüyorsun’ (199, 33), **bilmeysin** ‘bilmiyorsun’ (4, 24), **acımaysın** ‘acımiyorsun’ (10, 4).

Teklik 3. Kişi

tura ‘duruyor’ (3, 5), **tırışa** ‘çalışıyor’ (69, 33), **kayta** ‘dönüyor’ (140, 35). **kaйтmay** ‘dönmüyor’ (79, 11), **kelmey** ‘gelmiyor’ (14, 12), **yaşay** ‘yaşıyor’ (18, 31).

Çokluk 1. Kişi

çıkaramız 'çıkıyoruz' (178, 23), **aytamız** 'söylüyoruz' (94, 43), **boğulamız** 'boğuluyoruz' (95, 43). **yaşaymız** 'yaşıyoruz' (41, 22), **deymiz** 'diyoruz' (49, 35), **isteymiz** 'istiyoruz' (159, 12).

Çokluk 2. Kişi

bilesiñiz 'biliyorsunuz' (187, 12), **işitesiniñizmi** 'duyuyor musunuz' (115, 39), **atasiniñiz** 'atıyorsunuz' (126, 9). **deysiñiz** 'diyorsunuz' (193, 20), **taniysiñizmi** 'tanıyor musunuz' (110, 30), **esaplaysiniñizmi** 'hesaplıyor musunuz' (117, 12).

Çokluk 3. Kişi

çekeler 'çekiyorlar' (32, 4), **keleler** 'geliyorlar' (123, 25), **kıytalar** 'dönüyorlar' (149, 41). **keçeler** 'geçiyorlar' (125, 42), **süyrükleyler** 'sürüklüyorlar' (46, 9), **anıdıralar** 'andırıyorlar' (128, 8).

- mAktA

Teklik 3. Kişi

oynamaқта 'oynamakta' (8,5), **yanmaқта** 'yanmakta' (12, 14), **inlemekte** 'inlemekte' (11, 8).

Çokluk 1. Kişi

nail olmaқtamız 'nail olmaktadır' (136, 32).

Çokluk 3. Kişi

aydamaқtalar 'sürmekte' (82, 15), **keçmekte'ler** 'geçmekte' (36, 10).

Olumsuz

Kırım Tatar Türkçesinde şimdiki zamanın olumsuzu için '-mA' eki kullanılır.

bilmeyşiñ ‘bilmiyorsun’ (4, 24), **gizlemeyim** ‘gizlemiyorum’ (7, 22), **isteymiz** ‘istiyoruz’ (159, 12).

4.4.1.1.2.2.1.3. Gelecek Zaman

Henüz gerçekleşmemiş, gelecekte yapılacak fiiller bu zamanla karşılanır.

Kırım Tatar Türkçesinde gelecek zaman eki olarak “-A / ycAk” ekleri kullanılmaktadır.

- A / ycAk

Kırım Tatar Türkçesinde de gelecek zaman eki olarak “-A / ycAk” kullanılmaktadır.

Teklik 1. Kişi

ayrılacağım ‘ayrılacağım’ (32, 9), **aytacağım** ‘söyleyeceğim’ (115, 23), **korğacağım** ‘korkacağım’ (55, 20), **toyacağım** ‘doyacağım’ (86,20), **yaşaycağım** ‘yaşayacağım’ (163,35).

Teklik 2. Kişi

keteceksiñ ‘gideceksin’ (17, 26), **siyeceksiñmi** ‘işeyecek misin’ (95, 5), **vereceksiñ** ‘vereceksin’ (61, 15), **yapacağsıñ** ‘yapacaksın’ (128, 14), **utanacağsıñ** ‘utanacaksın’ (177, 2), **baracağsıñmi** ‘varacak mısın’ (57, 29).

Teklik 3. Kişi

ketecek ‘gidecek’ (129, 26), **kelecek** ‘gelecek’ (140, 25), **körecek** ‘görecek’ (58, 33), **adımlaycağ** ‘adımlayacak’ (69, 18).

Çokluk 1. Kişi

ketecekmiz 'gideceğiz' (130, 5), **köçecekmiz** 'göçeceğiz' (137, 3), **besleycekmiz** 'besleyeceğiz' (141, 8), **başlaycağımız** 'başlayacağız' (78, 40), **aşaycağımız** 'yiyeceğiz' (79, 37), **yanacağımız** 'yanacağız' (98, 32).

Çokluk 2. Kişi

bekleteceksiniz 'bekleteceksiniz' (54, 15), **ketireceksiniz** 'getireceksiniz' (74, 11), **bereceksinizmi** 'verecek misiniz' (190, 5), **çıkacağsınız** 'çıkacaksınız' (99, 10), **katlanacağsınız** 'katlanacaksınız' (179, 4).

Çokluk 3. Kişi

boğacağlarını 'boğacaklar mı' (85, 9), **soyacaklar** 'soyacaklar' (186, 45), **oturacaklar** 'oturacaklar' (194, 31), **öldürecekler** 'öldürecekler' (186, 45).

Olumsuz

Kırım Tatar Türkçesinde gelecek zamanın olumsuzu için '-mA' eki kullanılır.

aşamaycağsınızmi 'yemeyecek misiniz' (79, 37), **aytmaycağlar** 'söylemeyecekler' (59, 37), **bilmeycek** 'bilmeyecek' (60, 13), **değiştirmeyeceğim** 'değiştirmeyeceğim' (169, 4), **ketmeyeceğim** 'gitmeyeceğim' (158, 23), **körmeyeceğim** 'görmeyeceğim' (32, 10), **olmaycağ** 'olmayacak' (94, 33), **unutmaycağım** 'unutmayacağım' (124, 45), **bermeyecekler** 'vermeyecekler' (188, 23).

4.4.1.1.2.2.1.4. Geniş Zaman

Sürekli tekrarlanan, alışkanlık haline gelen fiiller bu zamanla karşılanır

- (V)r

Kırım Tatar Türkçesinde geniş zaman eki olarak “- (V)r” kullanılmaktadır.

Teklik 1. Kişi

atarım ‘atarım’ (172, 19), **yazarım** ‘yazarım’ (84, 21), **coyulırım** ‘kaybolurum’ (150, 42), **kalırım** ‘kalırım’ (167, 44), **öldüririm** ‘öldürürüm’ (191, 1), **değişmem** ‘değişmem’ (5, 33).

Teklik 2. Kişi

aytırsıñ ‘söylersin’ (26, 20), **çıķarsıñ** ‘çıkarsın’ (32, 27), **barırsıñ** ‘varırsın’ (51, 8), **bilırsıñ** ‘bilirsin’ (59, 5), **ketersıñ** ‘gidersin’ (77, 10), **ķuvmazsıñ** ‘kovmazsın’ (121, 35).

Teklik 3. Kişi

yapar ‘yapar’ (185, 18), **barmaz** ‘varmaz’ (17, 28), **kösterir** ‘gösterir’ (67, 17), **berir** ‘verir’ (86, 27), **coyulmaz** ‘kaybolmaz’ (95, 28), **ketirmez** ‘getirmez’ (129, 8).

Çokluk 1. Kişi

ķoyarmız ‘koyarız’ (185, 18), **barırmız** ‘varırız’ (57, 30), **oturırmız** ‘otururuz’ (79, 41), **teşkirirmız** ‘denetleriz’ (143, 21), **ķetermız** ‘gideriz’ (156, 1), **bermemız** ‘vermeyiz’ (159, 1).

Çokluk 2. Kişi

cezalarsıñız ‘cezalandırırsınız’ (184, 18), **baķarsıñız** ‘bakarsınız’ (51, 30), **berırsıñız** ‘verirsiniz’ (91, 35), **ketersıñız** ‘gidersiniz’ (186, 30), **suvuķlanırsıñız** ‘üşürsünüz’ (179, 11), **tapamazsıñız** ‘bulamazsınız’ (190, 18).

Çokluk 3. Kişi

bakarlar ‘bakarlar’ (66, 16), **duyarlar** ‘duyarlar’ (69, 6), **öldürirler** ‘öldürürler’ (32, 14), **minerler** ‘binerler’ (48, 20), **ķelirler** ‘gelirler’ (63, 39).

Olumsuz

Kırım Tatar Türkçesinde geniş zamanın olumsuzu için '-mA' eki kullanılır.

bermemiz 'vermeyiz' (159, 1), **değişmem** 'değişmem' (5, 33), **kıynamazlar** 'zorlamazlar' (129, 28), **kuvmazsıñ** 'kovmazsın' (121, 35), **tapamazsıñız** 'bulamazsınız' (190, 18).

4.4.1.1.2.2.2. Tasarlama Kipleri

4.4.1.1.2.2.2.1. Emir Kipi

Emir kipi ekleri her kişide değişir. Emir çekiminde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kırım Tatar Türkçesinde de istek anlamı sezilir.

Teklik 1. Kişi

yuqlayım 'uyuyayım' (158, 45), **tokunayım** 'dokunayım' (172, 6), **bakayım** 'bakayım' (76, 31), **pişireyim** 'pişireyim' (185, 3), **ketmeyim** 'gitmeyeyim' (205, 25), **aytayım** 'söyleyeyim' (98, 34).

Teklik 2. Kişi

bağ 'bak' (79, 32), **oturma** 'oturma' (99, 41), **söyle** 'söyle' (100, 1), **sus** 'sus' (90, 38), **kel** 'gel' (79, 32).

Teklik 3. Kişi

bersin 'versin' (173, 45), **bilsin** 'bilsin' (186, 30), **bitsin** 'bitsin' (164, 43), **çıksın** 'çıksın' (16, 33), **kelsin** 'gelsin' (44, 33), **ketsin** 'gitsin' (173, 22).

Çokluk 1. Kişi

aylanayıq ‘dolaşalım’ (182, 31), **kurayıq** ‘kuralım’ (163, 12), **keteyik** ‘gidelim’ (136, 38), **tüşüneyik** ‘düşünelim’ (100, 5).

Çokluk 2. Kişi

teşkeriñiz ‘kontol edinizi’ (189, 23), **ketiñiz** ‘gidiniz’ (188, 43), **beriñiz** ‘veriniz’ (86, 25).

Çokluk 3. Kişi

kelsinler ‘gelsinler’ (76, 6), **telefon etsinler** ‘telefon etsinler’ (170, 23).

Olumsuz

Kırım Tatar Türkçesinde emir kipinin olumsuzu için’-mA’ eki kullanılır.

aşıqmañız ‘acele etmeyiniz’ (99, 10), **açuvlanmañız** ‘kızmayınız’ (195, 3), **bakma** ‘bakma’ (172, 12), **kaldırmayıq** ‘kaldırmayalım’ (169, 39), **kalmasın** ‘kalmasın’ (109, 27), **kelmesin** ‘gelmesin’ (173, 22), **kelmesinler** ‘gelmesinler’ (196, 30), **ketme** ‘gitme’ (146, 39), **ketmesinler** ‘gitmesinler’ (97, 7), **ketmeyim** ‘gitmeyeyim’ (205, 25), **unutmayıq** ‘unutmayalım’ (185, 20), **yuvmañız** ‘yıkamayınız’ (97, 29), **zeerlemesinler** ‘zehirlemesinler’ (63, 15),

4.4.1.1.2.2.2.2. Gereklilik Kipi

- mAll

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi gereklilik kipi eki olarak “mAll” Kırım Tatar Türkçesinde de kullanılmaktadır.

Teklik 2. Kişi

kağırmañıñ (178, 28), **körmeliñ** (30, 8).

Teklik 3. Kişi

anlaşmalı (74, 1), **tüşünmeli** (136, 37), **çalışmalı** (136, 37).

-mAk kerek+Şahıs Eki

Kırım Tatar Türkçesinde gereklilik kipinin kullanımı çoğunlukla sentaktik yolla yapılmaktadır.

Teklik 2. Kişi

tüşünmek kereksiñ ‘düşünmelisin’ (25, 15).

Teklik 3. Kişi

toldurmak kerek ‘doldurmalı’ (41, 45), **dayanmak kerek** ‘dayanmalı’ (44, 3), **taşımak kerek** ‘taşımalı’ (46, 16).

Çokluk 1. Kişi

olmak kerekmiz ‘olmalıyız’ (33, 29), **küreşmek kerekmiz** ‘savaşmalıyız’ (6, 17).

Çokluk 2. Kişi

tabiy olmak kereksiñiz ‘tabi olmalısınız’ (104, 30), **başlamak kereksiñ** ‘başlamalısınız’ (138, 2), **alışmak kereksiñ** ‘alışmalısınız’ (172, 18).

Olumsuz

Kırım Tatar Türkçesinde gereklilik kipinin olumsuzu için’-mA’ eki kullanılır. Tespit edilen örnekler sentaktik yolla yapılmıştır.

yalvarmak kerekmey ‘yalvarmamalı’ (159, 21), **yemin etmek kerekmey** ‘yemin etmemeli’ (24, 12).

4.4.1.1.2.2.2.3. İstek Kipi

- GAy

Kırım Tatar Türkçesinde istek kipi eki olarak “-GAy kullanılmaktadır.

olmayğaydı ‘olmayaydı’ (190, 31), **ķayğırğaydıñ** ‘kayıraydın’ (34, 6), **baķķaydıñ** ‘bakaydın’ (28, 19), **ķorkķaydıñ** ‘korkaydın’ (34, 3).

4.4.1.1.2.2.2.4. Dilek – Şart Kipi

- sA

Dilek – şart kipi olarak kullanılan “-sA” ekinin taranan eserde çoğunlukla istek bildirdiği gözlemlenmektedir.

Teklik 1. Kişi

tenbilesem ‘tenbihlesem’ (122, 15), **kelsem** ‘gelsem’ (153, 39), **sögsem** ‘sövsem’ (158, 43), **ķörsem** ‘görsem’ (206, 26), **hatırlasam** ‘hatırlasam’ (201, 37).

Teklik 2. Kişi

tanısañ ‘tanısan’ (22, 43), **barsañ** ‘varsan’ (89, 31), **tüşünsen** ‘düşünsen’ (106, 39), **desen** ‘desen’ (112, 37).

Teklik 3. Kişi

eşitse ‘işitse’ (113, 27), **bilse** ‘bilse’ (120, 20), **keçse** ‘geçse’ (125, 33), **verse** ‘verse’ (127, 26), **çökse** ‘çökse’ (131, 16).

Çokluk 1. Kişi

kelsek ‘gelsek’ (135, 39), **istesek** ‘istesek’ (158, 7), **tüzelsek** ‘düzelsek’ (41, 37), **aytsaķ** ‘söylesek’ (202, 25), **çıksaķ** ‘çıksak’ (69, 37).

Çokluk 2. Kişi

oķusanıız ‘okusanız’ (89, 41), **assanıız** ‘assanız’ (158, 22), **öldürsenıız** ‘öldürseniz’ (104, 39), **körseııız** ‘görseııiz’ (170, 15).

Çokluk 3. Kişi

ıııleseler ‘ıııleseler’ (126, 45), **ıızın berseler** ‘ıızın verseler’ (128, 11), **eşıtseler** ‘ıııtseler’ (174, 2), **kelseler** ‘gelseler’ (186, 45), **çapsalar** ‘koşsalar’ (203, 36), **tırışsalar** ‘çalıışsalar’ (14, 25).

Olumsuz

Kırım Tatar Türkçesinde dilek - şart kipinin olumsuzu için’-mA’ eki kullanılır.

azırlanmasanı ‘azarlanmasan’ (32, 25), **istemeseık** ‘istemeseık’ (158, 7), **ketmeseııız** ‘gitmeseııiz’ (158, 25), **sılatmasanıız** ‘ıslatmasanıız’ (80, 14), **tapmasam** ‘bulmasam’ (194, 39), **tanımasanı** ‘tanımasan’ (22, 43).

4.4.1.1.2.3. Birleşik Zamanlar

4.4.1.1.2.3.1. Hikâye Birleşik Zaman

4.4.1.1.2.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

- GAn edi

Teklik 1. Kişi

kötekleıen edim ‘dövmüş idim’ (187, 4), **eşıtken edim** ‘duymuş idim’ (206, 9).

Teklik 3. Kişi

kurulğan edi 'kurulmuş idi' (59, 41), **sıkılğan edi** 'sıkılmış idi' (117, 26), **kalmağan edi** 'kalmamış idi' (142, 16), **yaqqan edi** 'yakmış idi' (9, 34).

Çokluk 3. Kişi

yazılğan ediler 'yazılmış idiler' (3, 29).

4.4.1.1.2.3.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

- A / y edi

Teklik 1. Kişi

saqlamay edim 'saklamıyor idim' (202, 31), **kıdıra edim** 'arıyor idim' (183, 21).

Teklik 3. Kişi

suvara edi 'suluyor idim' (10, 25), **boğa edi** 'boğuyor idim' (13, 6), **kıynay edi** 'kıynıyor idim' (192, 42), **okuy edi** 'okuyor idim' (202, 13).

Çokluk 3. Kişi

kapata ediler 'kapatıyor idim' (189, 27).

- mAktA edi

Teklik 1. Kişi

dumanlatmaқта edi 'dumanlatmakta idiler' (155, 29) , **buvlanmaқта edi** 'buğlanmakta idi' (175, 28), **yukusramaқта edi** 'uyuklamakta idi' (181, 30), **sürmekte edi** 'sürmekte idi' (37, 39).

Çokluk 3. Kişi

bermekte ediler 'vermekte idiler' (135, 7).

4.4.1.1.2.3.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi

- A / ycAk edi

Teklik 1. Kişi

unutacağ edim 'unutacak idim' (26, 26).

Teklik 2. Kişi

olacağ ediğ 'olacak idin' (28, 4).

Teklik 3. Kişi

yiberecek edi 'gönderecek idi' (56, 39), tüzetecek edi 'onaracak idi' (58, 34), batacağ edi 'batacak idi' (144, 12), kapaycağ edi 'kapayacak idi' (113, 7).

Çokluk 3. Kişi

körececek ediler 'görececek idiler' (135, 33).

4.4.1.1.2.3.1.4. Geniş Zamanın Hikâyesi

- (V)r edi

Teklik 1. Kişi

kırtarır edim 'kırtarır idim' (165, 38), yatar edim 'yatar idim' (47, 5).

Teklik 2. Kişi

kapatır ediğ 'kapatır idin' (176, 31).

Çokluk 1. Kişi

kurtulır edik 'kurtulur idim' (159, 16), **toldurır edik** 'doluru idik' (178, 33).

Çokluk 3. Kişi

kaynaşır ediler 'kaynaşır idiler' (173, 2), **keter ediler** 'gider idiler' (19, 31).

4.4.1.1.2.3.1.5. İstek Kipinin Hikâyesi

- GAY + di

Teklik 1. Kişi

bağkaydın 'bakaydın' (28, 19), **kaygırğaydın** 'kaygılanaydın' (34, 6).

Teklik 3. Kişi

olmaygaydı 'olmayaydı' (190, 31).

4.4.1.1.2.3.2. Rivayet Birleşik Zaman

4.4.1.1.2.3.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti

- GAn eken

Teklik 3. Kişi

kalmağan ekenmi 'kalmamış imiş mi' (179, 38), **olğan eken** 'olmuş imiş' (73, 32), **kelmegen eken** 'gelmemiş imiş' (113, 2).

Çokluk 1. Kişi

oturğan ekenmiz 'oturmuş imişiz' (123, 6).

Çokluk 3. Kişi

kuvğan ekenler 'kovmuş imişler' (122, 25), kurtarğan ekenler 'kurtarmış imişler' (132, 22).

Şimdiki Zamanın Rivayeti

- A / y eken

Teklik 2. Kişi

közley ekensiñ 'gözlüyor imişsin' (5, 28).

Teklik 3. Kişi

yaza eken 'yazıyor imiş' (106, 23), basa eken 'basıyor imiş' (120, 1) ketmey eken 'gitmiyor imiş' (108, 39), korçalay eken 'koruyor imiş' (138, 5).

Çokluk 3. Kişi

tura ekenler 'kalkıyor imişler' (65, 8), yollay ekenler 'yolluyor imişler' (115, 33).

4.4.1.1.2.3.2.2. Gelecek Zamanın Rivayeti

- A /ycAk eken

Teklik 3. Kişi

berilecek eken 'verilecek imiş' (188, 10), berecek eken 'verecek imiş' (194, 44), sıkıştıracak eken 'sıkıştıracak imiş' (136, 9).

Çokluk 1. Kişi

katnamaycağ ekenmiz ‘gitmeyecek imişiz’ (115, 11).

Çokluk 3. Kişi

ketecek ekenler ‘gidecek imişler’ (155, 24).

4.4.1.1.2.3.2.3. Geniş Zamanın Rivayeti

- (V)r

Teklik 3. Kişi

der eken ‘der imiş’ (85, 14), **çeker eken** ‘çeker imiş’ (165, 45).

Çokluk 1. Kişi

körer ekenmizmi ‘görür imişiz mi’ (44, 39).

Çokluk 3. Kişi

kirer ekenler ‘girer imişler’ (56, 27).

4.4.1.1.2.4. Cevher Fiili

Kırım Tatar Türkçesinde cevher fiili ‘e –’ tir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak ünlüsü genişliğini muhafaza etmektedir.

Öğrenilen Geçmiş Zaman

	Teklik		Çokluk
1. Kişi	ekenim	1. Kişi	ekenmiz

2. Kişi ekensin

2. Kişi ekensi(ñi)z

3. Kişi eken

3. Kişi ekenler

Teklik 1. Kişi

değil ekenim 'değil imişim' (141, 41).

Teklik 3. Kişi

biri eken 'biri imiş' (146, 32).

Çokluk 2. Kişi

mında ekensiniz 'burada imişsiniz' (18, 13), **insanlar ekensiniz** 'insanlar imişiniz' (146, 24).

Görülen Geçmiş Zaman

Teklik

Çokluk

1. Kişi edim

1. Kişi edik

2. Kişi edin

2. Kişi ediniz

3. Kişi edi

3. Kişi ediler

Teklik 1. Kişi

yaşında edim 'yaşında idim' (128, 19).

Teklik 2. Kişi

yok edin 'yok idin' (153, 37).

Teklik 3. Kişi

telaşlı edi 'telaşlı idi' (153, 44).

Çokluk 1. Kişi

fağır edik 'fakir idik' (114, 27).

Çokluk 3. Kişi

kırımtatar ediler 'Kırım Tatar idiler' (127, 38).

Şimdiki Zaman

	Teklik		Çokluk
1. Kişi	+ (l)m	1. Kişi	+ mlz
2. Kişi	+ slıj	2. Kişi	+ slıjlz
3. Kişi	+ Dlr, ø	3. Kişi	+ Dlr(lAr)

Teklik 1. Kişi

adamım 'adamım' (157, 20).

Teklik 2. Kişi

meşgulsin 'meşgulsün' (188, 20).

Teklik 3. Kişi

şaydır 'öyledir' (191, 14).

Çokluk 1. Kişi

acizmiz ‘aciziz’ (201, 15).

Çokluk 2. Kişi

ķabaatlısınız ‘kabahatlisiniz’ (159, 9).

Çokluk 3. Kişi

adamlardır ‘adamlardır’ (124, 36).

4.4.1.2. Yapım Ekleri

İsim ya da fiil kök veya gövdelerine gelerek onlardan başka isim ya da fiil türeten eklerdir.

4.4.1.2.1. İsimden İsim Yapan Ekler

+ ak

yolaķlı ‘çizgili’ (77, 44).

+ an

oğlanķa ‘oğlana’ (149, 30).

+ (ş)Ar

birer ‘birer’ (17, 29), **ekişer** ‘ikişer’ (206, 24), **onar** ‘onar’ (202, 38), **üçer** ‘üçer’ (39, 1).

+ ArI

içeri ‘içeri’ (23, 3).

+ Aş

küneşniş ‘güneşin’ (31, 41), **küreşten** ‘güreşten’ (6, 34).

+ ÇA

başkaca 'başkaca' (39, 7), **kırimtatarcanı** 'Kırım Tatarcanı' (96, 36), **özüncesine** 'kendince' (135, 30), **vahşiycesine** 'vahşicesine' (201, 18).

+ ÇI

aydavcığa 'sürücüye' (189, 16), **cinayetçi** (205, 11), **ırımçı** 'büyücü' (154, 30), **kapıcı** 'kapıcı' (171, 1), **kolhozcu** 'kolhozcu' (161, 30), **künci** 'kıskanç' (9,42), **nevetçilik** 'nöbetçilik' (178, 38), **sağıcının** 'sağıcının' (166, 2), **şakacı** 'şakacı' (192, 5).

+ çlk

Asançık 'Hasancık' (85, 10), **Emineçik** 'Eminecik' (131, 20), **közçiklerini** 'gözcüklerini' (17, 6), **mıyıcıklarına** 'bıyıkçıklarına' (144, 34), **oğlançığın** 'oğlançığın' (137, 34), **şeerçik** 'şehircik' (37, 24), **tüyümçiklengen** 'dügümcüklenmiş' (20, 10), **yelçik** 'yelicik' (11, 7), **yıldızçık** 'yıldızcık' (139, 13), , **Zöreçik** 'Zöhrecik' (3, 16).

+ çil

ağçil 'beyazımsı' (43, 19).

+ DA

erte 'ertesi' (10, 19), **kevdeli** 'gövdeli' (3, 13), **kündelikte** 'gündelikte' (62, 23), **kışta** 'kışın' (176, 22).

+ Dan

inceden 'inceden' (198, 6), **kıoldan** 'elden' (177, 22), **tezden** 'hemen' (19, 21), **yorulğanımdan** 'yorulduğumdan' (20, 24), **yürekten** 'yürekten' (131, 31).

+ dAş

yoldaş ‘yoldaş’ (154, 4), **arkadaşları** ‘arkadaşları’ (156, 23), **kardeşim** ‘kardeşim’ (198, 27), **köydeş** ‘köydeş’ (104, 11), **subetdeşine** ‘sohbetteşine’ (117, 8).

+ day

denizday ‘deniz gibi’ (203, 14).

+ DI

fısıldinen ‘fısıltıyla’ (196, 31), **güdürdi** ‘güdüdü’ (185, 23), **gürültü** ‘gürültü’ (185, 23), **inilti** ‘inilti’ (126, 10), **lakırdı** ‘lakırtı/söz’ (146, 19), **patırdı** ‘patırtı’ (139, 29), **şatırdı** ‘şatırtı’ (139, 28), **şuvultı** ‘şuvultu’ (107, 15), **tasırdıları** ‘tasırtıları’ (185, 6), **uvultısı** ‘uğultusu’ (161, 20), **zırlıtısını** ‘zırlıtısını’ (158, 36).

+ DIn

aydınlattı ‘aydınlattı’ (142, 4).

+ dlz

kündüz ‘gündüz’ (16, 40), **yıldızların** ‘yıldızların’ (84, 7).

+ ev

birevlerge ‘birilerine’ (103, 9), **ekevi** ‘ikisi’ (120, 29).

+ ge

başka ‘başka’ (6, 35), **birge** ‘birlikte’ (193, 35).

+ (I)ncl

beşinci ‘beşinci’ (109, 44), **birinci** ‘birinci’ (8, 39), **dörtüncü** ‘dörtüncü’ (172, 43), **ekinci** ‘ikinci’ (23, 2), **sekizinci** ‘sekizinci’ (146, 38), **üçüncü** ‘sekizinci’ (24, 36), **yedinci** ‘yedinci’ (145, 8), **yigirminci** ‘yirminci’ (47, 41).

+ iş

keniş 'geniş' (116, 14).

+ kar

saipkar 'sahipkar' (29, 22), **zulumkarlıklarının** 'zulümkarlıklarının' (38, 8), **günahkar** 'günahkar' (40, 5), **cevapkar** 'cevapkar' (49, 39), **ziyankarlarga** 'ziyankarlara' (57, 15), **iylekarlık** 'hilekarlık' (81, 39), **azimkarlığı** 'azimkarlığı' (160, 24).

+ kene

kiçkene 'ufak' (34, 10).

+ kir

işkir 'çalışkan' (204, 24)

+ le

üyleden 'öğleden' (38, 39).

+ ll

alçağgönüllü 'alçak gönüllü' (199, 41), **areketli** 'hareketli' (198, 8), **borçlu** 'borçlu' (175, 4), **boyly** 'boyly' (188, 41), **divarlı** 'duvarlı' (23, 1), **ķabaatlısın** 'kabahatlisin' (22, 43), **közlü** 'gözlü' (145, 37), **küçlü** 'güçlü' (12, 6), **merametli** 'merhametli' (199, 30), **saçlı** 'saçlı' (3, 14), **suçlu** 'suçlu' (22, 18), **suvlu** 'sulu' (201, 32), **sütlü** 'sütlü' (3, 15), **türlü** 'türlü' (99, 15), **tuzlu** 'tuzlu' (11, 8), **yaşlı** 'yaşlı' (95, 32), **yünlü** 'yünlü' (151, 22), **zavallı** 'zavallı' (26, 6).

+ llk

açlıktan 'açlıktan' (114, 1), **boşluk** 'boşluk' (17, 37), **buzluk** 'buzluk' (126, 34), **çöplük** 'çöplük' (24, 17), **hinzırlığıdır** 'hinzırlığıdır' (118, 16), **hastalığı** 'hastalığı' (136, 16), **hucurlık** 'gariplik' (12, 30), **közlüklü** 'gözlüklü' (94, 19), **küllükke** 'küllüğe' (159, 34), **merametlilik** 'merhametlik' (169, 9), **reisliğine** 'reisliğine' (5, 33), **tazelik** 'tazelik' (139, 16), **tezliknen** 'tezlikle'

(203, 1), **yokluğu** 'yokluğu' (25, 10), **yolluk** 'yolluk' (56, 13), **yorgunluk** 'yorgunluk' (71, 19).

+ sız

ayaksız 'ayaksız' (101, 42), **çaresizlikten** 'çaresizlikten' (102, 8), **gönülsüz** 'gönülsüz' (78, 20), **isteksiz** 'isteksiz' (103, 14), **mecalsızlaşan** 'mecalsızlaşmış' (99, 20), **sessiz** 'sessiz' (108, 13), **susuz** 'susuz' (38, 7), **suçsuz** 'suçsuz' (41, 33), **uygunsuz** 'uygunsuz' (6, 4), **zararsız** 'zararsız' (81, 16).

+ şın

sarışın 'sarışın' (69, 14).

4.4.1.2.2.İsimden Fiil Yapan Ekler

+ A –

aşadılar 'yediler' (162, 10), **cönedi** 'yöneldi' (14, 9), **benzey** 'benziyor' (84, 3), **kanamay** 'kanamıyor' (70, 26), **oynağanda** 'oynağında' (30, 7), **yaşaylar** 'yaşıyorlar' (96, 28).

+ Al –

tüzelsek 'düzelsek' (41, 37).

+ Ar –, + r –

ağarmağa 'ağarmaya' (73, 16), **incerip** 'incelip' (88, 11), **kararğan** 'kararmış' (13, 34), **kızardı** 'kızardı' (90, 15), **koyurdılar** 'koyulaşdular' (9, 18), **morarğan** 'morarmış' (132, 39), **yufkardı** 'inceldi' (131, 42), **suvara** 'suluyor' (81, 22).

+ Ay –

aķaytıp ‘gözlerini fal taşı gibi açıp’ (48, 12), **serteydi** ‘serteldi’ (146, 21).

+ DA –

avuldadı ‘havladı’ (16, 13), **çıtırdap** ‘çıtırdayıp’ (12, 45), **fısıldadı** ‘fısıldayıp’ (161, 40), **fışıldap** ‘fışıldayıp’ (58, 16), **ğırıldadı** ‘ğırıldadı’ (11, 12), **kıbırdadılar** ‘kıpırdadılar’ (15, 7), **şatırdadılar** ‘zingıldadı’ (65, 31), **şakıldap** ‘kahkaha atıp’ (140, 14), **şırıldap** ‘şırıldayıp’ (11, 9), **şuvuldap** ‘şuvuldayıp’ (92, 33), **tasırdadı** ‘tasırdadı’ (30, 42), **vayıldap** ‘vıyıklayıp’ (84, 41).

+ et –

közetip ‘gözetip’ (51, 1).

+ Glr –

aykırdı ‘haykırdı’ (30, 27), **püskürtkenler** ‘püskürtmüşler’ (4, 7), **sızgıruvlar** ‘sızlanmalar’ (186, 3).

+ lk –

açıkķandırısnı ‘acıkmışsındır’ (157, 24).

+ l –

doğrulğanlarını ‘doğrulduklarını’ (16, 18), **ķaraltıları** ‘karaltıları’ (70, 41).

+ IA –

abaylamadan ‘fark etmeden’ (30, 7), **anladı** ‘anladı’ (33, 28), **aşlama** ‘haşlama’ (175, 43), **aşlanğan** ‘haşlanan’ (108, 5), **aylandı** ‘döndü’ (14, 43), **bağışlamaycağıma** ‘bağışlamayacağıma’ (203, 11), **bağladı** ‘bağladı’ (91, 40), **belleysinmi** ‘belliyor musun’ (100, 14), **buzladı** ‘dondu’ (185, 30), **erkelemege** ‘şimartmaya’ (103, 29), **gürledi** ‘gürledi’ (126, 15), **hırsızladılar** ‘çaldılar’ (86, 24), **horlanacaķımız** ‘horlanacağız’ (94, 1), **ķorçalaysın** ‘koruyorsun’ (5, 44).

+ IA – n –

açuvlandı ‘öfkелendi’ (169, 30), **alsızlandırmı** ‘halsizleştin mi’ (184, 7), **evlendirdi** ‘evlendirdi’ (167, 18), **gönülsizlenip** ‘gönülsüzlenip’ (188, 13), **kifayetlendi** ‘yetindi’ (176, 3), **meraklandı** ‘meraklandı’ (179, 23), **raatsızlanmay** ‘raatsızlanmıyor’ (171, 13), **sabırsızlandı** ‘sabırsızlandı’ (185, 23), **şübelenmedi** ‘şüphelenmedi’ (118, 14).

+ IA – ş –

ağırlaşkanlar ‘ağırlaşmışlar’ (46, 15), **cemaatlaştırmam** ‘cemaatlaştırmam’ (91, 20), **çoklaştırmak** ‘arttırmak’ (38, 25), **davalaşma** ‘davalaşma’ (48, 17), **esaplaşacaktır** ‘hesaplaşacaktır’ (66, 40), **kamburlaşkan** ‘kamburlaşan’ (51, 42), **karanlıklaştı** ‘karanlıklaştı’ (11, 10), **kararlaştırılğanına** ‘kararlaştırılmışına’ (71, 25), **kıyınlaştı** ‘kötüleştı’ (29, 41), **koyulaştı** ‘koyulaştı’ (13, 9), **küçükleşken** ‘küçükleşmiş’ (112, 13), **sağlıklaştandır** ‘vedalaştırmıştır’ (87, 18), **tenalaşsa** ‘tenhalaşsa’ (14, 44), **uzaklaşalar** ‘uzaklaşıyorlar’ (35, 32), **vedalaşmağa** ‘vedalaşmaya’ (40, 2), **yakınlaştı** ‘yakınlaştı’ (46, 37).

+ IA – t –

aydınlattı ‘aydınlattı’ (142, 4), **buzlatmayım** ‘dondurmayayım’ (176, 22), **çanalatmak** ‘yavaşlatmak’ (188, 40), **dumanlatmakta** ‘dumanlatmakta’ (155, 29), **nervalatmak** ‘sinirlendirmek’ (4, 23).

4.4.1.2.3. Fiilden İsim Yapan Ekler

4.4.1.2.3.1. Mastarlar

– mA

bakmağa 'bakmaya' (45, 42), **berilmesini** 'verilmesini' (125, 14), **kaçması** 'kaçması' (70, 39), **kelmesi** 'gelmesi' (4,41), **silkinmesi** 'silkinmesi' (70, 18), **tüşmesi** 'düşmesi' (177, 27), **yıkılmağa** 'yıkılmaya' (44, 30), **yürümesi** 'yürümesi' (15, 5).

– mAk

anlamak 'anlamak' (15, 10), **aşıkılmamak** 'acele etmemek' (102, 4), **demek** 'demek' (201, 6), **isbatlamak** 'ispatlamak' (15, 33), **köçmek** 'göçmek' (156, 6), **ketirmek** 'getirmek' (193, 40), **tüşünmek** 'düşünmek' (103, 17), **unutmak** 'unutmak' (97, 26).

– (I)ş

bakış 'bakış' (25, 32), **körünüş** 'görünüş' (72, 30), **kösterişleri** 'gösterişleri' (124, 38), **külüşi** 'gülüşü' (139, 24), **uruş** 'vuruş' (156,29), **yaşayış** 'yaşayış' (36, 17), **yürüşü** 'yürüyüşü' (198, 29).

– (U)v

bağıruvlar 'bağırmalar' (186, 3), **çağıruv** 'çağırma' (205, 39), **kayğıruv** 'endişelenme' (57, 9), **kelüvde** 'gelmede' (120, 22), **kuruv** 'kuruma' (47, 22), **okuv** 'okuma' (35, 7), **sızğıruvlar** 'ıslık çalma' (186, 3), **teşkerüv** 'denetleme' (38, 39), **yaşavdan** 'yaşamadan' (206, 6).

4.4.1.2.3.2. Sıfat Fiiller

– Dlk

yaşadığı köy 'yaşadığı köy' (149, 22).

– GAn

asılğan saat 'asılan saat' (170, 12), **berilgen** vesikağa 'verilen vesikaya' (168, 24), **dağılğan** saçlarını 'dağılan saçlarını' (173, 33), **karışkan**

taş 'karışan taş' (12, 14), **kelgen** köydeşlerini 'gelen köylülerini' (166, 45), **körülgen** şey 'görölmüş şey' (169, 34), **yapışkan** saçlarını 'yapışmış saçlarını' (186, 14), **yasalğan** yolkapığıa 'yapılan sokak kapısına' (171, 41).

– A / ycAk

hırsızlaycağ malları 'çalacak malları' (11, 35), **kelecek** korantasını 'gelecek ailesini' (81, 17), **kösterecek** bahşışı 'gösterecek armağanı' (181, 21), **kırtulacağ** vaktı 'kurtulacak vakti' (53, 19), **külecek** kün 'gülecek gün' (183, 8), **silinmeyecek** tamğalar 'silinmeyecek damgalar' (203, 5), şaka **etilecek** yer 'şaka edilecek yer' (92, 13), **unutılmaycağ** levhalarını 'unutulmayacak durumları' (58, 38).

– (I)r

azırlanır kibi 'hazırlanır gibi' (7, 25), **kıvanır** kibi 'sevinir gibi' (21, 38), **karşılar** kibi 'karşılar gibi' (82, 23), **der** kibi 'der gibi' (65, 35).

– mAz

anlaşılmaz şuvultı 'anlaşılmaz uğultu' (141, 27), dava **etilmez** aқиkat 'dava edilmez hakikat' (47, 24), **eşitilmez** davuşnen 'işitilmez sesle' (148, 15), **tanılmaz** derecede 'tanınmaz derecede' (135, 1), **yaramaz** kıadınga 'yaramaz kadına' (187, 23).

4.4.1.2.3.3. Zarf Fiiller

– A / y

çekine – çekine 'çekine - çekine' (78, 30), **kıorka – kıorka** 'korka - korka' (23, 16), **sıkıla – sıkıla** 'sıkıla - sıkıla' (23, 16), **sözüle – sözüle** 'süzüle - süzüle' (139, 11), **sürte – sürte** 'sürte - sürte' (145, 29), **istemey – istemey** 'istemeye - istemeye' (121, 43), **kıaka – kıaka** 'ite - ite' (140, 27), **kıana – kıana** 'kana - kana' (162, 23), **kıymay – kıymay** 'kıımadan' (150,29).

– (y)ArAk

atarak ‘atarak’ (203, 2), **bakarak** ‘bakarak’ (190, 44), **çekerek** ‘çekerek’ (75, 28), **davranarak** ‘davranarak’ (5, 5), **doğrularak** ‘doğrularak’ (198, 31), **keterek** ‘giderek’ (27, 19), **külerek** ‘gülerek’ (7, 1), **köpüklenererek** ‘köpüklenererek’ (36, 4), **tüşerek** ‘düşerek’ (77, 29), **uyanarak** ‘unarak’ (191, 17), **yerleşerek** ‘yerleşerek’ (20, 7), **yılmayarak** ‘yılmayarak’ (197, 3), **yuvarak** ‘yıkayarak’ (4, 3).

– gAncA

ağırğance ‘ağırıncaya kadar’ (14, 20), **buzlağance** ‘donuncaya kadar’ (45, 13), **degence** ‘deyinceye kadar’ (37, 15), **kelgence** ‘gelene kadar’ (150, 28), **körmegence** ‘görmeyinceye kadar’ (97, 35), **kuvğance** ‘kovana kadar’ (115, 7), **oturğance** ‘oturana kadar’ (40, 40), **söylemegence** ‘söylemeyene kadar’ (110, 14), **tapmağance** ‘bulmayınca’ (161, 39), **temizlemegence** ‘temizlemeyince’ (162, 17), **tınğance** ‘dininceye kadar’ (121, 12).

– GAndA

atıkanda ‘attığında’ (49, 2), **bağıkanda** ‘baktığında’ (31, 33), **kayıkanda** ‘döndüğünde’ (41, 39), **karanlıklaşıkanda** ‘karanlıklaştığında’ (119, 11), **ketkende** ‘gittiğinde’ (135, 19), **tintkende** ‘aradığında’ (124, 19), **yatıkanda** ‘yattığında’ (19, 15).

– (I)p

aylanıp ‘dolaşıp’ (200, 16), **çapıp** ‘koşup’ (53, 10), **dangırdatıp** ‘dangırdatıp’ (82, 26), **dep** ‘deyip’ (6, 44), **dolaşıp** ‘dolaşıp’ (3, 6), **yapışıp** ‘yapışıp’ (90, 7), **toldurıp** ‘doldurup’ (101, 39), **ketirip** ‘getirip’ (3, 16), **kıoyup** ‘kotup’ (94, 29), **kösterip** ‘gösterip’ (191, 39), **sokulup** ‘sokulup’ (106, 14), **okup** ‘okuyup’ (32, 20), **öpüp** ‘öpüp’ (17, 29), **söylenip** ‘söylenip’ (40, 40), **silip** ‘silip’ (72, 14), **süzüp** ‘süzüp’ (200, 22), **tolup** ‘dolup’ (92, 42), **türtüp** ‘dürtüp’ (68, 45), **tüşünip** ‘düşünüp’ (128, 12), **tüşüp** ‘düşüp’ (162, 7).

– ince

körmeyince 'görmeyince' (60, 41).

– **keç**

der **ekeç** 'der iken' (86, 28).

– **ken**

men sağ **eken** 'ben sağ iken' (190, 15), olacak **eken** 'olacak iken' (113, 4), vicdan azabı çeker **eken** 'vicdan azabı çeker iken' (165, 45).

– **mAdAn**

abaylamadan 'fark etmeden' (30, 7), **aşıkmadan** 'acele etmeden' (118, 9), **bakmadan** 'bakmadan' (64, 2), **beklenilmeden** 'beklenilmeden' (134, 8), **bilmeden** 'bilmeden' (103, 35), **çıkarmadan** 'çıkarmadan' (17, 40), **indemeden** 'ses vermeden' (65, 5), **koşulmadan** 'katılmadan' (9, 32), **türmeden** 'göz altına alınmadan' (122, 14).

– **mAy**

beklemey 'beklemeden' (160, 28), **bilmey** 'bilmeden' (86, 4), **dayanamay** 'dayanamadan' (54, 14), **indemey** 'konuşmadan' (113, 16), **kıbırdamay** 'kıbırdamadan' (6, 5), **yaşamay** 'yaşamadan' (52, 2), **yuçlamay** 'uyumadan' (83, 9).

– **mAzdAn**

açmazdan 'açmadan' (5, 4), **başlamazdan** 'başlamadan' (59, 9), **bildirmezden** 'bildirmeden' (59, 22), **ketmezden** 'gitmeden' (142, 35), **söylenmezden** 'söylenmeden' (67, 30), **vermezden** 'vermeden' (42, 13), **yamanlamazdan** 'kötülemeden' (119, 3), **yıkılmazdan** 'yıkılmadan' (131, 14), **yummazdan** 'yummazdan' (53, 41).

4.4.1.2.3.4. Fiilden İsim Yapan Diğer Ekler

– Ak

bataklık ‘bataklık’ (93, 16), **konakbay** ‘ev sahibi’ (5, 26), **kucaqlap** ‘kucaklayıp’ (56, 43), **orak** ‘orak’ (194, 18), **pıcağını** ‘bıcağını’ (174, 32), **tirseklerini** ‘dirseklerini’ (30, 10), **yanakları** ‘yanakları’ (54, 32), **yatak** ‘yatak’ (114, 42), **uçaklar** ‘uçaklar’ (77, 28).

– alak

yapalak ‘lapa’ (74, 31).

– GI

bilgi ‘bilgi’ (124, 35), **duygularını** ‘duyguları’ (201, 15), **içkici** ‘içkici’ (198, 15), **külünü** ‘gülüşünü’ (33, 27), **saygılı** ‘saygılı’ (127, 28), **sergiye** ‘dergiye’ (30, 1), **sevgisine** ‘sevgisine’ (76, 30).

– GIn

aşkın ‘aşkın’ (22, 3), **azgın** ‘azdın’ (199, 7), **baskıncılıktır** ‘baskıcılıktır’ (91, 15), **coşkun** ‘coşkun’ (115, 12), **dargın** ‘dargın’ (117, 22), **kızgın** ‘kızgın’ (179, 19), **kerginlikten** ‘gerginlikten’ (201, 2), **keskin** ‘keskin’ (11, 9), **küskünleşe** ‘küskünleşiyor’ (15, 2), **satkın** ‘satılmış’ (115, 44), **solgun** ‘solgun’ (116, 31), **sürgün** ‘sürgün’ (39, 45), **şaşkın** ‘şaşkın’ (148, 4), **uygun** ‘uygun’ (42,20), **yangın** ‘yangın’ (13, 16), **yorgun** ‘yorgun’ (142, 14).

– I

tolu ‘dolu’ (132, 1), **örtüsine** ‘örtüsüne’ (121, 16), **yarı** ‘yarı’ (151, 36).

– ICI

alıcı ‘alıcı’ (157, 19), **bezidirici** ‘bezdirici’ (54, 27), **bilandırıcı** ‘bulandırıcı’ (92, 28), **celp etici** ‘celp edici’ (136, 22), **kandırıcı** ‘kandırıcı’ (148, 26), **kavratıcı** ‘kavratıcı’ (154, 21), **sağıcı** ‘sağıcı’ (168, 35), **satıcı** ‘satıcı’ (202, 18), **yalvarıcı** ‘yalvarıcı’ (96, 5).

– Ik

açık 'açık' (144, 9), **alçak** 'alçak' (180, 13), **boğuk** 'boğuk' (149, 13), **bozuk** 'bozuk' (151, 16), **bölükniç** 'bölüğün' (124, 41), **karışık** 'karışık' (42, 31), **kapakları** 'kapakları' (23, 6), **kaynaç** 'kaynak' (38, 27), **öksürük** 'öksürük' (198, 32), **suvuğ** 'soğuk' (121, 44), **tayağlar** 'sopalar' (99, 15), **töşekke** 'döşeğe' (114, 43), **yarık** 'ışık' (139, 12), **yüksek** 'yüksek' (182, 8).

– ka

kıska 'kısa' (84, 10).

– mAn

şışman 'şışman' (21, 41).

– mur

çamurda 'çamurda' (164, 11), **yağmur** 'yağmur' (92, 35).

– (I)m

inammen 'inançla' (134,23), **ölüm** 'ölüm' (197, 7), **sağlam** 'sağlam' (197, 17), **uçurumlu** 'uçurumlu' (32, 3), **yarım** 'yarım' (54, 27), **yutum** 'yutum' (203, 2).

– (I)n

kıyın 'zor' (15, 11).

– vuğ

kıltıravuğ (159, 23), **sızlavuğ** (122, 45).

4.4.1.2.4. Fiilden Fiil Yapan Ekler

4.4.1.2.4.1. Çatı Ekleri

4.4.1.2.4.1.1. Geçişli – Ettirgenlik

– Ar –

çıkarğanları ‘çıkardıkları’ (148, 36), **kaytarıp** ‘dönüp’ (160, 42), **köterirsin** ‘kaldırırsın’ (168, 40).

– Dır –

avuştırdı ‘aktardı’ (67, 5), **bastırıp** ‘bastırıp’ (107, 17), **deñiştirmey** ‘değıştirmiyor’ (119, 2), **endirdi** ‘indirdi’ (157, 34), **işandırılar** ‘inandırıyorlar’ (188, 3), **kıldırdı** ‘kaldırdı’ (130, 29), **karıştırdı** ‘karıştırdı’ (47, 31), **kestirip** ‘kestirip’ (190, 10), **kıstırılğan** ‘kıstırılmış’ (60, 29), **söndürdi** ‘söndürdü’ (121, 16), **tayandırdı** ‘dayandırdı’ (142, 18), **toldırdı** ‘doldurdu’ (174, 11), **tuttırdı** ‘tutturdu’ (121, 42), **yaraştırdık** ‘düzenledik’ (200, 1), **yerleştirdi** ‘yerleştirdi’ (68, 8).

– Ir –

ayırdı ‘ayırdı’ (99, 2), **batırıp** ‘batırıp’ (149, 32), **bitirmedi** ‘bitirmedi’ (166, 39), **kaçırmadılar** ‘kaçırmadılar’ (145, 19), **keçirmedi** ‘geçirmedi’ (147, 31), **pişirip** ‘pişirip’ (152, 36), **tüşürirken** ‘düşürürken’ (183, 3), **köçürdiler** ‘göç ettirdiler’ (89, 2), **şaşırdı** ‘şaşırdı’ (89, 35).

– sAt –

kirsetilmesi ‘sokulması’ (134, 27).

+IA – t –

aydınlatқан ‘aydınlatan’ (202, 5), **buzlatқан** ‘dondurmuş’ (3, 9).

– t –

ağırtқан ‘ağrıtmış, acıtmış’ (130, 3), **anlat** ‘anlat’ (137, 10), **donatmak** ‘donatmak’ (203, 44), **çağırtmay** ‘çağırtmıyor’ (134, 24), **dumanlatıp**

'dumanlatıp' (55, 39), **oturt** 'oturt' (78, 39), **toktatıp** 'durdurup' (140, 8), **uzatıp** 'uzatıp' (88, 18).

4.4.1.2.4.1.2. Edilgenlik

– (I)ı –

asılğan 'asılan' (170, 12), **atılğan** 'atılmış' (176, 37), **berilgen** 'verilen' (170, 10), **donatıldı** 'donatıldı' (185, 10), **eşitildi** 'işitildi' (4, 16), **kağıldı** 'çalındı' (127, 4), **koşuldu** 'katıldı' (158, 30), **koyulmay** 'koyulmuyor' (174, 30), **kömülğendir** 'gömülmüştür' (43, 1), **körülmediñ** 'görülmedin' (25, 1), **pekitildi** 'sağlamlaştırıldı' (145, 6), **tikilip** 'dikilip' (189, 31), **yasalğan** 'yapılan' (171, 41), **yazılğan** 'yazılmış' (145, 22).

– (I)n –

alınğan 'alınmış' (137, 11), **incinğan** 'incinmiş' (131, 42).

4.4.1.2.4.1.3. Dönüştülük

– (I)ı –

yıkılmadı 'yıkılmadı' (19, 2), **koşulam** 'katılayım' (47, 15), **çekildiler** 'çekildiler' (53, 37), **sıkıldı** 'sıkıldı' (63, 11), **tikildi** 'dikildi' (93, 38), **toktaldı** 'durdu' (110, 29).

– (I)n –

azırlanır 'hazırlanır' (7, 25), **bakındı** 'bakındı' (55, 23), **dolandı** 'dolandı' (183, 45), **sevinecek** 'sevinecek' (183, 8), **raatlana** 'rahatlanıyor' (165, 5), **tutundu** 'tutundu' (3, 28), **tüşündi** 'düşündü' (166, 45), **yaslandı**

'yaslandı' (158, 5), **yuvunmağa** 'yılanmaya' (11, 34), **uzandı** 'uzandı' (23, 34).

4.4.1.2.4.1.4. İşteşlik

+ IA – ş –

davalaşma 'davalaşma' (48, 17), **uzaklaşa** 'uzaklaşıyor' (65, 5), **vedalaşmağa** 'vedalaşmaya' (40, 2).

– (I)ş –

çekişüvlernen 'mücadelelerle' (141, 35), **oynaşa** 'oynaşıyor' (145, 18), **körüşmege** 'görüşmeye' (169, 11), **külüşe** 'gülüşüyor' (145, 18), **uruş** 'vuruş' (73, 42), **çapışıp** 'koşuşup' (145, 17), **toplaşuvda** 'toplaşmada' (160, 41), **rastkeliştiler** 'rastlaştılar' (9, 44).

4.4.1.2.4.2. Tekrar Bildiren Ekler (Edeleme Ekleri)

– AIA –

çapalanğan 'çabalanan' (71, 28), **kuvalap** 'kovalayıp' (114, 31).

– kAIA –

çapkalay 'koşuşturuyor' (196, 30).

– kIA –

süyreklendi 'sürüklendi' (13, 4), **yuqlamay** 'uyumuyor' (16, 12).

– mala –

şaşmalay 'şaşalıyor' (24, 40).

– (I)ştır –

çekiştire 'çekiştiriyor' (101, 1), **yaraştırmak** 'güzelleştirme' (204, 4), **yerleştirdiler** 'yerleştirdiler' (100, 41), **yatıştırmak** 'yatıştırmak' (102, 17), **sıkıştıracak** 'sıkıştırmak' (136, 9).

4.4.1.2.4.3. Fiilden Fiil Yapan Diğer Ekler

– ğa –

kozgamadı 'uyandırmadı' (110, 9).

– İt –

aytmadı < ay – İt – 'söylemedi' (206, 28), **kayttı** < kay – İt – 'döndü' (4, 29).

– ş –

yetişmey 'dayanmıyor' (175, 36), **koşuldu** 'girdi' (75, 13).

– (ı)mslrA –

ağlamsırap 'ağlamaklı olup' (111, 6), **külümsiredi** 'gülümsedi' (110, 45).

– y –

koydu 'koydu' (14, 11), **toyğanday** 'doymuş gibi' (38, 28).

4.5. KELİME TÜRLERİ

4.5.1. İsimler

4.5.1.1. İsim

Canlı, cansız bütün varlıkları ve kavramları karşılayan kelimelerdir.

4.5.1.1.1. Özel İsim

Tek olan, diğer varlıklar içinde tam bir benzeri bulunmayan varlıklara verilen isimler özel isimlerdir.

Abdulla 'Abdullah' (96, 12), **Akmescit** 'Akmescit' (203, 6), **Aluştada** 'Aluştada' (203, 6), **Atatürknin** 'Atatürk'ün' (202, 29), **Gandi** 'Gandi' (202, 28), **Garibaldinin** 'Garibaldi'nin' (202, 28), **Gulag** 'Gulag' (37, 26), **İdris** 'İdris' (5, 45), **Kırım** 'Kırım'da' (125, 37), **Kolpaşev** 'Kolpaşev' (3, 29), **Lenin** 'Lenin' (202, 29), **Moskvağa** 'Moskova'ya' (92, 4), **Ob** 'Ob' (3, 30), **Özbekistanda** 'Özbekistan'da' (116, 22), **Rusiyeye** 'Rusya'ya' (136, 39), **Seydamet** 'Seyit Ahmet' (4, 40), **Sibirde** 'Sibirya'da' (3, 9), **Smail** 'İsmail' (5, 16), **Sovetler Birliğinin** 'Sovyetler Birliği'nin' (125, 36), **Türkiyeye** 'Türkiye'ye' (202, 24), **Tomsk** 'Tomsk' (3,2 9).

4.5.1.1.2. Cins İsim

Aynı cinsten bir çok varlığın ortak olan isimlerdir.

ağzını ‘ağzını’ (202, 12), **alma** ‘elma’ (201, 24), **anamnığ** ‘anamın’ (130, 25), **arđadaşınıđ** ‘arkadaşının’ (93, 1), **ayak** ‘ayak’ (103, 31), **ayvanı** ‘hayvanı’ (50, 37), **babamnığ** ‘babamın’ (130, 25), **bayrağını** ‘bayrağı’ (78, 4), **boya** ‘boya’ (200, 13), **đardađta** ‘đardakta’ (103, 31), **đaynık** ‘đaydanlık’ (3, 4), **duyđularını** ‘duyguları’ (201, 15), **đokusu** ‘kokusu’ (200, 13), **köy** ‘köy’ (78, 11), **köpekler** ‘köpekler’ (93, 32), **kün** ‘gün’ (50, 3), **mektepte** ‘mektepte’ (202, 17), **minderler** ‘minderler’ (3, 2), **odada** ‘odada’ (200, 13), **piştavını** ‘silahını’ (203, 37), **resim** ‘resim’ (202, 17), **sözleri** ‘sözleri’ (130, 1), **şekerlik** ‘şekerlik’ (3, 4), **vagonlar** ‘vagonlar’ (93, 33).

4.5.1.1.3. Somut İsim

Beş duyu organımızdan herhangi bir algılayabildiğimiz varlıkları karşılayan isimler “somut” isimlerdir.

azbardaki ‘avludaki’ (200, 42), **başını** ‘başını’ (15, 2), **bekçilerinı** ‘bekçilerin’ (41, 1), **đırayı** ‘yüzü’ (27, 39), **dımlı** ‘nemli’ (35, 22), **hastaneye** ‘hastaneye’ (108, 39), **đan** ‘kan’ (72, 2), **đardaşınıđ** ‘kardeşinin’ (57, 39), **đasabamızda** ‘kasabamızda’ (199, 25), **đolunu** ‘kolunu’ (186, 27), **közlerine** ‘gözlerine’ (32, 1), **masa** ‘masa’ (10, 35), **mektüp** ‘mektup’ (53, 20), **parmağlarındandı** ‘parmaklarından’ (49, 17), **peksimet** ‘peksimet’ (86, 28), **piçennen** ‘samanla’ (165, 7), **sofada** ‘salonda’ (3, 2), **ştan** ‘pantolon’ (62, 9), **yağmurdandı** ‘yağmurdandı’ (93, 27).

4.5.1.1.4. Soyut İsim

Beş duyu organından biriyle algılayamadığımız, var olduklarını düşünce yoluyla bildiğimiz kavramları karşılayan isimlere “soyut” isim denir.

acıvsız ‘öfkesiz’ (138, 8), **ayneciliknen** ‘kurnazlıkla’ (26, 41), **cazibeli** ‘cazibeli’ (155,3), **cirenç** ‘iğrenç’ (165, 44), **duyđusu** ‘duygusu’ (110, 9), **đarezli** ‘garezli’ (190, 21), **hayalınığ** ‘hayalinin’ (103, 22), **işanç** ‘güven’ (102, 18), **incınuv** ‘incinme’ (115, 22), **nefret** ‘nefret’ (130, 45), **đuvanç** ‘kıvanç’

(55, 1), **merametsiz** 'merhametsiz' (138,8), **sevgi** 'sevgi' (201, 7), **tüşüncelerden** 'düşüncelerden' (205, 30).

4.5.1.1.5. Topluluk İsmi

Biçimce tekil, anlamca çoğul isimlerdir. Çokluk eki almadığı halde anlam olarak birden fazla varlığı ifade eden isimler "topluluk" isimleridir.

cemaati 'cemaati' (59, 45), **halk** 'halk' (57, 14), **kolhoz** 'kooperatif' (51, 23), **korantani** 'aileni' (56, 26), **milletlerge** 'milletlerge' (126, 1).

4.5.1.2. Sıfat

İsimlerden önce gelerek onları niteleyen ya da belirten isimlerdir.

4.5.1.2.1. Niteleme Sıfatları

İsimlerin niteliklerini bildiren sıfatlardır.

beyaz 'beyaz' (145, 15), **boz** 'boz' (161, 32), **buzlu** 'buzlu' (149, 32), **eski** 'eski' (47, 12), **ışıklı** 'ışıklı' (141, 3), **kalın** 'kalın' (23, 1), **kart** 'yaşlı' (37, 21), **kirli** 'kirli' (140, 23), **küneşli** 'güneşli' (140, 32), **mavi** 'mavi' (39, 19), **sarı** 'sarı' (54, 41), **sim – siya** 'simsiyah' (5, 24), **sütlü** 'sütlü' (3, 15), **yaşlı** 'yaşlı' (129, 19), **yeşil** 'yeşil' (161, 32), **vahşiy** 'vahşi' (125, 41).

4.5.1.2.2. Belirtme Sıfatları

İsimleri sayı yönünden tamlayan, yerlerini işaret eden, özelliklerini belli belirsiz olarak bildiren, isimlerin özelliklerini soran sıfatlardır.

4.5.1.2.2.1. İşaret Sıfatları

İsimleri işaret ederek belirten ve yerlerini belirten sıfatlardır.

anavı 'hemen şu' (122, 13), **böyle** 'böyle' (24, 25), **bu** 'bu' (15, 42), **mina** 'bu' (39, 34), **şu** 'şu' (21, 37), **öyle** 'öyle' (19, 27).

4.5.1.2.2.2. Sayı Sıfatları

İsimlerin sayılarını belirten sıfatlardır.

a. Asıl Sayı Sıfatları

İsimlerin gerçek sayılarını belirten sıfatlardır.

bir 'bir' (25, 44), **eki** 'iki' (25, 44), **üç** 'üç' (27, 11), **dört** 'dört' (55, 29), **beş** 'beş' (27, 11), **altı** 'altı' (91, 21), **yedi** 'yedi' (3, 3), **sekiz** 'sekiz' (4, 31), **on** 'on' (33, 44), **on eki** 'on iki' (8, 18), **on beş** 'on beş' (70, 8), **yigirmi** 'yirmi' (152, 35), **yigirmi üç** 'yirmi üç' (55, 29), **otuz** 'otuz' (70, 9), **üç yüz** 'üç yüz' (70, 9), **otuz yedi** 'otuz yedi' (55, 28), **kırk beş** 'kırk beş' (131, 40), **elli** 'elli' (165, 27), **altmış** 'altmış' (88, 28), **yetmiş beş** 'yetmiş beş' (3, 2), **altı yüz elli** 'altı yüz elli' (182, 18), **yedi yüz** 'yedi yüz' (137, 14), **on bin** 'on bin' (193, 37).

b. Sıra Sayı Sıfatları

İsimlerin sıralarını, derecelerini belirten sıfatlardır.

birinci 'birinci' (8, 39), **ekinci** 'ikinci' (23, 2), **üçüncü** 'üçüncü' (24, 36), **dörtüncü** 'dördüncü' (172, 43), **beşinci** 'beşinci' (109, 44), **yedinci** 'yedinci' (145, 8), **sekizinci** 'sekizinci' (146, 38), **yigirminci** 'yirminci' (47, 41).

c. Üleştirme Sayı Sıfatları

İsimlerin bölümlere ayrıldığını, bölüştürüldüğünü belirten sıfatlardır.

birer 'birer' (200, 28), **ekişer** 'ikişer' (206, 24), **onar** 'onar' (202, 38), **üçer** 'üçer' (39, 1).

d. Kesir Sayı Sıfatları

İsimlerin parçalarını belirten sıfatlardır.

yarım 'yarım' (9, 5).

4.5.1.2.2.3. Soru Sıfatları

İsimleri soru yoluyla belirten sıfatlardır.

angi 'hangi' (30, 3), **kaç** 'kaç' (9, 29), **kaysı** 'hangi' (133, 43), **nasıl** 'nasıl' (10, 6).

4.5.1.2.2.4. Belirsizlik Sıfatları

İsimleri belli belirsiz olarak belirten sıfatlardır.

bir 'bir' (31, 2), **bir de bir** 'harhangi bir' (95, 28), **bir kaç** 'bir kaç' (3, 5), **bütün** 'bütün' (200, 2), **er** 'her' (12, 30), **iç bir** 'hiçbir' (18, 40), **pek çok** 'pek çok' (36, 1).

Aitlik Ekiyle Yapılmış Sıfatlar

azbardaki 'avludaki' (200, 42), **gazetadaki** 'gazetede' (4, 29), **odadaki** 'odadaki' (157, 42), **ögdeki** 'öndeki' (100, 39), **tıştaki** 'dışardaki' (35, 17), **yanındaki** 'yanındaki' (88, 40).

4.5.1.3. Zamir

İsimlerin yerini tutabilen ve onların aldığı ekleri alabilen kelimelerdir.

4.5.1.3.1. Kişi Zamirleri

Kişi isimlerinin yerini tutabilen zamirlerdir.

	Teklik		Çokluk
1. Kişi	men	1. Kişi	biz
2. Kişi	sen	2. Kişi	siz
3. Kişi	o	3. Kişi	olar

men 'ben' (74, 8), **maņa** 'bana' (97, 23), **baņa** 'bana' (15, 36), **meni** 'beni' (73, 37), **mende** 'bende' (136, 38), **menden** 'benden' (202, 22), **menim** 'benim' (96, 21).

sen 'sen' (20, 14), **saņa** 'sana' (21, 4), **seni** 'seni' (24, 2), **sende** 'sende' (81, 37), **senden** 'senden' (89, 25).

o 'o' (90, 19), **oņa** 'ona' (50, 27), **onda** 'onda' (204, 6), **ondan** 'ondan' (7, 11).

biz 'biz' (41, 21), **bizge** 'bize' (58, 23), **bizni** 'bizi' (58, 26), **bizde** 'bizde' (129, 11), **bizden** 'bizden' (61, 6).

siz 'siz' (74, 25), **sizge** 'size' (105, 27), **sizni** 'sizi' (89, 2), **sizde** 'sizde' (92, 20), **sizdenmi** 'sizden mi' (117, 34).

olar 'onlar' (37, 38), **olarda** 'onlarda' (162, 6), **olardan** 'onlardan' (35, 9), **olarğa** 'onlara' (53, 37), **olarnı** 'onları' (32, 9), **olarnıń** 'onların' (82, 14).

4.5.1.3.2. DönüŖlülük Zamirleri

KiŖi zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip olan zamirlerdir. Kırım Tatar Türkçesinde 'öz' dönüŖlülük zamiri sıklıkla kullanılmakla birlikte 'kendi' de dönüŖlülük zamiri olarak kullanılmaktadır.

öz 'kendi' (52, 16), **özlerini** 'kendilerini' (126, 34), **özüm** 'kendim' (191, 14), **özünj** 'kendin' (194, 45), **özünij** 'kendinin' (192, 27), **özü** 'kendi' (193, 19), **özümüz** 'kendimiz' (41, 36), **özünjizni** 'kendinizi' (124, 13).

kendi 'kendi' (46, 5), **kendimni** 'kendimi' (200, 14), **kendiñ** 'kendin' (192, 33), **kendisiniñ** 'kendisinin' (134, 19), **kendimiz** 'kendimiz' (55, 43), **kendileri** 'kendileri' (35, 18).

4.5.1.3.3. İşaret Zamirleri

İsimleri işaret ederek karşılayan zamirlerdir.

bu 'bu' (206, 10), **bunda** 'bunda' (56, 19), **bundan** 'bundan' (95, 34), **buña** 'buna' (196, 37).

mina 'buraya' (176, 38), **mında** 'burada' (176, 30), **mından** 'buradan' (58, 24).

Ŗu 'Ŗu' (29, 30), **Ŗundan** 'Ŗundan' (85, 18), **Ŗunı** 'Ŗunu' (81, 5), **Ŗunıñ** 'Ŗunun' (127, 40).

onı 'onu' (86, 12), **ondan** 'ondan' (96, 10).

anda 'orada' (98, 37), **andan** 'oradan' (203, 1).

olar 'onlar' (70, 5), **olardan** 'onlardan' (190, 5), **olarnı** 'onları' (3, 6), **olarnıñ** 'onların' (60, 19).

4.5.1.3.4. Soru Zamirleri

İsimleri soru yoluyla karşılayan zamirlerdir.

ayda ‘nerede’ (8, 4), **aydan** ‘nereden’ (50, 7), **kim** ‘kim’ (13, 15), **kimden** ‘kimden’ (51, 14), **kimge** ‘kime’ (67, 29), **kimni** ‘kimin’ (102, 7), **kimni** ‘kimi’ (33, 39), **kimler** ‘kimler’ (142, 21), **ne** ‘ne’ (50, 23), **nege** ‘neye’ (158, 12), **nerege** ‘nereye’ (31, 89).

4.5.1.3.5. Belirsizlik Zamirleri

İsimleri belirsiz Şekilde karşılayan zamirlerdir.

bazıları ‘bazıları’ (177, 21), **bazılarını** ‘bazılarını’ (120, 40), **biri** ‘biri’ (185, 43), **birisi** ‘birisi’ (180, 23), **episi** ‘hepsi’ (7, m22), **episinde** ‘hepsinde’ (30, 6), **episini** ‘hepsini’ (9, 15), **episini** ‘hepsinin’ (124, 38), **er keske** ‘herkese’ (8, 7), **er kesni** ‘herkesin’ (93, 39), **er kesten** ‘herkesten’ (64, 20), **i biri** ‘hiçbiri’ (62, 17), **Şey** ‘Şey’ (62, 32).

4.5.1.3.6. İlgil Zamiri

Belirli isim tamlamasındaki tamlanan görevindeki kelimenin yerine kullanılan ‘+ki’ ekidir.

eveldeki ‘nceki’ (34, 28), **evdekilerni** ‘evdekilerin’ (179, 22), **ocanıki** ‘hocanıki’ (28, 13).

4.5.1.4. Zarf

Zarflar bir fiili, filimsiyi, zarfı veya sıfatı belirten, onları pekiŐtiren veya onların durumunu bildiren sözcüklerdir.

4.5.1.4.1. Zaman Zarfları

Fiili ya da fiilimsiyi zaman anlamıyla etkileyen zarflardır.

Zaman isminden oluşanlar:

artık 'artık' (9, 6), **bıltır** 'geçen yıl' (116, 18), **çok vakıttan beri** 'çok vakitten beri' (135, 4), **çok vakıtkace** 'çok vakte kadar' (42, 28), **endi** 'şimdi' (111, 29), **er kün** 'her gün' (31, 76), **sonra** 'sonra' (61, 43), **şimdi** 'şimdi' (137, 6), **yarın** 'yarın' (64, 27).

Zarf fiillerden oluşanlar:

atarak 'atarak' (203, 2), **çapıp** 'koşup' (53, 10), der **ekeç** 'der iken' (86, 28), **indemeden** 'ses vermeden' (65, 5), **kıbırdamay** 'kıbırdamadan' (6, 5), **körmeyince** 'görmeyince' (60, 41), olacak **eken** 'olacak iken' (113, 4), **tapmağance** 'bulmayınca' (161, 39), **yatıkanda** 'yattığında' (19, 15), **yıkılmazdan** 'yıkılmadan' (131, 14).

Hal ekli isimlerden oluşanlar:

bağkanda 'baktığında' (31, 33), **kışta** (121, 20), **sabağace** (10, 29).

İsim + son çekim edatlarından oluşanlar:

Bayağı vakıttan beri 'baya vakitten beri' (9, 4), **eki künden berli** 'iki günden beri' (64, 15), **bundan sonj** 'bundan sonra' (68, 14), **defn merasiminden sonra** 'defin merasiminden sonra' (112, 27).

4.5.1.4.2. Yer – Yön Zarfları

Fiili ya da fiilimsiyi yer – yön anlamıyla etkileyen zarflardır.

aranına doğru 'ambarına doğru' (7, 42), **içeri** 'içeri' (181, 42), **düşmanğa karşı** 'düşmana karşı' (84, 9), **idarege taba** 'idareye doğru' (10, 20), **kadınlarga taba** 'kadınlara doğru' (88, 16), **kayıklarına doğru** 'kayıklarına doğru' (11, 22), **yukarı** 'doğru' (8, 7).

4.5.1.4.3. Nitelik Zarfları

Fiili ya da fiilimsiyi durum anlamıyla etkileyen zarflardır.

çabik 'çabuk' (84, 26), **kana – kana** 'kana - kana' (162, 23), **keterek** 'giderek' (27, 19), **niyetinen** (132, 14), **samimiyetnen** (26, 21), **terenden** (158, 29), **türtüp** 'dürtüp' (68, 45), **yavaş – yavaş** 'yavaş' (171, 3), **yorulğan adam gibi** 'yorulan adam gibi' (27, 21).

4.5.1.4.5. Azlık Çokluk Zarfları

Sıfatı, fiili ya da fiilimsiyi miktar anlamıyla etkileyen zarflardır.

biraz 'biraz' (44, 28), **çok** 'çok' (54, 15), **daa** 'daha' (19, 30), **iç de** 'hiç de' (52, 13), **pek**'pek' (36, 1), **ziyade** 'ziyade' (71, 15).

4.5.1.4.6. Soru Zarfları

Fiili ya da fiilimsiyi soru anlamıyla etkileyen zarflardır.

ķayda 'nerede' (60, 28), **ķaydan** 'nereden' (50, 7), **nasıl** 'nasıl' (66, 4), **ne** 'ne' (67, 39), **ne için** 'ne için' (90, 42), **ne kadar** 'ne kadar' (100, 10).

4.5.1.5. Edat

Edatlar tek başına anlamı olmayan, sonuna geldiği sözle cümledeki diğer kelimeler arasında ilişki kuran kelimelerdir.

4.5.1.5.1. Bağlama Edatları

Cümleleri ya da cümle içindeki kelimeleri, kelime gruplarını anlam ya da şekil bakımından birbirine bağlayan edatlardır.

amma ‘ama’ (60, 4), **belki** ‘belki’ (136, 40), **çünkü** ‘çünkü’ (112, 22), **eger** ‘eğer’ (198, 20), **em deniz, em bağçalar, em de kumlu yalılar** ‘hem deniz, hem bahçeler, hem de kumlu sahiller’ (13, 6), **galiba** ‘galiba’ (81, 38), **Gülzade ve Naciyyen Kerim** ‘Naciye ile Kerim’ (166, 33), **lakin** ‘lakin’ (90, 8), **ne ağladı, ne de bir yakka ketti** ‘ne ağladı, ne de bir yana gitti’ (17, 19), **sanki** ‘sanki’ (15, 12). **yalınız** ‘yalnız’ (14, 17), **ya sen, ya da men** ‘ya sen, ya da ben’ (10, 14), **yoksa** ‘yoksa’ (12, 32), **Zakir** ‘Gülzade ve Zakir’ (157, 1).

4.5.1.5.2. Son Çekim Edatları

Hal eki almış isimlere gelerek bu isimlerle cümledeki diğer öğeler arasında benzerlik, tarz, başkalık, zaman yer ve yön anlamlarıyla ilgi kuran edatlardır.

eykel gibi ‘gibi’ (14, 31), **tez barmakıçün** ‘için’ (151, 14).

insan gibi ‘insan gibi’ (159, 11), **kara bulut gibi** ‘kara bulut gibi’ (26, 33), **kara kış gibi** ‘kara kış gibi’ (186, 43), **taba gibi** ‘tava gibi’ (152, 25).

yarım saat kadar ‘yarım saat kadar’ (11, 32).

namus ile ‘namus ile’ (40, 5), **kemiknen terisi** ‘kemik ile derisi’ (167, 37), **közlerinen** ‘gözleri ile’ (200, 21).

ketken sayın ‘gitmiş gibi’ (12, 8), **tüşüngen sayın** ‘düşünmüş gibi’ (35, 3).

kelgen soñ ‘geldikten sonra’ (88, 33), **eki kün keçken soñ** ‘iki gün geçtikten sonra’ (64, 42).

köz taşlağanı alda ‘göz attığı halde’ (96, 16).

aytқанlarına köre ‘söylediklerine göre’ (132, 2), **yengemniñ söylegenine köre** ‘yengemin söylediğine göre’ (133, 7).

ķırımtatarlarğa bola 'Kırım Tatarları uğruna' (159, 36).

ona taba 'ona doğru' (10, 1), **soķađına taba** 'sokağına doğru' (123, 17), **mal bazarına taba** 'eşya pazarına doğru' (151, 13).

ondan başka 'ondan başka' (7, 11), **senden başka** 'senden başka' (89, 25).

adam ķapamaķtan ğayrı 'adam tutuklamaktan başka' (50 ,41), **bir kaç adamdan ğayrı** 'bir kaç adamdan başka' (64, 20).

4.5.1.5.3. Soru Edatları

Soru için kullanılan, soru anlamı taşıyan edatlardır.

galiba 'galiba' (98, 34), **ķana** 'hani' (166, 26), **ketemi** 'gidiyor mu' (11, 34), **mümkünmi** 'mümkün mü' (169, 33).

4.5.1.5.4. Berkitme Edatları

Anlamı kuvvetlendirmek için kullanılan edatlardır.

atta 'hatta' (26, 15), **bile** 'bile' (29, 14), **da** 'da' (132, 9), **de** 'de' (28, 13), **em** 'hem' (205, 19), **ki** 'ki' (30, 33).

4.5.1.5.5. Cevap Edatları

Cümle içinde başka kelimelere bağlı olmadan tek başlarına onay veya ret anlamı taşıyan edatlardır.

ebet 'evet' (23, 27), **elbette** 'elbette' (135, 42), **evet** 'evet' (5, 14), **hayır** 'hayır' (113, 36), **yok** 'yok' (142, 33).

4.5.1.5.6. Ünlem Edatları

Duyguları, doğadaki sesleri, seslenmeleri ve çeşitli gösterme şekillerini ifade eden edatlardır.

ah 'ah' (150, 39), **E-e** 'eee' (173, 21), **aydı** 'haydi' (14, 41), **ey** 'ey' (140, 6), **olan** 'ulan' (177, 22), **ana** 'işte' (27, 35), **bağ** 'bak' (40, 37), **işte** 'işte' (111, 12), **ma** 'işte' (155, 34), **mına** 'işte' (15, 7).

4.5.2. Fiiller

Olumsuzluk Eki

Kırım Tatar Türkçesinde fiillerde olumsuz için '-mA' eki kullanılmaktadır.

aşıkmadı (5, 9), **bilmedim** (206, 37), **istemegen** (205, 21), **kalımadı** (141, 14), **kelmegenmi** (182, 39), **tapılmadı** (13, 26), **unutmağanlar** (159, 2).

Fiillerde Soru

Kırım Tatar Türkçesinde fiillerde soru için 'mI' eki kullanılmaktadır. Soru eki her zaman sona gelerek kelimeye bitişik yazılmaktadır.

aşamaycağsıñızımı 'yemeyecek misiniz' (79, 37), **baracağsıñımı** 'varacak mısınız' (57, 29), **doğğanımı** 'doğmuş mu' (201, 31), **kalmağan ekenmi** 'kalmamış imiş mi' (179, 38), **soradıñımı** 'sordun mu' (196,32), **tanıysıñızımı** 'tanıyor musunuz' (110, 30).

4.5.2.1. Birleşik Fiiller

4.5.2.1.1. İki Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

4.5.2.1.1.1. 'Yeterlik' Anlamı Verenler

Getirildiği fiile “gücü yetme, başarma, olasılık” anlamları katar. Fiile yeterlik anlamı kazandırabilmek için ‘bil-’, ‘al-’ ve ‘ol-’ yardımcı fiilleri kullanılır.

ilişe bilir ediler ‘ilışebilirdiler’ (36, 73), **işite bilirlen** ‘işıtebilir’ (72, 8), **ıayta bilem** ‘dönebilirim’ (149, 39), **oynatıp aldı** ‘oynatabildi’ (129, 25), **ayıtıp olamay edı** ‘söyleyemiyordu’ (142, 26), **oturıp olamadı** ‘oturamadı’ (171, 5).

4.5.2.1.1.2. 'Sürekliplik' Anlamı Verenler

Fiilin gösterdiği hareketin sürekliliğini anlatır. Fiile süreklilik anlamı kazandırabilmek için ‘çık-’, ‘kal-’, ‘kel-’, ‘ket-’, ‘tur-’, ‘yat-’ ve ‘yür-’ yardımcı fiilleri kullanılır.

aıaytıp turıan ‘gözlerini faltaşı gibi açıp duran’ (14, 3), **atılıp turdı** ‘atılıp durdu’ (53, 15), **alıp kettiler** ‘alıp gittiler’ (14, 11), **alışıp ıaldı** ‘alışıp kaldı’ (28, 36), **aydap ketti** ‘sürüp gitti’ (81, 6), **ıalışıp kelmekte** ‘çalışmakta’ (135, 5), **kelip ııktı** ‘gelip çıktı’ (11, 17), **kucaklaşıp yürğendirler** ‘kucaklaşmışlardır’ (106, 27), **ıurulayatıan** ‘yapıladuran’ (197, 6), **morarıp tura** ‘morarıp duruyor’ (199, 9), **oıraşıp ııktı** ‘uıraşıp çıktı’ (45, 36), **pişirip ketirdi** ‘pişirip getirdi’ (179, 6), **serilip ıaldılar** ‘serilip kaldılar’ (164, 26), **yukılap ıalma** ‘uyuyup kalma’ (11, 2).

4.5.2.1.1.3. 'Tezlik' Anlamı Verenler

Fiilin gösterdiği hareketin hemen yapıldığını anlatır. Fiile tezlik anlamı kazandırabilmek için 'ber-' yardımcı fiilli kullanılır.

kıytarıp berdi 'dödürüverdi' (120, 41) **süyrükley berip** 'sürükleyiverip' (45, 1).

4.5.2.1.1.4. 'Başlama' Anlamı Verenler

Fiilin gösterdiği hareketin başladığını anlatır. Fiile başlama anlamı kazandırabilmek için 'başla-' yardımcı fiilli kullanılır.

kabarıp başladılar 'kabarmaya başladılar' (175, 43), **kıdırıp başladı** 'aramaya başladı' (199,27), **korkıp başladı** 'korkmaya başladı' (32, 42), **silkip başladı** 'silkmeye başladı' (33, 11).

4.5.2.1.2. İsim ve Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

'et-' yardımcı fiilli ile

areket etsem 'hareket etsem' (76, 32), **azat etüv** 'azat etme' (104, 14), **devam etti** 'devam etti' (56, 10), **dua etüv** 'dua etme' (32, 5), **ğayıp etmegen** 'kaybetmeyen' (157, 9), **is etti** 'hissetti' (71, 10), **işmar etip** 'işaret edip' (69, 19), **laf etermiz** 'laf ederiz' (74, 7), **red etmez** 'reddetmez' (75, 5), **talap eteler** 'talep ediyorlar' (113, 42), **tayin etilgen** 'tayin edilmiş' (78, 26), **tesir etti** 'tesir etti' (14, 2), **ümüt etmegen edi** 'ümit etmemiştii' (81, 10), **yardımetmeğe** 'yardım etmeye' (75, 8).

'ol-' yardımcı fiilli ile

asılolğan 'hasıl olmuş' (135, 4), **elakoldı** 'helak oldu' (157, 20), **karabulutolıp** 'kara bulut olup' (70, 44), **kelinolıp** 'gelin olup' (167, 21), **kıyınola** 'zor oluyor' (3, 11), **köz - kulakolacaq** 'göz kulak olacak' (1,7, 15), **musafiroolursıñ** 'misafir olursun' (136, 38), **peydaoldı** 'ortaya çıktı' (4, 14),

tabiiyolarak 'doğal olarak' (135, 13), **toy-düğünola edi** 'toy düğün oluyordu' (173, 12).

'başla-' yardımcı fiili ile

ağarmağabaşladı 'ağarmaya başladı' (73, 17), **ağlamağabaşladı** 'ağlamaya başladı' (24, 15), **arınabaşladı** 'temizlemeye başladı' (139, 39), **aykıрмаđabaşladı** 'haykırmaya başladı' (39, 35), **çapmağabaşladı** 'koşmaya başladı' (85, 12), **kötekbaşlandı** 'dayak başladı' (141, 16), **sızlamağabaşladı** 'sızlamaya başladı' (108, 6), **tariflemegebaşladı** 'anlatmaya başladı' (97, 15), **üşümeğebaşladı** 'üşümeye başladı' (141, 31), **yuvmağabaşladı** 'temizlemeye başladı' (45, 2).

'ber-' yardımcı fiili ile

cevap bere edi 'cevap veriyordu' (26, 24), **fyadabermedi** 'fayda vermedi' (32, 5), **imkanbermeyler** 'imkan vermiyorlar' (44, 30), **işberinüz** 'iç veriniz' (59, 20), **kararberdi** 'karar verdi' (27, 42), **ruhsetbermegerler** 'izin vermemişler' (40, 2), **selambermediler** 'selam vermediler' (91, 10), **sözbere** 'söz veriyor' (74, 37), **vakitberile** 'vakit veriliyor' (84, 17), **yolbermemiz** 'yol vermeyiz' (57, 15).

'gel-' yardımcı fiili ile

areketke keldi 'hareketlendi' (19, 25), **başınakelgen** 'başına gelen' (94, 16), **nekararđakeldiñ** 'ne karar verdin' (21, 44), **oşunakeldi** 'hoşuna gitti' (160, 24), **rastkelgen** 'rast gelen' (175, 6), **vaktikeldimi** 'vakit geldi mi' (181, 8).

'ketir-' yardımcı fiili ile

ağılınaketirmedi 'aklına getirmedi' (10, 36), **bahtketirmez** 'şans getirmez' (129, 8), **faydaketirip** 'fayda getirip' (134, 33), **közaldınaketirdi** 'göz önüne getirdi' (3, 35), **meýdanđaketirdiler** 'meydana getirdiler' (128, 7), **rastketirdi** 'rast getirdi' (9, 10).

'al-' yardımcı fiili ile

boynumaalıp 'üzerime alıp' (7, 10), **gönülalsa** 'gönül alsa' (121, 27),
kolğaldı 'ele aldı' (28, 10), **nefesalmasından** 'nefes almasından' (123, 8),
yolaldılar 'yol aldılar' (123, 17).

5. SONUÇ

İbrahim PAŞİ'nin "Canlı Nişan" adlı eserinde büyük oranda Kıpçak Türkçesi dil özellikleri hakimdir. Ancak eserde özellikle Türkiye Türkçesi olmak üzere hatırı sayılır ölçüde Oğuz Türkçesi özellikleri ağır basmaktadır.

Kırım Tatar Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kendisinden sonra düz - dar bir ünlü bulunduran "y-" sesi Kıpçak Türkçesinden farklı olarak korunmaktadır: **yıldızlar** "yıldızlar" (43, 20), **yıl** "yıl" (53, 20), **yiğit** "yiğit" (96, 22).

Türkiye Türkçesindeki kelime başı "k" nin ötümlüleştiği örnekler Kırım Tatar Türkçesinde de mevcuttur: **gecesi** "gecesi" (20, 16), **gönlümde** "gönlümde" (203, 15).

Türkiye Türkçesindeki kelime başı "t" nin ötümlüleştiği örnekler Kırım Tatar Türkçesinde de mevcuttur: **dalgaların** "dalgaların" (16, 9), **demir** "demir" (176, 33), **dört** "dört" (37, 34), dudakları"dudakları" (13, 4).

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kırım Tatar Türkçesinde de "-acak" eki gelecek zaman eki olarak kullanılmaktadır: **baracağsınımı** "gidecek misin" (57, 29), **kızdıracak** "kızdıracak" (153, 16).

Tamlayan ekinin sonunda yer alan "η" yerine Türkiye Türkçesinde olduğu gibi 1. kişi zamiri çekiminde Kırım Tatar Türkçesinde de "m" kullanılmaktadır: **benim** "benim" (105, 10), **menim** "benim" (194, 15).

Eserden hareketle Kırım Tatar Türkçesindeki yabancı dil kökenli alıntı kelimelere baktığımızda özellikle Arapça ve Rusça'ya ait kelimelerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

akimiyet'hakimiyet' (4,7), **ceet** "cihet" (7,5), **elem**"elem" (5, 11), **hadim**"hadim, hizmet eden" (16,2), **kaar** "kahır" (111,24), **maalle** "mahalle"

(65,21), **nevbet** “nöbet” (96,9), **refika** “eş, kadın arkadaş” (4, 16), **saa** “saha” (9,37).

Arapça kökenli kelimelerin varlığı, Kırım Tatar Türklerinin İslâmiyeti kabul etmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Kırım Tatar Türkçesinde yer alan Rusça kökenli kelimelerin varlığı ise Rus hâkimiyeti ile açıklanabilir.

avtomat “otomatik silah” (65,28), **avtomuessisege** “Araba müessesesi” (134, 9), **avtonomiyağa** “Özerklik, muhtariyet” (136, 14), **dissertatsiya** “Tez” (120, 34), **grajdanin** “Vatandaş” (125, 7), **granata** “El bombası” (70, 9), **instruktsiya** “Talimat, yönerge, direktif” (10, 15), **kino** “Film” (3, 20), **kinomehanik** “Sinema makinisti” (199, 39), **kolhoz** “Kolhoz, kolektif çiftlik” (9, 31), **komandir** “Komutan, kumandan” (65, 7), **komendant** “Komutanlık” (201, 12), **komissariyat** “Levazım sınıfı yönetimi” (102, 21), **komissiya** “Komisyon, encümen” (134, 26), **komitet** “Komite” (115, 33), **köntrik** “Muhafif, karşı devrimci” (90, 38), **kran** “Musluk” (108, 22), **kreslo** “Koltuk” (181, 22), **krovat** “Karyola, yatak” (76, 15), **kvartira** “Daire, konut” (127, 20), **leytanant** “Teğmen” (101, 45), **lineyka** “Cetvel” (64, 4), **litrolik** “Litrelilik” (80, 19), **lom** “Bir çeşit balta” (13, 34), **lokata** “Bedavadan, zahmetsiz” (115, 6), **maşinka** “Daktilo” (119, 43), **militsioner** “Milis, milis eri, milis mensubu” (4, 8), **militsiya** “Milis” (4, 1), **nadziratel** “Yönetici” (38, 39), **nalog** “Vergi” (7, 12), **podval** “Bodrum, mahzen” (64, 6), **pogonli** “Apolet” (128, 29), **polkovnik** “Albay” (104, 11), **pomidor** “Domates” (111, 6), **post** “Nöbetçi” (69, 9), **poyezd** “Tren, katar” (35, 21), **prokuratura** “Savcılık, adliye” (116, 40), **prokuror** “Savcı” (125, 15), **proletariat** “Emekçi sınıfı” (89, 18), **semiçka** “Çekirdek” (130, 27), **serjant** “Çavuş” (83, 32), **stakan** “Bardak” (12, 4), **stantsiya** “İstasyon” (35, 21), **starosta** “Muhtar, başkan, sorumlu kişi” (44, 45), **student** “Öğrenci” (46, 27), **svarkacı** “Kaynakçı” (160, 38), **şnyel** “Hızlı, çabuk, çabukça” (69, 20), **zavod** “Fabrika” (101, 10).

TRANSKRİPSİYONLU METİN

CANLI NİŞAN

Yımşak, yün minderler töşeli sofada yetmiş beş-yetmiş yedi yaşlarında kart oturmakta. Öğünde ufak, alsçak kona. Onın üstünde çaynik, şekerlik, eki filcan ve bir de közlük tura. Kart bir kaç dakka evvelsi (5) torunçığinen soğaklarını dolaşıp, yañıçık evine kaytıp keldi. Oturır – oturmaz, aman ayağına yapıştı, onı devamlı surette sıypadı. O, sağ ayağının parmaklarını Sibirde, torf yataklarında buzlatқан. Kimerde, hususan suvuk, dımlı avalarda sızlay. Ağrısına da- (10) yanmak pek kıyın ola. Bu saqatlık kartқа lager yaşayışından qalğan accı bir hatıradır.

Kart narın kevdeli, mulayim koñur közlü, siyrek çal saçlı adam. Betini, keñ mañlayını teren bürüşikler kaplap alğan. O, sütlü qavesi yutum – yutum içken (15) arada, torunçığı Zöreçik yañı gazetalarnı ketirip kona üstüne koydı da, dedege teren nazar taşlap, çıkıp ketti.

Kartnıñ adı Smail, soyadı Temet. O, gazeta oqumaqını, sergüzeştli kinolar baqmaqını, başından ke- (20) lip – keçken musibetlerni ikaye etmekni seve. Onda aytmağa şey çok.

Smail emce eki yutum qave içip, közlüğini taktı da, gazetağa uzandı. Közlerine birden “Sökülgen yar” degen hucur serlevalı maqale ilişti. “Yar” sözü onı ses- (25) kendirdi, ayrette qaldırıp, tüşünmege mecbur etti. Arkasını, dersin çimçep – çimçep aldılar. Meraqlandı. Deral maqaleni oqumağa tutandı. Anda şu satırlar yazılğan ediler: “1979 senesi Tomsk vilayetiniñ Kolpaşev şeerinde, Ob özeniniñ sarp yalısında, 1930 – 1940 (30)

(3)

seneleri militsiya idaresi bulungan yerde insan kafaları tapıldıç. Er bir kafada kurşun yarası bar edi. Özen çok yıllar zarfında yalını yuvarak, mezarlıkni açtı. Bu, kocaman bir çukur edi. Mında “halk duşman”larını ata ediler. Atılğanların cesetleri çürip sa- (5) sımasın, dep olarnı kireç qarıştırılğan mahsus şingenliknen püskürtkenler. Yerli akimiyet teşkilatı bu mezarlıktan kurtulmak için yalını asker ve militsionerlernen sarıp alarak, şeer sakinleriniñ közleri ögünde ölülernin kemiklerini özenge sürüp yolladılar”. (10)

Smail Temet gazetanı iddet ile köterip attı. Sanarsıñ, bu vahşilikte tek gazeta kabaatlı edi. Onıñ benzi solıp, keyfi bozuldı. Onı bu daqqalarda er şey açuvlandıra edi. Çeresinde teren igrenüv alameti peyda oldı. Öz başına sögündi: “Alçaqlar, cellatlar!” Ayatta ayak (15) tapırdıları eşitildi. Smail kart kelgen adam refikası Müzeyen ekenini duydu. O, aqayınıñ sabırsızlanganı, eyecanlanganını deral anladı. Onı az da olsa tınçlandırmak istep:

– Ulan, saña iç de kederlenmek olmay, niçün diñ- (20) lemeysiñ, – dedi öpkenen. Smail emce kolunu tersine silteyerek serteydi, yüzünü ekşitti.

– Meni acığanıñdan aytasıñmı bunı, yoksa nervalatmak içinmi? Bir şey bilmeyiñ, bareme indeme. (25)

– Açuvlanmaknen bu dünyanı tüzetmeysiñ ep bir!

Temet zayıf kolunen terli mañlayını silip, çaynikten pialağa kök çay tökti de, onı bir kötergende içip yiberdi. Fikirleri kene gazetadaki maqalege kayttı. Kolpaşev şeeri, Ob özeniniñ sarıp yalısı oña yahşı ta- (30) nış edi. Sekiz yıllık azaplı, meşakatlı ömürü o yerlerde keçti. Müşkül yıllar yañı baştan zeininde canlandı, vaqıtsız atılğan dostlarını, tanışlarını, kapı aldında buzlap qalğan qadınlarnı, kan kuşkan ösmürlerni köz aldına ketirdi. Yüregi toktamak (35) bilmey ep sızlay edi. Tarihiñ kanlı saifeleri onı otuzıncı yıllarını acınıklı künlerine kaytardı.

Kıdırlez bayramına eki – üç kün qalğan edi. Smail Temetniñ evine gafletnen şura reisi Seydamet Şeri- (40) fovniñ kelmesi, ev saibi için beklenilmegen bir vakıa oldı. Müzeyen çardağtan aqayına:

– Seydamet kele, – dedi. Temet kendisini sıkmadı.

– Kelse, hoş sefa kelsin. Qapımız açık, törümüz

(4)

boş, – dep cevaplandı. Lakin Seydametniñ kelmesini asıl begenmedi. Bu ziyaretni yahşılıqka yoramadı.

Temet tış körünişte özüni sakin tutsa da, eyecanlana, açuvını bastırıp olamay edi. O, köydeşi ağız açmazdan davranarak: (5)

– Olan, Seydamet, nasıl eller ketirdi seni benim evime? – dedi oña taba adımlap.

Kerçekten de, Şerifov Temetniñ evine çoktan kelmegen edi. Şimdi o cevap kaytmağa aşıkmadı. Kalın, tokal ve yünlü parmaklarınan sert sakalını (10) sıypadı. Reisiniñ de özüne köre kederi, elemi bar edi. Lakin bunı bildirmemege tırıştı. O, bu arada ev saibiniñ ne meramda ekeni, soravlarına nasıl cevap kaytacağı aqqında tüşünirken, esnedi. Evet, arada kolay laf olmaycaq, o bunı yahşı bile. (15)

– Men, Smail, seniñnen köz – közge laf etmege keldim, – dedi Şerifov çekinmey. – Canıñ ağırısa da, ağırımasa da, niyeti saña aytmaq borclum.

O böyle subet için Temetni idarege çağırta bile edi. Lakin bunı yapmadı. Köydeşiniñ evine özü keldi. An- (20) caq Temet keyfini bozmadı. Reisnen iç bir türlü davacı yok. O, Şerifovniñ maqsadını anlamak istep, onıñ sert çırayına,

mañlayını tel – tel olup dağılgan sim – siya saçlarına, daima ƣaltırağan suvlı, ƣalın dudaklarına diƣkat etti. (25)

– Lafıñ var eken, buyur! – dedi ƣonakbay ƣattı davuşnen.

– Eşitkenine köre, benim yerimi közley ekensin, öylemi?

– Seniñ yerine, reislikkemi? – Temet mısƣıl ile (30) dudaklarını sıƣtı. – Menim kibi zır – cail adamdan nasıl reis olacak! Men dülgerlik zenaatımını seniñ reisligeñe bir vaƣıt deñişmem. Tek bu haberi aytmğa keldiñmi?

Toƣ bedenli, uzun ƣara saçları ta yanbaşlarına et- (35) ken Müzeyen ƣave ketirip, ƣona üzerine ƣaldırdı da, deral odadan ƣıƣtı.

– Yoƣ, bu da esası degil, – Şerifov tişleri arasından.

– Olmasa, seniñ esas saydığın nedir o? (40)

– Mektüp, mektüpten haberiñ varmı?

– Var. O adamı it yuvasına soƣıp ƣıƣardıkız, Seydamet, ayıp degilmi sizge!

– Milletçileri, halk duşmanlarını ƣorçalaysın, Smail, İdris ocanıñ kim ekenini bilesiñmi? (45)

(5)

O milliy firƣanıñ azası. Balalarımızğa “Ant etkenmen” ni ögrete, yırlata.

Şerifov söylegenleriniñ doğruluğın isbatlar kibi yumruğın tizine urdı. Ƙonakbay kendisini uygunsız alda is eterek, ƣıbirdamay otura ve közlerini (5) köydeşinden almay. Oña baƣƣan sayın açuvlandı, beñzi soldı. O, söz – dava ƣıƣmaması için meseleni nasıl añlatacağın bilmedi.

– Alla – Alla, Seydamet, öyle şeyler aytmğa nasıl tiliñ vardı, – dedi o taaciplenip. – Duyam, sen mese- (10) leni biraz ƣabartasıñ. İdris balalarımıznıñ birinci ocası. Doğru, benim daa mektep ƣağına yetken evladım yoƣ amma, ağamnıñ, eñiştemniñ var. Zaten ocanıñ günahı nede? Öz halkını sevgenindemi?

Temet reiske kinayeli baƣtı. Şerifov degeninden dön- (15) medi.

– Biz sınıfy duşmanlarnen amansız küreşmek kerekimiz! – dedi.

Onıñ ƣırayı ƣızargan edi. Bir tosət aldına baƣıp oturdy. Betiniñ iç bir müçesi areket etmey edi. Ev (20) saibini ƣandırıp olamaycağına emin olsa da, ƣuvetine, mesul vazifesine işandı. Köydeşini ƣorƣuzmağtan da vazgeçmedi. Reisiñ tenbilevine Temetniñ ƣandırıcı delilleri bar edi.

– Bir adam aƣƣında nasıl fikirde olsañ ol, tek (25) onıñ ayatına ƣast etme! O, ömür – billa üstüne kir olup ƣalır.

– Sen ne, Smail, Sovet ükümetini begenmeysiñmi?

– Öyle demege seniñ iç de aƣƣıñ yoƣ. Eger men Sovet ükümetini begenmegen olsam, yigirminci senesi (30) beyazlarğa ƣarşı küreşmez edim.

– Zamanlar deñişe, insanlar da deñişeler, Smail, – dedi Şerifov, suvuğan ƣaveyi içip. – Memleketimizdeki siyasiy küreşten çete ƣalasıñ.

Temet indemedi. Köydeşiniñ lafnı başƣa tarafƣa (35) burması, onıñ keyfini bozsa da, o bu ƣıƣımsız vaziyetten ƣurtulmağnıñ yollarını ƣırdı. O öyle aylanƣıƣlı, mürekkep edi ki, sanarsın ƣıtırmanlı ormanı añdıra edi. İnsanlarğa nefret ile baƣmağa alışƣan, nezaket ne ekenini bilmegen böyle kütür adamnen (40) nasıl añlaşp olursın! Şerifov bütün aƣsızlıƣlarını özünde toplanan insanlardan birine beñzey edi.

– Duşman degende sen İdris ocanı közde tutasıñ-mı? – dep soradı ev saibi.

(6)

Reis başını tik köterip külerek, eñsesini ƣaşıdı.

– Bir o degil, yat unsurlar ƣoƣlar, - dedi o boğula - boğula, – bunu saña, Smail,

añlatmaqññ aslı aceti yoğ. Bu sebepten o mektüpnı başkaca, siyasiy ce- (5) etten tutamağlı etip yañıdan yazmaq kerek olacağ.

– İç añlap olamayım.

– Añlamamađa anda ne var!

– Bu gunahsız adamlarđa iftira atmaqññ olur edi. Men yalan yazmaqññ boynuma alıp olamayım. (10)

– Er alda tüşünip bağ Smail ondan başka sen nalog tölemekten kaçınıp, sürüdeki koylarını, yıldıdaki eki atıññı gizley ekensin. Bizge signal tüşti. Eger doğru olsa, vallay, başıññı belaya oğratırsın, dep qorqam. (15)

– Sen benim qaydıñı çekesinmi, Seydamet! Sağ ol!

Temet bu yalan sözlernı eşitip, tekmil şaştı. O eyecannen yerinden atılıp turaraq, oda içinde dolandı ve tınçlanıp olamay, kene yerine qayıtıp oturdı. (20)

– Sizge ne tüşkeninden haberim yoğ amma, devletten iç bir şey gizlemeyim. Episi anda, sürüde, teşkere bilesiniz, at ise mende yoğ, – dedi dudaklarını yalap. Reis özü için biraz kelişmegen suretini uzatmaq istemedi. O, turmağa azırlanır kibi şamarlarını biri- (25) birine urdı da:

– Aş – suv için sağ ol, Smail! – dedi ve sofrı başından qalqtı.

– Aş olsun! – dedi qonaqbıy musafirni közlerinen ozđarıp. (30)

Temette bu subetten bir suvuğlıq, titislik qaldı. El – ayağı qaltıradı. Şerifovda İdris ocağa beslegen duşmanlıqññı qaydan kelgeni ağkında tüşündi. Ađılđa iç bir şey tüşmey edi. Filcanlarını yıđıştırđan, sofranı sürtken apayına tikilip bağtı. (35) Onıñ közlerinde teren keder, qayđı saçlı ediler. Ona öyle keldi ki, Müzeyen er şeyni eşitken, aradaki davanıñ kerginliginden tamamı ile haberdar edi. Ebet, o reisniñ merametsizligini, kimseni acımağanını bile edi. Temet apayında özünüñ göñül alıcısını taptı. (40) O, efkarını dağıtacağ olup, yerinden qalqtı da, tuvar aranına doğru adımladı. Qaşka sığırniñ arqasını, mañlayını qaşığalap, aldına bir basım piçen taşladı. Hayli vağıttan soñ azbarđa çığtı. İşnen meşđul olmağa istegi yoğ edi. Azbardaki kütük (45)

(7)

üstüne oturdı. “Meni qarmağına ilindirip, oyuncakđa çevirecek ola. Onıñ degenini yapacağ olsañ, qabatsız adamlarđa iftira atacağsın. Bu mümkünmi? Ya vicdan qayda? Pezevenk, vatanđa sadıqlığını, sevgili, insanlarınıñ tağdirinen oynamakta köre. Sen, (5) asabam, bugünkü al – evalıñnen qabaatlenmek istemeysin, ep yuğarı köterilecek olup tırışmasın. Er keşke baş olmak hususunda tüşünesin. Buña irişirsinmi, yoğmı, bilmeyim, amma dünya merdivendir, degenler. Em çıkarsın, em tüşersin. Menligin saña yuğu ver- (10) mey, cümle alemni yutacağ olasin. Soñu hayır olsun! Etrafıñdaki öksüz balalarđa bir bağ. Olar da külmek, şenlenmek, aşamak, içmek iste ediler. Er şeyden marum qaldılar. Bu işte semin de qoluñ var. Evlatlarını tüşün. Dinsizniñ ađđından imansız (15) kele, degenler. Sen o künni ille köreceksin”.

Şerifovniñ reislik etkenine üç yıl tolmasa da, “halk duşman”ları, “milletçiler” dep, köyden on eki adam alındı. Ayağından çarık çıqmağan, potik ne ekenini bilmegen, ömür boyu yımşak töşekte yatmağan ço- (20) ban oğlu çoban Cantay da duşman, milletçi olđanmı? Yedi bala yollar içinde qaldı. Bir tilim ötmekke, cartı ştanđa muhtaclar. Köyde açlıktan, ezziyetnen qan qusqan balalar azmı? Olarnı tüşüngen de, qayđırđan da yoğ. Halkniñ seadetini kimse tüşünmey. Tek duşman- (25) ları kıdıрмаqñnen oğraşıla, Şerifov, reis olarak seniñ başka qayđın yoğmı?

– Ne oldı saña kıbırdırmay oturasın, işten – küçten vazgeçtin, – dedi Müzeyen.

– Tođunma maña, biraz tınçlanayımç bir kün saña (30) er şeyi aytıp añlatırım.

Er şeyni...

Müzeyen boş kópkanı cıllı suvnen çaykadı da, sığırını sağmak niyetinen aranga taba yönedi. Temet öyle asabiylendi, öyle eyecanlandı ki, az kaldı açuvını alayından alacak edi. Soñra, bütün günahlarnıñ asıl (35) sebepcigi reis ekenini añlap: “Ebet, günahkar tek o, reistir”, – dedi dudakları arasından.

Bundan beş ay evel, Temet Cuma küni, bismilla, dep turganda eşitken birinci sözü, İdris ocanıñ kapatılğanı aqqındaki haber oldı. O bunu bilmek is- (40) tep:

– Kimden işittin? – dep soradı apayından.

– Sığır aydağanda kadınlar laf ete ediler, – dedi

Müzeyen. – Yarı gecede alğan ekenler.

Temetniñ çırayı ağardı. O, facianıñ erte – keç (45)

(8)

olacağını bilip, oña maneviy ceetten azırlanğan olsa da, şimdi eşitken hayırsız haber onı teknil ayaktan yıktı. “Başımız beladan ayınmay” – dedi de, ayakları túbüne baqtı. Bayağı vaqıttan beri keçirgen azapları onı onı tamamı ile tönüldirdi ve siñirleri kemane (5) telleri kibi tartıldılar. Artık tegin otırap olamay edi. Turıp, bir baş İdris ocanıñ evine ketti. Tamillanıñ gönülini kötermek, ağır daqqalarda oña keñeşçi olmaq istedi. O, Tamillanı ağlap oturğan alda rastkettirdi. Zavallı kadınınıñ közleri ağlavdan kı- (10) zargan, keñ mañlayı çembernen bağlanğan edi.

– Kelgende yarı gece avğan edi, – dedi Tamilla, - Seydamet ağa da olarnen edi. Közlerime bile tikilip baqmadı. İdrisnen sert – sert laf etti. Dostları yazğan mektüplerniñ episini, anamnıñ kuranını, İdris- (15) niñ bir kaç kitabını toplaş alıp kettiler.

Temet ne aytacağını bilmedi. Başını aşağı alıp otura edi. Betindeki kızıl lekeler ep koyurdılar.

– Sen, Tamilla, kederlenme, – dedi o, niyet – İdris melaike kibi adam. Onı anda çok tutmazlar, çıka- (20) rırlar.

Ancak o buña tamamı ile emin degil edi. Tamilla közleriniñ yaşını silip:

– Sağ ol, Smail, – dedi, - Seydamet ağa da men onı kurtarırm, dedi. O, yarım saat evelsi mında edi. (25)

– Şerifovmı? İnanma o mınafıqqa. Seydamet dini-ımanı olmağan adam. İdrisni kapatırğanlardan biri de odır. Azbarıña koyma onı!

Endi kaç kündir Temetniñ ne yüregi tınçlana, ne de tamağından aş keçe. Yaralanğan bödeneye oşap kaldı. (30) Kimsege derdini açmay. Kolhoz anbarına kapaalıp, ses-sedasız, tena – tena, kimsege koşulmadan, anda buluna. Paqıl kibi bugün mal almağa kelgenler de, deyerlik olmadı. İdris ocanıñ kapaılması içi – bağrını yakқан edi. Şerifovğa canı pek ağırdı. Onı körmege közü yok (35) edi. İçinde öpke dalğası kozgaldı. O accı bir duyğuga çevirilirken, Temet bunu reisten gizlemedi. Bu saada Şerifovda borclu kalmadı. Olar bir yipte oynap olmağan canbazlar ediler. Lakin Temet vicdanlı, ar etmege bilgen adam aluvnen, Şerifov ise edepsizligi- (40) nen, namussızlığınen biri – birinden fark ete ediler. Köy şurasınıñ reisi künci acetçi edi.

Bugün bu eki adam tesadüfen, tükan ögünde kene qarşı – qarşığa rastkeliştiler. Reis bir de – bir şeyge manaçık etip bu körüşüvden kaçınmak istese de, çare (45)

(9)

olmadı. Köydeşi dos – doğru oña taba adımladı. Lafını da birinci olup o başladı. Davuşı sert edi.

– Olan, Seydamet, – dedi o yakın adamına hitap eder kibi, – anavı Mömüne ablayı aslı acımayışın, evet. Basa – bas nalognı şışirtasıñ. İnsanlıgıñ yoq seniñ! (5)

– Nasıl nalog o? – dep soradı reis.

– Nasıl nalog olsun, bağçadaki meyva teregi olmasa da, o ğaripke terekleri var dep, nalog urasıñ.

– Er kesniñ tölegen nalogını o da tölemek borclu.

– Niçün er kesniñ! Çavuş Ramazannen o qadını (10) bir etmek olur mı?

– Men birevniñ aqılınen iş körmeyim. Mende instruksiya var.

İnstruksiyanı kimler yaza, ya sen, ya da men. Lakin insanda insaf olmalı, insaf! Sen o instruksiyanı adam- (15) lardan üstün köresniñ, ğaliba.

– Seniñce men eñqastan yapam, öylemi?

– Doğrusını aytacağ olsaq, öyle!

Şerifovniñ keyfi tek mil bozuldı. Erte olsa da, idarege taba adımlarken, yol boyu köydeşinen nasıl etip (20) açuvını almaqni, onı cezalamaqni oylandı. Türlü hurnazlıklar kıdırsa da, tapamağanından azaplandı, içini çekti. “Zararı yoq, sen bu sözleriñ için qanun ögünde cevap verirsniñ”, – dep somurdandı. O, idarege kelgende, Vacip emce bağçadaki çeçekleri suvara edi. (25)

– Seydamet, qardaşım, ne öyle erte turdıñ, gece yuqlap olamadıñ mı, yoqsa? – dedi Vacip emce.

– Aqıqaten de, Vacip ağa, yuqlap olamadım. Töşekte sabağace aylanıp çıqtım.

– Olıcıdır, qardaşım, inanam, – dedi qart si- (30) pirtkisini ısrarlı sallap.

Reis soñki aftaları raatsız keçirdi. Temetke açuvıbüyük. İş odasına kirip deyerlik yerinde oturmadı. Eyecanlanğanından artına – öğüne dolandı. Sekretarıñ ketirip masa üzerine taşlağan kağıtlarını bile közden (35) keçirmekni aqılına ketirmede. Soñra, birden başını köterip, sekretar yaştan soradı.

– Şükür, Temetniñ bizge borcu varmı?

– Yoq, episini töledi.

Köydeşine tiş qayradıqça amma, qabaat- (40) lamağ için bir türlü sebep tapıp olmadı.

Latif bugün başına büyük bela kelegecini aqılına dahi ketirmegendir. Babası oña hitap etip:

– Bugün benim yerime qalacağsniñ. Er şeyge köz

(10)

kulağ ol! Bağçalarğa insandır, ayvandır kirmesin, – dedi. – Saqın yuqlap qalma!

Bala quvanğanından bir ayağı üstünde oynadı. O, kimerde babası yerine qaravullıq ete ve kendisini bala degil de, endi büyük yigit zan ete edi. (5)

Ortalıq tıncılıq ve sakin edi. Yalınız çırçır mazinler çırılday, hafif yelçik denizniñ tıñ şuvultısını, tuzlu qoqusını ketirip inlemekte. Bala şırıldap aqqan arıq yanında oturıp diñlendi. Avada keskin nane qoqusı bar edi. Ortalıq tamamı ile qaran- (10) lıqlaştı. Latifniñ yanında ayaklarını uzatıp yatқан Kokman qulaqlarını tiklep ğırıldadı. Turacağ olup başını yuqarı köterdi. Bala köpegini sıypap, piyazlap yavaş, lakin qatıy bir davuşnen: “Kokman, yat!” – dedi. Köpek söz diñlep deral tındı. Qaç daqqalar kıbir- (15) damay yatқан soñ, birden sıçrap turarak, avuldap özen tarafqa çaptı. Birazdan teqrar arıq yanına qayıtıp keldi. Bu arada qaydandır ayak tapırdıları, fisıldılar eşitildi. Kokman bir daa közden ğayıp oldu. Beş – on adım kenarda, bera terekleri arasında kölge köründi. O (20) yata – tura, bekley, köpekni tomarnen şıbalay, soña pısa berip, balıqçı qayıqlarına doğru adımlay edi. “Balıqçılardan olsa

kerek, – dep oylandı karavul bala, – keç maalde kim ola bilir. Şübeli adamğa benzey”. O, belgisizni izlemeğe karar berdi. (25)

Belgisiz kıora artına saklanıp, tekrar közden ğayıp oldı. Birazdan o taşöl kenarına kelip çıktı. Endek içine yatıp bekledi. Kokman avlap onıñ artından kalmadı. Latifniñ esaplağanına köre, belgisiz armut hırsızlığına degil de, başka merammen kelgen. Er alda, (30) ne yapmak istey o? Bala için bu sır olup kaldı.

Yarım saat kadar vakıt keçti. Belgisiz adam çabik adımların atlap, yolniñ o bir yağında peyda oldı. Kım üzerine uzandı. “Yuvunmağa ketemi, yoksa? Yoo-ok, kayıklardan hırsızlaycağ malları olmalıdır”. (35)

Sağda, ambar yanında Kokmannıñ davuşı kıoptı. O de ögge çapa, de artına çekile, epkinliknen belgisizniñ üstüne atılıp, iddetnen avulday edi. Köpek kaç kereler bu adamniñ balaklarına yapıştı, çekeledi, ştanını yırtıp da aldı. Latif ayak davuşları eşitile- (40) sin dep, kumlı yalıdan ketti. Anda – kolhoz ambarında yakarlık, balık avı, yelkenler, arkanlar, kıatran metiyleri, benzin saklı edi.

Bala ambar tarafkıa çapқан arada, Kokmannıñ accı – accı vayıldısı onı bir an toktamağa mecbur (45)

(11)

etti. Akılına, köpekni pıçaqnen urğandırılar, değen şey keldi. Soñ, er şey tındı. Demiki adam ambar karavulı yanında peyda oldı. Latif iç bir şey eslep olamay, artına kıayttı. Ambar taraftan şişe, stakan davuşları, sarğuş adamlarniñ lafları eşitile edi. Aradan bir saat (5) kadar vakıt keçti. Birden küçlü patlav yerni – kökni sarsıttı. Ambardan kökke allı – yeşilli ateş alevi köterildi. O ketken sayın aevlene, patlay, kıtırday edi. Çevre – çet kındüz kibi aydınlandı. Ateşniñ er şeyni yakıp viran etici yalını kenarlara atıla, yolunda ne rastkel- (10) se, onı yakıp yok ete. Ambar yanında gür ösken badem teregi, kıavak ağacı bar edi. Olar bir saniye içinde yanıp bitti, yalnız kıorlanıp, tüten turğan kevdeleri kaldı. Benzinnen kıarışқан taş – toprak, yanmakta. Bala ambar tarafkıa çaptı. (15)

Belgisiz adam ala daa artından kalmagan Kokmannıñ izlevinden özüni kıurtarmak istep, onı taşnen kıuvmağa tırıştı. Köpek duşmanından sakınıp artkıa çekilgende ateş yalını üstüne avdarıldı. Ğarip ayvan vayıldı kıoparıp, tükleri yangını alda, etrafına ay- (20) lanaberdi. Çapkıalağan sayın aevlendi. Fiğan kıopardı. Er şey öyle apansızdan oldı ki, Latifke deral yardımğa barmak imkanı olmadı.

Birazdan Kokmannıñ accı vayıldısı da kesildi, özü de közden ğayıp oldı. Balanıñ yüregine bundan (25) teren ağrı, sızlav kaldı. O, ambar tarafkıa çapқан arada birden köydeşi – ambar karavulı Sarı Ğafarnen Çıllık Ametni rastketirdi. Olar yangınıni söndürmek için areket etseler de, ayak üstünde zornen tura, laflarında da bir hucurlık bar edi. Bu arada er ekisiniñ urbaları (30) yanmağa başladı. Latif ne yapacağını bilmedi: ambarnı söndürsinmi, yoksa köydeşlerini kıurtarsınımi. O, köydeşlerini kıurtaracak olup, öz urbalarınıñ yangınıni da duymay kaldı. De Sarı Ğafarğa, de Çıllık Ametke yapıştı, üstlerine kıopқанen suv tökti, (35) fayda bermedi. Olardan yanık kıokusu kele edi.

Sarı Ğafar areketsiz yata, zornen terenden nefes ala edi. Latifniñ de kıolları yanıp acıtmağa başladılar. Çıllık Amet deñizge çapıp, kendisini suvğa atқан. Öyle de kıurtulğan, lakin yaraları fena edi. Latif ise (40) çaresi olmağanından, aman suv tolu kıopkıağa atıldı, kıollarını onıa batırıp – batırıp kııkardı. Tekrar köydeşiniñ yanına keldi: “Ğafar ağa! Ğafar ağa!” – dep, onı köterecek oldı. Ondan ses – soluk kııkmay edi.

Ortalıkni sakin tınçlık bastı. Tek ateşniñ çı- (45)

(12)

tırdap yangını, çapğaçıklarının kaygısız şuvultısı eşitle edi. O dalğaçıklar “Ġafar aġa! Ġafar aġa!” degen sözlerni ta uzaqlarġa alıp kete ediler. Bala bir kaç adım öġge süyrekledi. Arareтли dudakları çatladılar. O, ınranıp öz başına söylendi. Köküsini ağır (5) bir yük basa, boġa edi. Közleri torlandı. Em deñiz, em baġçalar, em de kumlu yalılar bir saniye içinde baş aşıġı çevirildiler.

Karanlık ep koyulaştı. O, Sarı Ġafarınġ cesetini de öz içinde gizledi. Ġuya onı adamlardan künley (10) edi.

Latif deñiz yalısında köydeşlerini kurtarmak için çekişken arada, köyde, Temetniñ azbarında davuşlar koptı. Ev saibi yatқан yerinden kalkmay, apayından:

– Laf etken kim? –dep soradı. (15)

– Smail, tur, yangın! Kolhoz ambarı yana!

Müzeyen em söylene, em de çardaқта çapkalay edi. Temet eşitkenlerine birden inanmasa da, túb urbalarinen tışka çıktı. Azbarda komşusu Bekir Şamil tura edi.

– Yangın! – dedi o, – Yür, kettik! (20)

– Şimdi, çarıklarımın keyim de...

Deñiz yalısı ateş – alev içinde edi. Temetnen Bekir yangın ambarġa kelgende, köyniñ bütün cemaatı anda edi. Er kes areketke keldi. Ses – sedadan yer, kök titremekte. Adamlar küçlerine, iktidarlarına köre yangını sön- (25) dürmege tırışalar. Çetten seyir etken tapılmadı. Temet arıktan suv taşıp, yangınıñ en koyu yerine atıldı.

– Olan, Smail, ateşke yakın barma, – dedi Bekir, – urbalarıñın yakarsın!

Er ekisi de eyecanlı, kasevetli edi. Olar toktav- (30)duvar bilmey çaptı – çapkaladılar. Amma yangınıñ soñu görünmey edi.

– Kaşlarımın çirkittim, – dedi Temet kolundaki lomnen yanıp küygen, kararġan aġaçları urıp yerge tüşürerek. (35)

Bu arada Temetniñ yanına Şerifov kelip kaldı. Reis küyelengen kollarını o yakka – bu yakka sallasa da, ateşke yakın barmamaktan kaçına edi.

– Nasıl, nasıl oldu bu şey? Etrafta raķı şişeleri, stakanlar. Sarı Ġafar da sarġuş edimi? Ya Çıllık (40) Amet ne meramnen keldi bu yerge? Bu, teşkilatlandırılġan cinayetke beñzey, Üsein! – dedi o kolhoz reisine ilave etip.

“Abdal, mandabaş”, – dep söylendi reis göñsüzlenip. O, açuvdan patlayacak derecede kelse de, inde- (45)

(13)

medi, başını aşıġı alıp adınladı. Karamanıñ telaşlanması başkalarına da tesir etti. Közlerini aķayıp turġan Bakir Şamil bir an toktadı, nasıldır dualar okudı ve avuçlarıñın betini sıypap:

– Sarġoşlık belası, – dedi. (5)

Şerifov onı sögecek oldu. Karamandan çekinse kerek, sögmedi, lakin onı açuvlu bakıp aldı. O, daa ses-şamataları kesilmegen adamlar arasından atlap, yol yakasına cönedi, yerde yatқан aġaç parçasını köterip aldı.

Çıllık Ametni deñiz yalısından tapıp, arabaġa (10) koydı ve hastanege alıp kettiler. O, esini coyġan edi. Öyle de özüne kelmey, fani dünyadan ketip, közlerini ebediy olarak yumdı.

– Burunımızniñ túbünde cinayetçiler yuva kurġanlar, haberimiz olmadı, – dep mırıldandı Şerifov. Bu (15) accı sözlerniñ kimge ayt ekenini kimse anlamadı. Yalnız Temet bu lafları öz adına kabul etse de, yangını söndürmeknen aġraşkanından, reisenen davaġa tutunmaķını şanına sığdırmadı. Bunu kendisi için aşşalık dep saydı. Dudaklarını ağırğance tişle- (20) di amma, tınçlanıp olamay edi. O,

yanınıçık ağır hastalıktan ayınğan adam kibi can çekişe ve bu azaplardan kurtulmağın çarelerini kıdıra edi. Şerifovnen söylenmek degil, oña bakmaq bile istemedi.

Adamlar ne kadar tırışsalar da, yangını söndürüp (25) olamadılar. Er şey yanıp bitti. Etraf taş – toprak, suv içinde edi. Yorgun adamların kölgeleri tenbel – tenbel arekette ediler. Biraz kenarda, pelit ağaçları túbünde Sarı Ğafarın ceseti yata. Üstüne yün çekmen taşlanılğan. Köydeşleri ölünin başı ucunda eykel (30) kibi katıp kaldı ve dudaklarını kıbırdatıp, yavaştan fisıldadılar.

Temetnin bütün fikirleri Şerifovda edi. Reisnin beti semizlikten, raat ömürden degil de, siñirlerinin kozğaluvından, içki duygulardan kızarğan edi. Temet (35) bunu yanğan ağaçların yarığında esledi. Reis köydeşinen köz – közge körüşmekten kaçına ve közlerini kayda gizleycegini bilmey edi.

Bir atlı araba kelip, arık yanında toktadı. Ölünü piçen töşelgen arabağa koydılar. Erecep ağa telbev- (40) lerni koluna alıp, kamçısını avağa köterdi. “Aydı, no – no!” – dep bağırdı. Araba taşlı yol boyu ağırdın – ağırdın ketti. Yangın meydanı yavaş – yavaş adamlardan boşap tenalaşsa da, yanıp siyargan ağaçlar ala daa tütey ediler. Şerifov arabadan eki adım artta yüre. Kollarını (45)

(14)

arkasına alğan, kumral kalpak kiygen, başını egiltken. Çeresi de allana, de küskünleşe. O, bir an başını köterip, etraftaki adamlarğa tıslımlı nazar taşladı. Közlerine kene Temet ilişti. Onın kaviy adımların yürmesi, kendisini gayet sakin tutması reisini daa ziyade(5) açuvlandırdı. Zıtına bastı. Onı şübeli bakışnen ozgardı. Dudakları zornen kıbırdadılar. “Mına, hurnazlık kayda. Kıpayma zıpkın, cezañı bulursın. Seniñ işiñdir bu!” – dep mırıldandı öz başına. Bu yerde Temetnin ne sebepten kıpayacağını anlamak (10) kıyın edi. Belki Şerifov şay olmasını istegendir. Yok, o ciddi tavurnen, sanki tutulğan hırsıznen laf etken kibi söylendi. O, em tüşündi, em de kolunu arkasından alıp, mañlayı terlemese de, onı eki kere sıypadı. (15)

Köy sakinleri geceni ayak üstünde keçirdiler. Yuklaşan adam olmadı. Yangın, Sarı Ğafar ve Çıllık Ametnin ölümlelerinden bağıl vaqıalar, emiş – demişler er kesnin ağızında edi. Bazıları olup keçken vaqıanı kabartıp, özünden de koşıp, yaldızlap ayta. Te- (20) metnin yapқан garezlik işidir demekten de kaçınmay ediler.

Arası çok keçmedi, er şey unutulğan kibi oldı. Yalnız bir yanık kaldı. Aқиқatta ise unutulğan bir şey olmadı. Şerifov bunu iç de aқılından çıkarmadı. (25) “Yangını tek Temet teşkilatlandırğandır”, – dedi. Özünün aқlı ekenini isbatlamak için o yalandan da, uydurmalardan da, iftiradan da kaçınmadı. Atta insan taқdiri bile ortağa koyulğan edi. Kolhoz reisi Karamannen bu saada bir kaç kereler subetleşti. Teftiş ola- (30) cağını evelden aңlap, ambarnı eñkastañ yaktırdı demekten taymadı. Pek çok deliller ketirdi. Olarğa inanmak kıyın edi. Karaman bunu isbatlamak kerek dep, baş kestirse de, Şerifov onı kandırmağa tırışıp:

– Yangının özü, eki adamın ölümü cinaiy (35) işni isbatlay, – dedi. – Bu saña, baña atılğan taşlardan biri. Sınıfı duşman yuklamay...

Karaman ağızını açmadı. Incıuvnen Şerifovğa baқtı. Ondaki vesvese öyle artқан edi ki, o er şeyni yakıp – yıkıcı kaba bir kuvetke çevirilmege azır edi. (40) Karaman yüzünü kenarğa çevirdi.

Niyet, bu işni teşkermek meselesi mahsus teşkilatlarğa avale etildi. Temetnin başı üstünde kara bulutlar üymeleşmege başladılar. O, bunu özü de sezdi. Ambar müdirliğinden çıkarğan ediler. Bağçalarda çalıştı. (45)

(15)

Atta brigadirlikni bile işanmadılar. Bir de – bir işnen idarege kelse, hadimlerin suvuğ, titis çıraylarını köre ve köydeşleri arasında özünü yat adam saya edi. Şay etip bir kaç afta daa keçti.

Fındıklı köyünün küzü birden, beklenilmeden (5) keldi. Bacalarda boran aç kaşkıır kibi uvladı, pencereler açılıp yapıldılar. Temet ne kadar tırışıp baksa da, pencereni kapatıp olamadı. O, denizniñ şapırıp – kuturğanını, epkindi dalğalarınñ kumlu yalığa kelip urulğanlarını seyir etti. Yakın zamanlarda deñ- (10) izni böyle ökteimli körmegen edi.

Ortalık çım – çirt. Müzeyen daa yuklamay edi. Birden köpek avuldadı. Ayak tapırdıları, fisıldınen laf etken insan sesleri eşitildi. Kadın buña emiyet bermedi. Komşular musafirlikten kaytadırlar belledi. Koca- (15) sını da uyantmadı. Çardağınñ tahta parmaqları arasından azbarğa köz taşladı. O, bir kaç adamnıñ evlerine taba doğrulğanlarını kördi. Kene kulak asmadı. Bütün tüşüncesi, kaygısı yuklap olamay, şınşıklap turğan kızcığıında edi. Kimdir birisi: (20)

– Müzeyen! Müzeyen! – dep bağırdı. Bağırgan köydeşi, köy şurasınınñ katibi Şükür Osman edi. Kadın taacipke daldı, raatsız yüreginde korqu kığılçımları asıl oldı. “Niçün akeyimni değil de, meni soradılar? Zaten bu hınzırlarğa yarı gec0ede kim kerek olup (25) kaydı?” – dep soradı özü – özünden. Tekrar kadınınñ adını çağırdılar.

– Müzeyen korqma, bu benim, men, Şükür Osman, Smail ağam evdemi?

Kadın ayakka kalktı. (30)

– Evde olmay kayda olacağ, yuklay, – dedi titrek davuşnen.

– Uyant, çıksın çardağka!

Temet laflarını eşitip uyandı ve tüb urbalarinen çardağta peyda oldı. (35)

– Şükür Osman Seni soray, – dedi Müzeyen.

Temet tek şimdi alel – acele urbalarını üstünesoğtı da, çardağ kapını açtı. Köydeşinden başka kene eki adam içeri soğuldılar. Temet olarını deral tanıdı. Kündüz idarege barganda, azbarda dolana ediler. Musa- (40) firler rayondan kelseler kerek. Areketlerinde bir hucurluğ bar edi. Adamlarinen isteksiz laf ete, kaçına, çerelerinde kibbarlığ sezile.

Kelgenlerden biri, uzun yazlığ palto, kök kalpak

(16)

kiygen mıyıklı adam içeri kirgeninen, evini tinteceklerini aytıp, arkağasına köz kımdı. Töşek – yastıklar, sandıktaki urbalar, basmalar ev ortasına köterilip atıldı.

Tasıldılardan, kaba laflardan uyanğan balalar, oda- (5) niñ köşesine sıyıkıp, korqu, acizlik tolu közçiklerini tanış olmağan, sert çıraylı emcelerden almay ediler. Mıyıklı emce Temetniñ ortancı oğlu Niyaziy için mağara köpçeklerinden yasalğan arabaçıkka basıp, onı çil – parça etip taşladı. Bala ökür- (10) ökür ağlayarak, mıyıklığa öyle bir incıuvnen, bala nefretnen bağtı ki, insafılı adam için bu ölümden de beter edi. Lakin balanıñ közyaş tökip ağlavı emceğe zerre kadar tesir etmedi. Büyük oğlu Server babasından ayrılmay, o kaysı odağa kirse, onıñ peşinden kal- (15) may edi. Balanıñ babasına sadıqlığı mıyıklığa yaraşmadı. O, Serverni bar kuvetinen itep:

– Ket, ket bu yerden! – dep cekirdi. Server ne ağladı, ne de bir yakka ketti. Akıllı, ziyrek közlerinen mıyıklığa bağtı. Babasınınñ koluna yapışıp, er (20) şeyni akılda kaldırmağa tırışıp kibi nazarını olarğa tiktı.

Niayet, evni ahtar – tönter etip bitirdiler. İç bir şey tapılmağan soñ, Temetniñ eki közlü avcı tüfeğini aldılar. (25)

– Azırlan, biznen keteceksiñ, – dediler oña.

– Qorkıp abdıramañız, dep tenbileli Müzeyenni Şükür Osman, – o eki saatke barmaz, kaytıp kelir.

Temet birer – birer balalarını öpüp, bir çift urbanı boğçağa soқты da, kelgen adamlarnen beraber odadan (30) çıktı.

– Babam kayda kete? – dep soradı Server. Balanıñ suali cevapsız qaldı.

Müzeyen adamlar artından çardağğa çıktı. Qaranlıқта insan kölgeleri zornen körüne ediler. Bir kaç (35) dağğadan soñ kölgeler de, ayak tıyırdıları da gayıp oldılar. Arada tek bir boşluq, ömürni kemirgen, berbat etken boşluq, manasızlıq qaldı. Müzeyenni adetten tış ağırlıq, yürek ağırsı, yañğızlıq eskence kibi eze edi. Ğarip kadın sakinden, ses – soluq çıkar- (40) madan aqlamağa başladı. “Eki saatten kelecük” degenlerine iç de inanmadı. Bıltır Qadır Osmaniñ alganda da şay degen ediler. Şimdi o zavallınıñ kayda ekenini kimse bilmey. Mektüp de kelmey. Müzeyen Serverniñ başını sıypap, bağırina bastı. (45)

(17)

– Aqlama, oğlum, babanıñ mıtlağa kelir, – dedi onı tınçlandıracaq olıp.

– Kelecük deysiñ amma, özün de aqlaysıñ, – dedi oğlu.

Müzeyen indemedi. Laf etse, aqlağanı duyulacaq edi. (5) Dudaklarını sıkıp, areketsiz oturdı. Oqlunu piyazlap yuqlatmaq istese de, o aslı yuqlamağnı aqlına bile ketirmey edi. Ep babası aqqında tüşünip – taşındı. Balanıñ yaş, gunahsız qalbiy telçe – telçe olğan edi.

Temetni Acı Mambet üstanıñ tütün aralarına ke- (10) tirip qapadılar. O, zift qaranlıq olsa da, köydeşleri Züdi ve Halilni davuşlarından tanıdı.

– Olan, siz de mında ekensiñiz de? Menden evel davranğansıñız, ebet.

– Aysa ne? Saña bir özünde can sıkısı olmasın (15) dedik, köresiñ.

– Evalla, evalla sizge.

– Seni de, meni de, kimseni tegin taşlamazlar, - dedi Züdi. – Menden ağam İdrisniñ altınlarını soraylar. Altın çarpsın onı desem, inanmaylar, açuvlana- (20) lar. Tamillanı kıynarlar, dep qorqam.

– O eriflerden er şeyni beklemek mümkün, – dedi Halil.

Accı tütün qoqusından nefes almak kıynlaştı. Aranıñ keñ, ağır qapısı olsa da, pen- (25) ceresi yoq edi. İçeride, köşe yanında eki dane tütün tayı, obalağan sıyıqlar, bir yerge obalanıp bağlağan temenler turalar. Sıçanlar bir divardan digerine vızır – vızır çapışa, tasırday ediler. Köydeşler sabağace yuqlamay söyleşip çıktılar. Kimse ne (30) içün qapalğanını bilmey. Tek umutnen yaşay. Ey, seni umut dünyası! O kimerde insağa qarardan ziyade telaşlanmağa, ruhtan tüşmege imkan bermey. Melem kibi tesir ete.

Qapalıları saba tañ maalinde, köy sakinleri te- (35) ren yuquda ekende arandan çıkardı ve maşınağa oturtıp, rayon merkezine alıp kettiler.

Temet ne qadar tüşünip baş yorsa, qapalğanınıñ asıl sebeğini öyle de anlap olamadı. Köy şurasında da bu aqta adam aqlı iç bir şey aytmadılar. Şura (40) ükümeti adamları qabaatsız yerde qapatmay, demeknen kifayetlendi mıyıklı. Temet çok vaqıtğace bu qaidege inanaraq, erte – keç kaytaracaqlarına emin olsa da, azatlıq künü kelmey edi.

Onı bar qüvetinen arqasından itediler. O, az qal- (45)

(18)

dı içerideki adamların birinin üstüne yıkılacak edi. Fakat yıkılmadı, özünü zornen tutup oldu. Son, hayli vakit yıkılmadı, özünü zornen tutup oldu. Son,

– Bu yakka kel, Smail! – dedi birisi. Tanıdı, bu köydeşi Topal Üsein edi. Onı eki afta evelsi alğan (5) ediler. Temet oturğanlarını közden keçirdi. Adamlar arasından atlap, köydeşinin yanına bardı.

Ambarğa oşagan balaban bu oda mahbüslerden tolu edi. O, çürük kapıda, ter kokuy edi.

– Seni de boş bırakmadılar, Smail, – dedi Topal (10) Üsein.

– Züdi de, Halil de mindalar.

– Vay, anasını. Otur, mına bu yerge.

Boş yer deyerlik yok edi. Er kes biri – birinde sıyıkıp otura, yatkanda episi bir tarafına yata, çevirilmek ke- (15) rek olsa, episi bir kereden çevirile ediler.

– Niçün kapadılar? – dep soradı Topal Üsein köydeşinden.

Temet omuzlarını kaçıp, dudaklarını sıktı.

– Bir şey aytmadılar, – dedi. (20)

– Aşıkma, tezden anlarsın, – dedi mahbüslerden biri ösken sakalını sıypap.

Kapının kiliti şırtırdap, o keş açıldı. Bu al Temetke bir şey anlatmadı. Diger adamlar eleslenip areketke keldi, yüzlerinden kaygı kölgeleri keçip, ne- (25) nidir beklediler. Yalnız Temet buña tabiiy al, dep bahtı. Aklına yaramay fikir kelmedi. Öyle mahbüsler bar edi ki, sorgu akimine çağırğanda korkanlarından bağıra, ırana, kameradan çıkmak istemey ediler. Daa bir soy mahbüsler bar edi ki, olar indmeden ayakka tu- (30) rar ve indmeden kameradan çıkıp keter ediler. Digerleri özlerini batırlar kibi alıp bara, sorgu akimi ögünde titremey, oña nefretten bakıp, yapmağan cinayetini bir vakit tanımak istemey ediler. Temet bu soy mahbüsler sırasına kire edi. (35)

Kapıda peyda olğan bekçi ötkür davuşnen:

– Smail Temet barmı? – dep soradı.

– Var, men olam! – dedi Temet başını köterip.

– Çıkkın! – dedi bekçi.

Temet boğçasını alacak olup oña yapıştı. (40)

– Boğçanı taşla! – dedi bekçi.

Temet ögde, bekçi ise arttan kelip, uzun koridor boyu atlap azbarğa çıktı, solğa burulup, yer túbüne endiler. Kündüz olsa da, mında elektrik çırağı yana ve er yer, er bir köşe mezar tınçlığını andıra edi. Kara derma- (45)

(19)

ntinnen kaplı kapıdan içeri atladılar. Bekçi bosağada toktap:

– Smail Temet sizin uzurınızda, kapitan arkadaş! – dedi.

– Yahşı, ketiniz, – dedi kapitan ve kolunu skemle (5) taba uzatıp: – Otur! – dedi Temetke.

Temet sahtlıknen skemlege yerleşerek, karşısındaki sarışın betli, siyrek saçları sol tarafka taralğan sert adamğa bahtı. Onın yüzü külmey edi. Kaşları tüyümçiklengen, andan titislik, suvuklık (10) kele edi. O, nasıldır kağıtlarını okumağa başladı, uzun parmaklarınen olarnı devamlı surette karıştırdı.

– Sen ambar müdiri ediñ, öylemi?

Temet başını sallamağnen soravğa cevap berdi. (15)

– Mayıs 21 gecesi, saat birde, kolhoz ambarı yangında sen kayda ediñ?

Kapitan oña kıyadan bahtı. Açuflu edi. Közlerinde merametsizlik sezile. Temet o közlerden korkmadı. Sesi sakin ve kattı edi. “Men cinayetçimi, yoksa cinayetçi- (20) lerniñ kurbanımı?” – dep oylandı ve:

– Evde edim, – dedi emnikliknen.
– Ne yapa ediñ evde?
– İŖte pek yorulđanımdan , erte yattım. Yangın akkında seslerni iŖitip uyandım. Soñra komŖum Bekir (25) Ŗamilnen yangını sñndürmeđe çaptım.
– Saat on eki kararlarında seni deniz yalısında körğenler.
– Olacak Ŗey degil, yalan. Men saat sekiz kararlarında ambarnı kapatıp, doğru evime kayttım. (30)
– Yolda, cami öğünde Sarı Ğafarnı rastketirmediñmi?
– Hayır, rastketirmedi.
– Doğrusını söylemeysiñ. O senden kayda ketkenini sorağan edi. Sen oña bir sigarlık tütün berdiñ. (35)
– Ne vağıt olđan Ŗey bu?
– İnkâr etme, bizge episi malüm. Meni, Ŗerbakovnı, aldatkân adam bir kün bile yaŖamay, bilesiñmi bunı!
Bugünkü sorđu çok devam etmedi. Temet er Ŗeyniñ (40) yahŖı bitkenine, fevkulade bir al olmağanına pek kuvandı. Onı döğmediler, kıynamadılar.
Kamera içi ter sasıy edi. Üsein emceden baŖka erkes yuklamakta. Kerçek, köŖede kimdir birisi inlemekte.

(20)

Diger birisi tüş körse kerek, sandırağlay, bağıra, yalvara. Tına, soñ ağlay.
– Onı sifte urdılar, – dedi Üsein emce köŖedeki adamnı kösterip, – saña tokunmadıların?
– Hayır, tokunmadılar. (5)
– Alla versin, çastıñ var eken.
Temet oturđan yerinde yuklap kaldı. Uzanmađa yer yok edi. Bayağı vağıt ayaklarını toplap oturdı, ağırmağa baŖlađan soñ, çaresi olmadı, ayaklarını yavaŖtan diger birisinin üstüne uzattı. O, teren yukuğa dalsa ke- (10) rek, duymadı, indemedi. Temet de biraz raatlık tapıp, bol nefes aldı.
Kimdir onu kattı olacak türtti, omuzına yapıŖıp israr ile silkedi. Közlerini açıp baksa, bosaðada bekçi turmakta. Temet oña inamsızlıknen, atta açuvnen bağ- (15) tı. Arkasında qarıncalar çapkaladı kibi keldi. Sanarsıñ o bu sefer dögeceklerini duya edi. Lakin abdıramadı. İster – istemez ayakka kalktı.
Kene ahret sorđusu baŖlandı. Bugün onu pek urdılar. Kollarını artına kayırıp burdı, kelpedennen eki (20) parmađınıñ tırnağını suvurıp çıkardılar. Kamerađa kaytıp kelgeninen Üsein emce kanlı parmağlarını körmese de, köydeŖiniñ müŖkül alından fena Ŗey olđanını deral anladı.
– Urıp ezdilermi, tuvđanım? – dedi tiŖlerini ğı- (25) çırdatıp.
Temet yavluğını yırtıp, parmağlarını bağladı. Oña Üsein emce yardımđa keldi.
– Bağ sen bu iŖe! Ah, cinasirler! – dep söğüdi o.– Adamnı sağatlamak, karadaŖım, o pezevenklerniñ (30) zenaatı. Oña iç de ayretlenme!
Ertesine Temetni kene çağırdılar. Bu sefer közlerine evela masa üzerindeki kelpeden iliŖti. Olar oña dünki soracdan beri pek yahŖı tanıŖ ediler. Sağ kolunıñ eki parmağındaki tırnağları ala daa ağıra, ka- (35) nay. Üç kere bağlavnı deniŖtirdi.
Ŗerbakov yüzünü ekŖitip, kıyadan Ŗu parmağlara köz taŖladı. Özünüñ üstalığına, becerikligine kuvanır kibi, mıyık astından yılmayarak, yazılı kağıtlarını aldına çekti. PıŖtavını kınından çıkarıp, (40) masa üzerine, kelpeden yanına koydı. ŖiŖman bedenini skemleniñ arkalığına taŖlap, kerildi ve qarık sesnen:
– Soñ, ne kararđa keldiñ, kabaatıñnı tanıysıñmı? – dedi. (45)

(21)

O, şay dedi de, sağ kolunu kelpedenge uzattı, Temetniñ bütün teni çimirdedi, cırayı ağardı, dudakları kältiradi, onı adetten aşkın suvuqlıq, nefretdeleleti sarıp aldı. Günahını boynuna almağnıñ özücınayet olsa da, ne çare... – Yoq, bu çekişmeniñ, azap- (5) larınıñ soñu olacaqmı? Olmaycaq, galiba! Bareme bu zillet saibi mahlükniñ boğazına yapışıp, ya kurtulırım, ya da ölerim, – dep oylandı Temet.

– Ne indemeysiñ? Men ep bekleyim. Bizde seniñcınaıy işiñe ait bütün malümatlar bar. Şçerbakov te- (10) gin oturıp olamay, ka taz başını sıypay, ka pıştavğa, kelpedenge tokunıp ala. Buña o tenbilev vastası, depbaksa kerek, Temetni korkuzmağa tırışa. Sorğu akimi ne kadar sert olsa, Temet o kadar sade, yımşak edi. Şçerbakov köylü balasınıñ bu kadar temilli, gurur- (15)lı olğanına şaştı ve bunıñ asıl manasını anlamağa istemey edi. Temet teren köküs keçirdi. Oña söylenmek, suçlu olmadan özünü yoq yerde suçlu tınmağ pek kıyın edi. O başını tik köterdi ve sakin davuşnen:

– Men kabaatli degilim, – dedi ve bir sözde turdı. (20)

Kene kötek, kene kıynav... Bütün bular Temetke zerre kadar tesir etmediler.

– Bu yerde atıp öldürseñiz de, – dedi Temet, – söylegenlerime bir söz bile koşmaycağım.

– Gizleme, ep bir ayتماğa mecbur etermiz. Çirkil- (25) gen kirpikleriniñ , kaşların cinayetçi ekeniñni isbatlaylar.

Sorğu akimi bir an sustı ve kağıtlardan birini Temetniñ aldına koyıp:

– Okumağa bilesiñmi? Ma, oqu ve imza et! – dedi. (30)

Temet kıyış – kongur ariflernen yazılğanlarını zornen okudı. Okuğan sayın beñzi soldı. O, er bir sözniñ, cümleñiñ doğru manasını anlamağa tırışa edi. Aşıkmadı, sabırlen okudı. Şçerbakov sıkıla, sabırsızlana, amma beklemege mecbur oldı. Beş daqqa- (35) dan soñ, Temet kağıtnı çetke itedi.

– Söylegenlerim doğru yazılmağan, – dedi ve imza etmekten red etti.

– Sorğu akimi yumruğini bar kuvetinen masağa urdı, kızardı. O, sinirleriniñ kozgalavından kältiray (40) edi. Söz davasından yumruk, tepme davasına geçildi. Temetni bir sutka buz kibi suvuq kamerada tuttılar. “Cinayetiñni tanısañ da, tanımasañ da sen kabaatlısıñ”, – dedi Şçerbakov.

Bundan soñ Temetke tokunmadılar. Tek yatқан kame- (45)

(22)

rasını deñiştirdiler. Yanı kamera kalın divarlı balaban binanıñ ikinci katında edi. Demir parmaklıq keseklegen ufaq pencereçikten içeri temiz ava değıl de, dert kire edi.

Züdi de mında edi. Körüşkenlerine pek kuvandılar. (5) Züdiniñ beti, köz kapakları şişken, morarğan ediler. Soluq, zayıf edi. Tamilla Züdiniñ apakayınen beraber eki kere aş, urba ketirseler de, ne kösterdi, ne de ketirgenlerini berdiler.

– Tanış adamlarınıñ maña aytkanlarına köre, al- (10) tın kıdırıp Tamillanıñ evine eki kere barğanlar. Lakin tapmağanlar.

– Episi Şerifovniñ tepmesidir, Züdi! – dedi Temet.

– Men de öyledir belleyim. (15)

Tamilla korka – korka, sıkıla – sıkıla Şerifovniñ iş odasına kirdi. Odada reisten başka kimse yoq edi. Kadın bosağa yanında toktap, kollarını kökregi üstüne koydı. O, ipranğan, lakin temiz yuvulğan, çeçekli basmadan tikilgen anter kiygen, ayaklarında say (20) kaloşlar bar edi.

– Meni çağırğan ekensiniz, Seydamet ağa, – dedi o çekinip.
Şerifov kendisinin boy – postuna, mazallı bedenine tam zıt olğan ince sesnen, oturuşına resmî bir kı- (25) yafet bermeye tırışırken şöyle dedi:
– Ebet, çağırdım, Tamilla.
Közleri kadınның dızman ayaklarında dolandı. Soñ kökreklerine, betine avuştı. Niayet, başını aşağı alıp söylendi: (30)
– Bizge tüşken malümatlarğa köre, sizde saklı altın var eken, doğrumı?
Reis kağıtka nelerdir yazmağa başladı. Telefonga uzandı, bir daqqı söylendi, eki kere İdris ocanıñ adını tekrarladı, trubkanı yerine koyıp kerildi. Oda- (35) nı sukünet bastı. Kadın taaciplendi, kórkti, ayaklarının káltırağanını duydu.
– Nasıl altın o, Seydamet ağa, anlap olamayım. Bizde bir vaqıt altın yok edi ve olmadı da. Ne aytқан olsalar, episi yalan! (40)
Şerifov ayakka kalktı. Tamillanın yanına kelip:
– İdris ocanı kapağan adamlar, meni kattı olaraq tenbiyelediler. İdris, altınımız var, degen. Eger yah-

(23)

sılıknen çıkarıp bermeseniz, olar em altınlarını kıdırıp tapar, em de seni kapatırlar. Reis yalan söylegeninden iç de sıkılmadı. Onı tabiiy al, dep saydı. Çünkü bu birinci kere degil edi. Adamnı aldatmaq, kıynamak oña çibin öldürmekten de (5) kolay edi. Eger bütün bular garip kadınğa tesir etmez, o doğrudan doğru kórüzuvğa, cebirge kececek. Niyeti öyle, kattı.

– Olmağan altını kaydan alayım, Seydamet ağaçığım, – dep yalvardı kadın. Eger yalan söylesem, eki (10) balamnıñ hayırını körmeyim.
– Men saña inanam, Tamilla, inanam, yemin etmek kerekmey. Mına, men bu iftira mektübini yırtıp atam ve şu melunlarğa episini aytıp anlatırım.
Tamilla ağlamağa başladı. Tıgız omuzları yavaştan (15) káltıradılar. Şerifov ise tek özüne kerekmegen nıağıtlarnı yırtıp, çöplük sepetine taşıladı da, ayakka kalkıp, kadınның yımşak omuzlarından tuttı.
– Tınçlan, tınçlan, Tamilla! – dedi o. – Endi var, balaçıklarının kaydını çek. (20)

O, sağ kolunen kadınның boynundan ta baldırlarınace sıypap aldı. Tamilla köydeşiniñ bu arsızlığını begenmese de, onı tesadüfen olğan erkek nazlığı, dep kabul eterek, indemedi. Yavaştan kapını açıp, koridor boyu ketti. O, ömüründe iç de böyle uygunsız vazi- (25) yette kılmağan edi. “Birinci adım olsa da, ümütli, –dep tüşündi Şerifov, – yarın kene bu vaqıtta ikinci adımın atamız. O, bayağı ciddiy olur. Şay da bir gün maqsadımızğa iremiz”.

Ekinci künü Tamilla kelmedi. Şerifov açuvlandı (30) amma, kğa fena söz aytmaqtan kaçındı. Kollarını kökregine haçlap, dudaklarını sıkıp oda boyu dolandı. İşiniñ oñaytlı bitecegine eminliknen bakқан reis, ters bir areketnen öz kısmetini tepmek istemedi. (35)

Tamilla yalnız üçüncü künü üyleden soñ keldi. Keyfi yahşı degil edi. Lakin birinci künü olğan kórğudan eser bile kılmağan. Er ekisi de lafnı neden başlaycağını bilmey, eki daqqı sustılar. Başta sözge reis başladı. Tıyıla, şaşmalay, de öksüre, de boğazı- (40) nı yımşatmaq için suv içe. Onıñ hucur areketleri kadını biraz seskendirdi. Lakin o köydeşiniñ insaflığına bazana ve onıñ aqqında fena fikirlerden kaçınmağa tırışa. Yalnız Şerifov ayta, Tamilla ise isteksiz olsa da, onı dinley edi. (45)

(24)

– K r lmediņ,  ayda  aldıņ? – dep  arşıladı onu Şerifov.

– Aytılgan k n  kelme  şart edimi yoksa? – dedi  adın.

–Yoo-ok, şart degil. (5)

Reis aradaki kerginlikni az da olsa, yımŐatma  niyetinen uzaqtan k  ti.

– Bilem, Tamilla, saņa İdris ocasız yaŐama   ıyın. Ebet, o seniņ  ocan.  aygırmamak, onıņ ra dirine yanıp – k ymemek m mk n degil. İdrisniņ yokluğı (10) bizim i in de b y k ęayıp. – Şerifov yutkunıp,  urnazlıknen sustı. Guya o da keder i inde edi. Sonra, kene Şu sakin davoŐnen devam etti. – Lakin sen Şimdi eņ evela  z n   kında, eki bala ıgı n   kında t Ő nme  kerek. Saņa yaŐama , evlatları nı nı  ay- (15) dını  ekme  kerek. Bu, eņ m imi!

Onıņ s zlegenlerinde baba nasiatı bar edi. Amma Tamilla buņa inanmadı. G zel, tatlı s zler altında aynecilik, ęarezlik gizlengenini  adın pek yahşı anlay edi: “Balarımı nı  aygıra, – dep fısıldadı o, – (20) canım, dey ba  sen oņa. Y reği ise a uv ve nefretten tolu”. Zaten o t Ő ncesinde yanılmadı. Bu onu boğa, nefes alma nı  ıyınlaŐtıra edi.

Şerifov ise nasiatımı ep devam etti. Merametli olmağa tırıştı. (25)

– Men bilem, – dedi o, – sen aş – suvdan zamet  ekesiņ. Men  seinnen anlaŐtı m, saņa yardım etmeye  arar verdik. Mına bu kağıt nı al da, yarın dos – doğru ambar m dirine var.

O, Tamillağa kağıt nı uzatırken, eņkasta n ince (30) parma larına tokunıp, yavaştan olarnı sıktı.  adın k ydeŐine ciddi ve suvu  ba ıŐ attı. O,  z niņ  ıkımsız vaziyette  alғанını anlap, uzatılған kağıt nı alsınmı, yoksa, almasınmı, onu kesen – kes al etip olamay edi. Reis  adınını ŐaŐmalaganını duydı. Ta- (35)milla  arşısndaki adamęa nasıl cevap bermekni  ıdırırken,  z ni ęayı – ihtiyariy alda bu adamnı nı ta dirine berilgenini eslemey olamadı.

Ancak bundan  urtulma  yolunu tapamadı. Bu onu boğa, eze edi. (40)

– Sen  ekinme, al! – dedi reis emir etici bir davoŐnen.

 adın kağıt nı alғанınen, oņa  ıyadan k z taşladı. Anda beş kilo un, bir kilo penir, eki kilo ba la, eki  alıp sabun yazılған edi. K nd z kolhozda  apıŐıp, (45)

(25)

geceleri k ydeŐlerine urba tikken  adın i in bu osal yardım degil edi. Amma bunun nenen biteceğini de a ılından  ıkarmadı. O, bu a ta t Ő nmeęe  or a edi. A ayı  apalған son, Tamillağa da ocalı  yapma  yasa  etilgen edi. Şimdi adiy kolhozcu olup bağ- (5) larda  alıŐa. Zavallı  adın bundan da osalını beklegeninden, buņa da razı oldu. Ne  adar tırışıp  alıŐsa da, birini eki yapıp olamadı. Yanęız atnı nı toz  ıkmaz, degenleri doğru eken. Yoksullı , a lıknı n m dhiŐ k lgesi onu er adımda izley edi. O, işten kelip, (11) i eri odağa kirer – kirmez oğlu Nusretniņ  tmek istep oğa taba  apќanını a ılına ketirse, sa ı tim – tik tura. Şimdi bu kağıt nı  aytarsınmı, yoksa alıp, reisniņ sağlığına bir dua okusınmı, bilmey edi. T Ő ndi, taŐandı. Sı ılғанından atta b t n bedenini sıca - (15) lı  bastı. Sonra, “ne olsa olur”, dedi de, kağıt nı eki  at b klep anterini n cebine soktı.

–  ok sağ olunı z, Seydamet ağa! – dedi sakin bir ses ile.

– TeŐekk rmi son aytırsı n, – dedi Şerifov. (20)

Olar samimiyetnen ayrılıştılar. Şerifov  adınını  apıcağe ozęardı. O, k n – k nden Tamillanen bağını  aviyleŐtirdi, onı n  z ne has sert cilvelerine sıca lıknen, isteknen cevap bere edi. Şerifov bir k n Őamarını maņlayına urdı da: (25)

– Tamilla, az  aldı unutaca  edim, – dedi dudakları arasından. – İdriske mekt p yazma  isteysi nmi? Men seni n hatiri n i in saņa eyilik yapa bilem. Yaz, iŐan lı adamım var, onı n yollarmı z.

Tamilla eyecannen oña baqtı. Birden inanmadı. Soñ, (30) razı olğanını bildirip, başını salladı. Lakin göñlünde bir yengillik yoq edi. Ağır muit qadınñ üstüne qara bulut kibi çökken edi. Künler biri – birinden beter olıp keçe ediler. Elbet, Şerifovñ köstergen maddiy yardım oña bayağı yengillik doğurdı amma, bu deñ- (35) izdeki bir tamçı suvğa oşay edi.

Aqşam işten qaytqan maal edi. Tamilla tesadüfen soqaqta Şerifovğa restkeldi. Reis qadınğa şaka tarzında:

– Aqız, bir filcan qave içmege de çağırmaq- (40) sıñ, – dep küldi ayneciliknen. Qadın ne deyceğini bilmey şaşmaladı ve aqılına şu arada ne kelken olsa, onı aytaberdi.

– Qapım, Seydamet ağa, sizñ içün daima açıq. O bunı temiz qalıpnen ayttı. Aqılına başqa iç (45)

(26)

bir şey ketirmedi. Tamillanın bu sözleri Şerifovda yañı ümütler qozğadı. “İşim beş”, dep oylandı o.

Bugün Cuma künü. Tamilla pek erte yattı. Daa yuqlamay edi. Kimdir baqçalıqqa açılğan pencereni şiddetnen taqırdattı. Ortalık zift qaranlıq edi. Qadın (5) töşekten tursa da, pencere yanına barıp, tışqa baqmağa qorqtı. Niayet, “kim eken bu?” – dedi de, pencereniñ perdesini yavaştan çetke çekti. Tışta Şerifov tura edi.

Tamilla nege oğrağanını bilmedi. Qorqudan yap- (10) raq kibi qaltırmağa başladı. Üç daqqanı, beş daqqamı areketsiz turdı, yerinden kıbırdamadı. Közlerine sanarsıñ qaranlıq çökken edi. Pencereni açmağa ve şu beklenilmegen caris adamnı içeri yollamağa cesaret etalmay edi. Ep bekledi. (15)

Perdeni keri çekip, pencereni qapattı. Şerifov ise bekley ve ara – sıra pencereni tasırdada edi. O, pencereniñ camına degil, guya qadınñ kökregine ura edi. Tamilla istemey – istemey, idaresine qarşı keterek, qaltırağan qolunen pencereni açtı. (20)

Şerifov ağır kevdesini içeri atarken, yorulğan adam kibi skemlege oturdı.

– Mektüpni yazıp azırladıñmı? – dedi o ve terenden nefes aldı. Tamilla qollarını kökregi üstüne haqlaştıraraq, oña baqa edi. Onıñ dudakları qaltı- (25) rap kıbırdadılar.

– Mektüpni almak için yarı gecede kelmek kerek edimi, Seydamet ağa! – dedi qadın açuvnen.

Bir tanış cevap eşitilmedi. Şerifov qolunı Tamillanın tizine qoyğanda qadın onı nezaketnen, (30) lakin qattı olaraq kenarğa itedi.

– Doğrusını aytacaq olsam, gögercinim, – dedi Şerifov, – men saña başqa niyetnen keldim. Men bunı bugün açıq olaraq söylemek borclum. Yaşlığında seni sevgenimni yahşı bilesiñ. Ana şu eski sevdalıq duyğu- (35) sı yañıdan qozğaldı. Yüregim yana, özümni tutıp olamayım. Eviñe keldim. Meni qıvmazsıñ, belliyim. Afu et!

Tamilla terenden nefes keçirdi. Çırayı al – aq kesildi. Sanki nasıldır kemik boğazına kelip tirelgen, oña (40) söylenmege keder ete edi. Köydeşini qıvsınmı, yoksa qıvmasınmı, bilmedi. Yoq, sabır etip, beklemeye qarar berdi.

– Menim eki balam, qocam var, – dedi muğayıp.

– Sen qocañnı biraq, onıñnen işiñ olmasın, (45)

(27)

– Şerifovñ sözlerinde tenbilev, atta qoquzuv alametleri sezile edi. – Eger yoluña men restkelmegeñ olsam, sen eki balañnen çoqtan Arhangelsk dağlarında

olacak ediñ. Seni qorçalaycañ olup, az sıkıntılar çekmedim. Men sağ ekende kimse parmaknen toñun-(5) maz...

Tamilla özünü tutup olamadı, eki kolunen betine yapışıp, yavaştan ağlamağa başladı. O, açuvdan saçlarını yuklamağa, anterini parça – kesek etmege azır edi, amma kendisini kolğa aldı. Biçareligine, yañgızlığı- (10) ma, ağalarının yanında olmağanına yandı. Köyde onı Temetten başqa qorçalağan adam da yok edi. o, zavallınıñ taliyi de İdris ocanıñki gibi belli degil. Böten yerde yandı. Sağmı, ölümü, tek Alla bile. Tamilla közyaşlar tökip, dua oñudu. Bunda bir tıñçlık, göñül (15) raatlığı tapa edi.

– Niçün ağlaysıñ? – dedi Şerifov qadınıñ omuzına toñunıp. – Saña daa toñunğanları yok...

– Toñunıp da baqqaydıñ?

– Ne yapar ediñ? (20)

– Bilmeyim, men bir şey bilmeyim.

– Maña tek seniñ razılığın gerek. Zorlamak niyetinde degilim.

Bir saat oturıp laf etseler de, aralarındaki munasebet zerre qadar yımşamadı. Lakin arada darğınlık da (25) çıkmadı. Tamilla buña pek kuvandı. Çünkü o reisniñ havflı adam ekenini bile edi. Öyle insanlarnen şaka olmaz. Bayağı vaqıt olğan edi. Şerifovğa evini terk etmekten başqa bir şey qalmadı. O, pencereden nasıl kirgen olsa, öyle de ımpıs – tımpıs çıkıp ketti. Ondan (30) qadında akılğa qalacak ne qaldı? Carizlikmi yoksa abdallıqmi? Qadın dilmey edi. Şerifov evden çıkar – çıkmaz Tamilla onı unuttu. Lakin, iş, şübesiz, bunıñnen bitmedi. Reis aftada bir kere, gece saat birde kelmekni adet etken edi. Qadın çok vaqıtace buña (35) alışıp qaldı. Qarşılık köstermekniñ facianen bitecegine emin edi. O, kendisini degil de, balaçıklarını acıdı, kayğırdı. Olarnıñ sağ qalmaları, yaşamaları için kıynalmağa, aşalanmağa azır edi. Sonundan tamamı ile oynaşınıñ cilvesine beril- (40) di. Zayıflığını lanetlese de, ondan kırtuluş yolunu tapamadı.

Şerifov er kelip ketken son, qadında nasıldır ağırlık qala, yüregi kusacak derencede bılanda edi. Bütün tüşünceleri bir tüyümge kelip bağlanıp ola- (45)

(28)

may, ayrılıp – ayrılıp, parça – kesek olup kete ediler. Buña kene bir müdhiş vaqıa daa ziyade tesir etken edi. Bu al Tamillanı tekmiñ şaşırğan, şerifovğa beslegen nefretini kart- kart arttırğan edi.

Künlerniñ birinde Tamilla işten kayta edi. Bugün (5) sabadan beri kolundan çapa tüşmedi. Avuçlarınıñ içi kızarıp, puskalanğanlar. Aslı qadın koluna beñzemeyler. Tiken gibi sert. Qadın ayaklarını zornen alıp yüre. Özenge burulğan arık kenarına kelgende, taptalğan kögetler içinde yırtılıp atılğan kağıt parçaları- (10) nı kördi. Başta kulak asmay, keçip ketecek oldu, lakin kağıtlar oña tanış olup köründiler. Eyecannen toñtaldı. Egilip bir danesini koluna aldı. Aldı degence bedeni titredi. Atta közlerine bile inanmadı. Qocasına yazğan mektübi yırtılıp otlar içine atılğan. (15) O, şu mektübni Şerifovniñ ricasınen yazıp, oña bergen edi. Niçün yollamay, yırtıp taşlağan. Yoksa, meramı mektübni yollamak degil edimi? Onıñ fikirleri qarıştı. Bütün kağıt parçalarını topla, anteriniñ cebine soñtı. (20)

Şerifov bugün bu evge – gururlı qadınıñ aldına, akikiy saipkar, akılı oynaş safatnen keldi. Gece saat on ekini yarım saat keçe edi. Qomşular yatқанlar, yarıqları körmey. Adet gibi Şerifov pencereni üç kere tasırdattı. (25)

Şerifov içeri kirgeninen, közüne ilişken bir şey olsa, o da masa üzerinde dağılıp yatқан kağıt parçaları edi. O, yırtılğan mektübniñ kağıtları olğanını tanısa da, körmegenday olup indemedi.

– Yuqlap kaldıymı şu, Tamilla, – dedi o kadın- (30) ğa yakın kelip. – Gel, gel, seni bir ohşayım!

Tamilla kürsüde oturup, masanı kösterdi.

– Bular ne, Seydamet ağa? – dedi. – Em ohuldama, balalar yuklay.

Şerifov başta söz ne aқта ketkenini anlamaganday (35) olup, taacip ile kağıt parçalarına tikildi. İsrar ile sustı. Dağınık kara kaşlarının astında tüşünceli közleri, sım – sık kapalğan dudakları, terli yanakları – onıñ azaplanğanını köstere ediler. Kadının çeresini suvuqlıq perdesi kaplap aldı, atta (40) nefes alması bile kıyınlaştı. O, kene söylendi. Sıkıntılı yüzünden kölgeler keçti.

– Bu kağıtlardan haberin barmı, Seydamet ağa? – dedi parmağınen kağıtları türtip.

Şerifov tüşünceli, biraz da eyecanlı edi. (45)

(29)

– Men olarğa baqam da, anlap olamayım, sergiye çıkarıp koyğansın.

– Tanımadıymı? Yahşı etip bak! Angi yerde taşladıñ olarnı?

– Tanıdım, Tamilla, tanıdım, – dedi Şerifov ken- (5) disini aqlamağa tırışıp, – episinde bala kabaatlı. Cebimden alıp, oynağanda abaylamadan yırtқан. Bir kötek urdım, bir kötek urdım oña körmelisin.

Reis ayta ve kıza edi. Közlerini qayda gizleycegini bilmedi. O, tirseklerini masağa tirep, eki ço- (10) lunen başına yapıştı. Bayağı vaqıtqace indemey oturdılar.

– Sen kederlenme, Tamilla, mektüpni men ğayrıdan yazıp yolladım.

– Bu nasıl sözdür. İnanırlar bellediñmi? (15)

– Seni bugün tanımaq kıyın. Nasıl biy çaqtı seni!

– Maña iç bir şet olmadı. Saña ne oldı, söyle bakayım. Ağızın leş – raqı sasıy. Of – f Allam! Zeval!

– Endi begenmey kaldıymı? Belki başqa oynaşnı tapқandırsın! (20)

– O, benim işim, amma sen şimdi, şu arada, közümde coyul!

Kadın ayakқа kalkıp, kin tolu közlerini reiske tikti. Bileğine yapışıp iteycek oldı, beceralmam deptoktaldı. (25)

– E – e, toқта, sen kimin qarısı ekeninден haberin varmı? – dep aykırdı reis.

– Bar, bar, – dedi kadın, – açıl başımdan!

Tamilla öyle afaқанlangan, öyle kıızğan edi ki, közlerine қaranlıq çökti, ne yapқanınıñ farkına bar- (30) madı. O, can alametinen maşağa yapışıp, onıñ yalpak tarafinen Şerifovnıñ başına, mañlayına öyle urdı ki, o atta yerge pısmaqа, қollarınen başını saklamağa tırıştı. tamilla buña da қанmay onı sümsüklep, iteklep odadan çıkardı, betini tırnadı. Şerifov qarşı- (35) lıq kösterip, şamata kötermek istemedi. Balalar uyandı ve odada ses – şamata қоptı. Tamilla evlatlarına sarıldı. Olar қazağa oğrağan gemiden yalıға çıkarılıp atılğan yolcularnı andıra ediler. Kadın eki қолunen balalarını bağrıна basıp, yatқан yerinde yuklap қaldı. O, (40) atta pencereni қapatmaqнı bile unuttı. Esken ruzgardan o em açıldı, em қapanıp tasırdadı.

... Şerifov ertesi күnü idarege kelgende, mañlayı beyaz sarğınen bağlangan edi. Sanki dersin çebeden kelgen. Çırayı da күskün edi. Burunında tırnaқ yarala- (45)

(30)

rı körüne. Çardaқ onı birinci olup Şükür Osman rastketirdi. O, taacipli bir tavurnen:

– Seydamet ağa, hayırlı қaza, – dedi yılmayıp, – ne oldı mañlayıña?

Şerifov cevaplı evelden azırlap қоydi. O, çoқ (5) tüşünip oturmay:

– Gece abaylamay alma tereginin pıtağına uruldım, – dedi. Buña inanganlar da oldı, inanmağanlar da.

Şerifov Tamillağa katnağanını ne kadar gizli (10) yapmağa tırıssa da, buña irişip olamadı. Körgeñler de, duyğanlar da oldı. Ebet yerniñ, kökniñ kulağı bar degenleri kibi, er şey yavaş – yavaş aşkar oldı. Bu akta köyde çeşit türlü emiş – demişler cayradı. (15)

Tamilla bir kün bağlarda işlegende, yüzüm kütükleri arasında hırsız kibi şıtırdap esken yaz yelçigi, köydeşleriniñ bölünip – bölünip ketken sözlerini alıp keldi. Ğarip kadın olarnı dinlemek istemey, kulaqlarını parmaqlarinen tıķasa da, çaresi olmadı. O, accı, igrenç sözler köz ögünde dolangan arsız çibin- (20) lerde oşap, kulaqlarına kire, yürek ağrısı kozğay ediler. Bu laflardan soñ o iş arķadaşlarınıñ közlerine körünmege korktı, utandı. Öz – özünü lanetledi. Yer yarılssa, yerge kirmege azır edi.

– Tamillanıñ semirgenine diķķat etesiñmi? – (25) dedi kadınlardan biri mısķıl ile.

– İşitkenime köre, Şerifovnen yaşay eken.

– O ayasız erif Ğaripni ya korkuzğandır, ya da aldatğandır. Öyle olmasa, Tamilla oña oş köpegi demez edi. (30)

– Şerifovniñ oña bermegen şeyi kılmağan eken. Açlıktan kurtarğan, deyler.

– Böyle, tıştan baķķanda, eki – üç aylık olğanı duyula.

– Cireñ adamdan piç bala tapķance, aldırssa ol- (35) maz edimi?

Ekinci kadın bir kaç daķķa indemedi, soñ karık sesnen:

– Ğaripniñ başından bela eksik olmadı. Acıyım men onı! (40)

Sustılar. Avanıñ tazeliği, küneşniñ cümert şavleleri Tamillanıñ yüregine zerre kadar tesir etmediler. O, şu künü evine köydeşlerinen beraber kaytmadı. adamlarınıñ közlerine körünmekten kaçınıp, işni keç taşladı. Yolsız – izsiz yerlerden, bağ – bağdan atlap, abına – sü (45)

(31)

rüne kayttı. Közlerine karanlık çökken edi. O, evinde de raatlık tapamadı. Kün – künden vaziyeti ağırlaştı. Bu uçurımlı yoldan kurtuluş yok edi. Gece – gündüz balaçıklarını tüşündi. Aş – suv yetmey, açlık çekeler. Allağa dua etüv de fayda bermedi. “Yarabbi, - dedi o ah çe- (5) kip, – niçün meni cinayet yoluna itediñ? Niçün? Men akayımni seve, oña sadık edim de... Maña ne oldı? Şeytan şerine oğradım. Şimdi evimden, balaçıklarımın, tuvğanlarımın ayrılacağım, olarnı bir daa kormeycegim. Deşet! Felaket! İdris, sen kaydasıñ! (10) Meni işitesıñmi! Maña artık yaşamak, evlatlarımniñ temiz – pak yüzlerine baķmak, küneş şavlelerinden feralanmak aram. Bu karğışlı dünyada ölmeseñ, seni zornen öldürirler. Söyle, ne yapayım?”

Tamilla bayağı vaķıtķace areketsiz yattı. Tenini (15) suvuķ ter başkan edi. O, kıbırdamağa bile korktı. Kolumu yastık túbüne soķtı. Anda Kuran-i azimuşşan tura edi. Parmaqlarinen onı sıypadı. Kitap kaynanasınıñ hatırası. O, kimerde Kurandan ayatlı kürsünü oķup, Azret Aliniñ ayatından rivayetler aytıp, ev- (20) latlarnı eglendire, yuklata edi. Şimdi başı túbünde muķaddes kitapniñ bulunması da onıñ farığan yüregine tesellik bermedi. Tüşündi, ep tüşündi.

Ögde kelgen kış da onı raatsızlay edi. Oña şimdiden, yaz aylarında azırlanmasañ, suvuķlar başlağan soñ (25) kıyın ola. Künde ketirgen çalı – çırpısınen, toplağan tezeginen kıştan nasıl çıkarsıñ. Kaysı tarafķa aylanma, yoksullık, açlık, közyaşı... Soñki bir aftada evini eki kere tinttiler. Kene altın soraylar.

Tamilla bugün işke ketmezden evel, eki balasını (30) alıp, akayınıñ kardaşı Şekurege ketti. İdris akķında yazğan mektübüne cevap kelgen, bölgege çağırılar, dedi. Ömürinde birinci kere yalan söylegenine özü de şaştı, abdıradı. Azabından

patlap – patlasa da, başka çare yok edi. O, böyle lanetli dünyadan bezgen, amma özü (35) yaşamak, etrafka, küneş, ay yarığına bakmak istey edi.

Bir yakka ketmedi. Evde kapalıp, telaşları içide çekişti. Közyaşlarından yastığı şır – suv olğan edi. Onı kaç kereler çevirdi, başka yastıknen deñiştirdi. (40) Akşam olup, ortalık karanlıklaşa da, Tamilla balalarını almağa daa kelmey edi. Şekure yenge korkıp başladı.

– Ulan, barıp bakmaysıñmı, belki kelgendir, –

(32)

dedi aqayına. Aşır, bir haber alayım, dep doğru Tamillanıñ evine ketti. O, çardağka çıkkanınen:

– Tamilla, e – e, Tamilla, evdesiñmi? – dep bağırdı. Cevap beklemey evge kirdi. Kapı beklenilmegen edi. Körgenlerine özü de inanmadı. Tamilla yün minder üs- (5) tünde areketsiz yata, kökregini kapatkan anteri yırtılğan, ağızı köpüklengen, aqқан silekiyeler yastığını sılatқанlar. Zavallınıñ tabanları balavuz renkine alğan ediler. Aşır Tamillanıñ ölü ekininden haberi olmasa kerek, uyantmak için kolunen omuzına tokunıp, (10) onı silkip başladı. Kadınğa tokunır – tokunmaz abıradı. Saçları tim – tik köterildi. Kolu, tiri adamğa degil de, dersiy kuruğan ağaçka tokunğan kibi oldı. Bir adım kenarğa çekildi. Kadınğa bir türlü can alameti yok edi. Yarı karanlık, tıñlık ev mevtanı özün- (15) de ebediy saklamağa tırışır kibi ölüm tıñlığında edi.

Aşır aman evine çaptı. Soy – akraba, kolum – komşu toplanıp keldiler. Mevtanı ikinci künü, üyleden soñ cıydılar. Tamillanıñ keçingenini Şerifovğa Şü- (20) kür Osman aytқан edi. O, közlerini keñ açıp:

– Niçün onı maña aytasıñ! – dedi canı ağırıp.

– Halk arasında çeşit türlü laflar yüre. Belki bir de – bir yardım kerektir, ne deysiñ?

– Maña yardım için kimse muracaat etmedi, – dedi (25) mışkıl ile külip.

Şükür Osman bu külkünü Tamillağa nisbeten ürmetsizlik, dep anladı ve:

– Ölü ögünde muqaddes olmak kerekimiz, – dedi ayakka turıp. Şerifovğa bu da tesir etmedi. (30)

Onı evinde de uygunsızlık bekley edi. Apayı onı tikenli sözlernen karşılap aldı. Köydeki laflar garip kadınğa barıp ettiler. Şerifov bugün evine kirer – kirmez, bosağada qarısına rastkeldi. Onı, sanarsıñ, koyu duman perdesi sarıp alğan. Boşamay. Abibe aqayınıñ (35) içeri kirmesini beklemey, açuvnen:

– O zavallınıñ ölümüne sebepçi sensiy, sen! – dep bağırdı. – Köyde er kes ayta buni.

– Tokta, ne saçmalaysıñ sen! Kimni öldürgenim?

– Melaikeyim dese! Aqılıñni başına topla, yok (40) sa peşman etersiñ!

– Akız, açuvlanma, valla, er şey inşalla hayırlıdır.

Arağa sukünet çökti. O, deyerlik on dağka devam etti.

(33)

Ne apayı, ne de aqayı laf etmey, eyecannen otular. Abibe afağanlanıp:

– Alladan korkqaydıñ, o sabiylerniñ közyaş seni ille tutar!

– Tutsa, meni tutsın, ondan sarña ne! (5)

– Artıñda balaların var, olarnı kayğırgaydıñ orospı.

Abibe bütün kederini ortağa tökti. Kene de tıñlanıp olamay yüregi kozğala, deñiz kibi taşa. Yarı gece kavğa etip çıktılar. Kiçkene kızçıgınıñ (10) ağlamağa başlaması, Şerifovnu apayınıñ azaplarından kırtardı. Abibe yanaşa odağa kirgen

arada, Şerifov çardağa çıktı. Eşitken öpkelerini unutmak için sigar çıkarıp tutandırdı ve tirseklerinden parmaklığa tayanıp, közlerini karanlık bağçağa (15) doğrulttı. Bu arada kalbi de gecenin zift karanlığı gibi edi.

Soñki aftalarda Temetniñ bütün tüşünceleri kayğısı mahkemenen bağı ediler. Onı kurtarırlarmı, yoksa?.. Niçün kabaatlamak borclular? Onıñ ne (20) günahı var? Ambarnı o yaqtırmadı, “halk duşman” larinen bağı yok. O, şay dedi de, tilini tişlep aldı. Ya kabaatlav kağıtında bularnıñ episi yazıldı da... Canım onıñ iftira ekenini er kes bile.

Niayet, bugün – Salı künü onı mahkemege çağırdılar. (25) Temet oña açık göñülnen, büyük ümütken ketti. Özünni bütün günahlardan arınğan bir adam olarak is etken bu insan, eveldeki gibi köy soñaklarında baş köterip kaviy adımlarnen yüregeğini köz aldına ketirip yürekten kuvandı. (30)

Yanında oturğan arkaşaş kaar – kasevetke daldı. Başını kolları arasında alıp, areketsiz otura. Söylenmege de korğa. Soñra, burunı tübünden mırıldana.

– Ne deysiñ, kardaş, kurtarırlarmı bizleri?

Temet indemey, tişlerini sıkıp otura. Kuruğan (35) dudaklarını yaladı. Közlerini bir noktağa doğrulttı.

– Bizni ileride ne bekley? – dep soradı komşusu Temet açuvnen:

– Facia! – dep cevaplandı amma, yüreginden ayıl- (40) mağan bu sözlerge inanacağı kelmedi.

Şimdi Temetniñ körgenleri aslı mahkemege benzemey edi. Zal boş. Arbiy urba kiygen üç adamdan başkakimse yok. Cemaat kayda: ana – babası, apayı, şaatlar

(34)

kayda? Olarnı niçün çağırmadılar? Köyde mahkemeler böyle olmay edi de! Canım, bu nasıl şey? O, bu akta tüşüngen sayın eti – teni çimirdedi. Şu arada sığın cam davuşını andırğan karık ses kulaklarında yañğıradı: “ Eger duşman teslim olmasa, onı yok ete- (5) ler!”

Senedlerni okuv bitti. Beş adamniñ taqdiri on beş dakçada al etildi. Yahşımı, fenamı? Mahbüslerni odadan alıp çıktılar. Olardan er birini uzun müddetli sürgünlük bekley edi. Taqdir üküminiñ nasıl buyura- (10) çağını kimse bilip olamadı. Accı ayatniñ ağır perdesini nefret ve közyaşlarinen taşımakni kim ister! Hayır, bu yalnız bir korğu, aldav. İradeni boğıp, tırşavlap esir almaştır.

... Vagonlar astında köpçekler tasırdıylar. Kündüzmi, (15) gecemi anlaşılmay. Kap – kara titis perde er yerni kaplap alğan. Tosat – tosat tıştaki bekçilerin keskin davuşları eşitle. Davuş çıkarğanlar kendileri korğa edimi, yoksa korquzmağ istey edilermi, anlamak kıyın edi. (20)

Poyezd tañ maalinde ormanlık içindeki stantsiyağa kelip çıktı. Ava saşın, dımlı edi. Birazdan ince yağmur yağa başladı. O, tenge ine gibi sançıla. Mahbüslerni askerlennen, köpeklennen sarılıp alınğan meydana aydap çıkardılar. Sılağ toprakğa oturmağa mecbur (25) ettiler. Ayvan sürüsini andırğan bu insan taşkıni kaydan kelip çıktı? İptidai devirniñ kullarını olar? Yoksa cenk kurbanlarını? Nasıl cenk? Ne zaman oldı o?

Mahbüslerni ka poyezdlarğa, ka maşinalarğa yüklep, mal gibi alıp kete, ka ise yağmur, çamurda cayav yürmege (30) mecbur ete ediler. Olar kün sain ana – baba yurtundan uzaklaşalar. Suvuk Sibir çölleri sürülgen adamlar için yanı mekana çevirileler. Mında er yer bellisiz mahbüsniñ mezarinen, kemiklennen tolu. (35)

Özen yalısındaki liman yengil duman içinde yukusıramakta. Yalığa yakın yerde kömür, külçe taşılğan yük gemileri areketsiz turalar. Kade bir düdükler çalıp yağıray, o nasıldır telaşlı adiselerni andırıp, in- (40) sanlarda korku kozğay. Tañ maalinde mında fevkulade areket başladı. Mahbüslerni gemilerge aydadılar. Erkeklerge kadınlar da, bala – çağa da koşıldı.

Endi ikinci kündir ki, gemiler Ob özeni boyu yaldamaqtalar. Toktamay yağmur yağğanındanmı, yoksa ömü (45)

(35)

rinde pek çok accı, musibetli künler körüp keçirgenindeki, özen kararıp, titis kıyafet alğan. Gemiler kimerde kırğa tırmaşқан ögüz araba kibi yavaştan kete, dalğaçıklar şapırıp köpüklenerek, olarnıñ kabırğalarını merametsizce dögeler. Yağmur ise toktamak (5) bilmey, ep yağa. Bu arada aşağıdan, gemi ambarından kadın, bala ağlavları eşitildi. Erkeklerden kimdir birisi pis sözlernen söğündi. Tapırdılar, bekçilerinıñ davuşları eşitildi. Birazdan er şey tındı. Bütün bu azaplar Temetniñ közleri ögünde olup keçmekteler. İn- (10) sannıñ feraseti, alicenaplığı, ululuğı cebir sayesinde onı teknil terk eteler. O, bu tüfekli adamlarğa bağa da, indan zatına nefret besley. Oña öyle keldi ki, dünyada saf yürekli, merametli adam qalmadı. “Niçün insanlar dost, muabbet olup yaşamaylar. Niçün? Düş- (15) mañlıq, asretlik, bir – birini çakuv adetke çevirildi. Böyle yaşayış ne zaman bitecek? Em bitecekmi? Zorbalıq, aldav ayatıy kanun olup qaldı. Serbestlik, azathıq aqqında çok aytıla. Güzel, tatlı sözler, tek olar kağıt üstünde qalalar. Bugünki eziyetler de serbestlik- (20) mi? Yok, serberstlikniñ özü de zindanğa qapatıldı. Andan çıkıp olamay. Aceba yarın bizni daa neler bekley. Maña bunı kim aytır. Ölümni?

Bellisizlik, korku oña raatlıq bermediler. Temetniñ fikirleri arqadaşı Üseinniñ gamlı sesi böl- (25) di.

– Kene eki adam Allağa can berdi. Biri qart, digeri yaş, – dedi o tişlerini gıçırdatıp. – Bular endi on ekincisi. Epimizni böyle taqdir bekley, galiba!

Temet ağızını açmadı. O, artık şimdiki yaşayış- (30) qa, acınıklı facialarğa alışıp qaldı. Alışmamaq mümkünmi? Amma bu aqta oylansa, qalbini biñ bir türlü eziyetler hırpalay.

– Bizni bu taraflarğa yaşamak için degil de, ölmek için ketirdiler, anladımni? (35)

– Ebet, merametsiz adamlarnıñ cilvesi bu, baş yazısını köz köreceq, ne çare.

Gemi ambarında gayrıdan ağlavlar – sızlavlar koptı. Arada ölgenler de bar. Olarnı andan alıp çıqa da, yarı gecede er kes yuklaşanda, boyunlarına taş bağlap, (40) geminiñ kögertesiden özenge köterip atalar. Temet kaç kere bunıñ saatı oldı. Bundan soñ bayağı vaqıtğace özüne kelip olamadı. Şu ölüler közleri ögünde dolanıp turdılar. Bu, aqıkiy ceennem ateşi edi. Can alıcı Azrail uzaqta degil degil, yanında, bir adım kenarda. İn- (45)

(36)

sannı boysundırmaq için cebr iç vaqıt yahşı vasta olmadı. Öldürmek kolay, boysundırmaq kıyın.

Üsein emce köydeşiniñ ne tüşüngenini bilgeni kibi mümkün mertebe onı tınçlandırmağa tırıştı.

– Alla Kerimdir, Smail. Öz bahtını başkasınıñ (5) bahtsızlığı esabına kurğanlar, bir zaman kün körmezler.

– Sen buña eminsiniñmi?

– Eminim, qardaş, eminim!

Özen ince duman içinde yatmakta. Gemiler yalığa yak- (10) ın yaldağanda bekçiler daa da sert ola, bağıra, tenbileyler. Kurşunnu acımaycaklarını kesen – kes aytalar. Duman ise çegerli, sarp yalılarda buvlanıp, ağır sabırnen ormanlık içine dağılıp kete. Etraf yerler köründi degence, duman kene ortalıkını kaplap ala. (15) Dersin o özenden yaldap çıkkan. Binalçık özen boyu çalılar, tamırlarnen çıkarılğan kögetler, ağaç parçaları yaldamakta. Bütün bular remilerdeki artkaç, kereksiz adamları aqndıra ediler. Temet bunu tabiiy bir al, dep esapladı. Köydeşi Üsein emcege aytmağa batma- (20) dı. Kart adamnu raatsızlamak, gönülde tüşürmek istemedi.

Gemilerden biri kuşluk maalinde kumlu yalığa kelip tayandı. Ögde, duman içinde, ufağ şeerçik yatmakta. Evleri ağaçtan yasalğan. Kolpaşev şeeri, dediler. (25) Onıñ yanında diger, bam – başka şeer, GULAG. Silalı askerler köpeklerinen beraber etrafını sarıp aldılar. Mahbüslerni yalığa tüşürdiler. Büyük cinayet yapkanlarını gemiden çıkarmadılar. Olarnı kaydadır başka yerge alıp kettiler. (30)

Temet Üsein emcenen yan – yanaşa adımladı. Laf etmey ediler. Mahbüsleri lager ögünde toktattılar. Temetniñ közlerine eñ evela eki kat tikenli tel qora, lagerniñ dört köşesine bekçi kulleleri, daima avlap turgan köpekler ilişti. Andan titislik, suvuqlık, ciren- (35) çlik kele edi. İçerideki ayat Üsein emcege de, Temetke de tanış olmasa da, onıñ facialarnen, aizarnen tolu ekenini olar anlamay kalmadılar. Em aқиқaten de anda bam – başka bir alem üküm sürmekte edi. O bütünley insanlık alemine zıt edi. (40)

Bu arada balaban araba kapı açılıp, bu eki adamniñ közlerine titis bir manzara köründi. O müdhiş körünüşni söznen tarif etmekniñ imkanı yok edi. Yarı çıplak, yalınayak insanlık kıyafetini coyğan, sakalları yetken arık adamlar kübre yüklü arabalarğa yekilip, (45)

(37)

olarnı tarta ediler. Ayvanğa çevirilgen bu insan sürüsü yıkıla, tura, soñ kene arabanı tartalar. İnsanlarını niçün ögüzler kibi arabalarğa ekkenlerini ne Temet, ne Üsein Topal, ne de diger mahbüsler anlap olamadılar. Olardan er biri telaş içinde edi. Bu iş, at ve ögüzler- (5) niñ olmağanından ya da yetişmegeninden degil de, insanların kıynamaqniñ, susuz adamlarnıñ üstüne avdarılğan zulumkarlıqlarnıñ acuvsız, merametsiz körünüşi edi. Temetniñ yüregi düküldedi, çırayınıñ renki kaçtı, lakin bir kereden ruhtan tüşmedi. (10)

Mahbüslerni lager ögünde eki saat tuttılar. Niayet, içeri yolladılar.

– Biri – birimizden ayrılmayık, dedi Üsein Topal.

– Zornen ayırmazlar, ayrılmamız, dedi – Temet. (15)

Büyükten büyük barak. Tavanı yüksek, sol tarafta tozlangan, kirlengen, balçığı kopkan rus sobası. Pencereler kiçkene, tar, küneş şavleleri içeri zornen soқulalar. Eki dane lampa barakni zayıf aydınlata. Şişeleri kuyenlengen. Eki kat narlar barakniñ er eki tarafına (20) yerleştirilgenler. Ortadan yürmek için yer kaldırılğan. Köydeşlerge bir nardan yer kösterdiler.

Aqşamlık yemek birildi. O, sasığan balık başından pişilgen şingen şorba “balanda” edi. Açlıktan onıñ sasığanı bile duyulmadı. Şorbanı biraz daa çok- (25) laştırmak, qarınıñ kabartmak için Usein emce oña bir meşrebe kaynak suv koştı. Qarınıñ davul kibi şişip toyğanday olsa da, közler aç ediler. Köydeki lezetli aşlarını hatırlap ah çekti.

Töşek – yastık daa bermediler. Tahta narlar üzerine çek- (30) menlerini yaydırıp uzanıp yattılar. Sabağace kandalayğa talandılar. Saba turganda Üsein emce yuklamağan kibi sandıraqlap çıkısa da, yün çoraplarını, kara ştanını tapmadı. Aqşam yatqanda başı túbüne büklep koyğan edi. Alganlarını da duymadı. (35)

Kündüz, üyleden soñ, barakñıñ eñ arttaki köşesinde kötek başlandı. Eki adamnı pıçaqladılar. Odanın tabanı al kanga bılangan edi. Tertip – nizamnı baqqan nadzirateller bile körünmediler. Yalnız aqşam teşkerüv zamanında keldiler. Şu eki yaralını yaralarını (40) bağlamadan alıp kettiler. Barakñıñ tabanında qan lekesi ala daa tura edi.

Ertesi künü, saba erte turganda mahbüsleri anadan doğma soyundırıp, baş, saqallarını maşinkanen kırkıp, tibbi komissiyadan keçirmek için bir odağa üçer – (45)

(38)

üçer yolladılar. Odada ekimler, arbiy urbada lager başlıqları otura ediler. Olar öz largerlerine adam saylap almaq niyetinen kelgenler. Topraq saipleri, insan saiplerinen deñiştı. Feodallıq devirine topraq saipleri öz kullarını biri – birine paranen sata, insan (5) alış – verişi ete ediler. Kullarñıñ bütün taqdiri bu adamlarñıñ idaresine bağılı edi. Tekaran başkaca olsa da, tarih niçündür tekrarlanmaqta. Odada oturğan lager başlıqları belli derecede şu topraq saiplerini añdıra ediler. Lakin bugünkü şorbacılar kullarını pa- (10) ranen degil de, bedava alalar. Mahbüsler ayrı şahslarñıñ kulundan, devlet kuluna çevirileler. Arada iç bir türlü fark yok. Merametsizlik, garezlik, kıynav, istismar etüv kat – kat arttı.

Temet “torf” sözünü birinci kere bu yerde ekimden (15) eşitti ve onıñ ne ekenini bilmegeninden özünü sıqmadı. Ep yahşılıkka yordı. Mina, o yumruğını sıqıp, ekimge doğru adımladı. Temette qolunu daima yumruq etip tutmaq adeti bar edi. Kambır burunlı, esmeri, mavı közli ekim bunı deral esledi. O açuvnen: (20)

– Qolunğa ne bar? – dep soradı.

– Bir şey de, – dedi Temet yumruğını açıp. Ekim inamsızlıknen oña baqtı ve dudakları arasından:

– Ayuv kibi saqlam, İnav Fedoroviç. Saña torf yataqlarına pek kelişe, dep koştı. (25)

Köydeşler ayrılıştılar. Temet buña pek yandı. Üsein emcenıñ qaysı lagerde tüşkeninden onıñ haberi yok. Temet bunı birinci künden is etti. İş sabadan aqşamğace devam ete. Mahbüsler bel kötermey, torf kesmeknen, quruğan soylarını sarpanlarğa tizmeknen oğ- (30) raşalar. Bir daqqa toqtav edi. İş, iş, kene de iş!..

Temet dün pek yorulğan edi. Ayakları, qolları, beli bütün gece ağırıp, sızlap çıqtılar. Bugün yañından iş başlansa da, ağırları toқтаğanı yok. Mina brigadir kene aykıрмаğa başladı. Pezevenk bir tilim ötmek (35) için babasını satmağa azır. Temet onıñ bağırganına kulak asmay amma, canı ağıra, gadabı qozğalana. O, nefretnen brigadirge köz tike de, ortağı Camşid Serkebayevnen torf taşıy. Çimkentli bu adam endi bir aftadır Temetnen beraber çalışa. Camşid Temetniñ musül- (40) man ekenini añlağan soñ, ondan ayrılmak istemedi. Sadıq dost, nezaketli adam. Şimdi bir yerde işley, bir barakta yatalar. Er ekisiniñ taqdirleri de bir. Camşidniñ koyunları, sığır ve atını tutıp alaraq, ailesini bir tarafqa, kendisini diger tarafqa sürgün et- (45)

(39)

tiler. Qapalğanınıñ ertesi künü yetmiş yaşında babası keçingen. Oğluna babasinen vedalaşmağa ruhset bermegenler. O, bu aqsızlıkka pek öküne. Serkebayev keçken künlerni hatırlap, şöyle dey:

– Men, qardaş, kimse ögünde günahkar degilim. Na- (5) mus ile yaşadım. Ölsem de Alla – Taalya ögünde vicdanım temiz.

O, dıdaklarını kıbırdatıp, içinden dua okudı ve avuçlarinen yünlü betini sıypap aldı.

– Adamlar ögünde günahkar olmasağ da, devlet ögünde (10) günahkar olup çıktık, – dedi Temet.

– Yok, Smail, aksine devlet günahkardır, – dedi Camşid, – öz evladına hor bakқан baba, bir zaman onmadı ve onmaz da.

Er alda, o özünüğ bugünüki al – evalinen iç de razı- (15) degil. Yuvası temelinen bozulğan, onı tüzetmekniğ çaresi yok. Camşid közlerini mavı kökke tikti. Kıbırdamay oturdı. O, keyfi olmağanda daima şay yapa turğan edi.

– Öz toprağımızda yat adam olup kaldık. Keçken (20) asırlarda insanlar Allağa, dinge bazanıp yaşay ediler. Ürmet, ırız – namus bar edi. Ya şimdi nege bazanalar, nege inanalar!

– Halkğa, öz cemaatına bazanmağ kerek, – dedi Temet. (25)

– Pek doğru aytasıñ, қardaş! – dep coştı Camşid, – Amma çu cemaatnı da bir sürü koyğa çevirdiler.

Camşid em burunu içinden söylendi, em de gadapnen torflarını desteledi. Adamlar қarıncalar kibi toğ- (30) tamağ bilmey kıbırdanalar.

Bu arada қomşu karyerde çalışқан қadınlар fiğan қopardı, kimindir yeteklep alıp kettiler. Bekçilerinі ayқırğanları, köpeklerniğ avuldamaları eşitildi. (35)

– Ey, otlaqçı! – dep bağırdı yaş қadın bekçiğe, – baқ anda, ayakyolğa ketem, kaçacağ dep belleme! Böten yerde atıp öldürseñ de, senden onıñ kim ekenini soramazlar.

– O matüvnen söylenip oturğance, – dedi diger қа- (40) dın, – ştanıñnı tüşür de, ayıp yerini köster oña. Yüregi belki yımşar.

– Alda yürek yerine mermer taş tolu. Onı yımşatıp olamazsıñ!

(40)

Қadınlар шақıldap күlüштüler. Bekçilerinі büyügi yayқara қopardı.

– Қана, sesiñizni kesiñiz!

– Tek sen eksik ediñ minda қorқuluқ! – dediler oña. O daa ziyade afaқанlandı. (5)

Temet baқulı professor Guseyn Hazar oğlunıñ yeñinden tartıp:

– Қadınlıқ sotsializm yolunda, – dedi işlegen қаadınlарға işmar etip. Guseyn Hazar oğlu öyle bir iştianen, öyle bir hoşnutlıқnen күldi ki, sanarsıñ içek- (10) leri aқtarıldı. Atta bekçiler bile onıñ күlküsine taaciplenip, bunda bir hurnazlıқ olmasın, dep açuvlandı ve “professor”dan toқtatmasını talap ettiler. O, çok zamangace tınçlanıp olamadı. Soñra, Temetni қуçaқlap: (15)

– Ay da, Smail, – dedi göñül şadlığinen, – қaydan geldi bu seniğ aқılıña.

– Yoksa, aytқанlarım aқikatқа zıtmı?

Professor tekrar күldi.

– Maşalla, maşalla bu aқıllı қırımtatarға! – (20) dedi ve devam etti. – Bilesiñizmi, biz қанun esasında degil de, ayrı şahslarınığ көsterişlerinen yaşaymız. Mina, onıñ aқibeti.

Guseyn Hazar oğlu bu lagerde daa yaқında keldi. Baku universitetiniğ professorı, aynı zamanda қatmerli (25) milletçi. On yıl bergenler. Brigadir onı tek “professor” dep çağıra. Bu onıñ lisanıñda mısқıl tarzında yanğıray. Lakin Hazar oğlunıñ canı ağıрмаy.

– Ne sözdür, o, қardaş, – dey ve күlküнен devam ete, – gunahı onıñ boynunda. Zaten biz kimiz? İnsan- (30) lıқtan bizde ne қaldı? Ayақlarımıznıñ astındaki topraқ bile insanlardan bezdi, olardan yüz çevirdi. O, öksüz kibi inlep, nimetini adamdan gizley ve bir suçsuz öldürilgenlerniğ mekanına çevirile. Aziz topraқ, seni nege çevirdiler! Onı bu alğa insaniyetlikni tekmiñ (35) doyğan ahlaқsız adamlar ketirdiler. Eger biz özümüz tüzelsek, onı da tüzetirmiz.

Hazar oğlu sustu. Zayıf kökregi korğudan altıray edi. İšten lagerge aytanda da, deyerlik sylenmediler. Pek yorulğan ediler. Laf etmege bile gnl al- (40) madı. Ekinci kn brigada azalarını ta maalinde tursattılar. Vagonlardan kmr boatmaa yollaycaqtırlar, dep oylandı mahbsler. Lakin yaıldılar. Bir sıraa tizip,, eer civarına alıp ıqtılar. Balabandan balaban endek. Onı topranen toldurmak gerek. Mahbs- (45)

(41)

ler c sıra tizilip, endekke toprak ata baladılar. Andan nasıldır, le okusu kele edi. Temet endekni ortasına turıp, toprak krey edi. Oa yımak rezina kpeklerge bakandan keldi. Abrıdap arta ekildi.

– Ne oldı? dep soradı Camsid. (5)

Temet oa kz ımdı da, yava sesnen:

– Ayaklarımızni astında ne yatanımı bilesi mi? ller! Bizim kibi gunasızlar, – dedi.

–Kerekmi? Vay, anasını...

O, eykel kibi yerinde atıp aldı, sylenip olamay (10) edi.

– Sen, Smail, kimlerdir bular belleysi?

Temet cevap vermezden evel de aradaına, de bekilerge batı. Betini kızıllıı daa ziyade arttı.

– Bizim ardatan baka kim ola bilir, – dedi (15) baını aaı alıp.

– Ebet, doru. Mında tek olar, bizim ardalar yatalar.

Bu mezarlı Muhammed peyambeni degenine pekuyun kele edi. Peyambenin aykanına kre, mezar- (20) larını btn bir – eki yıl zarfında topranen teizlenmek, onınen bir seviyede olmaq gerek. Mezarlıa renk yapmaını, ekil ekmekni peyamber mnasip krmegen. Mında da tıı u. Bu yerde kmlgenlerni adları bir yerde yazılmıan. Atta onu mezarlı ekeni (25) de belli degil. Guya anda yatanlar dnyada insan olup domaanlar.

Temet ok vaıtace zne kelip olamadı. İnsanların bahtsızlılarına atı. Kimse z – zni adaletsizlikten, cealetten oralap olamay. Aceba bu ne (30) demek? Eyat! Anaılmıan, arıı fikirler onı zeyinini terk etmediler. Ne adar a olsa da, akamlı “balanda”nı aamadı. Camsidke berdi.

– Ne hastalandıımı? – dep soradı aradaı. Temet cevap bermedi, tek baına akitıp aldı. O, bir a (35) daa susıp oturmadı. Bu adar vahilik, zillet km srgenie kimse aılına dahi ketirip olamay edi. Ba sen, alemde neler neler olup kemekte. Krmese, bilmesese, aslı inanmazsı. İnsanlarını canlı nian yerine ullanalar. Temet bu soy oylardan arınıp, baını (40) kterdi. Mavı kk ubbesini krmek istedi. Kzlerine baraqni ap – ara tavanı iliti. Baraq balurt sepetini adırıp, uvulday edi.

– Ne indemeysi? – dedi Camsid Temetke taraf

(42)

evirilip. – u zen yalısında ne adar adam kmlgendir, bileysiimi?

– Yok, bilmeyim, em bilmek de mmkn degil.

– Atılanların episi anda! – dedi Camsid.

– Ebet, episi anda. (5)

– Olar bilir.

Temetni vucudı titredi. Camsid baını de sola, de da tarafa sallap, dudaklarını ıbirdataraq, dua ouy edi. O, yalnız dua ouanda zni raat duya ve bu fani dnyanı btn iztiraplarını unuta edi. (10) Unuta edimi aceba? Onı

fikirlerinde, bu dünyanın em zalımlığı, em de merametsizliği alemge sığmay edi. Şimdi o nara üzerine uzanıp yatarken, bu aқта tüşündi. Amma başı aylandı, bir neticege kelip olamadı. Etrafta aqsızlık, cealet, zulüm gayet çok. (15)

Qış qarlı boranlarnen, sert ayazlarnen kirdi. Endi üçüncü kündir ki, toqtamay qar yatmakta. İri yapalak – yapalak. Kök yüzü tutaş bulutlarnen kaplı olsa da, kimerde bulutlar arasından aqçil ay, yıldızlar körüneler. Ay da, yıldızlar da öz yerlerinde bulunsalar da, (20) yarıkları eksilgen, evelki renklerini deñiştirgenler.

Borannıñ uvuldağanına, qar yağğanına bakmadan, bütün mahbüsleri – erkeklerni de, qadınlarnı da azbarğa kuvıp, qar küremege mecbur ettiler. Soñra er- (25) kekler çanalargâ ekilip, kürelgen qarnı lagerden tışqa, ekin meydanlarına taşıdılar.

Ortalıqta fevkulade bir şamata üküm sürmekte edi. Çanalar teren qarğa batıp qala, adamlar sürünip yıqıla, zor – belanen çanalarını tartıp çıkqa ve süyrekley- (30) ler. Köpekler ise bekçilerniñ qollarından qurtulacaq olup ögge atıllar. Mahbüsler sürüsiniñ öğünde ve artında eki tarafında bekçiler, köpekler adımlamaqtalar. Arada – sırada bekçilerniñ:

– Laflarnı kesiniz! – dep bağırganları eşitle. (35) Bu, tenbilev sözleri qurşun kibi ağır, suvuk olup adamlarnıñ kulaklarında yanğılaylar.

Mahbüslerniñ kimleri pötik yerine çul parçalarından çılgavlar, bazıları ise aqqayın ağaçından yasalğan tabandırılık kiygenler. (40)

Temet, Camşid ve Guseyn Hazar oğlu eñ ögde ketken çanağa yekildiler. Esken küçlü boran qar danelerini betlerine ketirip şıplay. Yırtılğan ştanlarınıñ balaqlarından içeri soqulğan ayaz ava bütün tenini çı-

(43)

mırdata. Burun delikleri buzlap, kırav kibi qarnen qaplangan. Ayaz ise olarnı terk etmege istemey. Kimdir ırırana.

– Dayanmaq kerek, – dey Temet tişlerini sıkıp.

– Ne zamanğace, – dep somurdana arqadaşı. – Çok laf etme, keyf çatacaq vaqıt degil. (5)

– Ahmaqsıñ sen, ebet.

– Sus, baş kütme.

Aqşam üstü ava sakinleşti, ayaz arttı. Qar yağması devam etse de, boran tıngan edi. Adamlar qar tolu çanalarını ep süyrüklemekteler. Temetniñ de, Hazar oğlunıñ (10) da içi – bağırları buzlangan edi. Olarnıñ şimdi bir istekleri olsa, o da baraklarğa kaytmaq, buzlap qalğan bedenlerini azaçık da olsa isitmek ve raatlanmaq edi. Buña hususan mecalsızlangan esli – başlı adamlar ziyade muhtac ediler. Eyat, böyle şey olmadı. Arzu – istek yarı- (15) yolda qaldı.

Niayet, mahbüsler çanalardaki soñki qarnı boşatıp, lagerge kayttılar. Lakin ümütleri telçelendi, lagerniñ qapısı aldında qalabalıq. Yanı mahbüsler sürüsü kalgen. Olarnı niçündür içeri yollamay, turalar. Çana- (20) larnı tartqanlar da toqtağanlar, bekleyler.

– İşimiz martaval, – dedi Temet.

Solğun çiraylar da padişa qapısına doğrutıldı. Dersiñ anda ayat da, ümüt de bar edi. Temet ayaklarındaki çillarını kavıy etip bağladı. Ayazdan dır – dır qaltı- (25) rasa da, sabır etti. Ayaklarınınıñ parmaklarını birer-birer tutup baqtı, çimçegende duyula, demek, buzlamağanlar. Göñülü biraz köterildi. Bir kaç adam ögde, kimdir birisi topallap zornen adımlay. Arqadaşları oña yıqılmağa imkan bermeyler. (30)

– Ayaklarının tabanlarını buzlatkan, – dedi Camşid. Sesi kâltıradı, kôzleri bunarlandı.

– Hazar oğlu, nasılsıñ? – dep meraklandı Temet.

– Bağ ne eyleyim, gardaş, açlıkça, bu eziyetke dayanırsañ, beyler gibi yaşamağ mümkün, – dedi o şağ- (35) ağa urunıp.

– Zararı yok, Hazar oğlu, bu horluđnıñ sefası da olur.

– O künni körer ekenmizmi?

– Şübesiz, köremiz. (40)

– İnanmayım. Dünyada adaletsiz insanlar çok.

– İnsafılılar da az degil.

Mecalsızlanđan adamlar köyün sürüsü kibi baraklarđa toluştılar. Amma kene de kızınıp olamadılar. Barağ suvuk edi. Şuña bağmadan, barağ strostası řop- (45)

(44)

kanı aselet tasırdatıp, taban yuvđan çulnı süyrükley berip, odanı yuvmağa başladı. O, bu işni adamlar olmağanda yapđan olsa, olmaz edimi? Bu da eziyetnıñ bir körünüşi. İşten kelgeler daa kızınıp yetiştiramadılar, strosta şopkanı kenarđa taşlap: (5)

– Atanda! – dep bağırdı. Mahbüsler telaşlanıp, areketke keldiler.

Nadzirateller sürüsü yel kibi baraklarđa soğuldılar. Adamlarınđıñ episi tışça, azbarđa aydadı, çıđkanlarınđıñ üst – başları tinledi.

– Ava çatlaticı edi. Hususan, kadınlar yaşalđan ba- (10) raktan accı, muşkül sesler kele, ağlav – sızlavlar eşitile edi.

– Buzlağance azbarda tutacağlar, – dep şikayetlendi Camşid.

– Keçken sefer bir buçuk saat tutđan ediler. (15)

Tintüv bu sefer eki saat devam etti. Naralarını, çul-çubur urbalarnı, töşekleri ast – üst çevirdiler.

– Yahşı şorbacı böyle avada köpegini bile soğakça yibermedi. Bular ise... – dep köçti dülger Şefner.

– Yahşı řorbacılarınđıñ özleri mında köpekke çe- (20) virildiler.

Niyet, tintüv bitti. Baraklarđa kirmege ruhset etildi. Camşid aman torbasına yapıştı.

– Tıraş için tenekeden üstra yasağan edim, aldılar melunlar, – dedi açuv ve incinuvnen. (25)

– Terenge saklamađandırsıñ, – dedi Temet.

– Olar delikni – teşikni ağtaralar.

Temet eski – püskü urbalar saklı torbanı ağtar – tönter etse de, ötmek pıçağını tapmadı.

– Menim pıçağımnı da alđanlar, – dedi o. (30)

– Seniñ melaike olđanını bilgen olsalar, belki almaz ediler, – dedi Şefner.

– Barağ da, töşekler de, sanarsıñ buzlu şobanı ağdıra, ve ondan er şeyni buzlatđan ava kele edi. Temet sabağace yuklamadı. Üřügen bedenini kızdırmağnen (35) oğraşıp çıktı. Öyle de kızınıp olamadı. Tañ maali kene turmağ gerek oldu. Olarnı anda, suvuk taygada torf yatağları bekley. O, şimdi bekçiler tarafından sarılıp alıñan insan sürüsinen yol boyu adımlarken, çölde uçıp avelengen kuşçıklarga suğlandı. Olar kibi serbest (40) olmağ istey edi. Eyat, onı kaydan alırsıñ! Temet ömür ge açlık köznen bağmağa alışkan. O, bu yaşayıřnıñ ilaiy kuvetten marum etilgenini, anda insanlıktan iç bir şey kılmağanını ağladı. Böyle cemiyetke böyle alçağlar, böyle sadığ kullar gerek. Bu da bahtlı yaşay- (45)

(45)

ışı? Ukuq da, serbertlik de, kirli cızmalar altında inlemekte, ve er ekisi de zindanğa kapaldı. Bu cemiyette öyle bir gizli anlaşılmağan kuvet bar ki, o insanlarını, daa doğrusı adamlarını öz etrafına toplay ve olarnı, tek olarnı kendi maqsadları için faydalana- (5) lar. O, zaten nasıl kuvettir?

Bu fikirler Temetin yol boyu çekıştirdiler. Keyfi fena edi. Kök kubbesiniğ sağ tarafına baqtı. Yanında adımlağan arkadaşları da ayaklarını zornen süyrükleyler. Azğan – tozğan, kemiknen terileri qalğan. Daa azaplı, (10) meşakatlı iş başlanmasa da, olar taqattan tüşken, mecalsızlanğan ediler. Sanarsıñ, damarlırında qan akımı toqtağan, közlerine qaranlıq çökken.

Ayazlı ava ince urbadan kirip tenge ine kibi saça. Urbalar qatıp qalğan, ağırlaşkanlar. Ayazdan qaçıp (15) qurtulacaqday yer yok. Tola biçimde torflarını taşımak kerek. O, eziyetke çevirildi. Toqtap yal almağa kimseniğ cesareti yetmey. Brigadirler şu daqqası ayak üstünde ola, başına yapırlalar.

– E-ye “professor”, kıbırda. Bu saña oquv ocağı (20) degil.

Nezaketli, aliy malumatlı, miskin felsefe ocası zalım oğluna aylanıp bile bakmay, yavaştan, alına köre kıbırdana. Söz qaytarmağa ıntılmay. O melunlar daa da ziyade qturalar. (25) Guseyn Hazar oğlu bunı yahşı bile. Arqasinen brigadirge çevirilip, közlüğini tüzetip ala. Onı doğrudan doğru ders keçken vaqıtta, studentler ögünde alıp qapadılar. Apayını da qapağanlar. Şimdi apayınığ qaysı lagerde olğanından haberi yok. Kendisiniğ söylegenine köre, vaqıt bütün gece apayınığ, (30) balalarınığ adlarını aytıp çıkқан. Kendisini asacak olğan, tutқанlar.

Temetniğ Hazar oğlunen tanışlığı tesadüfen olğan edi. Bundan soñ, o ondan ayrılacağı kelmedi. Künlerniğ birinde o baraktan azbarğa çıkқанinen, (35) “professor”niğ qapı aldında paynözü oturganını körip, oña yakınlaştı. Hazar oğlu başını tepretip:

– Otur, gardaş, biraz yal al, – dedi ve yanından yer kösterdi. – Eybi yok, nerelisiñ?

Temet subetdeşine diqqat ile baqtı ve kısqadan: (40)

– Qırımlıyım! – dep cevap berdi.

– E- e, gardaş, Qırım yahşı ölkedir. Acayip qırımlı dostum vardır, professor Bekir Çoban-zade işittiñmi, bilesiñmi?

– Yok, işitmedim, bilmeyim. (45)

(46)

– Eybi yok, ola bilir. Büyük til alimidir.

– İhtimal. Kitap oqumağnı adet etmegenim.

– Çok yazık, çok yazık. Oqumak lazim edi.

– Oqumağan olsam, şimdi bu yerde degil de, belki yanda yatar edim, – dedi

Temet qolumı özen tarafqa uza- (5) tıp.

– Demek, söylegenleri gerçek eken de...

– Men onı kördim. Şimdi etim – tenim çimirdey.

– Mına, Smail, biz bunı bahtlı ömür, dep adlandı- (10) ramız.

– Onı siziñ kibi oqumuş adamlar adlandıralar.

Menim için yañı ömürmi, eski ömürmi, farkı yok. Tek insan yahşı yaşasın, serbest nefes alsın, aqsızlıqlar olmasın.

– Arzularına men de қоşulam. Ancak bizde adalet- (15) sizlikniğ ögünü alcaq kibi qanunlar işletilmegen. Cemiyet ögünde de, qanun ögünde de kimse mesuliyetlik taşımay.

– Hazar oğlu mışkıll ile küldi. O, bu meseleni öz bilgeni kibi anlatmağa tırışırken, aradaki subet za- (20) manniğ nabızını tutқан müim işlerden ketkenini

bildirmek istedi. O, sözünü devam ederek: “Lagerler kuruv yolnen cemiyetni pekleme mükün degil. Bu – dava etilmez aқиkat”.

Er ekisi de eyecanlı edi. Bir aņ sustılar. Yanların- (25) dan keçip ketken, ıran – püran adamlarğa baqtılar. Kimdir birisi içini tutup, devamlı surette, çekişip – çekişip öksürdi. Hazar oğlu okşandı ve kenarğa aylanıp yerge tükürdi. Tüküriginde kan körüp, abdıradı, korktı ise, eyecanlanğanını komşusına dıydırmadı. (30) İnce parmaklarınen topraknı karıştırıp, tükürigini kapattı. Temet de körmegenday olup indemedi.

– Devir öyle keldi, Guseyn Hazar oğlu, – dedi Temet közlerini sık – sık oynatıp. – Adamlarda samimiylik, biri – birine ırmet kalmadı. (35)

– Zamanlar ağırımı, bilmeyim! Zan etsem, onı eņkastañ ağırılaştırılar.

Hazar oğlunıñ soluğ çırayı, kansız dudakları Temetni kerçekten de raatsızladı. Özünü oņa köre aznavur saydı. Hazar oğlu tekrar söylendi. (40)

– Yigirminci seneleri, – dedi o, – bilgini, tecribeli mutehassis degen aņlav var edi. Sonundan o sadık sözünen deñiştirildi. Yataklık, büyüklerge bir sözsiz itaat etmek pek cayradı. Böyle şahslar müstakil fikirge malik degiller. Olar iş becermeseler de, şor- (45)

(47)

bacılarına sadıqlıkları sayesinde içtimaiy merdiven boyunca ep yukarı köterileler. Bu ise gayet havflı yol.

Temet bu sözlerde ömür aқиkatı gizlengenini aņladı. Şerifovğa beņzegen adamlar az degil eken. Ertesi (5) künü işke çıkar – çıkmaz brigadir kene Hazar oğluna kılınmağa başladı. Esli – başlı adamnı de anda, de mında çaptırdı, eņ ağır işlerni yapmağa mecbur etti. Temet bu aqsızlıkğa açuvlanıp sabır etecek olsa da, dayanıp olamadı, aқibeti patladı. (10)

– Brigadir, bugünden son, o adamğa tokunmaycaşın, aņladınmı? – dedi Temet közlerini aқaytıp.

– Tokta, sen kimsin maņa akıl öğretmege! – dep cekirdi o, – Sen otur, benim işime karışma!

Sözge Hazar oğlu kirişti. O, Temetniñ yerinden tar- (15) tıp:

– Bırak, Smail, o vicdansızlar ile davalaşma. Ep bir faydası olmaz. Saқın irslenme, mcınma.

– Men, Guseyn ağa, tek seni degil, umumen, adaletni koruyım. İndemesen başıña minerler, bir daa tüş- (20) mezler.

– Bizim zayıflığımızdan faydalanalar.

– Hayır, biz zayıf degilmiz. Aksine, kuvetlimiz. Olar bunı korkudan yapalar.

Brigadir tiş kayıp tursa da, Hazar oğluna söz ayt- (25) mağa saқına edi. Kuruğan aқkayın ağacı astında, üstünü yosun başkan taş üstünde oturğan brigadir işle- genlerge bakıp, yüreginde ağı duydı. Böten yerde olarnı incitkanına yandı, lakin tabiatını deñiştirmek meramında degil edi. Eger mahbüsler onıñ işlegenlerge (30) taba kelgenini körseler, “muқayt olunız, şorbacı kele” dep biri – birilerini tenbiley ediler. Çoktan sevmegen bu sözni o, yaşlığında eşitken edi. Şimdi ise onıñ özüne aynı şu ad ile muracaat eteler. Bir ande bu vazifeden vazgeçmek istedi. Lakin “şorbacı” aқиka- (35) ten de oņa ait ekenini o bilmedi. Bunıñ için özünü raat duydı. Yok, mahbüs adam bir zaman “şorbacı” olabilmey, dep oylandı o. O, torf obalarına taba yönedi. Brigada azaları arasına deral saқinlik çökti. Mahbüslerni lagerge kaytarmağ için bir yerge toplanğanda, brigadir (40) er kesni birer – birer közden keçirdi. Olarnıñ acınıklı, muşkül allarına yanıp ah çekti. Özünden ziyade bu mecalsız insanların taқdirine yandı.

ış künü olsa da, ava pek suvu deil edi. Temet
(48)

aımadan alıa. Krek buzu parlanan torfa olaylınen kire, kterip kenara atanda zorlana, kimerde kendisini tutup olamay, yerge yıkıla.

yleden son edi. İşlep turuan arada sa ayaı birden tayıp, tizinece sazlıa batıp ketti. Zornen tar- (5) tıp ıardı. Suvnen tolan ptuı Şu arada, bir aç daa iinde buzlap aldı. Ne adar tırııp baksa da, ayaını ptuından ıarıp olamadı. Parmaları aırına, suvunı duymay ediler. Lakin aılına i bir fena Şey kelmedi. ıyın olsa da, alıtı, aradaŐ- (10) larından artta almamaa tırıtı.

Lagerge zar – zornen, aradaŐlarının yardımınen, kelip yetti. Camşid bir oltuına, Hazar olu dier oltuına kirdi ve lager ekimine alıp bardılar. Mında ptuunı boydan boy kesip, ayaını ıardılar. Ekim (15) deral ne olup kekenini anladı.

– Parmalarından ayrıldın, ardaŐ, – dedi yanıknen, – buzlatansın.

Temet ekiminin sylegenlerine birden inanmaq istemedi. Parmalarının ayaını tutup batı. O, sanuvnı (20) da, imevni de duymay edi. Aa olup aldı. Eger evelki, ku – taat yerinde olan ise, o krekni ktergende yıkılmaz ve sazlıa batıp ketmez edi. Takatsızlıtan znı tutup olamadı, dup etip ukura yıkıldı.

– Takdir, baş yazısı! – dep Őıayetlendi Temet. Ekim (25) defterge nelerdir yazmaqnen oraŐırken, aızını amadı.

Temet ayaa turaca oldu, turıp olamadı. Masanın kenarına yapıştı. Sa ayaı iradesine boysunmay edi. Ekim Temetnin oltuına kirip, yavaştan yrmege (30) yardım etti.

– Ahlaa bozunlı, – dedi o aviy inam ile, – cemiyetnin hastalıı, accı yarasıdır. Alimler alimlerden, yazıcılar yazıcılarından, ocalar ocalardan kreŐeler. Biz ise bua “kzaıklı” deymiz. amma (35) nasıl etip bozulanımızdan haberimiz yok. Nasıl deysin, Hazar olu?

– Pek doru aytılan. Zaten biz kimge kerekimiz! Ormandaki kiyik ayvanların olmesinde kimse cevapkar olmaanı kibi, bizlerin de lmine kimse cevapkar (40) degildir. lgenleri kimseden soramaylar. Mına, accı aıat!

Bayaı vakıtkae sylandılar. Son, beraber baraqa ayttılar. Temet yorulanından, kendisini fena duyanından erte yattı. Yarı gecede abdırıp uyandı. TŐunde (45)

(49)

babasını krgen edi. Olar evlerinde, ardata otura ediler. Soata tapırdılar eşitildi. Aya davuşları Temetnin evlerine yanıklaŐa edi. ardataki minder zerinde babası Mamut art otura. Temet babasına hitap etip, yavaş sesnen: (5)

– Emcem kelgen, – dedi.

– Emce, aydan? Srgnliktemi?

– Uraldan! – dep cevapladı Temet.

Baba yerinden kbırdamadı. ırayı da klmedi. Guya ardaŐının urtulup aytıp kelmeŐe ıvanmay (10) edi. O, yle de kbırdamay, indemey bayaı oturdu. Temet davuŐlardan uyandı. Amallar brigadasını işke, vagonlarının kmrini boŐatmaa aırdılar.

Temet gece krgen tŐun tabirlerken, btn fikirleri kyde, evlerinde edi. O, krgen tŐunı begenmedi, (15) onı fenalıa yordı. Evdeki al – eval onun btn zeinini, tŐuncelerini aplap aldı. Yrekte bir aırlı, sııntı bar edi.

Mamut kart azbarga çıqqaninen evni sarıp alğan adamlarını kördi. Olar arasında köy şurasınıñ reisi (20) Şerifov olmağan olsa, aqılına fena şey kelmeycek edi.

– Ne oldı, Seydamet, – dedi kart Şerifovğa taba adımlap.

– Ne olğanını senden soraı, Mamut ağa, – dep (25) cevaplandı o kaba davuşnen.

– Açık ayt, meramıñ ne?

– Ametni kıdıramız. Bastıqtan kaçkan eken.

– Bunı kerçek aytasıñmı?

– Eviñni tintecekmiz. Eger Amet evde olsa, işiñ (30) var!

– Ya olmasa...

Militsioner ve eki yaş yigit aman tütün aranlarına kirdiler. Hayli vaqıttan soñ tozğa şışıp, andan çıktılar. Militsioner üst – başını, şapkesini kaçtı ve (35) göñülsiz tavurnen:

– Kimse yok, – dedi pıştavını tüzetip.

Zade yenge ve Müzeyen çerdaқта peyda oldılar. Parmaqlıqqa tayanıp, azbardan çıqmaqta olğan adamlarğa baktılar. Zade yengenin kökreginde düküldi kıoptı. (40)

– Ev tintmekten, adam kapaımaqtañ gayrı iş – küçleri yok, – dedi o kırık sesnen.

Şerifov Zade yengege ters baksa da, ağızını açmadı.

(50)

O, yaşlardan birine evni közetip turmaqñı tenbilerken, militsioner ve diger idarege taba yol aldılar.

Üç kün zarfında evni boşamadılar. Mamut kartñı eki kere idarege çağırdı, kardaşını soradılar. Mamut emce militsionerñ soravına sadece cevap ber- (5) mege tırıştı.

– Ah, olum! – dedi o şaşkınlıqnen, ceennemden kaçıp kayda barırsıñ!

Militsioner başta külse de, soñ özüne ciddiy, atta resmiy kıyafet berip sögüldi. Kart kendisini tutup ola- (10) may açuvlandı.

– Men saña babañ kibi adam olam, – dep öpkelendi o, – küfür sözlernen söylenmege utanmaysıñmı!

– Utanmaq, kimden, sendenmi?

– Menden utanmasañ, yapқан merafetiñden utan! (15)

Mamut emce bu ayın – oyunlarda tek Şerifovñı kabaatladı.

– O keratanıñ işidir bu! – demekten kaçmadı. – Ametniñ aslı bastırıqtan kaçkanı yok. Episini o uydura. Munafık kafir! (20)

– O aram oğluna köre kıızııp keyfini bozma, – dedi Zade yenge aqayına.

Mamut emce işine keterken, tesadüfen kolhoz idaresine kirdi. Kolhoz reisi ve ferma müdiri at aqqında laf ete ediler. Mamut emce meselenin aslını anla- (25) masa da:

– Nasıl at o, Üsein, – dedi.

– Nasıl at olsun, Mamut ağa, – dedi reis hastacan atñı kösterip.

– Kimge bereceğimiziñ bilmeymiz. Belki alıp baq- (30) arasıñız.

– Körmek mümkünmi? – dedi Mamut Temet.

Olar aranga kirdiler. Mamut emce atñı tişlerini, tuyaqlarını dikkat ile baktı, hoturlı boynunu şamarlap: (35)

– Yahşı at, lakin vicdansız kimselerniñ qoluna tüşip, ayvannı hırpaladılar, – dedi. O, atnı alıp bakmağa razı oldı. Bir ay keçmedi, Ulker tanılmaz derecede deñiştı. Hotur, yaralardan eser bile qalmadı. Arık yanbaşları, qaburğaları tegizlenip semirgen, beli dört (40) köşe şekilini alğan edi. Yürüşı de bam – başqa. Mamut emce işinen gayet memnün, azaçık qamburlaşqan belini tözetip ala, omuzları kerile. Ondan daima at qokusu kele.

Bir kün Mamut emceni kolhoz idaresine çağırdı- (45)

(51)

lar. Resiniñ odasında Üsein Qaraman, Şerifov ve ferma müdiri otura ediler. Mamut emce yaşamay bir iş olğanını oturğanlarınñ küskün çıraylarından anladı.

– Otur, Mamut ağa, – dedi Qaraman, – seni biraz ıncıtacaq olamız. (5)

– O da nasıl şey? – dedi kart. Közleri faltaş kibi büyükleştı.

– Ulkerni köy şurası imayesine alacaq ola.

– Seydametni taşığan atqa ne oldı? – dep soradı uyken Temet ve keskin közlerinden Şerifovğa tikildi. (10)

– Onı yılqığa berdik.

– Haraplandıarmı?

– Yo – oq, iç de haraplanmadı. Öyle qararğa keldik.

Temet açuvlansa da, ağızını açmadı. Başını aşağı alıp tüşüncege daldı. Keyif teknil bozulğan edi. (15) Şerifov kıbırdamay otura. Sanarsıñ öz areketinden qorqa edi. Qaraman da ne eteceğini bilmedi. De Mamut emcege, de Şerifovğa baqa edi.

Mamut emce eyecanle:

– Şorbacı sizsiñiz, ne deseñiz o olacaq! – dedi (20) de, ters aylanıp odadan çıktı. O, bir yerde toqtamay bir baş aranalrğa ketti. Ulker onı körgeninen qulaqlarını, başını köterip, ayaklarinen arannıñ tabanını tepmeledi, kişnedi. Mamut emce atnıñ calınlarını, boynunu sıypadı. (25)

– Ah, seni Ulker, – dedi gannen, – benim müşkül alımnı anlamaysıñ. Hayır, öyle degil, anlamaysıñ faqat yardım etip olamaysıñ. İndemeysiñ, demek, kederlisiñ, öylemi? Bizni, dostum, ayırmaq istediler. Sen bu işke ne dersıñ! Biz ayrılmamız, şaymı, Ulker! (30)

Mamut emce atnıñ mañlayından ölip, evine qayıp keldi. O, minder üzerinde uzanırken, tek Ulker aqqında tüşündi. Zade yenge akayınıñ göñülsiz ekenini körse de, ne olup keçkenini sormadı. Kart ise ep tüşündi. Atnıñ bütün kıyafetini köz aldına ketirdi. (35) Ondan ayrılganına pek yandı, onı acıdı. Yanğızlık onı iskence kibi sıqa edi. Şerifovğa canı pek ağırdı. “Üstümüzge mindi, tüşip olamay, bizni kıynadıqça kıynay” – dep ökelendi.

Er şeyni unutmağa tırıssa da, unutıp olamadı. İş- (40) siz oturmaq onı daa ziyade eziyetledi. Yüregine azaçık olsa da teselli olmaq, qayğı – qasevetini unutmaq için tereklerini pıtamağa qarar berdi. O, bu işke kaç künden berli azırlana edi. Ulkernen bağı acele işler, pıtavnı er kerı qaldırdı. Bugün baqça maqasını alıp, (45)

(52)

azbarğa çıktı. İşini alma tereginden başlamak istedi. Merdivenni terekke yakın çekti. Eki – üç basamak köterilgeninen, ayaklarınınñ qaltırağanına özü de şaştı. “Bu ne, zayıflıqmı? – dedi öz – özüne. – Mamut Temet öyle tez çökken adamlardan degil”. (5)

Şay da şay amma, taqatsızlık, er alda, üstün çıktı. Birden merdiven avdarıldı. Mamut emce turacaq olup ıntılsa da, yerinden kıbırdap olamadı. Apayını yardımğa çağırmağını da ar etti. Azbardaki tasırdını eşitip, Zade yenge ve Müzeyen çapıp

keldiler. Uyken Temet te- (10) rek altında uzanıp yata, kenarda avdarılğan merdiven tura. Bağça maqası ise otlar içine atılıp ketken.

Qadınlar ses – şamata köterdi, qolum – qomşular toplanıp keldiler. Qart iç bir şey olmağan kibi ayakqa atılıp turdı. Er kes şaştı ve ne deycekerini bilme- (15) di, külüştiler. Uyken Temet de küldi.

Smail Temet tüşüniş şay bölüngenine pek yandı. İşke ketmege azırlanğan ammalcılarını sögdükçe sögdi. Yattı, lakin yuklap olamadı. Qurtulacaq vaqtı yakınlaşa edi. Soñki eki yıl qalğanda köyge mektüp yaz- (20) mağa ruhset ettiler. Aman mektüp yazmağa tutandı. Üç ay degende qarşılıq aldı. Qara haber... Yok, o bunı aslı beklemeden edi. Babasınıñ vaqıtsız ölümi onı ayaktan yıqtı. Baba oqlunı, oqlu babasını körmey asret kettiler. Müzeyenniñ yazğan yanıklı mektübini tekrar – tek- (25) rar oqudı. Tamillanıñ facialı ölümi, episi bir yerge qarıştı. Yanık üstüne yanık...

Camşidnen Hazar oqlu Temetni böyle muşkül alda rastketirdiler.

– Ne oldu? – dep soradı Hazar oqlu. (30)

Temet çok vaqıtğace ağızını açmadı. Babasınıñ vefat etkenini aytmağa tili barmay edi.

– Er alda, ne oldı? – dep tekrarladı sualini Hazar oqlu. Niayet, Temet özüne kelip:

– Babamniñ qara haberini aldım, – dedi yavaş ses- (35) nen. Ortalıqnı kergin sukünet bastı. Azbarnıñ tena köşesine çekildiler. Mında olarğa kimse keder etmey edi. Merhumniñ ruhuna bağışlap dua oqudı, yatқан yeri cennet olsun, dediler.

Müzeyenniñ yazğanına köre, Mamut Temet Cuma küni, (40) tañ maalinde keçingen. Közlerini ebediyen yummazdan evel oqlu Smailni hatırlap:

– Körmek istey edim, olmadı, – dep yanılğan. Bu onıñ soñki sözleri olğan.

(53)

Temet köyde apansızdan keldi. Zade yenge torunlarına beraber evde edi. Garip ana bosağada oqlunı körip, şaştı – şaşmaladı. Ne yapacağını bilmedi. Özüne kelgen soñ oqlunı bağırına basıp, boynundan, saçlarından öpti. Torunçıqına aylanıp, yanıklı ses ile bağırdı. (5)

– Çap, bağlarğa çap, Server! Ayt anağa, babam keldi de! Çabik ol!

Özü kene oqluna yapıştı. Server aşıkmadı. O, babasını bilmey, qapalğanda üç yaşında edi. Şimdi kenarda turaraq, közlerini kirli pamuq çekmen, qara ştan (10) eski potik kiygen bu adamdan almadı. Onıñ er bir areketini, aytkan sözlerini aqılda tutmaq için diqqat ile onı diñledi. Bita ise açuvlana, de bir torunına, de digerine baqa, soñra dayanamay kıçırmağa baqlay.

– Server, daa çok bekleteceksiniz? Nege ketmey- (15) sin?

– Niyaz barsın, – dep inatlık ete o.

– Bita Baştı saña ayttı, sen bar, – dey Niyaz.

Zade yenge de ayatqa çıqa, de içeri kire, eyecanlana, sabırsızlana amma, ala daa babaları ekenine inanmağan, (20) torunlar, ka birine, ka digerine siltem ederek, babaları yanından ketmek istemeyler.

Server evde bukleri olğanındanmı, yoksa kuvançlı haberi birinci aytıp, anasından müjde almak niyetindenmi, ne de olsa, artık dayanmay, atlas – atlas oynag- (25) anı alda, sızgırıp soqak boyu çapıp ketti.

Temet için bezdirici, azaplayıcı yarım saat vaqıt keçti. Qolul – qomşular toplanıp keldiler. Apayı Müzeyen daa körünmey edi. Sekiz yıl içinde onıñ nasıl yaşağanı, deñişip – deñişmegeni oña malüm degil. O, (30) onı evelkisi kibi mazallı,

kemalatlı, kara uzun saçları beline yetken, yanakları kızarıp allanmış bir insan belleyedi. Amma onun ögünde çırağ kibi irip ketken, beşzi solğan, kara iri közleri içke batқан, saçları çalarğan kadın peyda oldu. “Yaşayış mında da tatlı (35) degil edi”, – dedi o yavaştan fısıldap.

Müzeyenniñ taaciplenmesinde de bir mana bar edi. Eger o akayını şimdi evinde degil de, soğakta rastketirgen olsa, ya tanır edi, ya da yok. Kartayğan, çökken. Beti uzanğan, ögdeki tişleri tökülgen. Yürgende topallay. (40) Domuz kılına beşzegen sarı mıyıkların taşımağınñ aceti barmı? Temetni kart etip köstergen de belki şu mıyıklardır! Bak sen bu adaletsiz dünyğa. Ne edi de, ne oldu.

– Smail! Smail! – dep bağırdı Müzeyen. Eki asret biri- (45)

(54)

biriniñ kucağına atıldı, inlevler, inilteler kuvañ duyguların deniştirildi. Smail yanaklarında, boynunda apayınıñ sıcak cazibeli öpüşünü is etti.

– Akız, tokta özüm keleyim! – dep başladı Temet. (5) Müzeyen onun mırılğanına bakmay, ep boynuna sarıldı, başını bağına bastı. Dersiñ akayından ayrılmğa korka edi. Soğra akayını boşadı da, bir adım kenarğa çekildi.

– Sağa yahşı etip bakmak isteyim, – dedi ağlap, (10)– azizim, sağa ne yaptı olar!

Uzun kirpikleri közyaşlarından silanıp ağırlaştılar. Er ekisi de minder üzerine keçip oturdu. Oda adamlarnen tolu olsa da, kimse söylenmey, nenidir bekley ediler. Asabiylik bir kaç dağka devam etti. (15)

– Alla – Taala var eken, o benim dualarımın işitti, – dedi Zade yenge, başındaki kıyığını tözetip.

– Sen, Zade, Allanen biraz sağt ol, – deppen bile di onu komşusu Bekir Şamil. – Tiliñni çok uzatma!

– Tövbe, niçün? Men neden korkağım ya, Bekir! (20) – dedi o.

Ana başını tik köterse de, havfsırağanday olup, etrafına bakındı. Eppeyi zamandan beri yüreginde toplanmış derdini cemaat ögünde söylemek için oğlunun kelmesini en yahşı fırsatlardan biridir, dep saydı. (25)

– Seni kapağan soğ da, Smail, köyde tınç yaşayış olmadı, – dedi Zade yenge de oğluna, de musafirlerge bak-ıp. – Otuz yedi senesiniñ kısıp ayında köyden bir gecede yigirmi üç adam alındı. Artık dört yıldır haber teber yok. Ölülermi, tirilermi, kimse bilmey. Nazife (30) yengenin üç oğlunu da aldılar. Buğa yürek dayanır mı? Zavallı ağlay – ağlay tekmi soğur oldu. Alın ne değen adam tapılmay. Bozuldu cemaatımız, tekmi bozuldu. Duşman olup kimge zararı tokundu olarınñ!

– Bozuldu degil, Zade, bozdular! – dedi Bekir Şa- (35) mil.

Temet anası ve köydeşiniñ aytқанlarını isteksiz dinlep, karşılığına bir şey demedi, ne maküm etti, ne de akladı. Tek sigarını dumanlatıp oturdu.

Bekir Şamilniñ çehresinde bir göñülsizlik bar (40) edi. O, Temetniñ susıp oturmasınıñ asıl manasını anlasa da, özünü anlamağan adam kibi alıp bardı.

– Biz kendimiz de, Zade, dinsizden beter oldık. Büyükke ürmet, küçükke meramet kalmadı.

(55)

– Şaydır, şay, Bekir. Bala babanı, baba balanı tanımay. Ahır zaman, – o tutuldu, soğ birden toktıdı.

– Olop keçken vaqıalarınñ sebebini araştıracak olsağ, – dedi Temet sigarını küllükke taşlap, – başın belaya oğrar, çaresini de tapamazsın. (5)

– Ebet, devlet işine karışmak olmaz.

– Smail qardaşım, bizim Abibin rastkettirmemişmi? Onı da Nazifenin oğlanlarından bir gecede alğan ediler, – dedi Tevide abla közyaşlarını silip. O terenden ah çekti, son devam etti. – Ne için qapağan (10) larını da anlamadık. Geceleri bağ suvara edi. İşten kelip çarıklarını çıxarmağa da izin vermediler, alıp kettiler. Paqıl kibi yolluq vermege bir tilim ötmegimiz bile yok edi. Aç – zebil ketti, tosunım!

Temet qartiyge baqtı – baqtı da, ne deycegini bil- (15) medi. Atta közbebekleri ağırdı. Şaşkınlığı keçken son, qandırıcı bir sesnen:

– Körmedim, yenge, körmedim, – dedi yürek ağrısından. – Raseya balaban, biri anda, biri bunda.

– Ebet, qardaşım öyle. (20)

Aradaki laf bunıñnen bitken edi. Balalar evniñ bir köşesinde minder üstünde serilip, yuklap qaldılar Temet musafirlerini ozğarıken, tuvar arana kirdi. Çubar sığırniñ boynunu sıypadı. Çubar sığır o qapalğanda yañı doğğan buzaçık edi. Artıq eki bala- (25) niñ anası oldı. Bütün qorantanı sütnen besley. Qarı-qoca töşekke kirer ekenler, Tamillanu büyük yanıñnen hatırladılar. Temet açuvından barmağa yer tapmadı. Yuklap olamay edi. Şerifovğa beslegen nefreti qat – qat arttı: “Ah, seni alçaq erif!” – dep sögüñdi, yatқан yerin- (30) den turıp, odanı boydan boy dolandı. Kene de tınçlanıp olamay edi. O pezevenkni aqaretlemege söz bile tapamadı. Azaplandıqça azaplandı. İçi içine sığmadı. Pek sıkıntılı edi.

Ertesi küñü Şerifov da, Qaraman da Temetke hoş (35) keldige keldiler. Şerifov eki yıldan beri kolhoz reisi olup işley. Temet öyle afağanlanğan edi ki, eger Şerifov paynozyu kelgen olsa, evine koymay, bosaqadan kuvıp yiberecek edi. Lakin o alçaqlıqni yapmadı. Qaramanıñ hatırını saydı. Lanet şeytan, dedi de (40) sustı.

Şerifov ses – şamatanen içeri kirdi. Aman köydeşi Temetni kuçaqlap, qolumu qaviy etip sıqtı. O, bayağı deñişken, qartayğan, zilflerine qırav tüşken, közlerinin tübünde torbaçıklar büyükleşken. (45)

(56)

– Baq sen bu qırcıman yigitke. Baykal artı kazaklarınñ mıyıklarından kelgen. Maşalla, maşalla! Zade abla, közaydın. Batırına baq da, kuvan, – dedi o yarı ciddi, yarı mısıkl bir tavurnen. Zade abla istemeyistemey söylendi. (5)

– Aysa, ya ne, Seydamet, sağ – selamet qayıp keldi. Bala – çağasına qavuştı.

– Qayıtmay ne, sağıq olsun, Sovet ükümeti kimseni böten yerge ğayıp etmey. Bizde insan aqqında qayğıruv birinci yerde tura. Mına, kolhozımızni alayıq, (10) yaşayışımız, Stalin arqadaşniñ aytkanı kibi, yahşı, şeñ oldı. Bıtır emek küñüne eki buçuk kümüştan aqça töşelik. Bu sene üç kümüş için qattı küreş kete. Tek halk duşmanları işimizge keder etmege tırışılar. Biz böyle ziyankarlarğa yol bermemiz. (15)

O, ağır kevdesini kıbırdatıp, yastıqqa tayandı. Sağ ayağıniñ tizini büklep, astına aldı. Musafirler turmağa azırlanırken:

– Qave için sağ olunız, – dedi Şarifov ve Temetke çevirildi. – Aydı, bugünlik yeter. İdarege kel, (20) laf etermiz, – dedi.

Şamatanen kelgenleri kibi, şamatanen de evden çıkıp kettiler. Bugün Temet saba turğanınen apayına:

– İdris ocanıñ balaçıklarını barıp baqacaq olam. Sen, o sabiylerge, bahşış – mahşış kibi bir şey- (25) ler azırla, – dedi.

Müzeyen torbaçıkni ceviznen, bera qurusinen, baqlanen toldurıp, sofa üzerine qoydı.

– Bir özün baracaqsıñmı? – dep Müzeyen.

- Yok, Servernen barırmız. (30)
- Baba, kayda baracaqmız? – dedi Server.
- Senin Nusret degen dostuñ var edi, aklıñdamı? Onı barıp körecekmiz.

Ava cıllı olğanından, balalar azbarda oynadılar. Nusret maķara köpçeklerinden yasalğan arabaçıkñı tar- (35)tarak, sarı mıyıklı, topallap yürgen yat adamñıñ oğlançığınen beraber azbarlarına kirgenlerini körgeninen, tars toktadı ve korku tolu közlerinen olarğa tikildi. Kız kardeşiniñ koluna yapıştı. Temet balaların yatsırağanını körüp, olarnı tınçlandırmak (40) niyetinen:

– Nusret, korkma, oğlum, men Smail aģa olam, Temet, bu oğlum Server. Alañ evdemi? – dedi.

Nusret cesaretlendi, közlerdeki korku ğayıp oldı. O, Serveriniñ uzatķan torbasını alarak: (45)

(57)

- Alam evde, – dedi de, artına aylanıp:
- Alaa, e – e, ala! Smail aģa keldi! –dep bağırdı.

Temet aģaç merdivençikten yukarı köterildi. Server ise Nusretnen azbarda oynap kaldı.

Şekure yenge yün taramakñen meşgul edi. O, Temetni (5) körgeninen şaştı – şaşmaladı, hoş keldige barıp olamağanı için afu soradı ve ev içinde dolanırken, aman cezvege yapıştı.

– Sağ – selamet kaytıp keldiñ, Smail. Maşalla, maşalla tuvğanım, – dedi. – İdris öyle de kaytıp kel- (10) medi. – O ağladı, peştimalınıñ ucunen közyaşlarını sildi. – Tamilla da, belki işitkendirsiñ, masharalığķa dayanmay, öz ayatına kıast etti. Seydamet bizim ecdadımızniñ başına yetti, eki közü kör olsun! Evlatlarınıñ hayırını körmesin! (15)

Odanı sukünet bastı. Soba üstündeki çaynik fışıldap kaynay edi.

– Birer filcan kara kave içeyik, Smail, – dedi Şekure yenge, – sen belki onıñ adını da unutķandırısıñ! (20)

– Aysa, anda, lagerde kave çapsın.

– Arpa kavesi, tuvğanım. Temiz suyu aģalardan artıp bizge tiymey.

Eppeyi oturıp, andan – mından laf ettiler. Turmak vaktı olğan edi. (25)

– Bizni unutma, Smail, kene kel! – dedi Şekure yenge.

Yolda Temet oğlundan:

–Nusretni begendiñmi? – dedi.

– Begendim. O maņa bu arabaçıkñı berdi. Onda eki dane eken. (30)

– Ana, kördiñmi, endi er kün kelip onıñnen oyna.

Olar dos – doğru mezarlıķķa kettiler. Temet babasınıñ ve Tamillanıñ kabirlerini körecek, o yağını-bu yağını tüzetecek edi. Öyle de yaptı. Baba ögde, oğlu ise onıñ artından adımladı. Smail Temet babasınıñ (35) mezarı yanında yerge çökip dua okıdı. Mezarınıñ etrafını tüzetti. O, başını aşığı alıp, babasınıñ taķdirinen bağlı eñ muteber, unutulmaycaķ levhalarnı hatırlaycaķ olup tırışsa da, aķılına bu arada iç bir şey tüşmedi. Yavaştan ayakķa kalktı ve Tamillanıñ (40) mezarı olğan tarafķa kettiler.

Aç közüñni, yum közüñni bir ay keçip ketti. Evde işsiz oturmak, apayınıñ kazançinen yaşamak Temetke ağır keldi. Evde yañğız kalğanda bir de – bir işnen oğraşmasa da, bu onı kıanaatlendirmedi. Saklığına (45)

(58)

baķmadan, faydalı bir hizmetnen meşgul olmaķını, evge, balalarğa bir tilim ötmek ketirmekni daa da maķpul kördi. Meramını apayına ayttı. O, omuzlarını kıısıp:

– Özün bilirsin, – dedi. Zorlamadı. (5)

Temet ertesi künü dos – doğru kolhoz idaresine ketti.

– Kel, kel, Smail, – dedi Şerifov ayakka kalkıp, – otur, laf eteyik.

Temet sözge başlamazdan evel oturgıçta kaviy yerleşti, tayağını eki ayağının arasına alıp, divanda (10) yatқан kara pardoş mışıkka baqtı. O, yat adamnıñ içeri kirgenini körgeninen, yeşil közlerini oña tiktı ve atılıp Şerifovnıñ tizine oturdu. Eki daqqadan soñ kene divanğa avuştı. “Bu da ne demek, – dep oylandı Temet, – korucımı, yoksa yañı adetmi? Şura reisi (15) ekende böyle şey yok edi de”. Temet taaciplendi. Mışık ise kalaçlanıp yata, kimerde kıçırıp söylengende, başını köterip, etrafına bakına.

– Meni kolhozdan çıkarmağandırısınız belleyim, – dedi Temet, – Maña yengil iş beriniz, boş oturıp (20) olamayım.

Şerifov öz fikirini bildirmezden evel, bir an oyğa daldı, ögündeki kağıtları masanıñ kenarına itedi ve esnep aldı. Burun deliklerinden ava fişnadı. O, ağır – ağır söylendi, sesine resmiy tüs bermege tırış- (25) tı.

– Bilem, işlep alışkan adam, evde oturıp olaymay. Brigadirlik saña, şübesiz, kıynlık eter, öylemi?

– Ebet, brigadirge çapıp – çapkalamak kerek olacak. Men o işni yapıp olamam. (30)

– Men de öyle tüşünem. Tütün aranlarına karavul kerek. Kail olsañ, tamam seniñ arcıñ.

– Bu iş maña kelişir.

Temet bugünden itibaren özünü tam ukuqlı adam olarak is etti. O, sekiz yıl zarfında insanlık ak – uq- (35) uklarından marum etilgen edi. Oña şimdi azırğa duacı, dep aytmaycaqlar.

Tütün aranları köyniñ çetinde, mezarlık yanında edi. Temetniñ evine yakın. Cayav ketseñ on daqqalık yol. Bu aran ta otuzıncı seneleri, o kolhoz ambarında müdir (40) olğanda kurulğan edi. Eger evniñ çardağına çıkıp baksañ, aranların ögündeki meydan yahşı körüne. Buña bakmadan, Temet özünüñ bütün boş vaqtını anda, aralarda keçire. Ava bulutladımı, o demir çañı öyle israr ile kağa ki, köy cemaatı şu arada arança yeti- (45)

(59)

şip kele, bir adam kibi tütün sırıklarını içeri alıp kireler. Temetniñ özü de, zametli olsa da, köydeşlerine sırt taşmağa yardım ete. Künler çipçeler kibi birbirine oşap keçeler amma, bu, Temet için can sıkısına çevirilmedi. O, adamlar arasında çalışıp alışk- (5) an, olar olmasa, kendisini yañız duya, asabiylene.

Temet işinen, yaşayışın belli derecede memnün olsa da, Şerifovnıñ Tamillağa yapқан zorbalığını, zıpkınlığını asıl unutıp olamadı. İdris ocanıñ muqaddes adını kirmek, ayak astına alıp çamurğa bul- (10) galamak layık edimi, oña? O, kimge bazanıñ böyle gururlana? Temet bu suallerge cevap tapıp olamay edi, Yüregi raatlık ne ekenini bilmey ve bilmeycek galiba! Demek, Şerifovdan intikam alıp olamaycaq. Reis evelde olğanı kibi yer yüzünde baş köterip yürecek, keyf (15) çatacaq. Temet başını tepretti, yüreginde büyük dert bar edi. Çok şıñırlı edi. Kendi – kendisine: “ Aşıqma, yapacak işiñni sukünetle yap...” – dep mırıldandı.

Şerifovğa ilişmege iş çok amma, olarnıñ episini isbatlamak kerek. Temette er türlü malumat olsa da, o (20) vicdansızlık yatmaq, fena adam, dep oña kuyu kazmağnı munasip köremedi. Tek köz – közge kelgende niyetini iç bir şeyden çekinmey közüne bakıp aytmğa karar berdi. Barsın kendisiniñ kimliğini yahşı bilsin, burun köterip yürmesin, dep oylandı. (25)

Bir kün Şerifov tütün aranlarına kelir – kelmez, kadınlar onun yaçasına yaprıldılar.

– İşandırğan bala bağçası, üç kümüşin kayda? – dep soradılar. Reis kendisini divarğa kıstırılğan adam kibi is etti. Kollarını sallap: (30)

– Yaramazlar, toktaşız, yıl daa bitkeni yok, – dedi. Fayda bermedi. Onı alkalap aldılar. O, kene söylendi. – Meseleni bu kadar bu büyütmege lazim yoktur, – dep koştı. Yüzünün çizgileri kerildi amma, telaşı keçmedi.

– Niçün aldatasın, doğrusını aytmasın! – dedi (35) kadınlar.

– Men sizni aldatқан vaqtım oldımı? Olmadı. Maña inanıñız, episi degenim kibi olacak.

Lafka Temet koşıldı. Şerifovdan az da olsa aqqını almağa tırışırken, o reisin közlerine bakıp: (40)

– Suv körmeyince, papuç çıkarma, Seydamet, – dedi kattı davuşnen, – cemaatnen şaka, oyun olmaz!

Reis yalq etip Temetke baqtı. Şerifov közlerini kapatıp – kapatmaz, olarnı deral açtı. Köydeşinden öyle sözlerni beklemeden edi. Onı kadınların aşısını- (45)

(60)

dan qorçalar, dep belledi. Olmadı. Temetke canı ağırsa da, söz kaytarmadı, davanı kabarcığından sakındı. O, omuzı üstünden kadınlarğa bakarken:

– Siz açuvlanmañız, – dedi biraz yımşap, – yañılmağan bir Alla, diyler. (5)

– Yok, bizden öyle kolaylıknen kırtulmasın, Seydamet, – dedi Anife yenge.

– Eski yasli binasını kızıl köşege çevirdiñiz. Niçün? Oda yetmey edimi?

– Anda balalarını tutmaq havflı, divarlarını köresiniz, zornen turalar. (10)

– Yasli için havflı, ya kızıl köşe için? Yalan söylemekni de kararı olmalı.

Balalarımızı mında alıp kelmege mecburumuz. Sabiyler zifir qoquylar. Olarnı nazik cigerleri bu sasıq tozğa dayanırımı? Verem hastalığına oğrasalar, sen cevap vereceksiñ. (15)

– Aydı, çok zorlanmañız, istekleriñizni memuriyet ögünde koyar, o meseleni mılğa çermiz. Kaç dane tay yolladıñız, Ramazan?

– On. Yarın da o kadar olur. Ancaq temiz, qoqulu tütün. Ağalar bir tavlansınlar. (20)

– Tütüñimiz bizim iftiharımız!

– İftiharımız amma, aqçası az.

– Napayık, kıymeti öyle.

Reis şay dedi de, aman ketmege, kadınların azabından kırtulmağa tırıştı.

Atta Temetke aytacaq bazı (25) keskin sözler bile aqılından çıktılar.

Öyle de gönülsiz alda, tütün aranlarından uzaklaştı. Belki kelgenine peşman etkendir. Yaqın zamanlarda böyle dubarğa oğramağan edi. Özünü daima köydeşleri ögünde itibarlı adamlardan saya edi. Bugün bi- (30) rinci kere yañılğanını aqladı.

Temet çardaqtaki minder üzerinde uzanaraq, ötmekni sarımsaklap kiraznen aşay edi. Müzeyen eyecannen çardaqka kirdi. Bir qopka sütini yerge koydı da:

– Cenk başlağan, cenk, Smail! – dedi telaşlı (35) davuşnen.

– Cenk, o da nasıl cenk! – dedi Temet taaciplenip. Apayı zembilden kirazları çanaqka boşatırken:

– Nemseler Aqarnı bombalağan ekenler. Miting oldı, men andan kelem, – dedi. (40)

Smail yatқан yerinden atılıp ayakka kalktı. O yaqka – bu yaqka dolanıp tayağını kıdırsa da, tapamadı, afağanlandı. Sonra, minder astından taparak, tasırdı

koparıp, çardak boyu atladı. Bir an kayda keteceğini bilmedi, kapı yanında toktadı, başını aşağı (45)

(61)

alıp evden çıktı. Yolda bir yerde toktamadı, dos – doğru kolhoz idaresine ketti. Adamların er şeyden haberleri olğanından, ğamlı – ğamlı yüre, az laf ete, bazıları evlerine tez barmağa aşıkıp, çabık – çabık adımlay ediler. Memuriyet binası aldında kalabalık. Temet avlakta (5) turgan bir topar adamnın kızgın söyleşkenlerini, kırlağa bakıp nelerdir tariflegenlerini kördi. Kolhoz reisi Şerifov merdivenden aşağı tüşip, o adamlarğa koşıldı. Tok bedenli, galife ştan kiygen kırcıman yigitten: (10)

– Karavulları tayin etip bitirdiñizmi? – dep soradı.

– Bitirdik, – dedi yigit.

Temet de olarnıñ yanına keldi. O, tayağını yerge urarken: (15)

– Endi ne olacak! – dedi kimsege bakmadan.

Toplanganlardan iç biri onıñ soravına cevap bermedi. Reis sağ kolunu Temetniñ omuzına koydı. Kolu yaprak kibi kıltıray edi.

– Sen, Smail, aranlarğa köz – kulak ol. Melunlar (20) kelip bir iş çıkarmasınlar. Biz seniñ kündeliğini arttırmız.

– İş kündelikte degil, Seydamet. Soñki haberlerde ne yañılıñlar var?

– Şimdilik bir şey anlaşılmay. Amma, umumen al- (25) ğanda, vaziyet ağır.

Temet evine kaytmadı, aranlarğa ketti. Brigadirnen esaplı özara laf ete, davalasha ediler. Karavulnu körgenlerinden laflarını birden kestiler. Temetniñ arkasında karıncalar çapkalagan kibi keldi. Kalbin- (30) de bir ağrı, suvuklık bar edi. Ondan nedir gizlegenlerini anlap, canı ağırsa da, ağızını açmadı. Kürsüğe oturdu. Kimse laf etmey edi. Temet kalpağını eşsesine itep, kaşlarını köterdi.

– Anlaşılğanına köre işler uymay, – dedi o reis- (35) niñ söylegenlerine bazanı, – bizimkiler o melunları toprağımızğa ayak bastırmazlar. Sen ne deysiñ, Ramazan?

– Zorı bilir, – dedi o. – Pek çok şeerleri bombalagan ekenler. (40)

– Saña, Smail, nemselerden korkmağa ne acet var. Sen sekiz yıl lagerde oturıp çıktıñ. Faşistler seni el üstünde taşırlar.

– Sen, el üstünde taşılğanlarını isteysiñmi? Olar seniñ de, benim de hatirimizni soramazlar. – O, bir an (45)

(62)

toktadı ve soñ devam etti. – Reis arandan ketme, kündeliğini arttırmız, dedi. Saña, brigadirge, mıtlağa ayırlar.

– Reis aytқан olsa, o yapar. Maña daa bir şey belli degil. (5)

– Yarım saat evelsi olğan laf bu.

Kün telaşlı tüşüncelernen, korkunen keçti. Temetke akşamlık aşnı aranlarğa oğlu Server ketirdi. O, baklalı lakşanı kaşıklarken, közleri öğünde Kolpaşevdeki lagerde keçirgen musibetli künleri can- (10) landı. Yañızlıktan yüregi sıkıldı, ğarezli fikirler başında dolandılar. Er bir şıtırdığa, davuşka eleslendi, saşınıp abdıradı. Bütün gece raatsızlanıp çıktı, közge yuku kirmedi. Nasıl dolanmasın köydeşleri onı, muqayt ol, suvnu zeerlemesinler, dep kattı (15) tenbilegen ediler.

Brigadir onı sabasına yukusız, ezilgen, yorulğan aldarastketirdi. Közleri içke batıp ketken ediler. Ramazan emcege Temet bir gecede eslilengen kibi köründi. Külecek oldı, külmedi. Aksine, muğaydı. (20)

– Gece tınç keçtimi? – dep soradı yılmayuvnen.

– Tınc keçkendir belleyim. Aslı yuklamadım. Çeşme başını belki on kere dolandırdım. Onıñ zeerlengenini qaydan bileceksiñ. Saba tañ atkanda içip baqtım. Bir şey olmadı. Demek, zeerlemegenler. Qorkunçlı (25) tüş, hayırlı olup çıktı.

Brigadir kııs – kııs etip küldi. O, köydeşiniñ şaşkınlıq içinde çarpılğan çeresine baqtı. Qaravul uşüse kerek, bıcağına yahşı etip sarılğan edi.

– Bizimkiler artqa çekileler! – dedi brigadir gam- (30) lı sesnen.

– Demese... Olacaq şeymi bu! Kimden işittin? Radiodan söyledilermi?

– Er kesniñ ağızında o. Radiodan da aytқанlar. Ancaq, Smail, tütünden bu sene öyle nomay bereket alın- (35) dı ki, bir vaqıt böyle olmağan edi. Meyva, yüzüm de oñ oldı. Terekler yüküni köteramaylar.

– Saçım – töküm yılı. Duşmañğa yarar.

– Olar bu taraflarğa kelirler belleysiñmi?

– Er şey olmak mümkün. Ahır zaman... (40)

Biri – digeri artından köydeşler cenkke kettiler. Köyde kart – kırt, bala – çağa, kadınlar qaldı. Temet cebege ketken brigadiriñ deñiştirse de, aslı kıvanmadı. Buña o çaresizlikniñ belası, dep kıymet kesti O, kündüzleri brigadirniñ vazifesini eda ete, gece- (45)

(63)

leri ise qaravullıq yapa edi. İş boğurdaktan. Saqatlığına baqmadan eki adam yerine çalışa.

Bugün üylege yakın Şerifov keldi. Göñülsiz, açuvlı edi. Temetniñ al – evalını soradı, çok oturmadı, lineykasını çaptırıp, bağlarğa ketti. Yollar toz – duman (5) Şarap podvalı için yüzüm cıymağa başladılar. Arabalardan biri kete, digeri kele. Arabacılar reisniñ indemey keçip ketkenini körip taacipleneler. Kimse onıñ göñülsizliğinde cenkni qabaatlamak istemey, apayimen qavğa etkendir, degen şey akillarına kele ve (10) Şerifovğa söz qatmağa utana ediler. Şerifovniñ qayğısı şimdi gayet büyük. O, arabaları közden keçire amma, dağğa yollanılacaq qavurma aqqında oylana. Oña, reiske, partizanlar için on tonna qavurma azırlamaq vazifesi berildi. Eki künden berli beş adam köy (15) soymaқnen, et qavurmaқnen meşğul. Dağğa eki metiy qavurma yollanıldı. Özü de bugün – yarın emirni bekley. A degende dağğa zuvacaq. Alacaq urbalarını azırlap qoydı.

Qavurma azırlav er kesten gizli yapıldı. Onı bir kaç (20) adamdan gayrı kimse bilmey. O, köyden uzaqta, ta Çıgıntra dağındaki çoban qoşlarından birinde azırlanıla. Şimdi Şerifov lineykada oturırken, közleri ögünde de yüzüm bağları, de çoban qoşları canlandı. Eñ musibetli, müdhış işlerden biri de ailesinden ay- (25) rılmaq edi. O, qorantasını Kavkazğa yollamağa qarar berdi. Bugün olmasa, yarın ailesinden ayrılacaq.

Onı çok beklemek kerek olmadı. Temet tütün aranla rından qayta edi. Şerifovniñ evi ögündeki maşına onıñ diqqatını celp etti. Soqakta turğan köy- (30) deşlerinden soradı:

– Nasıl azırlıq bu?

– Seydamet ağa qorantasını Bakuğa yollay, – dep cevaplandı birisi.

Temet maşınada küskün alda oturğan balaçıklarğa, (35) Abibege baqtı – baqtı da, acındı. Şu arada fikirleri İdris ocanıñ balaçıklarınınıñ taqdirine qayttı. Bahtsızlıq kara kölge kibi soqaqlarda, meydanlarda, evlerde dolana edi.

Abibe kadın baştan ayak qaralar kiygen. Mañlayı- (40) nı yaşmaқnen sıkıp bağlağan, yalnız eki közü, ince burnı körüne. Aradan eki kün keçken soñ, diğereberler de ailelerini Kavkazğa yolladılar. Köy sakinleri olarıñ közyaşlarınınen özğardı, aq yol tilediler. Ayrılmaq kıyın, muşkül edi. (45)

(64)

Cebenin köyde yakınlaşmasınen, yollar askerlernen, maşinalarnen, arabalarnen tolup kaldı. Artka çekil- gen askerlerden de biri, de digeri kelip Temetten tütün soray, tozlu, kirli közlerini çeşme suvunen yuvarak, indemedən, küskün çıraynen arandan uzaklaşa. Temet (5) askerlerni incinuvnen ozğara ve özünü olardan da beter, çastsız saya. Komandirlernin söylengenlerine köre, nemseler Fındıklı köyünün bosağasında tura ekenler. Şay ise de, Temet aralarını bırakıp ketip olamadı. Doğru, anda deyerlik iç bir şey kalmadı. Tütünü de, (10) sırıqlarını da, tay qalıplarını da köy sakinleri evlerine taşıdılar. Olar bu çapkınlıknı qaravulnıñ közleri ögünde yaptılar. Eger bu bir ay evelsi olğan olsa, o buña yol berir edimi? Sırıkmı, demetni almak isteseñiz, başta benim cesetimni taptarıñız, soñ alır- (15) sıñız, der edi. Şimdi bu mümkün degil. Kimse kimseni tanımay. Ana – baba küñü. Talağan talağannıñ ola.

Ertesi küñü de, ondan soñki küñlerde de Temet aranlarğa barmadı. Köyde şura akimiyeti de, bir şey de kalmadı. Sovet askerlernin qarnavı eksildi. (20)

Birden yukarı maalede mavı urba kiygen askerler, aşağıda, özen içinde kullesi ögge uzatılğan tank peyda oldı. O, tar, aylançık soqaqlarğa sığmay, divarlarını eşip, araba qarlarını avdarıp, ep aldğa intıldı, arası bir kaç daqqa keçmedi, köynin digeri tara- (25) fina çıkıp, mezarlık artında közden gayıp oldı. Atışmalar deyerlik eşitilmey edi. Boydan – boy muşambadan yapınca kiygen, boyunlarında avtomatları asılğan askerler soqaqlarda dolana, evlerge kire – çıkalar.

Qarşı bayırda mina patladı. Yer – kök sarsıldı, pen- (30) cerelernin camları şatırdadılar. Arası üç daqqa keçmedi, ekincisi patladı. O, birincisine nisbeten daa küçlü edi. Taş – toprak şadırvan kibi töpege fırlandı. Köyü toz dumanı dereler içine sarıktı. Temet yatқан yerinde sıçradı, evnin köşesi eşilmegenmi, der kibi (35) etrafına köz kezdiridi, er şey hayırlı keçti. Evde zarar kelmedi.

Yalı boyundaki balıqçı evlerinde rumınler yerleştiler. Yalını ekige bölgen özennin er eki tarafına boydan – boyğa okoplar, endekler qarılıp, yalı minalanı- (40) dı. Mektep artındaki burunda uzaqqa atқан top yerleştirildi. Onın kullesi dağlarğa doğrultılğan.

Köy sakinlerine tuvğan soqaqlarında kezmek bile havflı oldı. Temet dört küñden berli bir yaqqa çıkmadı. Sofa üzerine yanbaşlap yattı. Şübesiz, tarsıqa, la- (45)

(65)

kin ne çare. Soñra, yahşı niyetnen qomşusu Bekir Şamilnin evine kirdi. Bekir arannın kübresini kürey edi.

– Bekir, işler nasıl? – dedi bosağada toptap. Qomşusu kürekni divarğa tayandırdı da, sınavcı közleri- (5) nen Temetke manalı – manalı baqtı. Yengilden yılmaydı.

– Yür, evge kireyik. Doğrusı, yolda – soqaқта körünmege qorqam, – dedi o aldğa atlap. – İşnen oğraşmağa da gönül yoq. Qollarım yiberilip keteler.

– Öyle amma, – dedi Temet, – keçinmek, bala – çağa (10) nı bakmaq kerek. Bilesiñmi, aklıma nasıl bir iş keldi. Elverişli. Kolhozın eski degirmenini çalıştırtayık. Yıkılğan, boş yata. Men degirmenge nemseler kelmezden üç küñ evel bargan edim. Degirmen taşı yerinde. Eki uluq kerek. Episi ufaq – tüfek işler... (15)

– Yañı şorbacılar oña nasıl bakarlar. Starosta tayin etilecek dep aytalar, biraz bekleyik.

Aradan bir afta keçti. İşgalciler degirmen meselesine qarşı çıkmadılar. Tamir işleri bir aftada bitirildi. Köy sakinleri bunu bekleseler kerek, olğan (20) az – buçuq

boğdaylarını, arpalarını aman degirmenge ketirdiler. Rumınler de atları için zahireni mında tarttılar.

Er şey sırasinen, tertibinen alınıp barılsa da, Temetniñ içini mışıklar kemire edi. Oña eñ ziyade (25) tesir etken, yukusını kaçırğan şu oldı ki, bu ilki ve soñki küreş degil edi. O bunı yahşı anladı. İleride onı daa da ciddi, daa da kırsambalı, ziddiyetli sınavlar beklegenini aslı aqılından çıkarmay, oña maneviy ceetten azırlık köre edi. Bu vaqıtqace kör- (30) genleri, közleri ögünde deşetli bir vahşiylik, musibetli yuğu kibi canlandılar. Olarnıñ episini onıñ ağır, meşakatlı taqdirinden silip atmaq mümkün degil edi.

Temet başını tiremege tayandırıp, çeşit türlü emiş- (35) demişlerini aqılına ketirdi, can çekişken arada, degirmenge köydeşi, partizan Şerifov sürüp keldi. Temet qorkmadı deseñ, yalan, qorktı, atta, abdıradı bile. Eleslenip olarak köydeşine, onıñ boynunda asılğan avtomatına tikildi: “Menimnen esaplaşacaqtır. (40) Ondan er soy alçaqlıknı beklemek mümkün”, – degen fikir aqılına keldi.

Şerifov oturmadı, ayak üstünde turmaqñı devam etti. Sağ qolu cebinde edi: “Pıştavını azır tuta, – dep

(66)

oylandı Temet, – kimden qorka, mendenmi, yoksa başqalarındanmı?”

– Otur, Seydamet, kışnı uzayma, – dedi oña. Şerifov kene oturmadı. Ağırılığını sol ayağından sağ ayağına avuştırdı. Niayet, qolunu cebinden çıkarıp, (5) kuşağı arasına keçirdi.

– Er kes can derdinde, Smail, sen ise mal derdindesiñ, – dedi o qarık sesnen.

– Yanı şorbacılarğa hizmet etesiñ. Ne qadar töleycek oldılar?

Temet köydeşine açuvnen baqtı. Bu sözler Temetniñ (10) içine kırt tüşürgen kibi oldı. Tüşüñdi, taşındı, soñra:

– Degirmen cemaatniñ, o ne dese öyle olur. Onıñ şorbacılardan ziyade belki saña faydası toqunır, – dedi. (15)

– Maña! Niçün?

– Onı zaman kösterir. Açlıqtan ölmek istemezsiñ, ebet!

– Ah, baq sen ne tüşüñesiñ! Yo – oq, meni açlıqnen olduralmazsiñ! (20)

– Laf benim aqkımda ketmey. Sen, Seydamet, boş boğazlıknı taşla. Otur, yanıçık pişti mübarek, taze katık da var, aña! – dedi Temet köydeşi ögünde sıcak piteni koyıp.

– Meni pitenen aldatacaq olasıñmı? Aldanmam! – (25)O, aynecilik ile küldi ve, – şaka etem, açuvlanma. Kelgenimniñ maqsadı başqa. Yardım kerek bizge... – dedi.

– Yardım, kimge? Nasıl?

Şerifov söylenmezden evel etrafına baqındı. Te- (30) metniñ qulağına eğilip fisıldınen:

– Nazife yengenin evinde yaralı adamımız var, Şu kür Osman. Onı dağğa özgarmaq kerek, – dedi.

– Ne vaqıt?

– Emniyeti yok. Ne qadar tez olsa, o qadar yahşı. (35)

– O işni yapmaq kıyınlıq doğurmaz belleyim, – dedi Temet katıy bir davuşnen. – Bu, endi arlaşılgan mesele. Qorantalardan ne haber?

Şerifov başını aşağı aldı. Közleri bunarlı edi. Esnedi, yetken saqalını sıypadı. Eyecanı biraz yatıştı. (40) Albuki o meseleniñ şay tez al etilecegine pek emin degil edi.

– Bakudalar, – dedi eki dakkalık sukünetten soñ, – mektüp aldım, yahşılar. Üsein de anda. Yaralangan soñ, Kavkazğa yollağan ediler. Qorantalarnen körüşken. (45)

(67)

– Sen, Seydamet, Şükür Osman için kasevetlenme. Onı kurtarmaknı men boynuma alam.

– Sağ ol, Smail! Men saña inanmasam, bu yerge kelmez edim. Eski öpkelerini unutmak zamanı keldi. Tuz ötmek için teşekkür. (5)

– Eki atlı araba azbardan köçmezden evel, Temet katran koptasını arttaki köçerge iliştirdi de, üç çuvalını arabanın eñ aldına yerleştirip, etrafını piçennen yahşı etip tıkadı. Yün çekmenini onun üstüne taşıladı. At torbaları öğdeki qolluqqa keçirilgen ed- (10) ler. Arabacı köpçeklerge ayağınen tokunıp alarak, Şükür Osmannın qoltuğundan tutıp, oña arabağa çıqmağa yardım etti. Atların taqımlarını teşkerdi. Yalnız bundan soñ o arabağa mindi. Örne kamçısını avağa köterdi. (15)

– No – o! Aydı, tosunlarım! – dep bağırdı.

Araba alçaklı – yüksekli yerlerden atlap, özen boyu akırın – akırın ketti. Arabağa taze ayvan kübresi yüklenilgen. Onın ortasına sançılğan dört tişli senek, araba sarsıldıkça sallansa da, yıkılmay, tek bir tarafqa (20) yantayğan tura.

Qırlar artından kızarıp dokkan küneş, eki sıriş kadar köterilgen. Ava sıcak. Kübre sasığı etrafqa cayramakta. Arabada oturğanlar bunu duymağanday olup, kendilerini sıkımay, sakinden laf eteler. (25) Olar özleriniñ tınçlığını kimdir birisi bozacağından havfsınarak, bağçalarga, derelerge, çayırlarga şübenen bakalar. Dersin andan cin ya da şeytan çıqıp, arabacakilerge ucum etecekler.

Arabada eki adam bar. Biri arabacı Smail Temet. O, (30) yazın çillesi olkanına bakmadan, santraç kölmek, qara qalpak, kerz cızmalar kiygen. İkinci adam Şükür Osman. O, çok söylenmey, tişlerini sıkıp, daima köydeşini dinley. Yaraları oña yatmağa da, oturmağa da keder eteler. Ağıra, sızlaylar. Ne kadar azaplı olsa da (35) dayana. Arabacı em ikaye ete, em de közlerini yoldaşının qoşma qaşlarından, sılaq dudaklarından, almay. O dudaklar yengilden kalıraylar.

Temet kamçısının ucunen qalpağına tokunıp, onı eşsesine itedi. Arqasına döndi. Başını qakıt- (40)tı.

– Nasıl deysin, Şükür, bu zalım oğullardan kedersiz keçip ketermizmi?

– Şükür Osman arabacının qaburğasını yavaştan turtüp ala da: (45)

(68)

– Qorkma, Smail ağa, ebet de keçip ketermiz, – dep onı tınçlandırdı.

– Belki, qardaş, köz qapaqlarınını çevirirsin!

– Sen ne aytasın şu, Smail ağa, soqur adamın (5) bu maalde çölde ne işi var. Bizni deral duyarlar.

– Tü, – dedi Temet, – buña valla aqılım yetmedi, qardaş, kartlıq belası olsa kerek.

Araba nemselerin dostu yanına kelgende, yürüşini biraz yavaştattı. Atlar talimli askerler kibi ayak ayakqa (10) kelip adımladılar. Köpçeklerin taşlatğa uruluvından çıqqan sadalar, atların kişnevlerine qoşulıp keteler. Arabacı bu davuşu dinlerken bir sigar yakıtı. Soñ, sarışın, beti temiz tıraş etilgen, aq çereli askerge köz taşıladı. O, bir kolunen burun deliklerini (15) kapatıp, diger kolunen, tez keçip ketiniz oñmazlar, degen kibi onı ısrar ile salladı. Çirkin sözlernen söğündi, arabağa taba adımlaycaq oldı, adımlamadı, kene artına qayttı. Arabacığa işmar etip:

– Şnel! Şnel! – dep cekirdi. (20)

Temet mıyıklarını burıp, kıs – kıs etip küldi de, atlarını zorladı. Arabacı kamaçısını çizmedi arasına sokıp:

– No – o! Aydı tosunlarım! – dedi. Araba tasırdı koparıp, ögge ıntıldı. (25)

– Endi korkmağa acet yok, – dedi arabacı yerge tükürüp.

– O zıpkınlarğa inam olmaz, Smail ağaçığım, – dedi Şükür Osman yavaştan kıbırdanıp, – olar kimerde apansızdan aldına çıka ve üst – başını tinteler. (30)

Sustılar. Dersin er şey çoktan aytılıp bitken edi. Yaralı sırma, beyaz tişlerini sıkıp ınrana, bir tarafından diger tarafına çevirilecek olup tırışa, aylanıp olamay, zorlana, kollarınen de arabanın kolluğına, de yanbaşına yapışa. (35)

– Ağıramı, kadam! Taze yara, ağırmay olurmu? Aydı dayan, sağ – selamet bizimkilerge barıp çıksak, aruv eterler.

Arabacı böyle dedi de, astındaki piçenlerini tüzete başladı. (40)

– Kavkazğa yollarlar dep korkam, – dedi Şükür Osman içini çekip, – bir kaç ay arkadaşlarımdan ayrılacağım.

– Ayrılacağıña aslı da ökünme. Tek aruv ol.

Temet tekrar kamaçısını avada salladı. (45)

(69)

– No – o! Aydı tosunlarım! – dep kıçırdı. Atlar pertavlap çaptılar.

Küneş sanarsin baş töpesinde toktap kalğan. Atlar yavaş – yavaş adımlasalar da, terlegenler. Yanbaşlarının arası köpüklengen. Olar kuyruklarını, başla- (5) rını ısrar ile sallap, özlerini arsız çibinlerden korçalamaga tırışalar. Atlar de çapa, de adım – adım yüreler. Vakıt ganimet, onı sozmağ olmaz. Arabadaki on beş dane avtomat, otuz granata, üç yüz dane kurşun, bir çuval un bir türlü kedersiz partizanlarğa teslim ol- (10) mağ borclu. Ya yaralı Şükür Osman? O, eñ müimi! Temet onu ayatınen korumağa azır. Şimdilik er şey sırasınca kete. İnşalla, dağa barıp yetermiz. Arabacının istegi öyle.

Temet ayaklarını arabadan aşağı sallandırarak, (15) köpçelerini tasırdısını dinley. O, bu davuşka alışıp kalğan, onı eşitmese canı sıkıla. Şükür Osman ise açuvlana, tarsıka. Arabanın silkinmesi, taşlarğa kağılması onı kıynay, azabına azan koş. Guya yarası daa ziyade ağırmağa başlay. O, Karabiy yaylağa, (20) partizanların lagerine tez barmağa aşıka. Tişlerini ağırğance sıkıp, yavaştan, ses çıkarmazdan ınrana. Ne yapacağını bilmey, lakin dayana. Başka çare yok. O, kimerde kolunu ştanının içine soğa da, taze yarayı sıypay ve kanağanını ya da kanamağanını bil- (25) mek istey. Yara ağıra, fağat kanamay: “Şükür Allağa!” – dey o biraz tınçlanıp. Soñ öz – özüne inanmağan kibi kolunu çıkara ve parmaklarına köz taşılay. Olar kanlı degiller. “Şükür Allağa!” – dey o tekrar. Şu arada zei- ninde eki afta evelsi olup keçken vakialar canlana- (30) lar.

Gecenin dep maali. Ava bulutlu, yaşınlu. Tek – tek tüfek ve avtomat sesleri eşitile. Olar uzaktan keleler. Şükür Osmannın sak omuzu tartıla. O, kolunda pıştav, belinde eki granata, duşmanın sila saklı ambar- (35) larına taraf adımlamağta. Tosat – tosata toktap diğlene. Ondan beş – on adım arkadaş dostu Latif Kerimov kelmekte. Mağsad – ambarlarını patlatmağ edi. Yürgende tasırdı çıkmasın, kaçması kolay olsun dep, çarık kiygenler. Olar ep ögge cılışalar. Mına, ambarlarının (40) titis qaraltıları körüne. Anda insanlarğa ölüm saçkan sila gizlengen. Eger bugün şu ocağ tar – mar etilmese, yarın belki keç olur, bu silalar kabaatsız adamlar üstüne kara bulut olup avdarılırlar. Sila ambarları turarken, ne Şükür Osmannın, ne de Latifnin közle- (45)

(70)

rine yuğu kirer. Lakin olarnı patlatmağ da öyle kolay iş degil.

Ögde, ambarlarğa barmazdan evel, tikenli tellernen sarılğan eki kat qora bar. O, üç yüz adım mesafege uzanğan. Bir buçuq metr yüksekliğinde. Bu arada avlaқта yür- (5) gen bekçilerinñ ayak tapırdıları eşitildi. Olar tenbilev çanı kibi yañğıramaktalar. Şükür Osman pıštavını bir qolundan digesine avuştırıp, sağı qolunen granatalarğa toqunıp aldı. O, silalarınñ suvuqlıgını is etti. (10)

Sila ambarlarına barmağa pek az mesafe qaldı. Onon beş adım. Tel qoranı keçmege acet yok. Tek granata atqanda tellerge ilişmese olacaq. Şükür Osman eyecanlanmaycaq olup tırışa, faqat tinçlanıp olamay. Yüregi ziyade düküldey. Arqasında dersin qarınca- (15) lar çapqalaylar.

O, qursağ üstüne yatıp, tirseklerini yerge tirep, aldğa cılışa. Kimerde ayaklarınñ qaltırağanını duya, lakin bu yorğunlıq degil, eyecanlanuv. Qulaqlarında sıcaq yaz yelçigi uvulday. Latif körünmey. De- (20) mek, baracaq yerine bargan. Şükür tenekenen qaplı binanı, Latif ise kirametli ambarnı patlatmaq borclu. Ambarlar endi burunı túbündeler. Ortalıq qaranlıq. Ambarlar aydınlatılmağan. Bu, işni biraz yengilleştire edi. Qararlaşırılğanına köre, ambarlar saat (25) bir qararlarında patlatılacaq. Lakin vaqıtını nasıl bilmeli? Sernik çertmek havflı. O, azaplar içinde çapalanğan arada yaşın yaşnadı. Şükür Osman için bu yeterlik edi. Aman saatına baqtı. Birge on daqqa da bar. Beklemege artık acet qalmağan edi. O, pıštavını (30) qınına keçirdi de, granatlarını qoluna aldı. Bir kaç daqqa daa keçti. Eñ ağır daqqalar kelip yetti. Aceba, o nenen bitecek? Hayırlımı, hayırsızımı? Ah, bunı evelden bilse de, aslı qasevetlenmez edi amma...

Yel quruğan yapraqlarını uyürim – uyürim etil tel qo- (35) rağa ketirip şıpladı. Şükür Osman granatlarını bir yerge bağlap, tizleri üzerine qalktı da, olarnı bar kuvetinen ambarlarğa fırlattı. Deşetli patlav yerni – kökni sarsıttı. Ambarlarını ateş, alev qaplağan edi. Anda nelerdir patlay, çatırdı qoparıp allı – pullu olup yana (40) ediler. Bir andan soñ er şey közden gayıp oldı. Tasırdılar insan seslerine qoşulıp, kergin avada sinip keterek, gayırdan yañğıradılar.

Şükür Osman endek boyu qaça edi. Arıqnı atlap keçecekte, sağı yağınığ yanbaşında sıcaqlıq sezdi, (45)

(71)

dayanılmaycaq ağı koqtı. O, yürmege, süyrüklenmege keder ete edi. Akqan qan, ştanını silatıp, balağından aşağı sızgaladı. İncir aqaçları yanına zornen kelip yetti. Qaranlıқта kimdir qağalap onıñ yanına keldi. Bu Latif edi. (5)

– Sen yaralanmadınñmı? – dep soradı Şükür Osman arqadaşından.

– Tss... yavaş ol, bizni işite bilirlər. Men yaralanmadım, ya sen?..

Latif soravına cevap almasa da, deral episini añ- (10) ladı ve aman dostunıñ qoltuğına kirdi. Havfsız yerge kelip çıqmaq için yarım saat yürmek kerek oldı. Latif Şükür Osmanın bir maniasız Nazife alasınıñ evine alıp keldi. Yaranı cıllı suvnen yuvdı, yod silip bağladı ve minder üzerine yatqızdı. Evge nemseler kelgeni (15) taqdirde yaralı köz qapaqlarını çevirip, soqur, sağır adam kibi indemey oturmaq borclu edi. O, kendisini yapma soqur etip köstermek için çok oğraştı. Bir taraftan yaranıñ ağırsı, diger taraftan bu iş ondan büyük gayret, irade talap etse de, dayandı, kıynaldı amma, er (20) alda, aqıbeti yeñdi. Şimdi o, köz qapaqları çevirilgen alda saatlernen otura, kıyafetini bile deñiştirmey.

Patlavdan soñ nemseler köyni sarıp aldı, tintilmegen ev, aran qalmadı. Yedi adam qapatıldı. Faşistler (25) Nazife yengenin evine de keldiler. Askerlernin közlerine eñ evela ocaq başında oturğan soqur adam ilişti. Onıñ tüknen qaplı yanakları, saqalı areketsiz ediler. Kiygen çul – çubur urbaları oña hucur, külünçli ve atta cirenç bir körüniş bere edi. Soqur adam başı- (30) nı yukarı köterip, parmaklarını

oynatıp tespi çeke, dudaklarını kıbırdatırken, nasıldır dualar okuy. Askerler bu mecalsız insana baktı – baktı da odadan çıkıp kettiler. Odanı dahi tintmediler. Soğur kızargan göz kapaklarını endirdi. İrcayıp küldi. Çı- (35) rayı az – buçuk allangandı oldu.

Aradan eki afta geçti. Yara aruv olmay, irinley, şişe edi. Yaralını dağğa yollamaktan başka çare kalmadı. O, Nazife yengenin evini kuşluk maalinde terk etti. Kübre arabası üstüne oturan yaralı em ırana, em de (40) arabacı Temetnin ikayelerini dinley. Arabacı kade bir telbevlerni tarta da:

– Aydı tosunlarım! – dep atlarını urküte.

Yaralını Kızıl – Dereye karşılap aldılar. Karşı

(72)

lağanlar arasında Şerifov da bar edi. O, Temetnin omuzunu taptap:

– Sağ ol, Smail, – dedi. – Şükür pek kerekli adam, em köydeşimiz. (5)

– Onun lafi olamı, Seydamet. Şükür öz adamımız, onu kırtarmay daa kimni kırtaracağımız.

– Ebet, ebet şay!

Şükür Osmana ikinci arabağa oturmak kerek oldu. Dağlı – taşlı yerlerini geçmek ona kıyın olsa da, men- (10) zilge barıp yetmeknin başka yol – yoruğu yok edi.

Temet arabadaki kübreni bağına boşattı da, arabağa çalı – çırpı yüklep köyge kıyttı.

Kış apansızdan keldi. Üç kündir qar toktamay yağmakta. Ava suvuk degil. Topraknin üst kısmı (15) cıllı olsa kerek, yerde qar çok yatmay, deral irip kete. Yalnız altıncı künu toprak ağarmağa başladı. Ağardıça ava suvudu, akşam üstü ayaz kuvetleştı. Denizden zayıf, lakin kılıç kibi keskin accı yel ese edi. (20)

Yün çekmen, kara kulaklı kalpak, çarık kıygen orta boylarda adam, teren kıarda iz kıaldırıp, tar sokaçık boyu adımlamakta. O, kıora yanına kelgende, solğa, Temetnin evine taraf buruldı. Areketlerinde sakatlık sezile edi. Köpek zıncırını tankırdatıp, art ayakla- (25) rı üstüne köterilip, avlamağa, ırcılaymağa başladı. Çardaқта turıp, bu levhalı seyir etken Server aman içri atlap:

– Baba, baba! – dedi o telaşlı davuşnen. – Evimizge yat adam ke! (30)

Temet turmağa aşıkmadı. “Nasıl yat adam o?” dep oylandı da, çardaқта çıktı. Saķallının köydeşi Şükür Osman ekenini o tanımadı. “Ne olğan eken?” dedi öz – özüne. Dağdan köyge tüşmek, özü de küpe – kündüz pek o kıadar kıolay iş degil edi. Ebet, o saç – saķal yiber- (35) gen, tanılmay amma, nemseler ille ilişe bilir ediler.

Şükür Osman odağa kırer – kırmez.

– Meni bu kıyafetimde beklemeğendirsin, Smail ağa, – dedi minder üzerine oturıp. Kalpağını çıkarıp, tizi üstüne kıoydı. – Zarur iş ile kıaldım. – O, (40) bir an toktadı, soğ devam etti. – Dün akşam Üsein keçindi. Uruş vaktında ağır yaralanğan. Arkıadaşlar onu dağda kömmek istemeyler. Biz bir kıaç adam razı olmadık. Onun doğğan, öşken köyü, ana toprağı var. Anda kömeriz, dedik. Mına, bugün seniğnen aķıl tanış- (45)

(73)

mağa kıeldim. Mollanen anlaşımalı. O, cenazeni kıılmağa kıail olurmu? Er alda, zamanlar havflı.

Temet oyğa daldı. Sağ yanbaşı üstüne aylanıp, apayına bağırdı.

– Müzeyen, aş – suvdan bir şeyler ketir! – dedi. (5)

– Smail ağa, vaktim yok. Meni bekleyler...
– Sen aşıkma, em aşar, em laf etmez, belleyim. Men onu ille kandırırım. Öz soyunun cenazesin kılmaycağ olsa, o ne marazniñ insanıdır. Yok, yo – oğ, o işni mıtlağa yaparmız. Mevtanı kim- (10) niñ evine ketireceksiniz? Anasının evinemi? Pek yahşı. Cemaatımızğa işanmak mümkün. Kimseniñ haberi olmaz. Raatsızlanmañız. Tek ketirgende mukayt olmalı.

– Ebet, biz oña keregi kibi azırladık. (15)

Şükür Osman yüzbeznen kollarını, dudaklarını silip, ketmek için ayakka kalktı. Samimiy kabul için teşekkür ayttı.

– Yazık, çok yazık, merametli, yahşı adam edi.

Merumnı üyleden soñ cıydılar. Temet adamlarğa (20) qarışıp, mezarlıkka keterken, köydeşiniñ şeñ çırayını, dızman kıyafetini köz aldına ketirdi. Olar soñki kere tütün aranlarında körüşken ediler. Üsein gamlı edi.

– Cemaati müslim! Siz bu merumnı nice bilirsiz- (25) iz?

– Yahşı adam edi. Yatқан yeri cennet olsun! – dedi cemaat. Temet de bu sözlerni bağırup – çağırıp tekrarladı.

Merumnı kara toprakniñ bağırina berir – bermez, (30) kene yapalak – yapalak qar yağdı.

Temet cenazeden Latif Kerimovnen beraber kayttı.

– Sizge aytacağ sözüm bar, Smail ağa, – dedi o, – lakin bu laf etilecek yer degil.

Evge keldiler. Temet minder üzerine yanbaşlap otura- (35) rağ, köydeşi Latifniñ dinley. Latif ağır vaziyette kalğan çufut kızını ölümden kırtarmağa söz bere. Adamlarnıñ yardımına muhtac. Çok oylana, anasınen akıl tanışa. Niayet, Temetke muracaat etmege karar bere. Onıñ alicenaplığına inana. (40)

Şimdi yaşniñ yalvarması, maqsadına irişmege tırışması, Temetniñ yürek yağlarını iritti. Aslında o insanlarğa yahşılık yapmağniñ özünüñ esas maksadı olarak bile edi. Yaşniñ eyi meramını da can – gönjülden tağdirledi. Eger Latifniñ yerinde kendisi olğ- (45)

(74)

an olsa, belki o da tıpkı böyle yapar edi. Latif mollağa baracağ edi, onu kandırıp olmam, dep bu niyetinden vazgeçti. Şimdi bir ümüti olsa, o da Smail ağa edi. Onıñ köy sakinleri arasında itibarı büyük, molla onu dinler ve bu eki yaşniñ nikahını kıyar, red etmez. (5) Latif böyle niyetnen Temetniñ evine keldi.

Temet Cemil Mollanıñ evine büyük ümütken ketti. O, özüne işana edi. Yaşlarğa yardım etmege kattı söz berdi. Mollanıñ ağ balçıkken aqlanğan eki katlı evi şimdi onıñ qarşısında tura. O, arada kapı yanında (10) bir an toktaldı. Evden bir – türlü ses – sada çıkmay. Qomşu azbardaki köpek keskin – keskin avladı. Oña mişikların mırıldavları da koşuldu. At kişnedi.

Cemil molla Temetni bosağada, nezaket ile qarşılap aldı. Ev saibi köydeşiniñ ne meramnen kelgeni- (15) ni anlağanınen, çırayını sıtıp, taacip, atta, kırkuvnen aldına, sırlı yün çoraplarına, yımşak çablalarına bakarken, “şayımı?”, dep söylendi. Ufağ, kısık közlerini aşağı endirdi. O, aşıkmadan kıvesini içip bitirdi, beyaz yüzbeznen dudaklarını yengilden (20) sildi ve qarık ses ile:

– Sen meni, Smail, uygunsız alğa kaldırdıñ, – dedi sıkıntılı davuşnen. – Nemseler duysalar epimizni o bir dünyğa ozğarırlar.

Molla terenden nefes aldı. De apayına, de köydeşine (25) bağıttı. Söylenmey edi. Ava şerfe akaylar arasında ciddi laf olacağını anlağanından, tavuklarğa yem

berecek olup odadan çıktı. Molla tespini çekerek, künci apayını özgardı, sonra Temetke aylandı.

– Onıñ çufut kızını olğanını kimse bilmey. Tek (30) Akime er şey şeriat boyunca olsun, dep zorlay. Ananıñ istegi bu!

– Onıñ hristiyanca ne? – dep soradı molla.

– Mariya.

– Olmasa, barsın kızınıñ musulmanca Mer- (35) yem olsun, – dedi de, yavaştan hıhıldap aldı.

– O razı.

Temet bu hıhıldını mışkıl tarzında anlasa da, indemedi. Onıñ daa ne aytacağını bekledi. Sukünet eki dağğa devam etti. Molla ise özünüñ kattı sözünü daa (40) söylemegen edi. Niayet, o tizindeki yüzbezni kenarğa itep:

– Bilesiñmi, Smail, – dedi tanık sesnen, – yapılgan bir yañlışlık ekinci, atta üçüncü yañlışlıknı doğura. Men bile turıp yañlışlıknı yapmağ istemeyim. (45)

(75)

– Bu yañlışlık da, gunah da degil, Cemil, – dedi Temet eşsesini kaçıp, – tek alicenaplıktır. Sevap bir iştir!

– İhtimal, ihtimal, – dep somurdandı molla, – madamki sen buña tırışasıñ, böyle anlaşıyık. Beşin- (5) de, Cuma namazından soñ evime kelsinler. Ancak er şey gizli olsun!

– Allağa şükür, o ceetten korqmağa acet yok, – dedi Temet de kaytmaq için ayakğa kalktı. O, nasıl bir ağır mütte olmasın, eyilik hatirine er şeyni (10) yapmağa azır edi. Bugün de niyeti boş çıkmadı. Em Latif, em de Mariya ögünde yüzü açık edi. Gençlerge bu haberni aytmğa aşıqtı. Evde Latifniñ anası Akime yengeden, Mariyadan başka kimse yok edi.

Mariya krovatka tayanıp, sağ kolunu çeñgesine ti- (15) ren, Temetniñ ne deyceğini dinlemege azır edi. Kızınıñ bütün çeresi kedernen yana, mavı közlerinde korqu alametleri saklangan ediler.

– Hayırlımı? – dep soradı Akime yenge.

– Hayırlı, hayırlı! – dedi Temet ve şularını hoş- (20) tı. – Akime, Latif kelse, ayt oña, beşinde, Cuma namazından soñ, Mariyanen beraber Cemil mollanıñ evine barsınlar.

Mariya bu sözlerni eşitkeninen, közlerindeki nurdan ortalıqğa bir aydınlık, sıcaklık sepildi. (25) Kız başını sallamaknen cevap berdi. İnce dudaklarından tebessüm eksik olmadı. O korqudan kün boyu bir yağğa çıkmay evde kapalıp kalğanına bakmadan, ruhiy azap çekmey edi. Köy cemaatınıñ merametligine, Latifniñ temiz – pak sevgisine inana edi. Olğan (30) deyerlik er kün kızğa: “Sen, Mariya, men sağ ekende iç bir şeyden korqma. Yañlış areket etsem, özüm tüzetirim. Seni kimsege incitmam. Namusınıñ talabını men yahşı bilem. Meni buña insanlık borcum mecbur ete”, – dey edi. Bular yaşıñıñ kalbinden kopıp çıkkan (35) alevli sözler ediler.

Latif bugün evge hoş habernen keldi. Mariyanı omuzlarından tutup özüne çekerek:

– Seni kuvandıracaq olam, – dedi o, ancak meni diğkat ile dinle. Köyde aleket büyük. Nemseler (40) kaçmağa azırlanalar. Yollar askerlennen, maşinalarnen tolu. Episi garb tarafğa yol tutalar.

Mariya em kuvandı, em de kederlendi. Daa iç bir şey belli degil edi. Yahşılıknı da, fenalıknı da beklemek mümkün. Kızını nasıldır gizli iztiraplar kıynay (45)

(76)

edi. Beñzi soluq. Latif başta bu deñişüvni eslemedi, Mariyanıñ suvuqlığı onı abdırattı.

– Noldı saña? – dedi telaşnen.

Qız cevap bermey, yaşka şaşkınlıknen baqa edi. Omuzları köterilip endi. Odanı sukünet bastı. Atta ana (5) bile bu işke qarışmadı.

– Bir şey olmadı. Men bütün varlıgımnen saña borclum. – Qız ağlap yiberdi. – Meni ölümden qurtardın, sağ ol! Lakin maña söylenmek pek kıyın. Nefesim tutula. Meni taşlap ketersin, dep qorqam. (10)

Qız başını yaşnıñ omuzına koydı. Mariya kerçekten de öz yaşına nisbeten gayet ciddiy kız edi. Latif onıñ qorqulu saçlarını sıyparken, qandırcı davuşnen söylendi.

– Otur, kederlenme, – dedi, – men başta seni olar- (15) nıñ pancasından qurtarıp, eyilik yapmaq istedim. Amma soñundan saña sevda oldım. Niayet, nikağımız da kıyılacaq. Biz qanun ve şariat boyunca qarı – koca olacağımız.

– Qız ağlavını ala daa toqtatmağan edi. Odağa ana (20) kirdi.

– Nemseler çemidanlarını, urbalarını yaqalar, anda aleket, şamata, – dedi eyecannen.

Kimse ağızını açmadı. Tek armut kurusinen çay içtiler. Söylenmege bile göñül yoq edi. Latif pencere (25) yanına kelip tışqa baqtı. Deñiz taraftan top sesleri eşitildi. Anda sıra – sıra olup tizilgen gemiler Aqyargıya yol tuta ediler. Töpede uçaklar peyda oldı. Deñiz ortasında, gemilerin ögünde ve artında bomba tüşerek, suv şadırvan kibi bir kaç metr yukarı köterildi. Eki (30) gemi burunlarından suvğa batıp, közden kayıp oldılar. Ana qorqudan dua oqumağa başladı.

– Buña da çok şükür, balalar, – dedi ah çekip, – beterinden beteri var.

Köy soqaqları tena edi. Birazdan balaçıklar bağ- (35) ırışıp, qollarını avada sallap, o yaqqa – bu yaqqa çaptılar. Soñra olar da qaydalarğadır gayıp olup kettiler.

Latif kızıl bayraqnı çoktan evlerinde saklı tuta edi. Evni tintende de onı tapamadılar. Şimdi o bay- (40) raqnı çardaqlarına asmaq için kelişikli daqqalarını bekley.

Nemseler köyni tañ maalinde ettiler. Merem soqaqlardan el – ayak çekilgeninen, kırmızı yolaqlı töşekniñ kılıfını sökip, andan bayraqnı çık- (45)

(77)

ardı da, aman Latifke uzattı. Ananıñ yüregi sıkıldı. Oğluna, kelinine eyecan ile baqtı. Areketlerini anlamay edi.

– O bayraqnı şimdi asmaq kerek edimi! – dedi açuvlı, açuvlı. (5)

– Galebe, ana, galebe! – dep bağırdı Latif.

– O galebeniñ nasıl bitecegini daa kimse yahşı bilmey, – dep cevaplandı ana.

Latif ve Meryem bayraqnı sırtıqqa pekitip, çardaqnıñ tiremesine bağlap koydılar. (10)

Bir kaç daqqadan soñ, köy sakinleri Kerimovniñ çardağında yelpiregen bayraqnı körip, ayrette kaldılar. Köy endi partizanların qolunda edi. Er kes arekette. Şerifov, omuzında avtomat, sağ qolunda kızıl şert, soqaq boyu adımlay. Latifni körip, omuzını tap- (15) tadı. Qolunu sıqtı.

– Maşalla, maşalla saña, kadam, – dedi. O, evine ketmedi, anda onı kimse bekleme. Kolhoz idaresine doğru yol aldı. Saqalı yetken, kızıl şerti yıldırağan kara qalpağı sol tarafqa yantayğan. Göñülsiz körüne edi. (20) Ailesiniñ asretligini çekedir.

Memuriyet binasının azbarı, tar ve uzun çardağ köy sakinlerinden, askerlerden, partizanlardan tolu. Odalarda kızgın laf ketmekte. Şerifov etraftakilere kıyadan göz taşlap, sabırlı adımlardan ağaç merdivenden (25) yukarı köterildi. O, kolhoz reisi olarak tayin edilgen. Vazifesinen gayet memnün. O, başını tik köterip, serasker kibi çardağ boyu adımlarken, iş odasına kirdi. Brigadirler onun artından odağa soğuldılar. Ayak üstünde turup laf etmek sırası keldi. Latif çekine – çeki (30) ne söylendi.

– Amet ağa fideler için peşin para istey, dedi o.

– O şaşkanmı, napkan? Şimdi, bu arada parayı kaydan alacağız. Emek künü yazarmız. Dün öyle anlaşkan edik de! (35)

– Karısı kail olmay eken.

– O ne, karı sözünen yüremi yoksa? Bar, ayt oña, eger kail olmasa, idarege kelsin. Sen ise kızlarını azbarğa oturt da, Pulkiniyağa zuv! Fide oturtuvını andan başlaycağmız. (40)

İçeri mektep müdiri Osmanov ve Meryem kirdiler. Şerifov ocalar ne meramnen kelgenlerini bilse kerek, lafını uzatmağ istemey:

– Bekir Pastağka muracaat etiniz, – dedi – Tamir, kuruculuk işlerinden o oğraşa.

– Bir an tok- (45)

(78)

tadı, soğ Meryemge ilave etip, – Mariya, işler nasıl? – dep soradı.

– Nasıl olsun, Seydamet Veliyeviç, mektepni açacak olamız.

– Pek yahşı. Yardım kerek olsa, kolhoz bir vağıt red (5) etmez . Başımın üstünde yeriniz var!

Şerifov bunıñnen subetnıñ bitkenini bildirir kibi, masa artına keçip oturdu.

Lampa yarığında sabalık abul – kubil kapınğan soğ, Latif eki kartka atnı arandan çıkardı ve arabağa (10) ekip, açtı kartka söz kaytmay, azbarğa çıktı.

Tütünci kızlar Latifni memuriyet binası öğünde bekley ediler. Yengil saba dumanı özen boylarında cayrağan. Kuşçıklar baar avasına kuvanıp çivildeşeler. Küneş yıldırsa da, kızdırmay. Kızlar ziy – çuv olup (15) arabağa toluştılar. Yol etrafını sarıp alğan kibi, sugüt ağaçları yem – yeşil tonuna bürülgenler. Ortalıkta acayip koğu bar. Toğaylar, çayırlar zumrut kıyafetine kirgenler.

İş bir kereden kızışıp ketti. Toğayların boğ- (20) day ızanına yapırılğanları kibi, kızlar da tütün fidesi oturtuvına öyle gayretnen, öyle avesliknen berilgen ediler.

Tahminen saat bir kararlarında, küneş ziyade kızdırmağa başlağanda, işlegenler raatlanmak, biraz ka- (25) pınmak istep, çevre etrafka bakındı, oturmağ için salkın yer kıdırdılar. Brigadir Kerimov Nurzadeniñ tütün fidelerine suvnı direm – direm koyğanını körip açuvlandı.

– Nurzade, taşımağ uzak dep, suvnı kızğanma, – (30) dedi o keder ile. – Çukurlarını suvğa toldır!

– Suvnu kızğanmayım, Latif, isteseñ, kel, bak.

– Körem men, körem!

Adamlar endi birer – birer çokrak başına toplandılar. Latif üyle maali yetkenini, kızların bir yerde (35) toplanğanlarını körse de, kolunu yukarı köterip:

– Ey, ey! Aşamaycağsınız mı? – dep bağırdı.

– Biz aşaycağmız, seni bilmeyim, – dedi Bekir Şamil sigarını dumanlatıp.

– Aydı, kızlar, toplanınız! (40)

– Belki biz ayrı oturırız, – dedi Nurzade.

– Kettik, kettik, – dep zorladı Latif, – arkadaşlardan ayrılmak yahşı degil.

Erkekler, kızlar çokrak başını sarıp aldılar.

(79)

Latif ketirgen çibereklerini sofraya koyup, kapınganlarğa baqtı da:

– Aş tatlı, aqaylar! – dedi.

– Kimge tatlı, kimge damsız, – dedi Nurzade.

– Buyur, buyur, Latif, – dedi Bekir Şamil, – Me-(5) remniñ maşallası var, seni çibereknen besley.

– Aysa ne, seniñ kibi tuz ve sarımsağnen kün keçirecegimmi!

– Dünyada sarımsağtan da lezetli daa ne var.

– Raqı! – dedi kızlardan biri ve aqaylarğa ti- (10) kildi, soñ şakıldap küldi.

– Kerçekten de, Latif, boğazını sılatmağa bir şeyler yoqmı? – Bekir Şamil etrafqa köz kezdirdi.

– Boğazını sılatmasañız da olur, – dedi eslice kelgen çubar betli kadın. (15)

– Niçün olmasın, – dedi Latif, – keyf için tekarar olsa da tapılır. Anda, çoqraq suvunda çayçalıp tura.

Bekir Şamil çoqraq suvunen kollarını çaykap, şarap tolu üç litrolık bardağını köterip çalkadı ve meşrebelerge tökti. Köterdiler. (20)

– Zemzem suvı.

– Oh, ne de keskin, – dedi Bekir Şamil içkeninen – ta için den aldıra.

– Bir yıllık, – dedi Latif.

– Biz içtik, sizler ise yırlañız! dedi Latif kız- (25) larğa.

– Yağma yoq, baq sen olarğa, – dedi Latif kızlarağa.

Erte tañlar atқаннен işke başlay traktorıñ,

Şeñlendire kolhoz çölün hoş ezgili motorıñ. (30)

Nurzadege diger kızlar koşuldılar. Türküniñ acayıp nağmesi yem – yeşil otlarını, tereklerni aşıp, uzaklarğa cayradı.

Şarapniñ tesirindenmi, yoksa yırnıñ aynenni kibi yuqlatıcı hususiyetindenmi Bekir Şamilni yuku (35) bastı. O, ağırlaşқан başını koluna tirep, ağızını keñ açıp, fişnap yuqlay edi. Latif kadınlarınıñ külküsü altında, Bekirniñ ağızına bir çimtim tuz taşladı.

– Bekir, tur, işlemek vaqtı oldı! – dedi o. (40)

Bekir Şamil ağızına toluşқан tükürigini yerge tükürerek:

(80)

– Ey, kafirniñ balaları! – dep ökelendi. – Nedir sizniñ yapқанıñız!

Tekrar külkü koqtı. Bekir Şamil ep oquşna, yerge tüküre edi.

– Aydı, kıbırdañız şunu, tekmi tenbellikke (5) uruldıq, – dedi brigadir.

– Kaytmaq vaqtı olmadımı?

Latif adamlarınıñ mucize köstereceklerine şubelenmese de, birinci künü böyle gayretnen çalışırlar, dep ümüt etmegen edi. Yanıldı, pek yanıldı. Er şey (10) közleri ögünde olup keçti. Tütün tarlası birden canlanıp türledi, tanılmaz bir körüniş aldı.

Köyge keç maalde kaytıp keldiler. Şerifov daa evine kaytmağan, idarede edi. Asabiyliknen oda içinde dolana, de telefona yapışa, de kağıtlarğa köz taşlay. (15) Umumen, keyfi zararsız edi. Bugün – yarın köyge kaytıp gelecek çorantasını bekley. O, Latifni körgeninen oña taba adımladı.

– Soñ, birinci kün nasıl keçti? – dep soradı.

– Pulkiniyanen işini bitirdik. Tek atlarını baq- (20) mağa bir adam kerek. Men Bekir ağanı layıq körem. Atlarını suvara, yem bere, bu işnen pek memnün. Ara taptımı, qaşagalay. Başqa inançlı adam da yok.

– Sen özün baq anda, kimseniñ emirini bekleme. İtiraz etecek olsalar, mağa yolla! (25)

– Er kes razı.

– Pek yahşı eken de. Mına, men bugün sabadan berli rayonnen bağlanıp olamayım.

– Kulak asma, Seydamet ağa, – dedi Latif, – kerek olup qalsa, olar seni yer tübünde olsañ da, kıdı- (30) rıp tapalar.

– Öyle amma, bugünkü işni yarıña qaldırmaq istemedim. Ğanimet künleri, rayon yolbaşçıları ise kendilerini sıkmaylar. Dersin, şay olmak kerek. Tütün oturtuvniñ ketişatı aqqında malumat bermek istedim. (35)

– Taacipli işmi bu? Ep bir olarğa söz keçirip olamazsın, bütün qabaat sende qalır.

– Sen, ğaliba, sarğosın, Latif, – dedi Şerifov iylekarlıq ile, – valla, sarğosın, lafını bilip et! (40)

– Men doğrusını aytam, Seydamet ağa. Em bunda ne fenalığı bar? – dedi Latif degeninden dönmek istemey.

– Sovet hadimlerine iftira atma, kadam. Yoksa cevap vermek kerek olur.

– Şübesiz. O, boş lafını biraq, Seydamet ağa, ögüz- (45)

(81)

lerini kimge işanacaqmız. Yazıq ayvanlarğa, kimse mesuliyetlikni boynuna alacağı kelmey.

– Şükür Osman kelsin, söyleşip baqarmız. Amma sen lafını burma!

Kerimov indemedan odadan çıktı. Azbarda qadını (5) Meryemnen rastkelişti. Uzun müddet oña diqqat ile, teren sınavcı köznen baqtı. Qadını onıñ şubeli baqışından özünde bir uygunsızlıq is etse de, soramağa batmadı. Dersin Latif qaydandır, dünki havflı yerlerden kelgen ve oña sert – sert baqaraq, ince em (10) de suvlu dudaklarından kederli, atta merametsiz sözler çıkıp, onıñ yüregine sançılacaqılar. Meryemge öyle keldi ki, insanlar niçündür maşinalarğa benzeyler, kimdir olarınıñ bedeninde oturıp, suratle o yaqqa – bu yaqqa aydamaktalar. Köresin, ne yaqqa kete adamlar, (15) olarını areket ettirgen kimdir, nasıl kuvettir? Latifni de bu mucizeviy, anlaşılmaz kuvet areketke ketirse kerek, dep oylandı qadın.

Latif apayınıñ ne tüşüngeninden haberi olmasa da, oña bir añ nazar taşlap, azbarda biraz dolandı, sonra (20) yarı qaranlıq, salqın arança kirdi. Aran kübre, piçen qokuy edi. Qaşqa tuvar artına aylanıp, Latifni qarşılar kibi başını sallap aldı da, qollarını qokladı. Ev saibi tuvarınıñ başını sıypap aldı da, yanbaşlarını taptadı ve aldına piçen taşlap, arandan çıktı. (25) Suvsağan edi. Dudakları, tamağı qurudu. Dağırdı tıp qopkanı quyuya yiberdi, salqın suvnu yukarı köterirken, buz kibi suvnu qana – qana içti. Dudaklarınıñ kenarlarından aqqan suv çarıqlarınıñ uclarını silatti. (30)

– Bekir Şamil kelip şarap soradı. Sen yollağan ekensin, – dedi Meryem tamağını kırıp.

– Berdinmi?

– Bermedim. Latif kelse, özünen anlaşınız, - dedim. (35)

– Maşalla, yahşı yapqansın. Kul hatasız, ağa keremsiz olmay. Seni aldatıp, şarap alacaq olğandır.

– Aşamak istemeysinmi? Yün el – betiñi, aş azır!

Meryem şay dedi de, çardakka taraf adımladı. La- (40) tif apayınıñ peşinden qalmanı.

Baar künleri ğayretleri, sebatlı işnen keçti. Latif sabadan aqşamğace tarlada bulandı, beti esken serin

(82)

yellerden bakır renkini alğan edi. Ondan topraq, çöl qoqusı külmekte.

Ertesi künü o memuriyet binasına kelgende, eşitken birinci sözü köydeşlerinden yedi adamnıñ qapatılması haberi edi. Qapatuvlar onıñ içün yañılıq olma- (5) sa da, yürekten kederlendi, adamlarnıñ bahtsızlığına yandı. Qalbini, közüni, sanarsıñ buz qaplağan edi. Buz o qadar qalın edi ki, onı qolaylıqnen iritmek mümkün degil edi. Geceni köyde er kes yuklamay, ayak üstünde keçirdi. Üküm etilgen adamlarnı deral şerge (10) alıp kettiler. Olarğa yaqın kimseni yollamay ediler.

Eki kün daa keçti. Öyle olğan ki, yarı gecede köyge askerlerniñ kelip toplanğanından kimseniñ, atta köy yolbaşçılarınıñ bile haberi olmadı. Er şey ğayet gizli, pek muqaytlıqnen, saqtılıqnen yapıldı. (15)

Tağ maali edi. Şerifov bir afta evelsi kelgen ailesinen beraber teren yukuda edi. Qapı şiddetnen qakıldı. Tasırdını eñ evela Abibe duydu. O, başını yastıqtan köterirken, yavaştan aqayınıñ omuzına tokandı. Şerifov uyanğan, töşek içinde otura, isteksiz alda (20) apayına tikilgen edi.

– Ulan, tur, anda kimdir qapını qaka. Köpekler avuldaylar, – dedi qorkunen.

– Aqız yuklasa, vaqıtsız gecede kim ola bilir. Sağa şay kelgendir. (25)

Balalar da abdırap urundılar. Qorkudan közçikleri faltaş kibi büyüleşken.

Olar daa yaş olsalar da, havflı, sabırsız geceleri çok körıp keçirgenler.

Qapını teqrar qaktılar. Şerifov artıq dayanalmadı, tüb urbalarinen çardakka qıqtı. Azbarda eki sovet (30) askerini körıp taaciplendi, lakin aqılına iç bir türlü fena şey kelmedi. Pos mıyıklı serjant bir an çardaқта toktıldı. Ona ğayet kıym edi. Vicdan azabı çeke başladı. “Bizge niçün aqıqtatnı aytmadılar, – dedi o öz – özüne, – faşistler tarafından dağlarda qaldı- (35) rılğan kırımıtatar alaylarına qarşı küreşeceksiniz, degen ediler de... Qana o kırımıtatar askerleri? Bu qartlarını? Yoksa, bu qadınlr, bala – qağamı?..”

Arkadaşı de serjantqa, de ev saiplerine baqtı da, ögge atlap, keskin bir davuşnen: “Şuralar akimiyeti adın- (40) dan! – O, sesine resmıy tıs bermege tırıştı, – Vatanga hainlik yapqanıñız içün sizler Şuralar Birliğiniñ başqa bölgelerine sürgün etileceksiniz!” – dep bağırip okudu.

Şerifov askerni diqqat ile diñlerken, eşitken- (45)

(83)

lerine bir kereden inanmadı. “Tüşümmedimi, bu tüşümdemi, yoksa aynığımdamı?” – dedi öz – özüne. Kerçekten de tüşke beñzey edi. Qarşısında turğan askerler guya başqa bir tıslımlı dünyadan kelgen ediler. Lakin vaqt keçkeninen o bunıñ yalan olğanını, ev ortasında turğ- (5) anlar şura adamları ekenini, lampa yarığında pilotkalarındaki yıldızlarınıñ yıldırağanını, qollarında avtomat tutqanlarını kördi. Üç afta evelsi Şerifovnıñ özü de böyle silanen umumiy duşmanga qarşı küreşe edi. Aceba bu kışka vaqt içinde ne oldı! Er (10) şey temelinden deñişti. Bu anlaşılmaz, accı bir aqıqtat edi. Şerifov eleslenip alaraq, özüne has bir qururnen:

– Men kolhoz reisi olam, siz ğaliba yañlışlıqnen bu evge keldiniz, – dedi. (15)

– Kolhoz reisliğini anda bargan soň baqarmız. Şimdi azırlanıňız! Ketmek için on dakka vakit berile!

– Ey, Alla! – dedi Abibe balalarına sarılıp. – Nasıl zulüm eken bu! (20)

– Şikayet eterim, Moskvağa, Stalinge yazarım, – dep bagırıkladı Şerifov. Menligi oňa tegin oturmağa imkan bermey edi. Oda içinde aylana berdi.

– Men partizanım, partizan! Dört yıl dağlarda faşistlerden döğüştim! (25)

– Çabik ol, beş dakka vakitiniz kaldı!

Serjant kapı yanında turarak, mavı közlerini ev saibiniň areketlerinden almadı. O, eyecanlı körünmese de, sabırsızlana, zeini çarışık tüşüncelernen tolu edi. (30)

Niayet Abibe alınacak şeylerini cemisini boğçaladı. Sırlı kiyizler, yün minderler yastıklar, tüşekyorganlar, divarlarda asılğan çavlıler, urba – basma tolu sandık, çanak – çölmek – er şey tokunmay kaldı.

Azbarğa çıktılar. Şerifov arança doğru adımladı. (35) Sıgırniň başını sıypap, manlayından öpti de, koçulı piçenniň episini aldına taşladı.

Soňra ayaklarına sarılıp yataklağan köpekke çevirildi. O, yavaştan, kimsege duyurmadan ağlay edi. Közyaşlarını balalarından gizledi. Birden artında tüfek sesi (40) koçtı. Köpek vayıldap yerge, serilip kalğan. Ayakları tübüne çan akıp ketti.

– Bu, kerek degil edi, – dedi serjant arkadaşına ilave etip. O, indemedi.

(84)

– Ne yaptın sen, arkadaş! – dep bagırdı Şerifov incinuvnen.

– Laf olmasın! – cevabı eşitildi.

Cami ögündeki meydan köy sakinlerinden tolu. Ağlav – sızlavdan yer – kök inlemekte. Özen yaçasında “ford”- (5) lar, “stüdebekker”ler ve diger yük maşinaları sıra – sıra turalar.

– Seydamet ağa, kayda alketeler bizni? Yoksa, Kara denizde bogacaklarmı?

– Vay, ya oğlum Asançık kayda? (10)

Orta yaşlarındaki Aliye şay dedi de, özen boylap evine taba çapmağa başladı.

– Tokta, tokta deyim şaňa!

Şay der eken, avtomat sesi koçtı. Aliye kollarını yaidırıp suv içine yıkıldı. Ölüge yakın kimseni yolla- (15) madılar. Yarası suvnen yuvulup, onı al çanğa boyattı.

– Ağlama, Ayşe, nafiye közyaşı tökmeniň ne faydası olacak. Garipniň eceli şundan eken. Er alda, öz ana – baba yurtunda öldi.

– Ölmedi, öldürdiler. (20)

– Mevtanı kim kömecek, cenazeni kim kılacak!..

Maşinalarğa minmek emiri berildi. Köpekleriň vayıldaları, sıgırlarıň muşreşmeleri, koylarıň meleşmeleri çok vakıtka adamlarıň kulaklarında çanlap turdılar. Bu al tilnen tarif etil- (25) meyecek bir deşet edi. Soň er şey tındı. Yalınız ökteimli dalğalar açuvnen yalını döge ediler. Bu seslerge maşinalardaki adamlarıň ilaige beňzegen accı davuşları da koşuldu. Bir zamanları şen ayatınen nam çazanğan Fındıklı köyü, şimdi merzerlikni anđı- (30) ra edi.

Er kes öz tağdirinen çekişmekte. Kayda ketkenleerini, ne yapacaklarını kimse bilmey. Maşinaları sasık, mal taşığan vagonlar deňiştirdiler. Vagonlarnen at, tuvar, domuz taşısalar kerek. Sasık avadan adam- (35) larını, hususan yaş balalarıni, hastalarıni nefesleri tutula edi. Yalvarmak, şikayet etmek faydasız. Esli kadınlardan biri:

– Komandır arkadaş! – dep bagırdı. – Çapını aralık etiniz, nefes almakniň çaresi yok! (40)

Cevap eşitilmedi, tek sögündiler. Kartlardan biri eziyetke dayanıp olamay, vagonniñ tahtalarını tepmelemege başladı.

– Sesiñizni kesiniñ anda!

Bir añ er şey tınğan kibi olsa da, vagonda ölümnen (45)

(85)

ayat arasında amansız küreş kete edi. Anda kündüzmi, gecemi ayırdı etmek mümkün olmadı. Er vaktıñ kıp – karanlık. Tek demir parmaklıkları olğan ufağ pencereçikten yarıq kire. Köpçekler raatlık bilmey ep tasırdaylar. Adamlarını kaydadır alıp keteler. (5)

Temetniñ közleri ögünde çok yıllar evelsi etapnen ketken künleri canlandı. O, vagonniñ eñ töründen yer aldı. Kıbırdamay, indemey yata. Köydeki yaşayışını hatırlay. O, suklanılacaq kibi olmasa da, er alda, serbest edi. Başı ucunda bekçiler turmay ediler. Mında (10) bam – başka bir alem. Aşşalav, cebir kanunğa çevirilgen. Onı bozmağa ya da deñiştirmege kimseniñ küçü, iradesi yetmey. Temet bu aқта oylanıp, içini çekti, beñzi soldı.

İçeride terden, nefes aluvdan sıkılğan ava, pat- (15) laycağ derecege kelgen.

Vagonniñ kapısı yalnız “balanda” ketirgende açıla.

– Lagerge kelgenimnen, – dep mırıldana Temetniñ komşusu leningradlı işçi, – paltomı satıp, ötmekke toyacağım. (20)

Diger mahbüs sözge koşulıp:

– Bekle, saña anda beyaz ötmekni azırlap koyğandırlar, – dey.

– Peksimet torbamı hırsızladılar, – dep şikayetlendi birisi, – beriniñ torbamı? (25)

– Bar, bekçiden sora. O saña peksimet degil, daa çok şey berir.

Şay der ekeç, peksimet torbası karanlık vagonda uçaraq, Temetniñ dudağına kelip uruldu. Dudağı, burunu sıdırıldı ve ondan kan iyire edi. O, indemedem, (30) peksimetniñ yarısını ceplerine toldurıp, şu torbanı diger bir tarafka köterip attı. Özü ise kündüz alıp kalğan bir çanak suvda peksimetlerini cibitip, yavaştan, şıttırdı koparmay aşamağa tutundu.

– Arkadaş, meni de unutma, – dedi komşusu ka- (35) birğasına türtip, – men de açım!

– Sus, añkav, ne kadar bağırasın, – dedi Temet açuvnen, – ma, tıkın!

Koşusu bu tenbiyelevden soñ, başını çekmeni astına soķıp, peksimetlerini kemirmege başladı. Katıp (40) kalğan ötmek keseçikleri tişleri arasında gıçırday ediler.

Niayet, komşusu başını çekmen astından çıkarıp,

(86)

karanlık vagon içine baķtı. Anda bir şey körüp olamadı. Tek demir köpçekler tasırday ve tasırday.

– Köydeş, kayda ketemiz şu! – dedi komşusu Temetke.

Temet indemedi, yuklamak istey edi, közge yuķu kir- (5) medi. Zeini uzaklarda, tuvğan köyüniñ yem – yeşil kırlarında, çayırarında, mas – mavı deniz yalısında dolandı. Sanarsın eçkilerni otlatmakta. İrgağ tayağını sallap, ayvanlarını özenge taba ayday. Zumurut kayalardan esken serin ruzgar kızlarınñ nazik, yımşak kolla- (10) rı kibi betini, mañlayını sıypap alalar. Boz kayalar arasından avelengen kuzgunlar acınıklı – acınıklı kıçırılar.

– Ey – y! Mında birisi ölgen. Üstü – başı bilaşkan!

Kapı öyle de açılmadı. Cevaplanğan da tapılmadı (15) Temet közlerini zoren açtı. Aқılına çeşit türlü fikirler keldi. Ölgen adam ihtimal, hasta olmalıdır. Ya da açılığa, azaplarğa dayanamay, dünyasından sağlıqlaşkandır. Kıynalmay ölseñ, böyle ceennem zindanından tez kurtulırsıñ. O kelpedenni, suvurıp alın- (20) ğan tırnaklarını köz aldına ketirdi. Yaraları ala daa tüzelgeni yok. Hatırlağanda eti – teni çimirdey.

Yarı gecede nasıldır bir stantsiyağa kelip toktadılar. Tıştan davuşlar, ayak tapırdıları eşitildi. Ayrı sözlerni ayırdı etmek pek kıyın. Jıkıldınen kapı (25) açıldı.

– Yeriñizden kıbırdamañız! – dep tenbilede askerlerden biri.

– Ölü kayda? – dep soradı kene şu davuş.

– Kapı yanında. (30)

Bekçi қолunen işmar etip:

– Sen, sen, sen de yeriñizden қалқıñız! Alıp çıkıñız ölünü! Bu yakka, solğa!

Ağaç kibi қатқан ölümü maşınağa köterip attılar. O, tahtalarğa urunıp, tasırdadı. Arası yarım saat keçme- (35) di, ketkenler қayıp kelgenler.

– Badiyeni tökmege unuttık da...

– Sen onı taşla, – dedi ölünü alıp çıkanlardan biri, – aқaylar, onıñ tabanlarını biznen sançıp baқtılar. Ölgenine inanmaylar, ebet. (40)

– Sen, şaplavuz yavaş ol, tiliñni çok uzatma, yoksa payıñni alırsıñ.

– Olucıdır, – dedi ikinci birisi, – buña ahır zaman deylet...

Ortalıқni ağır tıñlıқ bastı. Er kes қayı, (45)

(87)

қaseveti içinde edi. Degil yalnız tıştaki bekçilerden, atta öz adamlarından da saқına, қорқа ediler. Dersıñ aralarında seni, meni satқан şeytan қıyafetinde insanlar gizlengen ediler. Böyle şek – şübe yüreklerge siñgen. (5)

Poyezd fışnap, silkinip toktadı. Mahbüslerge vagonlardan çıkmağa emir ettiler. Nasıldır bir aralıқта toktattılar. Yağmur yağa başladı. Mahbüsler sılanıp uşügen, biri – birine sıyıkқанlar. Olar nasıldır kıyık ayvan қıyafetine kirgenler. Sönük közler, azgın (10) çereler, incerip, uzağan boyunlar. Kir – kifaz urbalar, Temet yün çekmenine sarılğan otura ve bunarlı közlerini yolda dolanğan adamlardan almay. Bekçilerinіñ başı – kapitan, yağmurlıǵınıñ eteklerini toplap çette dolanğan ve mahbüslerge bir tilim ötmek berecek olup (15) tırışқан қadınlарға taba adımladı.

– Kenarğa, kenarğa çekliñız! – dedi bekçi қолunu ögge uzatıp. – Solğa, solğa buruliñız!

Қartiylerden biri өз başına mırıldandı.

– Tekaran ötmek... açlar zavallılar! (20)

– Yakın kelmeñiz deyim sizge!

Bekçi tüfegini omuzından çıkarıp, қолuna aldı. O, artık қасaba sakinlerine degil de, mahbüslerge çevirilip:

– Laflarnı kesıñız! – dep bağırdı. (25)

Mahbüslerini ammamğa aydadılar. Ammağa barmaq, yuvunmaq degil de, beden sılatmaq edi. İçeri bir kereden elli – altmış adam yollandı. Aylanmağa yer yok edi. Dört – beş mahbüske bir legen. İster ağla, ister kül. Ancak urbalarını yahşı қavrattılar. Olar şimdi yanık sa- (30) sıylar. Қuvurılıp қалған beyaz, balaban bitler kölmekniñ tikişlerinden yerge kepek kibi töküleler.

Temet ammamdan kelgen soñ, vagonniñ orta yerine tüşti. Bus – bütün tanış olmağan, esli – başlı adamlar. Gece – күndüz dua oқumaқnen, Allağa yalvarmaқnen meş- (35) ğuller. Közler yanıknen, azapnen tolu. Olar қartılıқта horlanğanlarına, yaşayış körmegenlerine pek yanalar.

Temet bütün vücudunun sızlap ağırğanını is etti. Onı dersin omuzlarından, arkasından basıp ezeler, başını totlu kırşavnen sıkalar. Yanındaki azgın adam (40) terenden ırlandı, tişlerini sıkıp söğündi, soñ ağıladı. Balalarını hatırladı. Oların adlarını birer-birer tekrarlayarak, ökelendi. Kene küldi, kene ağıladı.

– Oğlumnu öldürdiler, ah, cellatlar, tokunmanız oña!.. (40)

(88)

– Seydamet ağa, – dedi Ayşe yenge omuzunu silkep, – nasıl oldu da, sizni de köçürdiler. Komandirge aytıp bakmadıñızımı?

Bu sözler Temetnin fikirlerini böldi. O, başını köterip köydeşlerine baktı. Bir kaç dakka cevap (5) eşitilmedi. Şerifov ayaz urğan küz çeçegi kibi solgun alda otura ve nelerdir tüşüne edi. Laf etmege de, soravlarğa cevap bermege de, göñülü yok. Şimdi oña doğrudan – doğru sual berdiler. Bir şeyler aytıp, aklamak gerek. O, başını köterip: (10)

– Kerderlenme, Ayşe, bu işte yanlışlık var. Stalin arkadaşınñ bizni sürgün etkenlerinden haberi yoktıdır. Olsa, mitläkä kaytarır, mına körersin, – dedi. Ayşe ep oña bağa ve onıñ aytkanlarına inanacağı kelmey edi. (15)

– Babaña raamet, – dedi kadın, – padişa olup, da, nasıl haberi olmasın.

– O padişa degil. Bütün dünya proletariatınñ reberi.

– Demek, er şeyden haberdar eken de... (20)

– Seydamet, bilesinmi, kardaş, Stalin de, Gitler de bir mektepte oğuanlar. Ebet, ebet, sen maña öyle ters bakma! Men doğrusını aytam.

– Sen ağızını tıy! İştirler, işin var!

– Saña ağır kelmesin, mında senden başka çağ- (25) acağ adam tapılmaz. Em endi men neden korğacağım. Öyle de ölüm, böyle de!..

– Eñ yahşısı, indemey otur. Yarı gece oldu, yuklamak gerek.

– Közge yuku kirmey. (30)

– Saña ne oldu? Kırımında baş ediñ, nerege barsañ, anda da baş olursın. O, men garipniñ başına biñ bir türlü dert avdarıldı. Hasta anamnımı, yoksa cenkke ketken ağalarımınımı, akeyimnımı tüşüneyim, teknil şaşırđım, soñu hayırlı olsun. – o, sustı, (35) soñra Temetke muracaat ederek: “Smail ağa, anamnıñ hastalığı ağırlaştı, belki bir dua okursınız!” – dedi.

– Okurım, okurım, lakin sizge yakın barmağınñ çaresi yok da... (40)

– Oturğan yeriñizden okusañız olmazmı?

– Yok, kadam, şifalı nefes hastanıñ yüzüne urmalı.

Adamlar kıbırdandı ve Temetke keçmege yol berdiler. O, kimniñdir ayağına bassa gerek, vayıldı kıptı, dör- (45)

(89)

tayaklap Ayşeniñ yanına bardı da, tizleri üstüne oturıp, hastanıñ kolunu aldı. Kolu suvuğ bir şeyge tokundu. Mañlayını tuttı, o da suvuğ edi. Dua okumay, köydeşi Ayşege ne deyceğini bilmey, ep bekledi, İcini deşet, kayğı sarıp alğan edi. O, ömüründe böyle (5) eziyet daa bir zaman körmedi. Temet öyle is etti ki, kimdir birisi koluna yapışıp, onı kaviy etip sıkmağta. Lakin karanlıkta iç bir şey körünmey edi. “Er şey keçti, – dep oylandı o, – endi ne dua, ne de ekim fayda verir. Ah, Allam! Ne muşkül alımız var bizim!” (10)

Temetniñ közleri aldında kene mahbüsler sürüsü canlandı. Kart tegin oturmay, kıbırdamay bere. O, parmağını ağırğance tişlep aldı. Morarğan, çatlağan dudakları

birden kıbırdadı, közleri ateş içinde yandılar. Çırayı de kızardı, de ağardı. O, kollarını (15) şapıldatıp:

– Tutunuz, tutunuz onu, evimni yakacak! – dey ve kaydadır çapmağa intıla. Onı tutalar, tınçlandırmağa tırışalar, o kimseni dinlemey, kölmeginiñ yeñlerini, yaqasını yırtı, yerge tüküre. (20)

– Emce, tokta, sandıraqlama! – dey digeri ayağından tartıp.

– Sen, eşek, bağırma, oğlumni öldürdiler, meni de öldürecekler. Şu yaramazniñ kolundaki pıçağını alınız! Bak, bak, yukarı kötere! (25)

O şay dep, komşusiniñ artına pısa. Yanındakiler oña açuvlanalar, kollarını bağlaycaq olalar. Beceralmaylar

– Ey, tındırınız şu marazni, damsızlanıp oturmasın! (30)

– Sen, azizim, aykırma, zavallı aqılını çıldırğan.

– Mında aqılını çıldırmay daa ne yaparsıñ.

– Kim çıldırğan aqılını, menmi? Yalan! Yalan! Dinlemeñiz onu. (35)

Buni eşitken bekçi kırgıy közlerini vagonniñ penceresinden almay:

– Laflar! Kontrik, sus! – dedi.

– Bu zalımlıknıñ soñu olacaqmı? Ne deysiñ, arkadaş, – dey Temetniñ komşusu. (40)

– Olacaq, o bir dünyada...

– Sen, kardaş, ne için tüştiñ? – dedi o Temetniñ omuzına tokunıp.

Temet sualge sualnen cevap berdi.

(90)

– Ya sen ne için tüştiñ?

Komşusu teren ah çekti. Parmaqlarını sılatıp tütevden sararğan mıyıklarının uclarını burdı. Yengilden yumruğına öksürdi.

– Yaz künlerinden biri edi, – dep başladı o, – eger- (5) niñ sökülgen yerlerini tike, arabanıñ köpçeklerini maylay edim. Araba kapı açılıp azbarğa köy şurasınıñ reisi, militsioner ve komşum Yefim kelip kirdiler. Men olarnıñ kelmesinden yahşılık beklemedim. Al – hatir soramadılar, selam bermediler. Reis Yefimnen beraber at (10) aranına taba atladılar. Birisi sığırniñ, digeri atniñ başına bağlanğan yipten tartıp, ayvanlarını azbarğa aylap çıkardılar. Pek kızdım, işimni bırakıp, olarnıñ aldına çıktım.

– Küpe – kundüz, soramay, bilmey, nasıl başkın- (15) cılıktır bu? – dedim.

– Lafni bilip et! – dediler maña. – Biz şuralar ükümeti adından iş köremiz. Ayvanlarınıñ episi cemaat malı oldı. Bundan haberiniñ barmı?

– Bar! – dedim. – Lakin sığırni cemaatlaştırmam. (20) Altı bala, o ayvanıñ bergeni bir kaşık sütüne baqa. Siz sabiyleri açlıktan öldürecek olasıñız mı?

Karım, bala – çağa azbarğa çapıp çıktılar. Kadı-nım Marfa Yefimni itep, sığırniñ yipine yapıştı. Oña balalar da yardımğa keldiler. (25)

– Atni alınız, lakin sığırğa tokunmañız! – dep yalvardım. Faydası olmadı. Militsioner pıstavını tönege köterip, eki kere attı. Balalar kırkıp kenarğa çekildiler. Reis bir kolunen atniñ yügeninden tutқан alda, digeri kolunen Marfanı şiddetnen itep yiberdi. (30) O, kübre obası üzerine yıkıldı. Balalar ağlamağa başladılar.

– Yat, unsurlar, siz daa karşılık kösterecek olasıñız mı? – dep ökelendi reis. – Siz bunıñ için cevap berirsiniñiz! (35)

– Yalvarğanımızğa bakmadan, atni da, sığırni da alıp kettiler. Dayanıp olamadım, üç tişli senekni tağıştırıp aldım da, reisniñ arkasına sallaştırdım. Meni şu arada eki elimni bir yerge ketirip, sıcımnen bağladı, köy şurasına alıp keldi ve kapadılar. On (40) yılğa sürgün ettiler. – Kart toktadı. Soñra ağlamsırağan davuşnen devam etti. – Meni kapağan soñ, evde ne oldı, ne kaldı, bir şey anlamadım. Yoksa,

ailemni de sürgün ettilermi, onı bilmeyim. Sağlarmı açlıktan öldülermi, bir Allağa malüm. Tamağımdan aş (45)

(91)

ketmey, közüme yuku kirmey. Ne kibi gunahımız bar edi bizim. Bir tilim ötmekni kan – terinen tapıp aşaganımız kabaatımız oldımı? – o sustı. Sesinde incınuv nefret bar edi. – Moskvağa eki kere yazdım. Ne haber, ne teber... (5)

Ƙart artık söylenmedi. Ayretlendi ve biraz açuvnen, incınuvnen arƘadaşına baƘtı. Sert Ƙaşları Ƙatıldılar, sinirleri Ƙozğalğanından, ast dudağı Ƙaltıradı. Banaki adam kene söylendi.

– Sen, asabam, Ƙok şeyni gizleysiñ, aytmaysıñ. (10) Olar belki Ƙadınıñni, Ƙızıñni umumiyleştirmegeni için saña açuvlanıp Ƙapalğandırılar.

– Sen boşboğazlık etme! Bu, şaƘa etilecek yer degil.

Ƙartniñ közleri o yakƘa – bu yakƘa fırlandılar. (15) Ƙolları barmağa yer tapamay ediler. O bu sözleri eyecannen, canı ağırıp söylerken, başını aşağı endirdi.

– Vallai, şaƘa etmeyim, – dedi Ƙomşusu inatlıƘnen, – köyümüzde tıƘtı böyle şey olğan edi. Sizde de (20) olğandır, deycek olam.

– Lafnı burma!

Eki Ƙomşu Ƙok vaƘıtkace davalasıp ƘıƘtı. Saat Ƙaç olğanından kimseniñ haberi yok. Soñra, yorgun Ƙereleler birer – birer yukuğa daldılar. Yalnız nefes al- (25) ğanları, fışnağanları eşitle. Vagondaki ava ise ep ağırılaştı... Mahbüsler o muitke öyle alışıp Ƙaldılar ki, ağır, yürek bılandırıcı sasıƘ ƘoƘunı sanki duymay ediler.

Poyezd tekrar toƘtı. OrtalıƘni sukünet bastı. O, (30) tahminen bir daƘƘa devam etti. Mahbüsler böyle toƘtavlarğa alışƘanlarından, oña emniyet bermediler. Yağmurnıñ şuvuldap yağğanı eşitildi. Arası Ƙok keçmedi, Ƙapılar açıldı. Mahbüslerini tışƘa Ƙuvdılar.

– Ƙuru avada vagonlarda ketemiz, yağmur yağdımı, (35) tışƘa aydaylar.

– İnsanlarını ƘıynamaƘ için er fırsattan faydalanalar.

Adamlar vagonlardan yerge ayak başƘanlarınen, köpekler tişlerini ırcaytıp, keskin – keskin afırıp aldı- (40) lar. Olarğa diger taraftaki köpekler seslendiler. Ƙavre etraf köpek davuşlarınen tolup Ƙaldı. Akşam olsa da, mahbüslerini vagonlarğa aydamay ediler. Ava birden suvudu. Temetniñ Ƙekmeni Ƙalın olsa da, omuzlarının, arƘasınıñ, sılanğanından, uşümege, Ƙaltıramağa (45)

(92)

başladı. İsinmek için arƘadaşınıñ arƘasına sıyıƘtı, arƘa – arƘağa tirep oturdılar. Bu da fayda bermedi. Tişler tişlerge urulup şatırdadılar. Adamlar yağmurdan sılanıp, cibingen ƘarıƘƘa beñzep Ƙaldılar.

– Bizni yağmur astında tutmay, vagonlarğa Ƙapasa- (5) lar olmaz edimi? – dedi Ƙadınlardan biri.

– Senden soramağa unuƘanlar, – dep cevaplandı Ƙırcıman yigit.

– Körmeysiñmi, vagonlarını teşkereler. Ƙaçmasınlar, dep sıngan tahta, teşik Ƙıdıralar. (10)

– Ƙuruluk olğanda Ƙıdırsalar ne olur edi.

Kimse ağızını açmadı. Temet egilip kerz Ƙızmalarınıñ suvunu boşattı, solak Ƙılğavlarını sıkarak, tekrar ayaklarına sardı ve Ƙızmalarını kiydi. İrmaklığan bilanƘık suv adamlarınıñ ayakları arasından (15) akıp, alƘak, bataklık yerlerini basıp ğarƘ etti. Yağmur ise ara – tınış bermey yağa. Yağmur yernen birge Temetniñ yüregine de yağa edi. O, bu yağışta, iç bir güzellik körmedi. Ƙünki bugünkü yağmur mahbüslerge adetten tış eziyet, azap bağışlağan edi. (20)

– Bizim gibi biçarelerni taşımak için vagon yetişmegendir, köresin.
– Şaydır, şaydır, qardaş. Bak sen bu zulumğa. Butün Raseyanın adamı bu yerge toplanğan.

Bunu söylegen em ökündi, em de nefret ile yerge tü- (25) kürdi.

– Buña da şükür et! Beterinden beteri bar. Yağmurdan kaçıp, qasırgalı boranğa oğrama.

– Doğrusını aytasın, emce, – dedi kene şu kırcıman yigit. (30)

Qart şübeli bakişnen etrafını közden keçirdi. Köpekler bir daa qozğaldılar. Adamlarını turguzdılar. Vagonlar tekrar insan seslerinden toldı. Poyezd yavaş, yavaş yerinden köçti.

Temetniñ fikirleri kene bölündi. Qomşusu onıñ (35) omuzına tokunıp:

– Duğa başlamaysıñmı? – dep soradı. Temet ağızını açmadı, sert çıraynen qomşusına tikildi. Bu arada vagonda accı fiğan qoptı. O, er kesniñ yürek yarasını sızlattı. (40)

– Öldi, öldi, anaçığım! – dep bağırdı Ayşe. – Sen bizni kimge taşlap ketesin, anaçığım! Evlatlarıñnıñ yardımını körip qıvanmadın. Bu fani dünyadan vaqıtsız ketesin. Anaçığım, meni bağışla, seni

(93)

qurtarıp olamadım. Yat illerde horlanacaqmız. Babam, qocam, ağalarım anda, ateş içindeler, biz bunda, ölecekimizmi, qalacaqmızımı, kimse bilmey. Ah, ne yapayım!

Qadın saçlarını yukmağa başladı. İnsanlarıñ (5) ses – sadaları vagonniñ sağır divarlarına urunaraq, artına, içerdeki adamlarğa qayta edi. Qapını tasırdattılar.

– Ey, kim bar anda! Komandır arqadaş, qartiy keçingen, qapını açınız! Mevtanı ne yapacaqmız? (10)

Ses – soluk yok. Tek vagon köpçekleri tasırdı, tısta tuzqar uvulday.

– Tirimiz de, ölümiz de hor oldı, – dedi Temet öz yerine qayıp.

– Saba ola, hayır ola, – dedi Şerifov. Közleri yumuk (15) olsa da, o yuklamay, başına kelgen felaket aqqında tüşüne edi.

Saba açıldı. Adamlar bağırıqlap, yayqara qopardılar. Niayet, qapı açıldı. Bosaqada közlükli kapitan, avtomatını azır tutqan yaş asker peyda oldılar. (20)

– Çekiliniz, çekiliniz kenarğa! – dedi kapitan.

– Çekilmege yer yok. Biri – birimizniñ üstüne yatamız!

– Laflar, laflarını kesiniz!

Bu qattı ses sığın cam kibi yanğıradı. Qapı (25) yanında yatqan Latif aşığıdan yukarı kapitanğa baqtı. Azaçık kıyılğan közlerinde yaşına uymağan ciddiqlik bar edi. Mevtanı, kapitan ketirgen balaban çuvalğa qoyup, eki yaş eki taraftan tutup, vagondan çıkardılar. Qapı tekrar şart etip qapaldı. Kene ağlav – sız- (30) lavlar qoptı. Qadınlarnı toktatmaq mümkün değıl edi. Temetke öyle keldi ki, bu ağlavlarıñ, büllür kibi üyrülip çıkqan közyaşlarıñ soñu olmaycaq. O, bu aqta oylanğan sayın, fikirleri qarışa, neticesi çıkmay edi. (35)

Arası çok keçmedi, yaşlar qayıp keldiler. Sorav, sorqular başladı.

– Kadam, soñ ne oldı, anamnı qayda kömdiñiz?

– Arabağa qoyıp, mezarlıqqa alıp kettiler. O yağıni bilmeyimiz. (40)

– Yalan aytmayısınmı?

– Üstümüzde Alla bar. Yemin etmek kerek olsa, yemin eteyik. Bilgenimizni, körgenimizni aytamız.

Kimdir sernik çertti. Adamlarınıñ kölgeleri aydınlandı, bir anden soñ er şey kene zift qaranlığına (45)

(94)

çökti. Vagon orta asırlardaki zindanlarını ahdıra edi. Balaçıklar de o yahtan, de bu yahtan ötmek soray ediler. Ğarip ana ne deycegini bilmey, ep söylene.

– Sabır et, kozum, sabır et! Ne öyle kıbırday beresiñ, siyeceksiñmi yoksa?

Mına, bu yerge siy! Tahta- (5) lar arasından akip keter.

Aşağıdan kimdir somurdana.

– Oğlum, tekararı kenarğa çıbitsañ, olmaz edimi? Anterimniñ etegini sılatkansıñ.

Poyezd ise fişnay, yürüşini yavaşlatıp, ufağ bir (10) stantsiyada toktadı. Kartlar, kadınlar, kız balalar kollarında kazanları, kopkaları, çanağları tışka aşıktılar. Ayşe azanını eki taş üstüne koyıp, kuruğan kögetlerden ateş tutaştırdı, çayma pişiryecek oldu amma, yetiştiramadı. Poyezd yerinden köçti. (15)

– Ayşe abla, çabik ol, poyezdge yetiştiramazsıñ...

– Ya aşım pişmedi de...

O, kazanı kaynar – kaynamaz oña yapıştı da, tabana kuvet berip poyezdge çaptı. Zor – belanen vagonğa yetiştı. Zavallınıñ nefesi – nefesine kelmey edi. Onıñ artın- (20) dan kapı şart etip kapaldı. Kartiylerden biri yanık davuşnen söylendi.

– Oğlum Murat kayda? Kaytıp kelmedi de... Suvğa ketken edi.

Eslice kadın ses – şamata kopardı. Eyecandan ka- (25) pını tepmedi.

– Sen, köydeş, korğma, – dedi Temet, – Murat yaş bala degil, coyulmaz. Bir de bir vagonğa ilişip kalğandır.

– Kim bilir onı, ömürinde köyden çıkkan bala (30) degil. Tüf, tüf!

Ana az – buçuğ tınçlansa da, peşimalını yaşlı közlerinden almadı. Musibet, azap insanıñ başına bir kereden, beklenilmeden kele. Vagonlardaki adamlar da bundan mustesna degil ediler. Eger vagondaki muacirlerniñ (35) gönülünü alğan Smail Temet olmağan olsa, olar kasevet ve tüşüncenen deli – divane olur ediler. Temet bu ağır künlerde yıkılğanğa tayama, hastağa melem oldı. Tek şerifov öz kapına kapalıp indemey otura, dersin bütün bu belalar yalnız onıñ başına patlağan (40) edi.

– Ey, kim bar anda, yüreginde meramet olsa, kapını açınız! Boğulamız! Badiyeni tökmek gerek. Üstünden taşa!

Cevap bergen tapılmay. Yarım saatmı, yoksa bir saatmı keçti. Birden kapı aralık etildi. Kül tüşünü al- (45)

(95)

ğan kök kubbesiniñ bir parçağı köründi. Soñra kapı keñ açıldı.

– Suv, alınız suv! – dep bağırdı kapitan. – Yakın yerde toktav olmaycağ!

Ana yalvarıcı sesnen: (5)

– Oğlum kayda, Muratnı tapınız! – dep ağladı.

Savut – sabalar tasırdadı, adamlar koylar kibi bir tarafğa çapıp, biri – birine karıştılar. Çeşme başında uzun nevbet peyda oldı. Abdulla emce ögündeki yaşnı itep, ondan evel suv almağa tırışırken yıkıldı, bir daa (10) kalktı ve ögge atıldı. Kırcıman yigit öz nevbetini kimsege bermek istemey edi. O, Abdulla emcege baktı-baktı da:

– Kayda, kayda soğulasıñ, Abdulla ağa, – dedi kattı davuşnen, – nevbetiñni bekle! (15)

Kart kade bir artına, vagonlarğa köz taşlağanı alda:

– Üç yaşında hasta torunçığım bekley. Suvızlıktan cigerleri yangan. Belki, kardaş, ruhset etersiñ! – dedi yalvarıp. (20)

– Menim anam da hasta. O da dört köznen suv bekley.

Ƙart bir adım çekildi. Ƙırcıman yigit onı acısa kerek:

– Aydı, al olmasa, – dedi.

Poyezd köçti. O ep kündoğuşka kete. Ƙayda barıp (25) toqtaycağını kimse bilmey. Tasavur etip de olamaylar. Olar yalnız bugün sağ olğanlarına, bir kaç künde bir kere açık kök yüzü körgenlerine Ƙuvanıp yaşaylar. İnanç da, ümüt de tek o. Muacirlerde ümütten başka ne ev, ne eşya, ne mal – bir şey Ƙalmadı. Atta candan, (30) yürekten sevgen vatanları bile musadere etildi.

Abdulla emcemij közüne mazun alda oturğan Meryem ilişti. O, mulayim bu Ƙadını pek urmet ete. Eki balası onda oquy edi. Abdulla emce onı köyge nasıl kelgenini yahşı hatırlay. Yaş bir Ƙızçık edi. Şimdi kema- (35) latlı Ƙadın oldı. Az – buçuğ Ƙırımatarcanı da bile.

– Meryem, – dedi o sakın davuşnen, – sen niçün köyde Ƙalmadıñ? Saña toğunmaz ediler.

– Ƙocam olmağan yerde benim ne işim bar, Abdulla ağa, – dedi o. – Latifnen ayırılmağmı? Hayır, mum- (40) kün degil. Fağat teklif ettiler. Az Ƙaldı közlerine tükürecek edim.

Yanaşa köşede eki Ƙadın söylenip aldı.

– Anama bir duaçık yapaçık olam, Anife abla, Seydamet ağa alıp barmaz ekenmi? – dedi Ayşe. (45)

(96)

– Aslı yalvarma oña, ep bir razılık vermez, – dedi Anife bitay, – em onunı duası Ƙabul oluñmaz. Amma özün bilirsiñ, kadam, söylep bağ.

Ayşe çekine – çekine:

– Seydamet ağa, bugün anamnıñ yedisi. Bir dua yapıp, (5) Ƙuranhatmi bağışlaycağ olam. Ölgenler bizni unuttılar, dep bu dünyadan ökünçli ketmesinler. Duasını siz alıp barmaz ekensinizmi? – dedi.

– Yok, kadam, men şaşmalayım, çok yerlerini unuttum. Mına, Smailge ayt, o kemalatlı oquy. (10)

Anlaşkanları kibi duanı Temet alıp bardı. Onıñ sesi de, mağamı da pek acayip, mulayim edi. Er kes memnün Ƙaldı. Şerifov yalnız Ƙulvalla oğumağnen kifayetlendi.

Dua bitken soñ, Temet körgen tüşünü tariflemege (15) başladı.

– Akşam bir çırım alganda, – dedi o, ilaiy bir davuşnen, – tüş kördim. Şeytan – Dere de Ƙoy bağa ekenim. Birden Ƙarşıma bem – beyaz urba kiygen devletli adam peyda oldı. Şeytandır bellep, aman ayaklarına bağam. (20) Ayakları ters degil edi. Demek, eyi insanlardan, melek sıfatınen aldım kelgen. “Smail, yanıklama, – dedi o maña, – halknıñ başına büyük acınıklı al keldi. Bu, masharalıktan başka bir şey degil. Amma sabırlı oluñız! Halknıñ ağında eñ muğaddes vatan sevgi- (25) sini yok etmemege tırıñız. Ƙırımını unutmak olmaz. O iç de unutulmaz! Men özüm bir yakka ketmeyim. Yanğız olsam da, mında Ƙalam. Sizni bekleycegim”.

Öktem dalğalar ise, hatırlağız bizni, yuvmağız, saillerde izimiz Ƙalsın, dep turalar. Devletli daa bir (30) şeyler aytıp, dere içine siñip ketti. Onıñ sözleri mende ümüt ışıkları uyandırdı.

– Ağızıña bal, Smail, – dedi Anife yenge, – Alla keremdir. İnşalla, bir kün kene böyle vagonlarğa toluşıp, köyümüzge Ƙaytarmız. Bunu körmegence Tanrı (35) canımızı almasın.

Sözge Şerifov Ƙoşuldu:

– Ayttım, kene de aytırım, – dedi o, – Stalin arğadaşnıñ bu işten haberi yok.

– Seniñ degeniñe inanmayım, Seydamet, – dep iti- (40) raz bildirdi Anife yenge, – evlatlarınen ne olup keçkeninden babanıñ haberi olmazmı. Sen saçmalaysıñ, asabam!

– Baş yazısı, – dedi Abdulla emce.

(97)

– Zalımniñ ükümi. Aylaz keratanıñ cilvesi. Amma soñu hayırlıdır.

– Amin! – dedi kadınlar.

Poyezd yürüşini yavaşlatıp, birden toqtadı. Kapılar daa açılmay edi. Tışta laf etkenleriniñ ayrı söz- (5) leri vagondakilerge yahşı eşitle. Kapitan kimgedir ilave etip:

– Gracanin, vagonlarğa yaqın kelmeñiz, avlaqtan ketiñiz, – dedi.

– Kapitan arkağaş, şlapa kiygen adamniñ kim ekenini bilesiñizmi?

– Bilmeyim ve bilmek de istemeyim.

– O abhaz şairi Dmitriy Gulia!

– Nasıl vagonlar bu? – dep soradı şlapalı.

Diger birisi oña cevap berdi.

– Qırımatarlarını vatandan köçüreler.

– Niçün

– Nemselerge hizmet etkenler. Vatan satqınları sayılalar.

– Bu balaçıklar da satqınlarmı?

Oña kimse cevap bermedi. Tek kene kapitanniñ ötkür davuşı qoptı.

– Bir yerde toqtamak yasaq etile! Çabik ketiñiz! Yoksa, ayılğanlar sizge ait degilmi!

– Ait, ait, kapitan arkağaş! Raat olunız, endi er şey anlaşıldı. Biz sizge keder etmemiz!

Sesler kesildi. Poyezd fişnap yerinden köçti. Ketken sayın suratnı arttırdı. Vagonniñ içi qarardan ziyade sıcaq edi. Çır – çıplaq otursañ bile terleysiñ.

– Smail, bu nasıl şey ya, kardeş, – dedi Anife yenge, – sıcaqtan yanacaqmız.

Qapını da açmaylar, kafirler!

– Ne aytayım, Anife, – dedi Temet, galiba, Orta Asiyağa taraf yol tutamız.

– O taraflar nasıl yer, musulmanlıqmı?

– Ebet, anda da musulmanlar yaşaylar.

– Napayık, buña da çok şükür!..

Poyezd ep kete, toqtav bilmey. Adamlar sarhuşlar kibi mecalsızlanıp yatalar. Açlık olarnı kıynay, çekiştire. İçlerinde dersniñ üyrülme qopa. Gecelerni kundüzler, kundüzlerni geceler deñiştirdi amma, yolculıqniñ soñu körünmey edi.

Künlerniñ birinde, tamam üyle maali edi, poyezd apan-

(98)

sızdan toqtadı. Tışta ses – şamata qoptı. Ayrı sözlerni ayırdı etmek mümkün degil edi. Tasırdılar, güdürdiler eşitildi. anda ne olup keçkeninden kimseniñ haberi yok. Lakin yaramay bir şey olğanı duyulmaqta. O yaramaylıqniñ neden ibaret ekenini adamlar tasavur bile etip olamay ediler. Tek onı yüreklerinen sezdiler. Qapılarını daa açmadılar. Tıştaki adamlar em söylene, em de vagonlarınñ etrafında dolana, ısrar ile tasırdı ediler. Akıbeti qapılar açıldı. Kapitan ögge atlap:

– Aşıkmañız, birer – birer çıkacaqsıñız! – dedi.

Başta balalarını, hastalarını, qartlarını tüşürdiler. Temet yerge ayak baskaninen közleri ögünde hucur bir manzara canlandı. Sert çıraylı adamlar qollarında tayaqlar,

senekler, baltalar ve daa başka türlü aletler tutarak, kelgenlerni bekley ediler. Temet bunıñ ne demek ekenini anılap olamadı. De kenarda turğan silalı askerge, de köydeşi Şerifovğa baqtı, O da bir şey anlamasa kerek, omuzlarını kıstı. Adamlar öyle ezilgen, öyle mecalsızlanğan ediler ki, zornen yüre, bazıları yürüp olamay, elde – ayakta taqatı olğan soy – aqrabasınıñ omuzına tayanıp, adımlay ediler. Temet bayağı vaqıtqace yerinden kıbırdamadı. Vagonlarını sarıp alğan adamlarğa baqmaqñı devam etti. Qolunda senek tutқан yaşlardan biri:

– Bular aslı faşistlerge oşamaylar da! – dep bağırdı. – Olarnı Alla urğan, bizge de urmağa ne acet bar? Mişa, yür, kettik, bizni aldattılar. O ğaripler de bizim kibi insanlar. Tek al – evalları pek muşkül.

– Biçarelerni incıtıp, gunahnı boynumuzğa almayıq, aqaylar!

Temet nege oğrağanını bilmedi. Söylenip de olamay edi. Sanarsıñ tili tutulğan.

– Zavallılarını urmaq degil, olarğa, aksine yardım etmek kerek, – dedi eslice kadınlardan biri ve aylanıp soqaq boyu ketti.

Temetniñ göñüli biraz köterildi.

– İştittiñmi, Latif, bizni urmağa kelgenler.

– Lakin aldanğanlarını tez anladılar.

– Aman, Alla, neler kördik, daa neler körecekmiz, – dep yanıqladı Anife yenge. – Bakıp oturma, Seydamet, ayt, sen partizansıñ, seni diñlerler.

Şerifov ağızını açmadı. Soñra, susқанını aqlamağa tırışıp:

– Partizan olğanım mañlayımda yazılmağan, – dedi.

(99)

– Yazılmasa da, söyle, sen er alda, erkek adamsıñ. Kimden qorqasıñ. Yoksa, seniñ yerine men aytayımı!

– Tınçlan, Anife, endi dağıla başladılar. Bizni bam – başka taqdir bekley, o aqta tüşüneyik.

– Bu sözüñni begendim, – dedi Anife yenge.

Vagonlarınıñ etrafını at, eşek arabaları sarıp aldılar. Anife yenge olarğa taacip ile baqtı. Meseleni anılap olamay edi.

– Ne kadar çok arabadır o, Smail. Kervan sarayımı bu?

– Yok, Anife, yok. Bizni bekley olar, bizni...

– Bir yaklarğa daa aydaycaqlarını yoksa?

– Aysa ne, mında kaldırırılar, belleysiñmi!

Arabalar vagonlarğa yanaştılar. Adamlar çul – çuburlarını arabalarğa yükledi, olar sıra – sıra tizilip, dut terekleri arasından burmalanıp ketken toprak yolda tozduman köterip kettiler. Anife yenge çal saqallı, narın, uzun boylu, çapan kiygen qolsız arabacığa hitap etip:

– Bu yerlerniñ aldı ne, qardaş? – dedi.

Arabacı qamçısını avada salladı da, artına aylanıp, tanış, anılayışlı tilde söylengen özü kibi eslice qadıñğa de taacip ile, de azçık inamsızlık ile baqtı. Cevap bermege aşıqmay edi. O, cenkte faşistlerden döğüşip, qolunu Ukraina çöllerinde kaldırğanda, arabada oturğan bu adamlar belki duşmanlarnen qucaqlaşıp yürğendirler, dep oylandı. Soñ, yüreği biraz yımşadı.

O, qadıñğa baqmadan:

– Bu yerge Bozsuv deyley, – dep cevaplandı sert çıray kösterip.

– Musulmanca laf etemi? – dep soradı Müzeyen. Temet de, Anife yenge de indemediler. Temet közüni tem – tegiz yoldan almadı. Bu yerlerge ayak başkanıñ

birinci adımlardan özünü yabancı saygan Temet em kete ve em de ailesini ileride de beklegeni aqkında tüşüne edi.

– İdris ocanın balaları da biznen, galiba, – dedi o apayına muracaat etip.

– Ebet, ögdeki arabadalar. Yalnız Şükür Osman yok.

Muacirlerni qasabanın eski, basık baraklarına yerleştirdiler. Temetnin beş candan ibaret qorantasına bir odacık ayırdılar. Kiçkene, tar odaçık. Balaban penceresi azbarğa açıla. Camları yok, sındırğanlar. Odanın tabanı toprak, küf, sıçan qoquy. “Buña da çok şükür”, – dedi Temet. Yerleştiler, amma Bunın-

(100)

nen iş bitmedi. Er kesni açlık, yoksullık çekiştire, kıynay. “Açlıqqa dayansañ, – dedi Temet, – bey kibi yaşamak mümkün”.

Temet eski minder üzerine yanbaşlap yatarak, evlatlarının közlerine körünmege utana. O kade bir ağaç qasıqnen bardaktan qatık ala da, onı yalay. Qatıknı oğlu Server kazandı. O, Niyaziynen boş oturmay, özen boylarından piçen olup, onı süt ya da qatıqqa deñişeler. Baba daa çalışmay, evge bir şey ketirmey. Doğru, maşınayapıcılığı zavodının memuriyet binasında qapıcı olarak işke almağa razılık berdiler. Ancak üç kün daa beklemek kerek olacağ. Latif Kerimov, Seydamet Şerifov bu zavodğa işke kirdiler.

Şerifov bugün birinci kere işke çıktı. Balabandan balaban styh quralar. O, kün boyu tola, balçık taşıy. İş ortağı kene de şikayet ete. Onı tenbellikte qabaatlay, aytmağan sözü qalmay.

– Ey, mıyıklı! – dedi bir kün brigadir Vahabov taşçığa. – Seniñ insafın varmı? O adamnı kıynaysın, oña ara – tınış bermeysin!

– Ne, işke oturmağa keldimi? O satkınnı brigadadan qıvmağ kerek.

Şerifov dayanamadı, yaşka yaqın keldi de, mıyıklınnın tok betine bar kuvetinen eki şamar yandırdı. Taşçı bunı beklemese kerek, başta indemedi, sonra közlerini aqayıp, balçık teknesinden kürekni alıp da, başından yuqarı köterirken, Şerifovnnın üstüne atıldı.

– Öldüririm, gebertirim seni, faşist! – dedi. Etraftaki adamlar Şerifovğa açuvnen, atta nefretnen baka ediler.

– Brigadada öyle soylarının keregi yok! – dedi birisi, – onı qıvmasınız, aslı razılığımız yoqtır.

Vahabov başını aşağı alıp, tükürçegini zornen yutqunarak, arqadaşlarının elemli sözlerini dişledi. Eki ateş arasında qaldı. Brigadirde Şerifovnnı qorçalaycağ kibi iç bir türlü delil yok edi. “Kim bilsin, belki kerçekten de nemselerge hizmet etkendir. Er kes olarnı ağız toldurıp yamanlay, satkınları dep adlandırılar. Ne için men Şerifovnnın tarafını almağ kerekni. Adamlar buña ne derler? Meni söğmezlermi? Pıtraqlı mesele. Lakin cenkten ayaqsız qayıp kelgen babam, qırımtatarlarının cesürliginin maqtap – maqtap bir ola. Cebede olardan dostları çok edi. Leytenant İlmiy Mustafayev közünü çöpten saqındır-

(101)

mağan arqadaş edi. Qaramanca küreşip, elak oldı. Abib Asanov da atik yigit edi. Babamnı ölüm pancasından qurtarğan Şerifov da öyle inançlı adamlardan biri olup çıkısa, utanmazmı? Zanimca, aşıqmamak kerek. Sorap er şeyni bilmeli. Kimden?” (5)

Brigada azaları Vahabovdan cevap bekley ediler. Nasıl cevap? Kimnin faydasına? Vahabov ne söyleycegini, kimni aqlaycağını bilmey can çekişe. O, çaresizlikten ağaç parçaçıgnın ayakları túbündeki toprağnı temizlemeknen oğraştı. Vahabov için bugün onun (10) vicdanını kemirgen, közlerine duman basқан ağır bir

künge çevirildi. Onı abdıratқан, yüregine қорқу сиңdirgen bu қabalıқ, ıkımsız vaziyet içinde o tek Şerifovnı köre ve onı қabaatı olmaғанına inana edi. Lakin bunu nasıl isbat etersin? O, Şerifovnı doğru (15) anlamak için közlerini ondan almasa da, bu oña iç bir şey anlatamay edi. Aradaki kerginlikni yatıştırmaq, adamlarğa biri – birine işaңc duygusu uyandırmak için er kes brigadirniñ fikirini bilmek istey ediler. Eyat, o bugün bu talapnı yerine ketirip olamaycaқ. (20)

Vahabov saba arbiy komissariatқа bardı. Kapitan onı diққatle diñledi, nasıldır kağıtlarnı қarıştırıp, birisini eline aldı.

– Aқsımladılarmı? – dep soradı kapitan. Vahabov başını salladı. (25)

– Nafile aқaretlegenler, – dedi kapitan. – Sabıқkolhoz reisi, partizan komandiri. Yeterlikmi?

– Ebet, er şey anlaşıldı.

Vahabov hoş çerenen birigadağa қayıp keldi. Onıñ yüzü küle edi. (30)

– Tahir, – dedi o mıyıklı yigitni çağırıp, – bar, Şerifovdan afu sora.

– E – e, niçün? Sen çıldırдыңmı?

– Yok sora deyim, saña. Bir adamnıñ kim ekenini bilmeden, onı aқsımlamağa tırışma! (35)

Brigada azaları da ayretlendiler. Olar Şerifovnıñ aқlanmasını asıl istemey ediler. Onıñ için Vahabovnıñ ne deyceğini bilmezden evel, er türlü yollarnen Tahirniñ tarafını aldılar. Vahabov kendisini tutıp olamadı, puska kibi birden patladı. (40)

– Bilesiñizmi, Şerifov kim? – dedi o қattı bir davuşnen. – Partizan komandiri, ebet, partizan komandiri!

Adamlar biri –birine baқıp sustılar. Yavaştan yerlerinden қalkıp, ses – soluksız işlerine dağıldılar. (45)

(102)

Aradan bir ay keçti. Şerifovnıñ tesaddüfen hocalıқ müdiri olarak tayin etilmesi, brigada azalarını, eñ evela, Tahirni taaciplendirdi. Aқsız yerde onı aşalaғанına peşman etti. Lakin arası bir afta keçmedi, er şeyni unuttı. (5)

Şerifov iş odasına қayıırken, özünü tam manalı şorbacı is etti ve vazifesiniñ mesuliyetliginen gururlanıp, bala kibi қuvandı. Aslında o baş olmağa, birevlerge buyurmağa seve edi. Taқdiri oña kene külip baқtı ve özünü baht yıldızı astında doğған adam ola- (10) raқ zan etti. Biñlernen adamnıñ aқlıktan ölgeni, yoksullıқ içinde қıynalғанları, gunasız sabıylerniñ közyaşları onıñ yüregine toқunmadılar.

Şay ise de, o özünüñ bugünkü iş odasına isteksiz alda baқtı ve öyle bir күn kelecek, o bu sıcaқ, yara- (15) şıklı odanı can aғrısınen terk etecek. Lakin, Şerifov şimdi bu aқта tüşünmek istemey edi. O, қауағında tutқан sarı mışıқnıñ başını sıypamağa başladı. Müdür tayin etilgeniniñ birinci күnünden, o bu odağa evinde beslegen mışıқnı ketirip, eski adeti- (20) ni күtmege başladı. Bu çirkin adetni o kimden öğrendi? Kimseden öğrenmedi. Öz hayalınıñ mahsulı edi.

Şerifov, omuzında mışığı, pencere yanına keldi ve tozlu camdan tışқа köz taşladı. Yolda çabık – çabık adımlaған Nafe Toқlını kördi. Bunarlı közleri- (25) nen tekrar odanı aylanıp çıktı. O, oña tar ve tıңlıқ olup köründi. Öyle tamçlıқ edi ki, қayda baş soқacağını dahi bilmedi. Yüregine tesellilik bermek için mışığını baғrına basıp, onı erkelemege başladı. Bu arada özünüñ reislik қағını hatırladı. (30)

Şay der ekeç, çardaқта ayak tapırdıları kıptı. Şerifov mışıқnı kenarğa, divan üstüne қoydı da, ciddiy işnen oғraşқан adam kibi nasıldır kağıtlarnı қarıştırdı oқудı, bazı bir қaydlar yaptı, muştuғına papirosnı keçirip, iştianen çekti. (35)

İçeri uzun boylu, naçar, esmeri adam kirdi. Bu adam Nafe Toklı edi. Onı üstünde ipranğan arbiy kölmek, galife ştan bar edi. Avanıñ sıcağına bakmadan, o askeriy çızmalar kiygen:

O, müdirge tikilip: (40)

– Meni çağırğan ekensiniz, Seydamet ağa, – dedi.

– Ebet, çağırdım, – dedi ve sağ kolunıñ işaretparmağınen papirosnıñ külünü kullükke tüşürdi. Subetdeşler arasındaki laf kaba bir körüniş alganda,

(103)

mışık yeşil közlerini akkaytıp, karşısındaki tanış olmağan adamğa atılmağa, onı pancalamağa azır kibi belini, tüklerini kabartıp otura edi. Şerifov mışıkka samimiy bakıp aldı ve resmiy bir davuşnen: (5)

– Niçün imza etmege katnamaysın? dedi Toklığa.

– Mında katnamağ için kan tökmedim, galiba!

– O kannı tek sen tökmegensin.

– Menim başkalarnen işim yok. (10)

– Bilesinmi, köydeş, seniñ ördenleriñ, polkovnik unvanıñ meni meraklandırmay. Men müim devlet işi eda etem. Yalnız kösterişlerge tabiy olam. anda seniñ kibilerini imzağa katnamağtan azat etüv akkında bir söz bile yazılmağan. (15)

– Men bu yerge bir daa kelmeyceğim. İmza etmek insanni aqsımlav sayıla.

Ğururına tokuna.

– Başkalarna tokunmay, tek saña tokunamı?

– Tokunmağanını kaydan bilesiniz!

Temet bosğa yanında toktap, bu eki adamnıñ dava- (20) sını dinledi. Eger aradaki laf oña ait olmağan olsa, sözge kirişmeycek edi. Bütün kalbinen o Toklımı akladı, onıñ itirazlarını begendi. Begengeni için Toklınıñ tarafını aldı. Em onı, em özüni aklamağa tırıştı. (25)

– Sen akılı degilsin, Seydamet, – dedi o içeri atlap, – imzağa katnav, alçaklık bu! Sen nasıl ola da bunu anlamaysın!

– Sen, Smail, bizim lafımızğa qarışma, – dedi Şerifov, – kanunğa tabiy olmağ kereksiniz. Men tek (30) bunu talap etem!

– Kanundan başka insaniyetlik degen şey de var.

– Lakin menden insaniyetlik ahlakına riayet etmegenim degil de, kanunni bozğanımnı soraylar.

– O kanun degil, zulum! – dep bağırdı Toklı. (35)

– Saña zulum, maña kanun. İtaat etmeseñ, yalvarmamız. Ancak cezalamağa akkımız var. Suvuk, tozlu aranlar sizin için tarsıqalar.

– Kapamağ degil, atıp öldürseniz de kelmeyceğim, – dedi Toklı ve ters aylanıp, odadan çıktı. (40)

Müdir onı közlerinen ozgarıp, başını bir tarafka burdı da:

– Bağ sen bu ahmağka, – dedi.

– O akılı, Seydamet, sen çok zorlanma. Ne kadar tırışma, sen er alda, sürgün etilgenlerdensin. (45)

(104)

– Meni onıñnen korkuzamazsın. Maña müim vazife işandılar, onı aklamak kerekmi.

– Ağla, ağla, tek adamlarnı kıynama.

Mışık aman Şerifovniñ tizine minip oturdı. Temetke bakıp mırıldana edi. Mışık da, şorbacı (5) kibi raatsızlana, tegin oturalmay daima arekette edi. Şerifov soñki zamanlarda çok deñiştı. Bir kereden kırtaydı. Amma farığanını tanımak istemey edi. “Eski künlerime, eski şahsiyetime kırtmağnı arzu etem. Köydeşlerim benim alime çok şey aytalar. Bunı paqıl- (10) lağanlarından yapalar. Sıkma özünı, Seydamet! İşi-mişi at bir yana. Çık, dolan, kez bak adamlarınñ yaşayışına. Ancak saña itibar ketirgen hızmetiñe ters bakma, doğru yoldan adımla”. O, kıyından köydeşi Temetke baqtı. Ayakka kalkıp odanı dolandı, soñ kene tek- (15) rar yerine oturdı, yüzünden keder kölgeleri keçtiler.

Temet yüreginde kırşun ağırlıgınen evine kırttı. Onı evde oğlunıñ em kıvançlı, em de dertnen tolu haberleri bekley edi. Baba bosağadan atlar – atlamaz, Server oña öz meramını anlatmağa baştı. (20)

– Baba, – dedi o yüzünü oña çevirip, – biz Nusretnen künüzleri çalışıp, geceleri okumağa kırar berdik.

O, tüşünceli, biraz da eyecanlı edi. Baba cevap bermezden evel oğlunıñ közlerine tikilip baqtı. (25)

– O da niçün? – dep soradı.

– Sizge beş can kıorantanı bakmaq ğayet kıyım. Men çalışıp, ailemizge az – buçuk yardım etmek isteyim. Bekir ağanıñ oğlu İlmiy endi bir yıldan berli çalışa. (30)

Babanıñ közleri yaşlandı. O, şübesiz, vicdan azabı çeke edi. Kıorantanı döndürüp olamay, oğlunıñ yardımına muhtac. Soñra, kolunu oğlunıñ omuzına kıoydı da:

– Maşalla, maşalla saña, – dedi. – Ancak zorla- (35) mayım, özün bilirsın. Doğrusı, kıarşı degilim. Men saña inanam, namus ile çalışırsın.

Temet bugün evden soğakka çıkkanınen, birinci körgen adamı Şükür Osman oldı. O, dört kün evvelsi ailesinen bu yerge köçip kelgen. Babasinen bir barakta yaşay. (40) Adam çoñ, taraşlık, lakin dayanalar, bir – birine öpke etmeyler.

– Babamda oturam dediñmi? – dep soradı Temet.

– Ebet, anda oturam. Kelip sizni raatsızladım, dedim

(105)

babama. – Deli olma, dep darıldı. Yürek bol olsun, kıalğanı keçer keter, dep kıoştı.

– Aysa, babaña sığınmay, daa kimge sığınacaqsın. Akşam kel evge, laf etemiz.

Köydeşler körüşecek olup ayrılıştılar. (5)

Ortalık teknil kıaranlıklaştı. Er yerde tena bir sukünet üküm süre edi. Ayatta Müzeyenniñ nazik sesi yañğıradı.

– Şükür, sensinmi? Kel, kel, Smail ağan evde, – dedi o musafirni içeri davet etip. (10)

Temet ayakka çıktı. Musafirnen beraber içeri kırdiler. Bütün kıoranta azaları evde edi. Temet yengil bir areketnen, ses çıkarmadan pencereniñ perdesini çetke itedi. Ay yarığı odağa soğulup onı künüzki kibi aydınlattı. Şükür Osman endi balalarınñ bet sımaları- (15) nı yahşı köre edi. Server aқиқaten de delikanlı yiğit olğan. O, köydeşiniñ soravına:

– Em okuyım, em de çalışam, – dep cevap berdi.

– Bugün zavodka vardım, – dep baştı Şükür Osman, – Vahabovniñ brigadasına yollanma verdiler. Lakin (20) Bekir Şamilniñ oğlu İlmiy anda varmağa

tevsiye etmedi. Seydamet ağa bu brigada işlegende er kesniñ canını yakқан. Turmay şikayet mektüpleri yaza eken. Adamlar bizim halkқа ters bakalar.

– Seydametniñ öyle çirkin adeti var. (25)

– Canım, işten kaçқан adamlar degilmiz. Kırimtatarniñ qanında o şey yok.

– Latif Kerimov da mında, dep işittim, – dedi Şükür Osman.

– Mında aydavcı olup çalışa. Qarı Meryem o- (30) capçe, rus tilinden ders vere. Köydeşler dünya kadar. Lakin sonki eki ay içinde ölgenler pek çok oldı. Cıymağa adam da tapılmay edi. Bir kaç kart – kurt kaldıq. Halkımızniñ alı pek müşkül. Künler ağır ve eziyetli keçeler. (35)

– Er yerde şu, Smail ağa. Beterinden beteri var. Kırgınlık için kimse cevap vermey. Men bu yerge köçecek olup varmağan, yazmağan yerim qalmadı. Aqibeti razılık berdiler. Tüşünseñ, deli olmak bir şey degil. (40)

Bu yabancı, yürek bılandırıcı accı sözlerden adamlarniñ vucudı yapraq kibi titredi, damarlarındaki qan barmağa yer tapamay, miyelerine oq kibi sançıldı. Temet terenden ah çekip:

– Abdulla, Anife, Şekure biri digeri artından ke- (45)

(106)

çindiler. Alsızlar, hastalar da dünya kadar. Müşkül alımızni kayğırgan yok.

Şükür Osman Temetniñ evinden keç maalde kayttı. Ertesi künü erte turıp işke aşıqtı. Avaniñ sıcağı daa ziyade köterilgen edi. Sabadam kızdıra başladı. Sı- (5) caq yaz yeli esti. O, qurucılığı daa bitmegen binalarniñ tena köşelerinde üymeleşti, işlegenlerniñ közlerine, kulaklarına, boyunlarına soquldı, betlerini alev kibi kuydürdi. İlmıy Şamil ve Şükür Osman terlep – pişip işke kete, toqtap nefes ala, terli (10) mañlaylarını sile, yavaş – yavaş adımlaylar. Bozuk taşqoranı, zift tolu çukurnı atlap, tar yolçıkқа kelip çıktılar. O, quruğan kögetlennen sarılıp alınğan. Qazan tsyehine barmağa az bir mesafe qalganda, sağır şuvultı koqtı, nedir patladı. Buhar dumanı tsyehniñ par- (15) lanıq pencerelerinden, açık qapısından tışқа oqtaldı. Buharnıñ şuvultısını bastırıp, qaydandır yardımğa çağırğan adamniñ accı, vahşir sesi yañğıradı. O, uzaktan, yer astından çıkқан kibi kele edi. İlmıy Şükür bir an toqtap diñlediler. Kiyik (20) ses bir daa da deşetten tekrarlandı.

– Kimdir qazalanğan, – dedi İlmıy, – barıp baqayıqmı?

– Yür, kettik!

Azbarda qarabul kart, eki adam ve bir de aletlerniñ (25) sıcağını ölçegen kız peyda oldılar. Qaravul kart qolunı ögge uzatıp:

– Anda Erkin bar edi... Çilengir bala, – dedi talaşlı davuşnen.

Olar yerlerinden kıbırdamadılar. İlmıy Şükür (30) Osman aman davuş çıkқан tarafқа adımladılar. Qazan tsyehine yetip kelseler de, buhar dumanından iç bir şey körmekniñ çaresi yok edi. Tsyeh sanarsıñ, soqsız bir kainat. Şükür Osman avuçlarını dudaklarına yakın ketirip, bar kuvetinen bağırdı. (35)

– Ey-ey! Kim var anda?..

Ses bergen olmadı. Başta Şükür Osman, sonra İlmıy yerge yatıp, tsyehni közden keçirdiler. Ortalık suv içinde edi. Üst – başlarına sıcak suv tamçıları yağdı ve kısqı müddette urbarları şır – suv oldı. Çevre – etraf (40) nı diqqat ile baksalar da, beton tabandan, ölçü aletlerinden, kenarlarından suv tamçılağan balaban qara qazanlardan başka şey körmediler. Yardımğa kelgenler tsyeh boyu bir kaç adım yürdiler. Qazanlarniñ aralarına köz taşladı, beton tabanda kimniñdir uzanıp yat- (45)

(107)

kanını eslediler. İnranuvlar, söğüşler eşitildi. Şükür Osman ögde, arkadaşısı onun artından kele edi. Olar tez cılışacak olup tırışsalar da, yakın barıp olamay ediler. Kaynağ sıv betlerine, kollarına urıp, yerge çıbırdı. Er ekisiniñ aşlangan boyunları (5) acımağa, sızlamağa başladı. Lakin artlarına kaytmaq meramında degil ediler. Başlağan işniñ soñuna çıkmak isteyler. Şükür Osman kolçağınen betini kapatıp, ögge taba cılıştı. Arkadaşı ondan artta qalmadı. Yatқан adamnı ee evela İlmiy kördi. Urbalarına (10) tokundı. Sılağ ediler. Daa da yakın bardı. Yerge yatқан adamnıñ yüzü, qolları kızarganlar. O, közlerini açıp, tişlerini gıçırdatıp sıktı.

– Peta! – dedi o fisıldinen. – Tartma, kölmegim tenime yapışқан, ağıra! (15)

– Men Peta degilim, İlmiy Şamilim!

– A-aa!..

İlmiy qolumı keri aldı.

– Yahşı, yahşı, yat, kıbırdama, – dedi ve Şükür Osmannen beraber biñ bir türlü manialarnen küreşip, (20) zor – belanen yigitni qapı yanına alıp çıktılar. İlmiy bir daa artına kaytıp, umumiy krannı qapattı. Buhar şuvultısı yavaş – yavaş eksildi, niyet tındı ve ortalık aydınlandı.

– Buhar qazanlarını teşkere edim, – dedi yaş yigit (25) Erkin, – birden uluqñın kranı parladı. Bütün qaynağ suv üstüme avdarıldı.

– İlmiy! – dep bağırdı Şükür Osman, – acele yardım maşinasını çağır, tez ol! Telefon nomerasını bilesiñmi? (30)

– Bilem, ÖZ!

Çilengir yigitni hastahanege alıp kettiler. İlmiyni de, Şükür Osmannı da hastanede alıp qaldılar. Olar da bayağı zararlangan ediler.

Brigada eki adamnıñ üç künden berli işke çık- (35) mağanından, hastalangandırılar, dep bellediler. Ertesi künü İvan Pronin yañı haber ketirdi.

– Qadır aka, qırımlılar hastanege tüşkenler. Militsioner gece – gündüz yanlarından ketmey eken. Qazanlarını olar patlatқанlar. Erkin de anda yata, onı öl- (40) dürececek olğanlar.

Brigadada İvannıñ öşekçi ekenini bilseler de, bu sefer qolaylıqnen oña inandılar. Kollektiv azaları bir ağızdan qırımlılarını brigadadan qıvmağnı talap ettiler. (45)

(108)

– Kim ayttı bu haberi? – dep meraklandı Vahabov.

– Kim aytқан eken! Menim aytқанım yeterlik degilmi. saña! Bu cinayetni zavodda er kes bile. Kimniñ ağızına baqsan o. Qırımlılardan yahşılığ bekleme. Olar adam öldürüp alışқанlar. Nafile köçürmediler olar- (5) nı!

Pronin şapırıp – köpürüp söylendi. Adamlar onı sarıp aldı, er şeyni temelinden bilmege tırıştılar.

– Ayt, ayt, da ne oldı? – dep zorladılar.

İvan sözge çeber edi. Saranlıq etmedi. Birge eki qo- (10) şıp, ballandırıp ayttı.

– Ya Erkin ne dey?

– O, sessiz yata. Kendisine kelip olamay. Ziyade urğanlar.

– Bağ sen aydutlarğa! Miskin adamçıklar olup kö- (15) rüne ediler.

– E-ee, miskin adamçıklar eken! Yolbasar olar, yolbasar! Siz nasıl tüşünceseniz tüşüniñiz, bizge böyle cinayetçilerinıñ keregi yoğ!

– İvan doğrusını ayta, – dedi diger birisi. (20)

– Sen, İvan, aşıkma, – dedi brigadir sabırlı davuşnen, – olar aqqında fena tüşünmege daa erte.

Sözge Ergaş qoşuldı. O, sağ qolumı Proninniñ omuzına qoydı da:

– Sen, dostum, safsatanen bizni işten kaldır- (25) ma. Eger kırımıllılar cinayet işleseler, o işnen oğraşacak organlar bar. Onıñ kaseveti saña qalmasın!

Pronin Ergaşnıñ aytkanlarını eşitmegen olıp, etrafında anahtar kıdırdı, tapqan soñ vintlerni bur- (30) dı, kelişmegen yerlerni egevedi. O, yalan söylegeninden aslı sıkılmadı. Ona çoktan alışııp qalğan.

– Yaramay iş yaptılar, brigadağa büyük kir, – dep inatlık etti Pronin. – Ketirgen zararlı bıñlarnen kümüşni teşkil ete. (35)

Vahabovnen Ergaş kırımıllılarını qorçalağanları için özlerini uygunsız alda duya ediler. Adamlarnıñ açuvı büyük edi. Brigadirniñ başına öpkeler yağmur kibi yağdı. Ve o bularnı caninen, qalbinen qabul etmedi. Ancak tüşüne, daima kayğı içinde yüre edi. Er kün (40) yañı – yañı haberler bekledi. Olar muşkül, biri – birinden beter ediler. Er kes kırımıllılarını ağız toldurıp yamanladı.

Eziyetli eki kün daa keçti. Beşinci künü İlmiy de, Şükür Osman da işke çıqtılar. Qolları beznen sarı- (45)

(109)

lı edi. Betlerinde, mañlaylarında aşlağan yerleriniñ izleri qalğan. Brigadir meseleniñ asılını daa bilmese de, biraz tınçladı, yürek sıkıntısı boşadı. Ayrelengen tek Pronin edi. O, çırayını sıtıp, Şükür Osmana aylandı. (5)

– Bularnı qayda qazandıñ dost? – dedi mışkıl ile.

Onıñ soravları ne İlmiyde, ne de Şükür Osmanda açuv duyğusu qozğamadı. Aslında olar kimsege esap bermek meramında degil ediler. Aqıqatnı erte – keç ille (10) anlar, yapılgan işke degerli kıymet kesilir, dediler. Öyle de oldı.

– Erkin bir kaç saat essiz yattı, – dedi İlmiy. – O, özüne kelip, ne olup keçkenini söylemegence, bizni cinayetçi saydılar. Qazan tsyehini siz patlattıñ- (15) ız dediler. Erkinniñ sağığı şimdi zararsız. Aşay, içe...

– Pronin, eşitesiniñmi? Dereden – tepeden söz ketirip, kırımıllılarını qabaatlağan ediñ.

– Ne, Pronin, ben o emiş – demişlerini özüm uydur- (20) ğanım yok. Eşitkenimi aytım.

Pronin iş kününiñ soñuna qadar ağızını açmadı. Bütün vaqıt başını aşağı alıp, burunını somurıp çıqtı. adamlar aqladılar ki, bu eki kırımıllıniñ yüreklerinde iç bir türlü fenalık, hasislik yok. (25)

Açık yaz künü edi. İşniñ bitmesine yarım saat qalğanda, brigadada esmeri yigit peyda oldı. O, qolunda balaban boğça tuta edi. Yaş dos – doğru Şükür Osmanın yanına kelip toqtaldı. Boğçanı tahtalar üzerine koydı.

– Emce, meni tanıysınızmı? – dep soradı. (30)

– Ebet de tanıyım, Erkin! – dedi Şükür Osman. Yaşnıñ saqalında, betine, mañlayında, sağ kolunıñ tirseğinde yanık berçleri bar edi.

Yigit Şükür Osmana yapışıp onu kuçakladı, bağırina bastı, soñra ondan ayrılıp, İlmiyniñ qolu- (35) nı aldı, devamlı surette salladı.

– Sağ oluñız, dostlar, siz meni ölümden qurtardıñız, – dedi. Aylanıp de boğçağa, de brigadirge baqtı. Meramını aytıp olamay, bekledi, eyecanlanuv yatışkaninen: (40)

– Qadır ağa, iş künü bitti. Bu eki arkadaşnıñ maña köstergen eyliklerini kaytaracaq olam. Çet bir yerge çekilip, bu zezem suvlarını boşatayık, biraz kapınayık, – dedi.

Brigadir sustı, istehza ile külümsiredi. (45)

(110)

– Men karşı degilim, – dedi.

Pronin konuşuvğa koşulmadı. Davet etseler de, dinlemedi. Bese – belli namusına sığdırmağandır. Aslında, ketkenine kimse yazıksınmadı.

Tahtalardan abul – kabul sofraya yasadı, gazeta yaydırıp, (5) anda ötmek, pomidor tilimlerini tizdiler. Qadır ağa şişelerniñ tapasını açıp, pialalarğa raqı tökti.

– Aydı, yalınız, bu arkadaşların sağlıkları için birer dane yandırayık, – dedi o. – Sen, Erkin, bu kıtlık devirde bütün bunları kaydan taptın? (10)

– E-e, taşlasa şunu, Qadır ağa, onıñ tarihi uzun. Açlık dep, yatıp ölmek kerekmi? Çareli dünya işte...

Aç qarına içilgen raqı, bir kereden başka urdı. Şükür Osman tekmi sarğuşlangan edi. Ayakları o yakka – bu yakka süyeldi. Yolda kaç kere yıkılıp turdı. (15) Ştanınıñ ardı bus – bütün çamurlangan edi. Lakin şen, gönüli hoş.

O, azbarına ayak başkanınen, köydeşi Umer Selimniñ yaşağan barakından ağlavlar eşitildi. Közyaşlarına, aizarlarğa endi çoktan alışıp qalğan Şükür (20) Osman, şimdi kene kimiñdir keçingenini deral anlap, eşsesini qaşadı. Umerniñ kızığı hasta edi, yoksa, o sabiy keçindimi? Abdır – sebdir evine atladı. Qadını onı sert çiraynen qarşılap aldı. “Er kes kaar-qaşevet içinde, sen ise keyflenesiñ”, dep elem etti (25) Vasfiye ağlamsırap:

– Umer ağanıñ kızığı keçindi, – dedi.

– Ne vakıt cıyacıklar?

– Bugün cıymazlar, ebet, keç oldı. Endi saba ola, hayır ola, – dep cevaplandı Vasfiye. Şükür Osman için (30) bu elverişli edi. Bugün iş öyle bir doğrulış aldı ki, oña az – buçuk içmek sırası keldi. Şimdi sarğuş alında köydeşiniñ evine nasıl barsın. Yarın, mesele başqa. O, ayınır, er şey keçer. Adamlar ögünde ayıplı olmaz. Yaşama odağa keçip, başını yastıkğa koyğanınen (35) yuqlap qaldı.

Şükür Osman Zemineçikni bir kaç kün evel körgeñ edi. Kızık ayatta, toban minderçik üzerinde yata edi. Azğan – tozğan, zar – zornen nefes ala, kemiknen terisi qalğan. Şükür cebinden alma qurusı çıkarıp, ba- (40) lağa uzattı. O, aylanıp bile bakmadı. Közleriniñ yarığı ketken, olar etraftakilerge suvuqlıqnen baqa ediler. İnce kolçıkları minder üzerine uzatılğan,

(111)

dersiñ cansızlar. Zemine közçiklerini de açtı, de yumdı. Sönük közçikler imdat, yardım istey ediler.

Şükür Osman yarı gecede uyanıp, azbarğa çıktı. Ortalık tınc, yaz yelçigi esip, yüzünü sıypadı. Ay ve yıldızlar yerlerinde olsalar, kök kubbesiniñ yarığı (5) biraz eksilgen. Yıldızlar kök yüzüniñ mavılığına koşulıp, yavaş – yavaş kökniñ terenligine çöke ediler. Ay ise aksine ep yukarı köterile.

Şükür Osman ertesi künü brigadirde ruhset alıp dosdogru Umer Selimniñ evine ketti. Umerni tanımaq bile (10) kıyın edi. Qasevet, qayğı onı tekmi yıktı. Tek onımı? Başqaları da ondan beter ediler. Umer kambırlaşkan, boydan küçikleşken. O, kollarınen tizlerini kuçaklayaraq, areketsiz otura ve taziye bildirmek için kelgenlerge başını ağırdan sallamaqnen cevap bere. (15) Zaten Umer tabiatınca öyle bir adam edi ki, eger yüregi azaplanuvdan yanıp kül olsa, gönülsizlene, özü de hasta adamğa çevirile. Şakamı ya, sonki eki ay içinde bu evden eki ölü çıktı. Başta qarip ana keçindi, şimdi kızı. Yanık üstüne yanık... (20)

Şükür Osman da, Temet de Umerge nasıl teselli olacaqlarını bilmediler. Çünkü ölüm bugün er kesniñ başında. Atta öyle aileler oldı ki, olardan nesilni devam

ettirecek gibi kimse kalmadı. Esli – başlı kartlar bile öz ömürlerinde böyle kırıklık görmegen (25) ediler.

Defn merasiminden sonra Temet evine kaytıp, içeri kirgende, Müzeyenge öyle keldi ki, kocasının yüzü cansız gibi katıp kalgan edi.

– Seydametniñ marifetini işitmediñmi? – dedi (30) Müzeyen kocasına.

– Nasıl marifet?

– Anifeni kapaycağ olğan. Yahşı ki, Meryem rastkelgen. Yalvarıp – yalvarıp, onı kırtarğan. Bağ sen, vicdansızğa, o ğaripke küçü yetken. (35)

Temet indemedi, fağat keyfi bozuldı. Kederi arttı. Raatsızlanmağa esas bar edi. Şerifov kalpak al deseñ, baş almağa azır adam. Bu, ebet de, müdir tayin etilgeniniñ birinci kününden belli olmadı. O, köyde reis ekende de şu edi. Şimdi ise ağır çokmarı, ilk ola- (40) rağ, Anife yengeniñ ğarip başına edi.

Zavallı kadınniñ komşu köyde yaşığan dayısı pek hastalangan. Oña barıp al – evalını soramağ gerek oldı. İzinsiz ketmek mümkün degil edi. Duysalar işiñ harap, Anife yenge aman Şerifovğa çaptı. Rayonğa ketti, dedi- (45)

(112)

ler. Ne vağıt kelegecini kimse bilmey. Ğarip kadın ertesı künü de bardı. Daa kelmegen eken. Ne olsa olur, dep eyi niyet ile yolğa çıkkan. Kaytıp kelgen son tuvğanına barganını Şerifovğa ayttı. Aytmasa da olacak eken, Şerifov attı – tuttı, zavallı kadınni rayonğa (5) yollaycağ olup kırkuzdı, eger Meryem olmağan olsa, on sutkağa kapaycağ edi.

– Esli-başlı kadınni cezalamakni? Seydamet ağa, sen ne şaştıñmi? Ne marazniñ işi bu! – dedi öpkenen. O tarsıkkandan yerinde oturıp olamay edi. (10)

– Yür kettik, Anife abla, kulak asma oña, – dedi de, köydeşiniñ kolundan tartmağa başladı. Şerifov yüksek sesle:

– Tokta! – dedi Meryemge. – Mında hozyain benim, men! İşime kırışma! (15)

Kadınlar onıñ mırıldaganına kulak asmay, indemey odadan çıktılar. Şerifov masa artına keçip oturdı. Mışığını koluna alıp onı nazlandırdı, başını sıypadı. Dudakları yavaştan kıbırdadı.

– Soñkisi olsun! – dedi. Bunı ne manada ayttı, özü (20) de bilmey edi. Az – buçuk arkası olğan, özü için kattı turmağa cesaret etken adamlarğa tokunmağa kırka edi o. Zayıf, biçarelerge kılındı, olarğa yapmağan osallığı kalmadı. Kasağa sakinleri onı “Azman”, dep aldandırdılar. Bu lağap oña pek layıq edi. O ki- (25) merde soğakta oynagan balaların onı körgende “Azman”, dep kırırğanlarını eşitse de, emniyet bermedi, sanarsıñ bu mışkıl lağabı oña ait degil edi. Amma içi – bağırı yana, kendisini telaş içinde duya edi. Bu esnada o yavaştan söylenip, özüni tınçlandır, yüregine (30) teselli bermege tırışıp: “Kederlenme, incınma, sen tek kanun esasında iş köresıñ. Demek, sen ağıllısıñ”.

Bütün bu ağılı öpkeler Şerifovğa zerre kadar tesir etmeseler de, o künden son onıñ – sanı “Azman” olup kaldı. Er kes: bala – çağa, kart – yaş onı “Azman” dep (35) çağıra edi. Utanıp, ar ettimi? Hayır!

– Cemaatni biysinmeysiñ, burun köterip yüresıñ. Adamlardan utanmaysıñ. Er kes seni yamanlay, – dedi oña bir kere apayı.

– Canım, birağ o boş lafları. (40)

– Boş, degil, Seydamet, adamları kırınaysıñ.

– Menim vazifem öyle. Menden talap eteler...

– Neni, insanıyetsizliknemi? Hucur şey. Bilmeydim. Sen Nafeden, Anife yengeden ne isteysiñ. Nafe bütün sağığını cebede kaldırdı. Ana, babası, ço- (45)

(113)

rantası açıklıktan öldi. Sen ise ona yardım etecek yerine, ayın – oyun oynaysın.

– Yeter, maña akıl öğretmen! – dep bağırdı Şerifov kendisini tutup olamay. – Başım ağıra, bir filcan kave ketir. (5)

– Men seni acıyım. Bizim bala – çağamız var, olarnı düşün.

Abibe aşhaneye kirip ketti. Eki filcan kavenen kaytıp keldi. Şekerlikni akayınıñ öğüne itep, kendisi eki keseçik aldı. Şerifov kaveni içerken: (10)

– Sen kızma, – dedi apayına, – men olsun kolhoz, olsun rayon yolbaşçıları aldına varsam, kökregimden itemeyler. Er yerde sözüm keçe. Ev kurmak için uçastkanı eñ evel kimge verdiler. Ebet de, maña. Ne istesem red etmeyler. Mına, Abibe, bu itibar küncü adamlarğa yuku (15) vermey.

O, kaveni içip, filcannı sofra üzerine koydı. Bütün bular resmiy sözler olmağnen, apayı ögünde ürmetiniñ köterilmesine hizmet etmek borclu ediler. Amma şay olmadı. Subetleri ufağ davağa çevirildi. (20) Şerifov skemleni kenarğa itep, apayına arkasinen çevirilip oturdu. Abibe kendisini sıkmadı ve eyecanlanmadı. Akayınıñ söylegenlerinde taaciplenecek gibi iç bir şey körmedi.

– Uçastkanı şimdi er keske vereler. (25)

– Doğru, şimdi vereler. O vaqıt vermey ediler.

– Vermey ediler degil, faqır edik. Ev kurmağa alımız yetmey edi. Yalnız er türlü çarelerden qarınıñı toldurmağa tırışa edik.

Balalar ders azırlavdan bezseler kerek, şamata kopa- (30) rıp, biri – birini kuvalap, aşhaneye kelip kirdiler. Merziye öpkelenmege başladı.

– Edem defterime merekep tökti, – dedi o.

– Toқта, nasıl edipsizlik bu! – bağırdı ana.

– Merziye özü başladı, kitabını köterip attı, – (35) dedi Edem arkasinen kapığa tayanıp.

– Aydı, yaramaz olmanız, – dedi baba gönülsiz tavurnen, – siz endi balaban oldınız. Kavğa küçüklerge yaraşa.

Başta Edem, sonra Merziye aşhaneden çıktı ve ses- (40) leri de tındı. Ananen baba bayağı vaqıtkece oturdılar. Şerifov yorulğanına şikayetlenip, yatağ odasına keçti ve soyunıp tüşekke kirdi. O, yarım saat közleri açık alda yattı ve apayınıñ öpkeleri akkında tüşündi. Şerifov ayılğanlarını yüregine yakın kabul etmedi. (45)

(114)

Unıtıp da olamadı. Bu aқта baş yormak istemese de, olar onı kolaylığnen terk etmey ediler. O, yalnız yarı geceden son teren yukuğa ketti. Uyanğanda ağılına kelgen birinci fikri kadıninen bir daa söyleşmek edi. Lakin bundan tez vazgeçti. Vazifesinden, cıllı, raat (5) işten ayrılmak istemey edi. “Loğata işten kim bezer”, – dedi esnep. Kuvğance çalışmağa karar berip, saba erte öz hizmetine ketti.

Latif Smail Temetniñ azbarına ayak başkaninen:

– Smail ağa, yanıklıknı işittimmi, endiden son (10) komendaturağa imza etmege katnamaycağ ekenmiz, – dedi coşkun bir sesnen.

– İşittim, Latif, işittim. Ayttılar bizge, haberimiz var. Niayet, bu alçaqlıknıñ öğü alındı. Belki, kardaş, kırımğa da kaytarırlar, ne deysin? (15)

– Mıtlaka kaytarırlar, Smail ağa. Epimizniñ istegimiz şu!

O, yol kapığa taba buruldu.

– Toқта, sen kayda aşıkasın! Böyle kuvançlı haber için bir kara kave içeyik. Müzeyen, tez ol, bizge (20) kave azırla!

– Vaqtım yok, Smail ağa, kapı – kapıdan yürüp, bağırıp – çağırıp er keske aytacağım. Barsın işitmegenler işitsin! Eger er bargan evde bir filcan kave içecek olsañ, onı kayda sıgdıracañsñ. (25)

– Menim evime içmek borclusñ. Sen işi – mişi taşla, aydı yür, mına Müzeyen ketire. Ancağ, ne olsa, Seydamekke oldı. Endi kayda varır.

– Onıñ kaseveti saña kalmasın, - dedi Müzeyen filcanlarını sofra üzerine koyup, öyle soyuna er (30) vaqıt kelişikli iş tapılır.

Latif filcanğa uzanırken:

– Nezaret komitetine yollay ekenler, – dedi.

– Ana, kördiñmi, kene seniñ, benim işimni teşkerecek... (35)

Latif kave için ev saiplerine teşekkür aytıp, ketmege aşıqtı. Arası bir kaç dağğa keçmedi, yanaşadaki soğakta onıñ ötkür sesi yañğıradı.

– İşitesiniñmi, komendaturağa imzağa barmaycakmız!!! (40)

Bu davuş Temetniñ kulaqlarında çınlap turdı. Incınuv duyğusı onı boşamay edi. Közleri yaşlandı. Şakamı ya, on eki yıldan berli insanlık uquqlarından marum etilmek, er yerde “satkın” tamğası taşıp

(115)

yürmek kolay edimi? Aqsımlavnı, aşalanuvnı yürek ağrısınen kabul etken bu mağrur insanlar, endiden soñ, er şeyniñ birden deñişeceğine, olarnıñ yaşağan soğaklarında da küneş nurları parıldaycağına birden inanmay ediler. Şek – şübeler kuf perdesi kibi edi- (5) sini kaplap alğan edi.

Temet ep azbarda dolandı. Latif kaydadır dolana, dellal hizmetini öz boynuna alğan edi. Temet alma teregi túbünde toqtaldı. O, şimdi eski basıq baraklarda yaşamay. Yer alıp, beş odadan ibaret bu evini kurdı. Ev, (10) qasabanı ekige bölgen İttifaq soğağınıñ eñ soñunda buluna. Mavı renkli demir araba kapıdan içeri kirgeniñnen alma, armut, şeftali terekleri, yüzüm asmaları, keniş ve temiz azbar közleriñe ilişe. Garaj, ammam, ayvan ahır bellı bir tertipnen kurulğan. Ev- (15) niñ divarları aqlanğan, teneke tavanı yakında boyalansa kerek, tazeliknen yıltıray. Temet büyük oğlu Servernen bir saçak túbünde yaşat. Onı biltir evlendirdi. Zaten onıñ iç bir şeyge ihtiyacı yok. Evi, işi bar. Aslında insaña daa ne kerek! Yok, Temet öyle yengil (20) tüşinmey. O, ömürini keniş olarak anlamağa tırışa. O, er alda, mında Özbekistanda kendisini musafir saya. “Er kuşniñ öz yuvası var”, – dey o. “Niçüm bizim öz yuvamız olmaycağ!” Şay da şay amma, künlerniñ birinde o içki duyğularına serbestlik berip, köydeşe- (25) rinen oturganda şahsiy fikirini olarğa bildirdi. Aradan üç kün keçken soñ, onı partkom sekretarına çağırıldılar.

Sekretarnıñ odası yarı karanlık koridorniñ orta yerinde edi. Temet dört köşe şekilinde odağa kirgende, (30) masa başına oturgan solgun çıraylı adamnı kördi. Onıñ tış kıyafeti de, oda kibi basıq, körümsiz edi. Temetniñ nazar – diğkatını eñ evela balaban başı, iri, kara közleri celp etti.

Masa başında oturgan adam birden söylendi. (35)

– Ne için çağırğanımnı belki biledirsin, – dep qarandaşını parmaqları arasında aylandırıp.

– Yok, bilmeyim, lakin eyi işnen çağırmağanıñızni duyam. Men partkom sekretarnın odası da militsiya ve prokuratura kibi tazirlev, cezalav vastasına çeviril- (40) genine pek taaciplenem.

– Biz kimseni cezalamaymız.

– Bilesiniñmi, Egor Naumoviç, adamlar uzurıñızğa kelmege qorqalar.

(116)

– Sen, Temet arkadaş, lafını burma. Bütün areketlerin Sovet akimiyetine karşı doğrultulğan.

– Mesela.

– Kıırımın maqtay, Özbekistannı yamanlaysın.

– Kıırımın maqtamak kimge yasaq etilgen, tek (5) kıırımtatarlarınamı? Aslında men bir vaqıt Özbekistannı yamanladım ve yamanlamağa da aqqım yok. – Temet omuzlarını kaqıp subetdeşine inamsızlık ile baqtı. Soñ, sakın sesnen sözüne devam etti. – Lakin men Kıırımında yaşamaqnı mında yaşamaqtan maqul körem. (10) Bunı kimseden gizlemedim ve gizlemem de. Siz bunı Sovet akimiyetine karşı, dep esaplaysınızmı?

– Onı unut! Em Kıırım meselesi degen şey dünyada yok!

– Ya ne için o mesele boyunca adamlarnı çağırıp tazirleysiniz. (15)

– Olar cemiyetimizge karşı ters areketlerde bulunalar. Halknı yoldan çıkaralar.

Sekretar közlerini Temetten almadı. Ast dudağı kerginliknen tartıldı, semiz omuzları köterilip endi. Temet, bu sözlerni başını aşağı alıp, ayaklarına baka- (20) yarak diñledi.

– Kimse kimseni yoldan çıkarmay, – dedi Temet dargın sesnen, – er kes öz aqılınen yaşay. Başqalarınıñ ögütine de ihtiyacları olmay.

Sekretarnıñ çeresi açuvdan kap – kara oldı. Dudaq- (25) ları sıkılğan edi. Bir sigar yaqtı bitirmedi, küllükke taşladı.

– Bizim episinden haberimiz bar. Eger ileride böyle zıt areketlerde bulunacaq olsañ, imdat bekleme! – dep koştı sekretar. (30)

Temetniñ esmeri yüzünde, parılğan közlerinde bir eyecan doğdı. Sınavcı baqışnen Egor Naumoviçke çevirildi. İndemey bayağı oturdılar. Temet yılmaydı ve soradı.

– İmdat beklemek kimden, sizdenmi? Ne vaqıt olğan şey bu? (35)

– Sekretar afağanlı edi. O zorlamaqnıñ, serteymekniñ fayda bermeyceğini deral anladı. Efkarındanbir daa sigar yaqtı ve bu sefer onı iştianen içti. Tütevni burun deliklerinden çıkardı. Siñirleri boşamay edi. Koridorda ayak tapırdıları, sesler eşitildi. Kim- (40) dir birisi kapıdan başını sokıp, içeri baqtı. Sekretar köstergič parmağınen sigarnıñ külünü küllükke tüşürerek:

– Şamsi Yakuboviç, beş daqqadan kirersiniz, dedi başını tönege köterip. (45)

(117)

Madamki öyle eken, Temet ne yapsın, beklesini? o, skemlede kıbırdanıp aldı da:

– Maña ketmek mümkünmi? – dep soradı.

Sekretar tüşüncege urulğan olsa kerek, sualni anlamandı. (5)

– Ne dediñiz, a – a ketmekmi? Ebet, ebet mümkün, – dedi de, ögünde dağılıp yatқан kağıtlarnı bir yerge desteledi.

Temet aşıkmadan odadan çıktı. Qarsambalı ömür onı em sert, em de samimiy olmağa öğretti. O, bu arada iç (10) bir türlü eyilik, insanıyetlik aqqında tüşünmedi, közleri ögünde insanların rezillik kibi tabiatlaro canlandı. Partkomğa çağırıp Şerifovniñ işi olğanına o aslı şübelenmedi. Bekir Şamil de, Şükür Osman da alçaklıqnı bir vaqıt yapma, dedi. O pezeven- (15) kniñ hınzırlıdır, dep ökelendi.

Temet raatsız tüşüncelerden azbarına ayak başkanınen, karşıısına oğlu Servernen Şerifovniñ kiyevi Sabri Akimov çıktılar. Baba yalq etip Sabrige baqtı. Oğlunıñ onıñnen konuşıqanını aslı begenmedi. (20)

Apayına hitap etip:

– Bu da benim evimde ne yapa! dedi Sabrini kösterip.

– Yavaş ol, işitip canı ağırır. Onı var, Serverden sora.

Temet Sabrige, kaynatası Şerifovğa bakıp kıy- (25) met kesmege tırışa edi. Yigitniñ sadıqlığına, yahşı adam ekenine inanmağ istemedi. Bir an ne deyceğini bilmedi soñ:

– Ne hususta laf ettiler? – dep soradı.

– Bilmeyim, Zera kelsin, ondan er şeyni añlar- (30) mız.

Komşu odadan Zera çıktı. O kaynatasinen kaynanası arasındaki lafını eşitip:

– Nasıldır mektüp yazıp azırlağanlar. Onı Meryem ablağa berip bastıracağ ve imza etip, Moskvağa yol- (35) laycağlar. Aralarındaki laf tek bu aқта oldu.

– Öylemi? Sabri, men Sabrini sorayım! O, işançlı adamımı, yoğsa...

Baba sözünü bitirmedi, sustı. Açuvlı edi.

Zera dudasını tişlep, omuzlarında dalğalanıp dağ- (40) ılğan saçlarını tüzeterek, kaynatasına inamsızlık ile bağıtı.

– İşançsız olsa, Server onıñnen konuşırd edimi, baba! – dedi.

(118)

– Bir adamniñ içinde ne var onı bilmek kıyın, – dedi Temet fikirini deñiştirme.

– Sabrini yamanlamazdan evel, – dedi Müzeyen, – er şeyni soray bilmek kerek ediñ.

– Sen insanımı tazirlemege sevesiñ, – dep ökelendi (5) Temet.

– Aklı degilsin, Smail!

Müzeyen şay dedi de, kol degirmenini alıp, minder üzerine oturdu, kave çekmege başladı. Azbarda, yeşil yüzüm asmaları túbünde sütlü kave içip keyflendiler. (10) Server daa yoğ edi. O, evge ortalığ karanlıklaşkanda kaytıp keldi. Gönüli kırık, açuvlı edi. Atta aqşamlık yemekni bile aşamadı. Evdekiler de bir kaç dağka indemediler. Lafını Serverniñ özü başladı.

– Mamut Cemalovni instituttan çıkarıp kapadı- (15) lar. Üstüne hırsız tamğası yapıştırğanlar. Kıyım meselesi aqqında bir söz bile yoğ. Biz nazarlık mektübi yazdıq. Soñu nenen bitecek belli degil.

Baba kollarinen başına yapışıp, topallap – topallap oda içinde dolandı. Cemalovniñ bastırıkka tüşme- (20) si onıñ eñ ince yerine tokunğan edi.

– Kapatuvlar, baba, bunıñnen bitmeycek, – dedi Server, – Kıyım meselesi kurbansız al etilmeycek. Biz er şeyge azırmız.

– Olar bilir. Lakin cebirnen halkını boysundırmağ (25) kıyın. Ğarezlik, şübesiz, Ğarezlik doğura.

Uyken Temet başını aşağı alıp sustı. Ayakka kalkıp, pencereni açtı. Soğak gürültisi içeri daldı. Fağat laf etmege keder etmey edi.

– Halkniñ ekseriyeti Kıyımğa kaytmağ istemey (30) eken. Bu – resmiy organların fikiri.

– Episi yalan! Canım, biz sabır etmege alışkanmız. Biraz daa beklermiz. Lakin Kıyımğa kaytuv meselesine kelgende, onı devir kösterir.

– Aydı, sen çok kasevetlenme, şimdi kene baş ağ- (35) rıñ tutar, – dedi Müzeyen aqayına.

– Bu dünyada kasevet etmeden yaşamağ mümkünmi? Biri o yağtan, digeri bu yağtan seni incitip turalar.

– Kave kaynatayım, içersiñmi?

– Sorap vergende, urıp ver, degenler. (40)

... Küz aylarının yağmurlu künü edi. Latifnen Meryemni yukarı teşkilatlardan birine çağırdılar. İdarede laf kaba oldı. Meryem maşinkada Kıırım mesele-

(119)

sinen bağı mektüpler, senedler basa eken. Karı – koca Kerimovlar bu esassız kabaatnı kesen – kes red ettiler. “Men bir türlü mektüp de, sened de basmadım. Maşinkam da yok!” – dedi Meryem. Üç saat baş tuttılar. Kerek olup kalsa, daa da çağırımız dediler. (5)

Eki buçük ay daa keçti. Karanlık kış gecelerinden biri edi. Yapalak – yapalak, yımşak kar yağa başladı. Adamlar bu temiz ak sevinçten ayrılmak istemey ediler. Guya kar bir kün için yağgan, yarın irip ketecek ve ondan sebep er kes onı hatırında saklap kalmaga tı- (10) rışa edi. Böyle bir gecede Temetniñ evine üç adam kelip kirdi.

– Server Temetmi?

– Ebet, o!

Meşin palto kiygen, tanış olmağan adamların (15) evlerine sokulması, gunasız insan için gönülge yatқан iş degil edi. Müzeyen odağa kirdi. Baba yuklay edi. Lakırdılardan, tapırdılardan uyandı.

Server Temet özünü kapamağa kelgenlerini yahşı bilse de, er alda ister – istemez kendisinden soramağa (20) mecbur oldı. “Bular kimlerdir, menden ne isteyler? Bu kelüvde hayırlı haber barmı? Yok, ğarezlik, kaba bir ses bar, ğaliba? Bu kelüv kabaatsız adamnı zindanga bırakmağnı temsil etken kara kuvet degilmi? O, Mamut Cemalovnı ta İrkutsk lagerlerine alıp ketti. (25) İnsanlık dünyasından ayırdı”.

O, bir an içinde “Server Temetmi?”, degen şahsğa baqtı. Bu adam sağ kolunu cebinden çıkarmay. Diğer ekevi tintüv işine kirişti. Bütün bu acınıklı merasim em uyken Temetke, em de Müzeyenge tanış olğanın- (30) dan, indemey otura ve çağırılmağan musafirlerge nefret ile baqa ediler. Közlerde korku da bar. Meşin paltolı masa başına keçip oturdı. Onıñ öğüne bir deste kağıt ketirip koydılar. Bular Serverniñ dissertatsiya korçalağanda yazğan kağıtları edi. Server bir daa (35) paltolığa baqtı. O, dissertatsiya kağıtlarını diğkat ile okuy ve anda nelerdir kıldıra edi. Çırayı sert bir kıyafet aldı. Dersin ömürinde bir zaman külmegen, tek resmiy emirlerni eda etmeknen oğraşқан.

Meşin paltolı kağıtların bazılarını Zerağa (40) kaytarıp berdi, bazılarını kaverenki portfeline soktı.

– Nikolay İvanoviç, Evtuşenkonıñ şiiri bar!

– Ber bu yakka! Başka şey tapılmadı mı?

– Hayır, tapılmadı. (45)

(120)

– Kitaplarını yahşı etip karıştırınız!

Paltolı Serverge çevirildi.

– Biznen keteceksin! – dedi oña.

– Kayda?

– Anda barsak köresin. (5)

– Men niçün kapatılğanımnı bilmek borclum.

Meşin paltolı portfeline işmar etti.

– Bular seniñ için yeterlik degilmi, yoksa?

– Olar dissertatsiyalarım.

– Bakarmız, teşkerirmiz..... (10)

Odadan çıktılar. Ana ve kelini közyaşlarını tökip, evlatlarını bağırlarına bastı ve ayak davuşları tıngance közlerini azbardan almadılar. Uyken Temet yerinden kıbırdamadı. Dersin oturgan yerinde mihlangan edi. Sonra, kalkıp sigar yaktı. Onı eki kere çekip, (15) masanın meşin örtüsüne basıp söndürdi ve kapı artındaki çölük savutına bıraktı. Dört divar bu adamları totlu kırşav kibi sıkı edi. Zera yutkundı. Közlerinden eki tamla yaş kızıl yanaklarına endi.

Bu afatlı kışta Temetke en çok tesir etken oğlu- (20) nın kapılması oldu. Server kabaat yapıp kolğa tüşken olsa, baba o kadar yanıklamaz edi. Amma öyle olmadı. Böten yerde yandı evladı.

Ertesi künü Server Temetnin, Sabri Akimovnin kapatılğanı aqqında haber dağıldı. Temetnin evi (25) adamların toldı. Şükür Osman, Latif Kerimov, Bekir Şamil. Meryem. Biri gönül alsa, digeri vaziyetnin ağırlığını aytıp, ondan çıkış yolu tapamay, azaplana ediler. Köydeşlerden biri kele, digeri kete. Akşam, işten sonj edi. Müzeyen acele içeri kirdi. (30)

– Seydamet Şerifov kele! – dedi akayına.

– Onın benim evimde ne işi var? dedi Temet yün minder üzerinde aylanıp. – Sumelegende özüne arkadaş kıdıramı?

– Er alda kelgen adamnı kuvmazsın, ebet. (35)

– Ne munasebetle kele?

Bu eki adam çok yıllardan berli bir kasabada yaşasalar da, biri – birine katnamaknı adet etmegenler. Aralarındaki uçurım ep terenleşti. Temet bu işte köydeşini, Şerifov ise Temetni kabaatlı. (40)

Şerifov saqt adımların içeri kirdi. Paltosını çıkarıp, Zeranin koluna tuttırdı. Temet ağır – sabırın, istemey – istemey yerinden kalkıp, köydeşine taba adımladı. O, kolunda Şerifovnin terli, suvuq kolunu is eterek, çırayını sıttı. Bu körüşüv pek nezaketli (45)

(121)

olıp çıkmadı. Müzeyen kenarda turarak, kollarını peştimalının astına gizlep, bu eki adamnın areketlerini seyir ete edi.

– Başınızğa büyük bahtsızlık kelgenini eşittim, – dep başladı Şerifov. (5)

– O bahtsızlık sizni de çetlep keçmedi.

– Ebet. Ekisini bir gecede aldılar. Kafirnin balasına kaç kereler aytım, karışma o işlerge, dedim, dinlemedi. Ükümetnen davalaşıp, başka çıkılırmı?

Zera tabaq üstünde kave ketirdi. (10)

– Ne kibi kabaat yaptı olar? Tek öz aqlarını talap eteler. Sonj, kabaatmı bu!

– Yok. Smail, öyle degil. Ahmaklık o. Anavı Cemalov er sefer türmeden kurtulıp kaytkanda, bu bizim zırzop, aman onıñnen körüşmege çapa edi. Tenbilesem, (15) inkar etti.

– Men oların areketlerinde ükümetke zıt iç bir şey körmeyim.

– Öz aqlarını talap eteler, dediñ. Tokta, Smail, nasıl aq – ukuq o? Seni yoksa kökreğinden iteylermi? (20) Evimiz, maşınamız var. Er kesten yahşı yaşaymız, deseñ olacaq.

– İnsanğa çok aşap, çok yuklamak yeterlik degil, Seydamet. Bizni incıttılar. İştinmi, Appaz Çolaqovnin ailesini ikinci kere Kırimdan kuvğan eken- (25)ler. İmza etmege katnamasak da, al – evalımız yengilleşmedi.

Şerifov ağızını açmadı. Başını aşağı alıp, tüşüncege daldı. Smail Dikkatle köydeşinin yüzüne baqtı. (30)

– Belki pasport kaidesini bozğandır, – dedi Şerifov.

– Olamayacak şey. Bala – çağanın ne suçu var. Duşmanlık! Lakin Appaz inat adam, degeninden taymadı. Kubanda eki ay yaşağan soñ, kene Qırımğa kaytıp, (35) Karasuvdan ev aldı.

– Yazğanlarmı?

– O qadarlıgını bilmeyim. Kördiñmi, Seydamet, sen ise aq – uquğımız bir, deysiñ.

Şerifov ayağının ağrısına sılta, tizine yapış- (40) tı.

– Kerçek, kirgende topallağanını esledim, – dedi qonaqbay, – lakin soramadım. Ne oldu ya?

– Bilesiñmi, sağ ayağımın baş parmağında sızlavuq peyda oldı. O, yürmege, ayakqabı kiymege keder ete (45)

(122)

edi. Ekinge vardım. Onkologiya hastahanesine yolladı. Teşkerdiler, baqtılar. Salı küñü hastahanege yatqızacaq olalar.

– Ana saña bir şey daa... Kulak asma, hayırlıdır.

Şerifov afu sorap, ayakka qalktı. (5)

– Bayağı oturğan ekenmiz, – dedi.

Qasaba sakinleri baarnıñ kelmesini küneş şavlelerinden buvlanıp, topraknıñ nefes almasından, kuşların avelenip yırlağanlarından duydılar. Baar olar için qarılgaçların qanatlarında kele, (10) sığırçıqların seslerinde, balqurtların vızılısında is etile edi. Medeniyet eviniñ saçağından sıtırılıp tüşken buz kesegi yerge urunaraq, çil parça oldı. Evleriniñ damlarından, irip aqqan qar suvları irmaqlanıp ariqlarğa, özenge barıp qoşuldılar. (15)

Qasaba sakinleri tabiatnıñ dülberliginden feralanıp, Lunaçarskiy soqağına taba yol aldılar. Yürüşlerinde, baqışlarında bir muşkülik, qasevet bar edi. Bu qapa – qarşılıqnıñ asıl manası tez anlaşıldı. Meger soqaqnıñ eñ çetindeki bir qatlı toladan yasal- (20) ğan binada Server Temet ve Sabri Akimovnıñ mahkemesi tayin etilgen.

Soqaqlar, mahkeme binasınıñ etrafı militsionerlernen sarılıp alınğan. Binağa yakın kimseni yollamaylar. Adamlar birer – birer, topar – topar olup keleler. Laf- (25) larında qorqu aks oluna. Közler dört bir tarafta dolanalalar. Kelgenlerden er bir mahkeme zalına kirmege tırışa amma, bu deyerlik mümkün olmay. “Yaqın kelmeñiz!” “Qana def oluñız bu yerden!” Militsionerlerniñ davuşı qattı çıqa. Er yerde merametsizlik, ğarezlik sezile. (30) Vaqıt ise ep keçe...

Saba saat on. Mahkeme başlandı. Bunı er kes sabırsızlıqn bekley edi. O, nasıl keçecek? Kim aqlanıp, kim qabaatlanacaq? Malüm degil. Mahkeme reisi, yardımcıları masa başından yer alalar. Kağıtlar, papka- (35) lar... Temiz tıraş etilgen, qara güñ saçları bir tarafqa taralğan, ariq çereli mahkeme reisi beyaz kağıtlarını bir yerden diger yerge almaştıra.

Zalğa qabaatlılarnıñ soy – akrabalarından başka kimseni yollamadılar. Mında tanış olmağan adamlar da (40) çok. Kimler olar? Kimse bilmey.

Uyken Temet apayı Müzeyennen yan – yanaşa otura. Zera da balaçığınen ananıñ yanından yer aldı. Olar Serverden közlerini almaylar. Körünişi zararsız, muğaymay, ken-

(123)

disini batırca tuta. Sabri azğana yılmayıp aldı. Apayı ve qaynanası Abibe mindalar. Qollarındaki yavluqları közyaşlarından silinğan. Şerifov yoq, hastahane. Mahkeme reisi zalğa köz taşlap:

– Server Temet ve Sabri Akimov eali arasında Sovet (5) ükümüti ve partiyaga karşı teşviqat alıp baruvda qabaatlanalar. Temet 1968 senesi iyün – iyül aylarında kırımıttar halkının vekili sıfatinen Moskvada bulunganda geniş kütle arasında Sovet devletini aqaretlegen bir sıra dokumentler darqatqan, yani cinayet işle- (10) ri yapqan, – dedi. O, kışka izaatnı bitirgen soñ, Te-metke çevirildi.

– Yapqan cinayetiñizde özüñizni qabaatlı tanıysıñmı? – dep soradı.

Server birden ayakqa qalktı. Közleri alevlenip yana (15) ediler.

– Tanımayım! – dedi o tınık sesnen. – Bunı sorguda da tekrarladım. Aksine, bizge, kırımıttarlarına karşı cinayet işi yapıldı. Evimni tintkende bir türlü mektüp, dokument tapılmadı. Mında kösterilgenler nasıl- (20) dır dokumentlerniñ kopyyası. Men yalnız Cemalovnı qabaatlavğa karşı yazılğan mektüpni imzalağan edim. Lakin anda devletke karşı bir söz bile yazılmadı. Kırımıttar meselesi memleketimiz için infarkt hastalığını aqdıra. Bizim maqsadımız bu marazdan qurtul- (25) maqtır. Men bunda bir türlü ters areket körmeyim.

– Yeter, yeter, oturuñız yerinüzge!

Sabri Akimovniñ cevabı da öyle qattı yañğıradı.

Tanış olmağan adamlar fısıldadı, Temetni mahküm (30) etici çirkin sözler eşitildi. Mahkeme reisi şaatların çaqırılmasını emir etti. Zalğa birinci olup, sabıq komendant Mahov kirdi. O, sorgu zamanında söylegenlerini tekrarlap:

– Temet de, Akimov da geniş bilgi saibine malik (35) adamlardır. Bütün dokumentlerni tek ekevi yazdı, – dedi reisten közlerini almay.

Bir kaç saat daa çaqırıldı. Episiniñ kösterişleri eki yaşka karşı doğrutılğan edi.

Yalnız Meryem Kerimova ve Şükür Osman, Temet (40) işlegen bölükniñ sabıq müdiri Pokrovskiy qabaatlavniñ bütün maddelerini red ettiler.

– Menim için evimizdeki rus sobası, – dedi Pokrovskiy, – eñ yaqın, eñ muqaddes yerdir. Men evimizni ömür boyu unutmayağım. O, yüregimde saklı tura. (45)

(124)

Madamki öyledir, niçün Server Temet özüniñ doğğan köyünü, evini, tılsımlı yurtu – Kırimnı unutmak borclu! Men bu yapqanımıznı adaletsizlik sayam! Onıñ talabı, arzusu insaniyetlik talabı, insaniyetlik arzusıdır. Onı cezalamaga aqqımız yoq! (5)

– Prokuror arkadaş, sualıñız barmı?

– Bar. Grajdanın Temet, halktan aqça toplamağa iştirak ettiñizmi?

– Yoq, iştirak etmedim.

– Lakin berdiñiz, öylemi? (10)

– Ebet, öyle.

Server Temetke soñki sözni berdiler. O, yavaştan ayakqa qalktı, eyecanlana. Eñ evela beş yıl berilmesini talap etken prokurorğa, soñra şaatlarga açuvnen, (15) atta biraz incinuvnen baqtı. O adamların biçareligine ayretlendi amma, sarsılmadı, aksine, özünde adetten tış kuvet, idrak duydu.

– Bazı şaatların söylegenlerinde bir dane bile fakt yoq. Tek çaynalğan, umumiy eski sözler, – dedi Temet sağda (20) oturğan adamlarını kösterip. – Em men olarnı tanımayım, bilmeyim. Ömürimde körmegenim. Menim yekane bir istegim olsa, o da ana – baba yurtu – Kırimğa qaytmaktır.

Reis Temetni toqtatıp: (25)

– Siziñ bütün ayatıñız Özbekistannen baqlı. Kırimnen ne alıp berecegiñiz bar, – dedi.

– Özbekistannen baqlı, inkar etmeyim, – dedi Temet, – lakin men 1944 senesiniñ faciasını yahşı hatırlayım. Dün Kırimnı azat etken askerlerniñ bu- (30)

gün, mayıs 18 gecesi avtomatlarını kırım tatarlarına karşı tiklegenlerini unutmadım. Aradan çok yıllar keçse de, vaziyetimiz zerre kadar deñişmedi. Kırım tatarlar ala daa ukuqsız alda bulunalar. 1967 senesi sentabr 5-te çıkkan ferman mucibi olar da bütün sovet (35) grajdanları kibi Sovetler Birliğinin istegen rayonında, o cümleden Kırım da yaşamağa aqları bar. Lakin ameliyatta bam – başka olıp çıka. Kırımğa köçip, ev alğan kırım tatarlarını yazmaylar, aksine, pasport kaidesini boza dep, mahkeme ete, balası – çağasınen evin- (40) den kuvıp çıkaralar. Bu müdhiş, vahşiy vakialar bugünde bizim memleketimizde olıp keçeler. Böyle azaplarğa dayanmağan Musa Mamut üstüne benzin tökip, özünü yakmağa mecbur oldı. Bütün bular yüregimni sızlata, kanatıp turalar. Adaletsizlik, aķaretlev ala daa devam (45)

(125)

ete. Kırım tatarları diger milletlerge nisbeten sıkıştırıla, olarğa karşı, vicdansız teşkilat alınıp barıla. Niçün böyle ola? Bunıñ sebebi ne? Halklar dostluğı böyle olmaķ kerekmi? Men bunı bilmek isteyim! (5)

Mahkeme reisi israr ile qarındaşı masağa urdı. Açuvdan kendisini zornen tuta edi.

– Siz partiyanıñ lenince milliy siyasetine iftira atasınız!

Zalda anlaşılmaz bir inilti koptı. (10)

– Bu iftira degil, bugünnüñ aķıķatı!

Tanış olmağan adamlar bir daa şamata köterdiler.

– Tıķatınız şu erifniñ ağızını, antisovetçik! – dep bağırdılar.

Zal güreledi. Yarım saatlik tenefüs ilan etildi. Mah- (15) kemeniñ neticesi, üküm qararı azırlanımaķ kerek edi. Bu kısqıa müddetli teneffüs uyken Temetke bir saatten ziyade köründi. Yerinde tegin oturıp olamay, kıbırday bere. Artında oturğan adamlarınıñ arsızlığına canı sıkılısa da, ağızını açmadı. Tek nefretnen olarğa (20) baķtı. Tabiy göñülü kırıldı.

– Çok eglendiler, – dedi Müzeyen.

– Daa yarım saat keçmedi, – dep cevaplandı Zera.

Er ekisiniñ lafı minderde mahkeme reisiniñ peyda olmasınen bitti. Reis ve onıñ yardımcıları masa ba- (25) şına keçip oturdılar. O, közlüği arasından zalğa oturğanlarğa nazar taşlap, yavaş ses ile:

– Sovet Sotsialist Cumhuriyetler Birliği adından... – dep başladı, sonra köterinki davuşnen üküm qararını oķudı. Tanış olmağan adamlar kıçırdı, elçir- (30) ptılar. Hucur sesnen hıhıldaştılar. Areketlerinde, laflarında beşaretililik bar edi. Başkalarınıñ bahtsızlığı olar için kuvançka çevirildi. Ana ve babanı deşet sarıp aldı. Özlerini buzluķ içinde is ettiler. Yürekleri taş kesildi. “Beş yıl, dep somurdandı uyken (35) Temet, adalet işimi bu?”

Olar Servernen tar koridorda körüşip, eki daķķa laf ettiler.

– Meni ķasevet etmeñiz, – dedi Server sađlıķla- şırken, – er şey yahşı olur. Mina, köresiniñiz. (40)

Server de, Sabri de ķalın, ağır kapı artına ke çer – keçmez militsioner şu arada ters etip kapını ķapattı. Temetler kordidorda biraz daa beklegen soñ, azbarğa çıktılar. Bu ķalın divarlar içinde adamlar azap çekip inleseler de, tışta ava kene şu eskisi kibi acayıp, (45)

(126)

cıllı edi. Eki alem, amma bam – başka: biri ķara, titis, digeri bem – beyaz, aydın, yaraşıķlı.

Uyken Temet apayı Müzeyennen karşı – karşığa keçip, kayğana aşagan arada, apansızdan çak kağıldı. Kelgen Latif Kerimov edi. Ava salkın olsa da, o yengil (5) kiyinden. Çeresi sönük. Közler eyecandan barmağa yer tapamay, o yakka – bu yakka fırlanalar. Temet ayakka turıp, köydeşini karşılaycağ oldı. Latif oña razılığ bermedi.

– Oturınız, raatsız olmanız! – dedi. Al – hatir so- (10) raştılar. Konağbay aşamağnı toktatıp, taacipli davuşnen:

– Bağ, bugün aslı beklemeden edim. Lakin körmek meramım var edi. Ne var, ne yok? – dedi.

Latif cevap kaytaracağı yerine, cebinden dört (15) büklenen tar, uzun kağıt çıkardı. Onı kolunda tutkanı alda:

– Siznen akıl tanışmağa keldim, – dep başladı o, – bundan eki ay evelsi Eski Kırimda yaşagan bir adamnen kvartira deñişmekni anlaşkan edim. Lakin (20) tüşüngenim kibi olup çıkmadı. Dün Kırimdan karşılık mektübi aldım. Ne yapacağımı bilmeyim. Sizne tevsiye etersiniz?

Latif Temetke mektüpni uzattı. Konağbay onı koluna alırken apayına: (25)

– Közlüğimni verse! – dedi ve mektüpni bağırıp okudu:

“Saygılı Latif Kerimov! Siz maña kvartirağnı deñiştirmek aqqında mektüp yazğan ediniz. Men Özbekistanga köçmege pek aves ete edim. Anda, Taşken- (30) tte, Sevastopol soğağında benim cariyem yaşay. Ekimizniñ istegimiz yerine kelmedi. Sebep, sizniñ kırimtatar olmanızdır. Bu meseleniñ özü çok şeyni bildire. Rica etem, maña canınız ağırmasın. Men özüm de kırimlım. Mında doğdım. Kartabam da, kartanam (35) da yalı boyunda doğdılar. Men kırimtatarları aqqında bütün aқиқatnı bilem. Mektepte oquğanda dostlarım, cariyelerim kırimtatar ediler. Olarnı tek yahşı taraftan bilem. Şimdi kırimda, yerli eali arasında kırimtatarlarını bilgenler pek az qaldı. Şunıñ için (40) bizim sesimizni kimse eşitmey. Eşitmek de istemeyler!

Bütün halk satkın ola bilmez. Halkıñızniñ arasında pek çok yahşı adamlar bar edi. Satkınlıq meselesine kelgende ise, hainler er bir millet arasında bar

(127)

ediler. Kırimtatarlarğa Kırimğa köçmege izin berildi, degen lağırdılar yalan. Olarğa izin berilgen soñ da, Akmesçitten cenüpke keçirilmey ediler. Suvsız, tereksiz topraşarğa köçmege izin berdiler. İkinci dereceli adamlar oldılar. Bir çok vatandaş- (5) larımız mına şu yerlerge keldiler, kuyular kazdılar, bağ – bağça meydanğa ketirdiler. Şimdi o topraklar cennet köşelerini ağırdılar.

Ebet, kırimtatarlar ömür boyu öz emekseverliğini gayıp etmeyen halktır. Olarğa aқиқaten de Kırim- (10) ğa köçmege izin berseler, olar onı gayrıdan tiklerler. Lakin özünüz tüşünip bağıңыз, kırimtatarlarını evlerinde yaşaganlarını kayda korkacaklar? Öz halkından ayrılganlarını ne yapacaksınız. Men aytkan sözlerimden korkmayım. Özünü insan, dep sayğan adam öz (15) tuvağan yurtını, atta duşmanlar tarafından kül – viran etilgen evini bırakmaz, onı yağıdan kurmağa tırıştır. Men kırimtatarlarını nasıl sürgün etkenlerini öz közlerimden kördim. Men o vağıt on eki yaşında edim. Menim Fatime adlı cariyemni, onıñ kart anası (20) ve babasını sürgün ettiler. Babası bağçevan olup çalışa, uyken ağıası ise Kıızıl Ordu saflarında bulunıp, faşistlerge karşı küreşe edi. Olarnıñ qorantasını Özbekistanga sürgün ettiler. Fatimeniñ ana ve babası Özbekistanda vatan asretliğine dayanıp olamadılar, ve- (25) fat ettiler.

İşler mına şay. Adalet kayda? Kırimtatarlarını tañda, qararnen saat dörtlerde sürgün ettiler. Stalin ordusınıñ kıızıl pogonlı askerleri kırimtatarlarını evlerine kirip,

olarını kuvüp çıkara ediler. Adam- (30) larğa cıyışılmağa beş dakka vakıt bergen ediler. Adamlar ne yapacaklarını bilmey, nege oğrağanlarını anlap olamay, şaşmaladılar. Az – buçuq merametli konvoirler adamlarğa yolğa zarur olğan şeylerni alıñız, dey ediler. Bir kadın vayvalap ev içinde çapkalap (35) yürgende, onı beş dakkadadan soñ azbarğa kuvüp çıkardılar. Alupkada bazar meydanında adamlar endi yük maşinaları üstünde otura ediler. Şimdi bu yerde skver bar. Bu yerde Sovetler Biriliginin eki defa karamanı, kırımıtatar oğlu Amethan Sultannın büsti tura. Paradoks! (40)

Kırımıtatarlarını alıp ketken soñ, mında öyle bir sukünet asıl oldı ki, dersin ana – mına zelzele kópacak. Yerli eali azbarğa çıkmağa kórka edi. Birazdan soñ daa da deşetli oldı. Sığırlar, eçkilernin sessadalarından, köpeklerin ulumasından esiñ kalmay (45)

(128)

edi. Soñ, ayvanlarını bir yerge topladılar, evlerde kalğan eşyalarını tükanelarğa alıp ketip, ucuz fiyatnen satıp yiberdiler. Lakin temiz, kıymetli şeylerni ağalar özlerine aldılar.

Kırımıtatarlar sürgün etilgen soñ, bu yerde kalğ- (5) an yerli eali arasından bir çok adamlar, bu cümleden men ve kartanam şu tükanga barmadıq. Birevniñ közyaşları baht ketirmez, degen edi kartanam. Cenkten evel kırımıtatar yaşları rus kızlarına evlene ediler. Şimdi ise kırımıtatarlar tek öz milletinin vekillerine (10) evleneler. Bizde o vaqıtları şeer Sovetinin reisi kırımıtatar edi. Familyası Çolaq edi. Biznen komşu edi. Onın diger milletlerge ters bakkanını duymay edim. Kırımıtatarlar da, ruslar da, urumlar da, ermeniler de – epimiz bir edik. Bu mektüpni yazar ekenim, men bu şey- (15) lernin episini gayrıdan yaşap keçirgenday oldım.

Urmet ile Tamara Nikolayeva Nefyodova”.

Temet mektüpni okup bitirgen soñ, közlüğünü çıkardı, yavlıgınen yaşlı közlerini sildi ve közlükni sofa üzerine koydı. Bir an tüşüdü. Omuzlarını kaq- (20) ıp, tişleri arasından söylendi.

– Endi ne yapmak isteysin? – dep soradı o köydeşinden.

– Bilmeyim, Smail ağa, şaşıp kaldım, – Latif közlerini sık – sık oynatıp aldı.

– Öyle qararğa kel- (25) dim ki, kuvsalar da, kapaşalar da Kırımğa ketecek olam. Meryem özü ketmege karar berdi. O, başka milletten, onı çok kıynamazlar.

– Doğru, men de şay tüşünem. Em şimdi ev alsan yazalar, dep aytalar. (30)

– İnanmayım, Smail ağa, inanmayım. Bir afta evelsi Sarı Bilal keldi. Yazmaq istemeyler dey. Biñ bir dereden suv ketireler dey.

Temet insanların deñişkenini, meramet kalmağanını ve evelleri ta bu kadar adaletsizlik olmağanını (35) isbatlamağa tırıştı. Müzeyen aqayların lakırdısına keder etmemek için de sofra üzerine ketirip çay koydı, de bir de – bir şeyge sıltap, odadan çıkıp ketti. Temet tirseklerini sofağa tirep, gayet serbest bir sesle:

– Meryemniñ yerine oğlunız ketken olsa, olmaz edi- (40) mi? – dedi.

– Yaş balaları bar. Olarnı biri – birinden ayırmak istemeymiz.

– Yahşı, yahşı – dedi Temet, – Meryem ketsin. O becerikli, atik, sılaq yerde yatmaz. Er şeynin çaresini tapar. (45)

(129)

Ev saibinin sözleri Latifni tınçlandırır da, o niçündür kaygılı körüne edi. Dersin, kimdir birisi canını ağırıkan. Temet onın gönlünü alacak ola:

– Aslı kederlenme, – dedi köydeşini ozgarıp, – ep bir ketecekmiz. Bugün olmasa, yarın... Erte çıkkan yol (5) alır.

Latif razı olğanına dair başını salladı. Soñra evden çıktı. Acayip avası bar edi. Yağmurdan soñ ava biraz suvudu. Yollarda, soñaklarda yağmur suvı göllengen, zift üstünde insan izleri açık – aydın körüne edi- (10) ler. Şimal taraftan esken salkın ruzğar yem – yeşil kıyafet alğan sugüt ve selbilerniñ uclarını yengilden kıbırdata edi. Parçalangan çullu bulutlar arasından masmaı, temiz kök yüzü köründi. Latif soñak boyu keterken, İdris ocanıñ oğlu Nusretnen Şerifovniñ da- (15) valaşkanlarını eşitip, birden toktaldı. Nusret ayta, Şerifov dinley edi.

– Seydamet ağa, meni tanıysıñmı? – dep soradı kırcıman yigit.

Şerifov deral tanısa da, devamlı surette yigitke (20) baqtı, ketecek oldı, ketmedi, kene toktaldı. Sesi kaltıray edi.

– Ebet, tanıyım. İdris ocanıñ oğlu Nusret olasıñ, öylemi?

– Öyle. Babamniñ, anamniñ vakıtsız ölümleri (25) saña bir şey anlatmaymı?

Ƙız Ƙardaşımniñ torbasındaki semiçkalarnı yerge tökip, yañıdan toğlağ satmazsıñ dep, ayaklarıñnen taptacanıñni unutmağandırsıñ! – dedi. Bu müdhiş vakia Şerifovniñ közleri ögünde bir kereden canlandı. Ƙızçık közyaşlarını (30) tökip ağlay edi. Azğan betinde can alameti bile Ƙalmağan. Şerifovniñ başı aylandı, ayak üstünde turıp olamadı, yerge çökti. Ƙolundaki tayağını tizleri arasına aldı. Mecalsızlıktan etrafına baqtı. Ketip de, turıp da olmay edi. Niçün? Ne sebepten soradı? Onıñ (35) bağışı iç bir şey bilmeyim ve bilmek de istemeyim, degen mananı anlata edi. O, az – buçuk doğrudı ve dudakları kaltıradılar.

– Menim Ƙabaatım yoğ, vallaı, yoğ! İnan maña! Saña yalan söylegenler. (40)

Şerifov de başına, de ayağına yapışıp, akılını çıldırğan adam kibi bağıрмаğa başladı. Nusret ağıkten de Ƙorğkan edi. Köydeşinen körüşkenine de peşman edi. Lakin Ƙalbinde bu adamğa karşı kozğalğan nefret duyğusu ondan açuvını almağnı talap ete (45)

(130)

edi. Şimdi o meramını yerine ketirmey, keçip ketkeni yigitlik saymadı. Şerifovni em acıdı, em de ağıretleycegi keldi. Bu adamniñ Ƙorantaları ögünde Ƙabaatı, büyük edi.

– Saña, Seydamet ağa, aytacağ sözüm bar. İdris (5) ocanıñ tübüsini yoğ etecek oldıñ, muradıña irdiñmi.

– Bu nasıl sözdür, oğlum! – dedi o, kıbırdanıp. Nusret oña baqtı – baqtı da, artık bir söz aytmay, soñak boyu ketti. Onı uracağ oldı, amma urmadı. “Alla (10) onı öyle urdı ki, maña bile yer Ƙaldırmadı”, – dep fisıldadı.

Şerifov artına – artına ketip, terekke tayandı. Atta Ƙolundaki tayağı bile yerge tüşti. Latif köydeşi yıılmazdan evel oña barıp yapıştı. Şerifovniñ közle- (15) rine Ƙaranlık çöксе de, Latifni tanıdı.

– Meni evime ozğar, Ƙardaşım, yardımsız barıp olamaycağım, – dedi.

– Telegramma, telegramma! – dep bağıradı sekiz yaşında Emineçik çardağğa çapıp çıkarcağ. – O, sık – sık (20) nefes ala edi. Ƙızçık ikinci sınıfta oğuy. Ƙapğara Ƙuvurçık saçları omuzlarına dağılğan. Emineçik Ƙağıtnı başından yuğarı köterirken, anası Zerağa taba adımladı.

– Kimden? – dep soradı ve telegrammağa uzandı. – (25) A-a, Latif Kerimovdan... Ev alğanlar, – dep Ƙoştı.

Müzeyen bosağada turıp, torunınıñ atikligine bağığ kuvandı. “Babasınıñ özü”, – dedi dudakları arasından. – “Bu gençlik, bilhassa bugünkü yahşı suv berilgen çelik kibi sert, çıdamlı, olarğa bağa da Ƙuva- (30) nasıñ”. Azbarda Temet peyda oldı. Hoş haber onı yürekten çoşturdu. O, Ƙolundaki bağça mağasını set üzerine taşlap, telegrammanı Ƙoluna aldı, onı uzun parmakları arasında aylandırdı.

– Maşalla, maşalla Meryemge, – dedi. Ebet, soñki (35) aylar içinde köydeşlerinden bayağı adam Qırımğa köçip ketti ve ev alaraq çalışmağa başladılar. Şimdi de toktav yoq, o insan taşkıını añdırı. Ya, ne yapsınlar, yol kavuştırıp otursınlarmı? Ketmekmi, ketmek kerek! Artıq beklemege sıra qalmadı. Qırq beş yıl (40) beklediler, közleri yolda edi. Ya şimdi? Tövbe, endi sabır qalmadı, incinğan yürek yufkardı. Tez, tez olunız! – dey.

Temet özü de evini satlıkqa çıkardı. Oğlu Ser-
(131)

vernij qurtılıp kelmesini bekley. Niyaziy ailesinen Qırımda, afta sayın mektüp yaza, çağıra. Aytqanlarına köre, Latifnij evi musafirhaneye çevirilgen. Er kes oña bara. Aferin, Meryemge! O, köydeşlerine ev almağa, işke kirmege yardım ete. Onı bu yerlerde bilmegen adam (5) yoq. Ricasını red etip olamaylar.

Temet için vaqıtlar pek tez kelip keçken kibi körüne. Kerimovlar sanarsıñ yün ketkenler, amma bir yıldan ziyade vaqıt keçti. Şükür Osman da, İdris ocanın balaları da üç aydan berli andalar. Nusretnij çastı bar. (10) Öz zenaatı boyunca iş tapqan.

Temet çardaқта bu aқта tüşürken, azbarda Sarı Bilal peyda oldı. O, köydeşi Smailge yanı, quvançlı haberler söylemek niyetinen keldi. Ava yımşaq, cılı olğanından azbarda oturdılar. (15)

– Askerlikten küçük oğlumdan mektüp keldi. Yakında kaytacağını yaza. Anasının eki közü yolda. Qapını yalandan tasırdatsalar, oğlum keldi, dep aman azbarğa çapa.

– Evladı, köresin. Em ana yüregi yufka ola. (20)

– Ebet, şay. Server de endi kelmek borclu. Mamut

Cemalovni qurtarğan ekenler.

– Zamanlar deñişe, bir yahşılık olmak kerek.

Temet sigar çıkarıp yaqtıç Kutunı Sarı Bilalğa uzattı. (25)

– Taşladım, Smail ağa, – dedi o, – eki buçuq ay oldı.

– O – o, aferin, yahşı yapqansın, – dedi Temet, – men qardaş, taşlap olamayım.

– Ebet, kıyın. Dün aqşam ağamı tüşümde kör- (30) dim. Maña açuvlı – açuvlı baqa edi. Yalı boyundaki bağçamızda çalışa edik. Apansızdan Seydamet ağa peyda oldı. Ağam oña bakmay: “Bizni deñemege keldiñmi, mınafık!” – dedi. Seydamet ağa küldi de, indemey keçip ketti. Apayının keskin davuşından uyandım. Turmaq vaq- (35) tı olğan eken.

– Seydametnij al – evalı pek ağır.

– Bilem, yün oña kirdim. Azğan – azğan da, kemiknen terisi qalğan. Ayağı ise öyle şişken, öyle morarğan ki, ştanına bile sığmay. Özünü eki kere asacaq (40) olğan. Qarısı Abibe körıp qurtarğan. Şimdi gece-kündüz başı ucundan ketmey. Ayağının ağrısına dayanıp olamay, bala kibi ağlay, sesi etrafqa seda bere eken.

Laqırdı Müzeyenin kelip kalmasinen bölündi. O, (45)

(132)

sofra üzerine pialalarını, çaynikni, kofret tolu şekerlikni kaldırıp, soqakta söyleşken qadınlarnıñ sesini eşiterek, o tarafqa aşıqtı.

– Rametli ağanıñ Seydametke açuvı büyük edi, – dedi Temet çaynı kaytarıp, – ekevinin arasında na- (5) sıldır daa var edi. Aqılımda qalmadı.

– Yengemniñ söylegenine köre, dava nalogdan çıkqan eken. Seydamet ağa selsovet reisi edi o vaqıt.

– Ebet, reis edi. Oña, şübesiz, inana ediler. Mında, Özbekistanda da degin oturmadi. Bütün vaqıt Kırım (10) meselesinen oğraşkanlarını çaķıp yürdi. Zaten, ıradaşım, öyle insanlar var ki, tuvğan toprağı da olarnı öz bağına ıkabul etip olamay. Ağır kelmesin, Seydamet böyle adamlardan biridir. O, Stalin ölgende ıkadar onı merametligine inanıp yaşadı. Sonundan da bu fi- (15) kirini deñiştirmedi.

Müzeyen ıkayıp keldi.

– Seydamet keçingen, – dedi o mazun sesnen.

– Ne vaqıt?

– Tañ maalinde. (20)

– Yatқан yeri cennet oldun, – dedi Sarı Bilal, – o ölmedi, aksine, ıkurtuldi.

– Ebet, ıkurtuldi.

Temet Şerifovnen anlaşıamay, onı begenmey edi. Aralarında çok yıllık ıkavğa, kerginlik olup, o iç de (25) yımşamadi. Lakin Seydamet ne ıkadar fena tabiatlı adam olsa da, ölgeler aķķında osal tüşünmek yahşı adet olmağanından, Temet şimdi köydeşini yamanlamaķını vicdanına sıgdırmadi. Bu ise, onı fikirince, insaniyetlikniñ eñ degerli hususiyeti edi. (30)

Ƙonakbay musafiri Sarı Bilalını ozğarıırken, abdest aldı da, köydeşiniñ evine ketmege azırlandı. O, şübesiz, özüniñ insanlık borcunı eda etmek için Şerifovniñ evine barır, Abibege emir alla aytır ve merumnı sonki yolğa ozğarıp, evine ıkayıtır. (35)

Server Temet kün boyu minderler töşelgen set üzerine yatıp vaqıt keçire ya da saat yelkuvanı kibi turmay areket eterek, odanı dört dolana. Can sıkısı ziyadesinen geceleri, er yerni tınçlık başkanda ola. O, arķası üstüne yatarak, sonki yıllarda keçirgen meşak- (40) atlı ömürine bir nazar taşladı. Olar ıkaranlık geceni anđıra ediler. Şakamı ya, lagerden kelgenine üç buçuk ay keçse de, bir yerde iş tapıp olamay. Ƙaysı iş-

(133)

haneye, müessisege barmasın, iş yok dep kökreginden iteyler.

Serverniñ işsiz yürmesi degil yalnız onı, bütün aile azalarını raatsızladı. Zera ve Müzeyen, uyken Temet özlerini tavada ıkızartılğan balık kibi uygunsız, (5) ağır bir vaziyette duydılar. Künler biri – birine oşap, ağır keçe ediler.

Apansızdan, ebet, er şey beklenilmeden oldı. Buña Serverniñ özü de taacıplendi. Dört homerli avtomüessisege iktisadiyatçı kerek, dediler. Barmaycaķ oldı, (10) lakin dayanamadı, bardı. Onı kimligini soramadılar. Ƙabul ettiler.

Yarım yıl keçti. Temetniñ işinden er kes memnün edi. Künleriniñ birinde onı paytahtқа çağırdılar. Teşebbüsçi gruppadaamlarınıñ tenbilegenlerine, inan- (15) dırıp aytkanlarına bakmadan, Temetlerniñ ailesinde telaş başlandı. “Kene ıkapatacaķlar”, dep ökümdi ana. Zaranıñ közleri de yaştan arınmadı. Yalnız uyken Temet kendisiniñ eyecanlanğanını duyurmaycaķ olup, ağır – sabırnen döndi, az laf etti, kimerde soravlarğa (20) mıyık astından külmeknen cevap berdi. Babanıñ sakinliğı digetlerini de ruhlandıra edi.

– Ƙapatacaķ niyetleri olsa, – dedi o ıkattı inamnen, – onı anda çağırtmay, mında da ıkapatır ediler.

Oña inandılar. Server Temetniñ ıkırımtatar mese- (25) lesi boyunca meydanga ketirilgen ükümet komissiyasınıñ erkanına aza olarak kirsetilmesi, er kesni, şu cümleden, Temetlerniñ ailesini de ıkuvandırdı. Baba bunı aķılına bile ketirip olamay edi. Dünki arestant bugün halk, devlet işlerinen oğraşaç (30)

Server taqdirniñ böyle buyurğanına kuvandı, kederlendimi özü de yahşı bilmey edi. O, komissiya azası olup, öz halkına fayda ketirip olacaqmı, yoksa onu oynucaqqa çebirip başka maqsadlar için faydalanacaqlarmı? Bu, Serverni pek raatsızladı. Çok vaq- (35) itkace o bu fikirden arınıp olamadı. Bütün vaqıt sarguş adam kibi yürdi. Kelişmegen bir iş yapıp, halk ögünde ayıplı olmaq, oña ölümden de beter edi.

Cuma künü, sekretarlardan biriniñ kabulına barılacaq kün edi. Temet musafirhaneden çıkarken, ko- (40) ridorda tesaddüfen Mamut Cemalovnen rastkelişti. Yanyanaşa odalarda yaşasalar da, biri – birinden haberli yok edi. Körüşken soñ kuçaqlaştı, kollarını kaviy etip sıktılar.

Bu eki dost soñki kere, on yıl evelsi, iyün ayında (45)

(134)

körüşken ediler. Er ekisi de tanılmaz derecede deñiştı. Mamutniñ gür, kara saçları siyrekleşip, kırav tüşken. Bir zamanları temiz, taze betine koñur beñçikler asıl olğan. Sanarsıñ o çok vaqıttan beri kömür şahtalarında çalışıp kelmekte. Mañlayında, (5) dudakları kenarındaki bürüşikler onıñ karsambalı, ağır ömür keçirgeninden delalet bermekte ediler.

Cemalovnen körüşüv Server Temetke büyük ümütler bağışladı. Qorqudan, şek – şübelerden bir şey kalmadı. “ Cemalov bizni oynucaqqa çevirmege yel bermez”, (10) – dedi o. Oña inana, bazana edi. Dersin bu daqqaları dostunıñ iradesi, cesareti oña keçken ve özünü serbest is etmege başladı. bu oña, tabiiy olarak, koşma küç bere edi.

Ertesi künü üylelik yemekten bir saat evel, dostlar (15) aqqayın ağaçları túbünde oturıp can – gönülden laf etti, ileride yapılacaq işleri anlaştılar. Olar başlarına kelip keçken ağır musibetlerden köçti, etapnen ketkende yolda kıynalğanlarını, merametsiz lager yaşayışını, insan iradesini sındırmaq için buzlu odalar- (20) da künlerini nasıl keçirgenlerini, aqlıktan, qorluktan can bergen mabüslerni – episini, episini hatırladılar. Er ekisine aytmağa çok şey bar edi.

Mamut Cemalov şimdi Kırimda yaşay. Server bir zaman Mamutka böyle isteknen, meraknen daa bakmağ- (25) an edi. O, diqqatnen dostunı dinledi.

– Bundan kaytkan soñ, ne yapmak isteysin? – dep soradı Cemalov Temetten.

Bu sual Serverni gaflet kaldırmadı. O, dostunıñ mıtlağa soraycağını bile edi. Oña özüncesine azır- (30) landı.

– Nasıl aytayım, esas maqsadım, Kırimda bir evçik alıp köçmektir. Kartlar çoktan körecek ediler. Menim kelmemni beklediler. Qardaşım Niyaziy mında, Eski Kırimda. Qasabamızda köydeşlerden pek az adam (35) kaldı.

– Beklemege endi acet kalmadı, Server. Ne kadar tez ve çok köçip kelsek, o kadar yahşı. Ebet bugünde kıynlıklar dünya kadar. Çayır şeerçikleriniñ sayısı turmay arta, eksilmey. Resmiy organlar bu meseleni (40) çezecekleri yerine, zorbalıqnen iş köreler. Lakin halk dayana, degeninden dönmey. Bu, elbette, tabiiy bir al. Zaten o kıynlıklar kayda yok. Er yerde!

Cemalov Temetni özünüñ yaqın vaqıtta yapacak işlerinen tanış etti. Onıñ közlerinde, sımasında (45)

(135)

yañı, taze duygular sezip kuvandı. Subetdeşi halkımızniñ taqdirinen bağı fikirlerini açık – aydın anlata bilmesi Temetke büyük merak uyandırdı. Cemalovniñ beti kızarğan, közleri parılday ve ağızından er bir söz dane – dane olup çıqa edi. (5)

– Bir takım adamlar kırimtatarlarının baba – dede yurtuna kaytıp kelmelerini yanlış anlatmağa tırışalar. Guya bu kaytuv Kırimda yaşağan başka milletleri sıkıştıracaq eken. Bu – mahsus yapıla. Biz kimseniñ esabına yaşamağ isteymiz. Aksine, bizim esa- (10) bumızğa yaşağanlar çok.

– Aytılganlarda zerre kadar aқиkat yok. Emiş – demişlerini vicdansız, ahlaqsız adamlar darқatalar. Olar avtonomiyaga da qarşı çıқalar. Lakin adalet yenge. Bu fakt! (15)

– Ahlaqsızlık, menimce, cemiyetniñ hastalığı. O, bizde geniş kölem aldı. İnsanniñ maneviy dünyası yok etildi. Zaten, biz durgunlık deviriniñ ketirgen zararına ala daa keregi gibi kıymet kesip olamaymız.

Cemalov dudağını tişlep, ısrarlı areketnen saçla- (20) rını artına kaytardı ve tüşündi. Onıñ areketlerinde celp etici alhusus bir kuvvet bar edi.

– Bizde, – dedi Temet, – bir şey soraycağ ya da talap etecek olsañ, ortağa aman para meselesini koyalar. (25)

Cemalov küldi. Ayakka kalktı.

– Ebet, para, para! Tohtargazınıñ yazğanları aқı-lıñdamı? “Başta para soñ baht ara”. “Kerek para, para, para!” Şay, o dostum, – dedi Cemalov yürek ağırsinen. Birazdan devam etti. – Zararı yok, Server, vaқıt kelir (30) para da ayırılır. Eñ müimi, büyük zorluqların olsa da, biz degenimizge nail olmağtamız. Halkımız ep köçe, toktav yok. Şimdi esas vazife, şairniñ aytkanı kibi, “Bu Kırimnı bir top çeçekke” çevirmekten ibarettir. O ise Kırimda yaşağan bütün milletleriñ can işi- (35) dir. İleride yapacağ işlerimiz gayet çok. Olar aқkında tüşünmeli, çalışmalı. Endi bilesiñmi, Server, ne yapayık, Kırimğa keteyik. Bir kaç kün mende musafir olursıñ. Maalemizde eki қoranta Rusiyeye köçip ketecek edi. Belki sizge kelişikli bir evçik taparmız, (40) ne deysiñ?

– Yahşı olur edi, amma...

– Yok, meseleni kesen – kes çezmek kerek. Kıdırmalı, tırışmalı. Ağlamağan balağa meme bermezler.

(136)

Aradan bir ay vaқıt keçti. Bir kün Server Temet azbarlarına kirgeninen:

– Azırlanıñız, köçecekmiş, – dedi қуvanıp, – yarından başlap, konteynerler meselesinen oğraşacağım. (5)

Baba aқsay berip ögge, atladı. O, oğlunıñ şimdi söylegenleri aқkında evelden de çok tüşünden edi. Serverge oturmasını işmar etip:

– Tokta, aşıқma, – dedi o, – er şeyni sırasinen anlat. Ne oldu, ne kaldı! (10)

Server Kırimda satın alıñan evni ağız toldurıp mağtadı. Etraftaki çayırları, bağıçaları, komşuları kimler ekenini tasvirlep, soñundan şöyle dedi:

– Er beş közden ibaret. Emanet olarak yedi yüz kümüş berdim. Azbarı da bayağı bar. Evge Mamut Cemalov köz- (15) kulak olacak.

– Onıñ evine yaқınmı?

– Ebet.

Bu künden soñ Temetleriñ evinde raatlık olmadı. Er kes gece – künden azırlık işinen oğraştı. Töşek- (20) yastık, yorganlar boğçalanıldı. Çanak – çölmekler yaşıçiklerge yerleştirilip, қаpaқları mıhlanıldı. Şifonyer ve masalar, krovatlar, skemleler boş odağa obalanıldı. Konteynerlerge sınış berilip, bugün – yarın beklenile. (25)

Uyken Temet özüne yer tapamay kün boyu azbarını dolanmağtan bezmey. Қonuşқан, urmet etken köydeřleriniñ episi köçip ketkenler. Dersiñ қasada adam da

kalmadı. Kayda barsaň can sıkıısı. Er şey tez olsa da... Bu eziyetten kurtulır edi. “Aydı canım, çoķu ketti, azı (30) aldı. Dayanırmız”...

Aradan üç yıl keçti. Sıcak, yağmursız künlerde merkez şeeriniñ civarındaki eski soaqlardan birinde, beş yaşında ođlançıkniñ kolundan tutıp, topallap, yavaştan yürgen çal saçlı kartnı sık – sık körmek (35) mümkün. Bu adam Smail Temettir. O, er kün toruniniñ oğlu Üseinçiknen maalleni dört dolana, oña bu yerlerniñ, terekleriniñ, otlarniñ adlarını ögrete.

art baba – dede yurtu ırımğa ayıp keldi. Ondan kimerde: “Smail emce, o kadar çok kıyınlık- (40) lardan soň, Temetler nesilini nasıl saklap aldınız?” – dep soraylar. O bir kereden cevap bermey. Teren oylarğa dala. Uzun, sivri kirpikleri silana. Soňra, başını tik kötere de, atiy bir davuşnen: “Ah, arda-

(137)

şım, – dey o, onı bilmek isteseñ, körip keçirgenlerimni yanı baştan başlamak kereksiñ. Yoksa, anılamak kıyın olur. Çekken azaplarımıñ duşmanımıñ duşmanına da Alla köstermesin. Lakin insanniñ albi temiz olsa, Alla onı aza – belalardan orçalay eken. (5) Menimnen de, belki, şay olğandır, kim bile!”

art zornen yılmay ve omuzlarını kısa. Lanetli lager yaşayışı, sürgünlük deviri yüreginde accı bir sançı, ağır, kirli torta aldırdı. arsambalı ömürü Temetniñ arzu – ümütlerini tar – mar etse de, o insanıyet- (10) likni, nesilini ğayıp etmedi. Şimdi evlatları ve torunlarinen beraber bir saçak túbünde yaşamakta.

(138)

ANA

Povest

Soñki aftalarda yağmur yağmağan kün olmadı. Derelerniñ, özenlerniñ suvu taşıp, bağ – bağçalarnı bastı, azbarlarğa soğıldı. Er yerde epkinliknen aqqan (5) bılançık suvuniñ izi qalğan edi. Tamırlarinen çıkarılğan kögetler, çalılar qoralarğa ilişip qaldı, tereklerge sarıldılar. Soñra ne ise de, kök yüzü qara bulutlardan arına başladı. Lakin ortalıq, hususan, künbatı nasıldır qaranlıq daire içinde edi. Daireniñ (10) ortası incererek. o sözüle – sözüle qaranlıqnı parlap, yırtğan kibi oldı. Aceba bu yarıq kaydan kelip çıktı? O, guya küçük bir yıldızçık edi. Özü de kettikçe büyüleşip, maya kibi qabarıp, yıldızlardan ayrılarak, türlü şekillerge kirdi. Ufuq ilvanlanıp yana (15) edi. Ortalıqta bir şeñlik, tazelik, yaraşıqlıq bar edi.

Çardaqtaki yün minder üzerine uzanıp yatқан uzun boylu, narın çereli kırcıman yigit közlerini çevre etrafniñ güzel manzarasından almadı. Dudaklarında (20) tebessüm alametleri oynay edi. O, sert kolunen betini sıypadı. Kaviy çeñgesi, saqalındaki teren çukurlıq, al dudaklarındaki zarif ve o kadar da is etilmegen külüşü oña yaraşıq bir kıyafet bere edi. Közleri aydın, ışıklı ediler. Eger diqqat ile baksañ içki (25) duygular onı azaçık raarsızlağanını eslemek mümkün edi. Ancaq anda suvuqlıq, gönülsizlik sezilmedi.

Bu arada azbarda traktor gurüdedi, şatırdı – patır- dı kıoptı. Kerim deral Yermakovniñ traktorını davu-

(139)

şından tanıp içinde bir şeyler uzülgen kibi oldı ve atılıp yerinden turarak, azbarğa çaptı. Közlerine eñ evela darma – dağın etilgen yolqapı ilişti. Bir añ ne yapacağını, şu hınzır erifke ne aytacağını bilmey, artına – öğüne dolandı. Açuvdan qolları kaltıray edi. (5)

– Ey, pezevenkniñ oğlu, muqayt olsañ olmaz edimi? – dedi o Yermakovğa taba adımlap.

Yermakov traktorını toqtatıp, yerge tüşti. Qarıq sesnen:

– Eki çürük tahta için dava etesiñ. Mende eski do- (10) muz aranlarından qalğan artkaç tahtalar bar. İsteseni ketirip tökeyim azbarıña! – dedi. – Yol tar, aylanıp olamadım.

O, mısılınen şakıldap küldi. Onıñ arsızlığını Kerimni daa ziyade afağanlandırdı. Bu ayasız eriften (15) intikam almağniñ zamanı keldimi eken dep oylandı. İçindeki açuvı tışqa urdı. Beti çükündür kibi kızardı. Bir saniyede Yermakovniñ yanına keldi, onıñ yaqasına yapışıp, aşalıqniñ soñu olacağını, dedi de arqasını tirkemege urıp – urıp aldı. (20)

Traktorcu sarğış adam kibi silkindi, bar kuvetini topla Kerimniñ qollarından kurtulmaq için ıdırınarak, maylı ve kirli parmaklarinen onıñ de saqalına, de kulaklarına yapıştı.

Adamlar çapıp keecek, davacılarını ayırdılar. Yer- (25) makov aşıkmadan yerden kalkıp, tozlu urbalarını kaça – kaça traktoruna mindi ve solğa burulup, yoluna devam etti.

Kerim çil – parça olup, yol içinde dağılıp yatқан tahtalarını bir yerde obalarken, çok yıllar evelsi olup (30) keçken vakialardan birini hatırladı.

Küneşli ve cıllı baar күnü edi. Tosat – tosat kafif ruzgar köterile, kuruğan yapraklarını, kağıt parçalarını şıtırdatıp, soğak boyu alıp kete edi.

Kerim bir kópka malatnen mal fermasından kayta. (35) Özenni keçip, çayırlarğa köterilgende, çalılar arasında davuşlar koptı, der ekeç, taş atılıp, başı üstünden keçip ketti. Olğan velosipyediniñ suratını arttırırsa da, ağılına fena bir şey kelmedi... Ancağ vaqialar beklenilmeden oldı. Aşağı, derege engende, qar- (40) şısına eldirekten üç yaş çıktı. Olar Kerimge tanış ediler. Köy balaları, bir mektepte oquylar.

Sırık kibi ince, patlak köz Yermakov yol ortasına çıkıp, tokta, der kibi sağ kolunu yukarı köterdi. Diger ekisi, sarışın, sepkil bet Yemelyanov ve şişman (45)

(140)

kursak. Borisov Kerimni sarıp aldılar. O, yerge tüşti ve sol kolunen velosipyedini tutup, karşısındaki yaşlarğa bağıtı. Açıvlu, kin tolu közler Kerimniñ ışıklı, aydın közlerinden rastkeliştiler. Kerim bu suvuk közlerden yahşılık beklemedi. Aradaki kerginlik ep ka- (5) bardı. Yermakov bir adım ögge atlap:

– Aha, tüştüñmi, satkın, endi senden kötlep yasap aç köpeklerni besleycekmiz, – dedi. Kerimniñ eşsesine, boynuna, çağına yumruklar endi. Kimdir birisi tepmeledi, velosipyedini çetke itep yiberdi, malat kóp- (10) kasını onıñ başına avdardı, yüzünü yerge urdı ve:

– Aşa, aşağı bu toprağını, kelmeşek! – dep bağırdı. Kerim mecalsız alda yerde yata, er yeri ağıra, dersin el – aқта taqat – kuvet kalmadı. Omuzlarından tutup, ayakğa köterdiler. İtep yıktırdılar. Sonra, sağır bir (15) derege alıp keldiler. Kene kötek başlandı. Tekrar yerge yıktırdı. El – ayağını bağlap, taşlap kettiler. O, bayağı vaqıt areketsiz yattı. Süyreklenecek oldı, süyreklenip olamadı, kıbırdağan sayın sıcım yipler kollarını, ayaklarını dayanılmaycağ derecede ağ- (20) irtıra ediler.

Ortalık endi tekmiil karanlıklaştı. Kerimniñ dudakları arareten yana ediler. Suvsağanından ağızı kurudı, bir meşrebe salkın suv azr etti. Bağırdı, butün kuvetini toplağ bağırdı, lakin sesinden özü de (25) korpıp abdıradı. Kulaklarında nasıldır anlaşılmasız şuvultı asıl oldı. Mañlayında, yanağlarında, dudaklarında kan buzlap kaldı. Yürekte korpuv olmasa da, ümüt de pek az edi.

Akşamdan berli yiplerni çezecek olup kaç kere (30) tırışıp bağıtı, çizip olamadı. Ava birden suvudı. Uşümege başladı, kaltıradı, tişleri biri – birine uruldılar. Onı şimdi yalnız avanıñ suvuğı, kollarına batıp ketken yipler azaplay ediler.

Geceni şay, çekişüvlernen keçirdi. O, oña niayet- (35) siz uzun köründi. Tağ atқанinen tekrar bağıрмаğa başladı. Bağıra, toktap diñlene, soğ kene bağıra. Sesi karşısındaki kırlarda aks sada berip yağıradı. Birazdan er şey tındı. Tındı degence, kaydandır miyavkuşımı, kartalmı, yoksa kırğıymı seslenip aldılar. (40) Yağız degil ekenim, dep tüşündi Kerim. O, bu arada şu kuşlar kibi öz yuvasında serbest bahtlı yaşamağını arzu etti. Tatlı hayallardan azğana tınçlanganday oldı. Lakin tınçlık kópka sürmedi. Azap perdesi deral

(141)

onı sarıp aldı. Soñu körülmegen eziyetlerden kurtulıp olamaycam, dep tüşündi o.

Küneş doğdı. O başta Kızıl – Yarıñ çaplarını kümüşimsi şavlelerinden aydınlattı, sonra yavaş – yavaş aşağı, derelerge, bağ – bağçalarğa endi. Kerimniñ yüre- (5) ginde ümüt kıgılıçımları uyandılar. O, merametli adamlarğa rastkeleceğine inana edi. Faqat ne qadar ıdırınıp baksa da, bütün gece tek bir kaç adım süyreklenedi. Bunı o qadar kıynılıqnen yaptı ki, sanarsıñ dağları – taşları avdarğan. (10)

Küneş şavleleri buzlap qalğan bedenini kızdıra başlağanda, başı ucunda, omuzında avcı tüfegi, belinde pantrontaş bir adam peyda oldı. Kerim onı deral tanıdı. Yegor emce Malıgın. Yigitniñ örselengen, yorgun yüzünde quvanç nurları oynadı. Yüreginde qorqu (15) da qalmağan edi.

Malıgın tüfegini omuzından alıp, emen ağaçına tayandırdı ve tizleri üstünde çökip:

– Oğlum, seni böyle kim urdı? – dep soradı ve Kerimniñ qol, ayaklarını çeze başladı. (20)

– Ayt, qorqma, seni kimler kıynadı?

Çırayı birden türlendi. Yüzündeki aydınlıq gayıp olup, onı qorqu, qasevet kölgeleri deñiştirdiler. Aqılına oğlu Sergey tüşti. O bu cinayet işinde iştirak etmegen ekenmi, dep öz başına fısıldadı. Ke- (25) rim ep susa ve bir şey aytıp olamay edi. Niayet, o yavaştan, tınık sesnen söylendi. Sanarsıñ tili yañı açılğan sabiyge oşay edi. Kerim er kesniñ adını, soyadını birer – birer aytkan soñ, Yegor emce özüne keldi. Aman yigitniñ qolundan tutıp, ayakqa köterdi. (30)

– Seni urğanlar arasında Sergey de bar edimi? – dep soradı.

– Yok! – dedi Kerim. Yegor emce ögge atlap:

– Aydı yür, köyge kettik! – dedi.

Kerim ketmezden evel çevre – etrafını közden keçirdi. (35) Besebelli velosipyedini kıdıra edi. Onı tapmağan soñ, Yegor emcenin artından adımladı. Göñülü kırık, ağırları onı eziyetley ediler. O bunı Yegor emceden gizlemege tırıssa da, sezekli adam için yaşıñ ağır vaziyetini anlamak kıynılıq doğurmadı. (40)

Kötek başlağan yerge kelgende, Kerim birden toqtaldı. Qumluq öyle taptalğan edi ki, dersin atlar avnağanlar. Bir kaç adım kenarda kıyıışkan boş qopqa yata. Velosipyed körünmey edi. Beş – on adım ketken soñ,

(142)

çalılar arasında, köpçekleri çıkarılğan velosipyedke rastkeldiler.

– Seniñkimi? – dep soradı Yegor emce.

– Ebet, benimki.

– Kerim onı omuzına urıp, yavaştan adımladılar. Olar (5) köy şurasınıñ binasına kelip yettiler. Kerimniñ çeresi öyle qaraplangan edi ki, o adamlarınıñ, hususan, balaların közüne körünmege utana edi.

Çardaқта balanı bir kaç adam sarıp aldı. İş odasından Mostovoy da çıktı. Sarı, çürük tişlerini kös- (10) terip yılmaydı ve Kerimge sert çıraynen baktı.

– Yaramazlık yapkanı için dögdülermi? – dedi dudaklarını yalap.

– Suçsuz balanı urdılar, velosioyedini parladılar, ağız – burunını toprakqa soqtılar. (15)

– Aleksey, Yermakov, seniñ oğluñ da bar edi. Em bilesiñmi, başları. Sen onı tazirle, öyle çapkınlıq olmaz.

– Qabaatı olmalıdır, yoksa...

Mostovoy, sözüni bitirmede, tındı, kenarğa çekilip, parmaklıqqa tayandı. (20)

– Teşkirirmiz, eger bu bala cinayet yapsa, cezalarımız, – dedi.

Kerim köy soğaklarından değil de, bağçalar içinden atlap, evlerine kayıttı. Gülzade yenge oğlunun kıyafetini körüp, korktı, abdıradı, közyaşlarını ak- (25) ızıp, zıpkınlarını ağız doldurup karğandı.

– Yaşlılığınızda toymanız, kafirinin balaları, – dedi tukürçigini yutkunup. – Eki közüñiz kör olsun!

Ana oğlunu kim urğanını teftişlep tursa da, Kerim onun ters tabiatını bilgeninden, ille bir aleket (30) çıkaracağından korkup, aқиқatnı gizlemege, ya da yalan söylemege mecbur oldu.

– Komşu köy balaları edi, – dedi aқibeti, – tanımayım olarnı.

Ana inanmasa da, oğlunu zorlamadı. (35)

– Buña da çok şükür, – dedi.

Eski yaralar unutuldı degence, yanıları peyda oldu, yürekni telçelep başladılar. Kıynaluvlar, zorbalıklar ep devam etti. Aslı şu yaramaz, çapkın Yermakovğa ne kerek? Kólundan yahşılık çıkmasa da, tuz kibi er yerge (40) burunını soğa. Dağdan kelip, bağdakini kuvmağa tırışa, – dep mırıldandı ana ve ağır – sabır adımlarınen yolkapı yanına kelip toktı. Çırayı ap – aқ oldu. Yermakov ketken tarafka nefretnen baқtı. Eyecandan zornen nefes aldı. Çok yıllar zarfında oña hizmet etken kö- (45)

(143)

çerme kaşığa incinuv ile baқtı. Bozulğanına pek yandı. Teren ah çekip:

– Köpek oğlunun yapқан işine bir baқ! – dedi yanıknen.

Kerim bir aң oylanğan soң: (5)

– Zararı yok, ana, biz yanı kapı yasarmız, – dedi eminliknen.

Aradan eki afta keçti. O, demirden yanı kapı yasadı.

Onı açık mavı boyanen boyaladı. Ana kapını daa körmedi, körse, şübesiz, kuvanır edi. O, şimdi eptir – septir (10) adımlarınen yürerek, az kaldı ayağı tayıp, bilançık suvğa batacaқ edi. Erik teregine tayandı, yıkılmadı. Yardımğa çapıp kelgen oğluna ise:

– Bu hınzır erifnin işi meni tekmiş şaşırtdı, – dedi. (15)

Kerim yanı kapının demir kazıkları için çukurlar kazmağa başladı. Terlep pişti. Mañlayından, samaylarından ter çıbırmaқта. O, kopқadan bir meşrebe suv alıp, nefes almadan içip yiberdi. İkinci meşrebe suvnı başından aşağı tökip, fişnadı, sılaқ saçla- (20) rını uzun parmaқlarınen sıypadı.

Çukurlarını kazıp bitirgen soң, tsement, çapıp, kum taşıdı. Oturıp bir sigar yaқtı. Alқalanğan tütün dumanı töpege köterilip, közleri ögünde gayıp olup kettiler. Azbarğa Kerimnin dostı Sergey Malıgın ke- (25) lip kirdi. O, Kerimnen beraber aydavcılar kursını bitirip, şimdi ekevi de kolhozda şofer olup çalışa. Sergey sarışın, tok bedenli yigit. Santraç kölmeginin yeñlerini tirseklerinece katlağan, kara ştanının balaқlarını çizmaları içine soққан. O, tamir işle- (30) rinde dostına yardım etmekni işandırğan edi. Sergey azbarğa ayak başkanınen:

– İş kolay kelsin! – dep bağırdı.

Kerim onun sarışın özüne, ufaқ mıyıcıқlarına, mavı közlerine bakarken; (35)

– Kolay olsa, buyur! – dedi. Sergey kölmegini çıkarıp, alma tereginin pıtağına ilindirdi. Ekeleşip işke kiriştiler. Omuzlarında puskalanğan ter börtüçikleri anda ince bir sızık kaldırarak, koltuқlarına, kaburğalarına tayıp tüştiler. Kerim ısrarlı are- (40) ketnen mañlayının terini silip, küreknen betonnu çarıştırdı. Onın kıska, lakın kalın bilekleri er türlü işke kelişeler. Deral kapını yerleştirdiler. Çukurlar taşnen toldurıldı, aralarına beton koyuldu, küreknen, lomnen onı sıklaştırdılar. (45)

(144)

Gülzade yenge yaşlarının işini çetten seyir etip tursa da, yanlarına barmadı. Başka künləri kıcırip – kıcırip söylene, isbatlamağa tırışa, degeninde tura edi. Bugün öyle olmadı. Oğlunun işinen pek memnün kaldı. Ortalık karanlıklaşkanda iş bitti, kapı yeri- (5) ne koyuldu ve pekitildi.

Kerim Narimanov Çoban – Ata köyüne köçip kelgende, on beş yaşında edi. Özbekistanda yedinci sınıfını yahşı işaretlerinen bitirdi. Nizamlı, zeini kaviiy talebelerden edi. Okuvını devam ettirmek, istegi onı kene mektep- (10) ke alıp keldi. Tamam sentyabr ayının sonları edi. Kerim defter ve qalemlerini, vesikalarını meşin çantağa toldurıp, saba erte mektepke taba yol aldı. Ava yımşak, serin. Mektep köyiñ orta yerinde bulunğan eki katlı, beyaz tenekenen örtülgen balaban bina edi. Pen- (15) cereleri keniş ve büyük, sınıflar yarık. Kerim uzun zalğa kirgende, balalar topar – topar olıp laf ete, çapışıp oynaşa, külüşe ediler. Oynağanlar yañı talebeni körip biraz ayretlendi ve onı közden kaçırmadılar. Kerim olarnen sla meraklanmadı. Onıñ bütün fikirleri mek- (20) tep müdirinde, onıñ nasıl munasebet köstereceginde edi. O, “Mektep müdiri” dep yazılğan kapı karşısında toktaldı. Birden içeri kirmege cesaret etalmadı. Bekledi. Etrafta ise balalar üymeleşeler, itekleşeler. Biribirini yerge, tozlu taban üstüne yıktılar. Seslerinden (25) kulakların tına.

Sağ qolunda kitap destesi tutқан yaş ocapçe balanıñ etrafқа şübenen baqqanını eslep, yañı kelgenini aqladı ve borlanğan parmaklarını sürte – sürte Kerimge köz taşlarken: (30)

– Saña, bala, kim kerek? – dep soradı.

– Müdür! – dep cevaplandı Kerim ve beklemey, ocapçeniñ artından içeri soqlıdı.

Oda ocalarnen tolu. Mıyıklı ve mıyıksız erkek kişiler, qalın kevdeli qadınlar, ince belli, al (35) yanaqlı kızlar ozara söyleşeler. Er kes lafını kesip, oyçan közlü, esmeri, narın çereli balağa çevirildi. Dersiñ o başqa seyareden engen. Ocalarınıñ baqışları Kerimge asla tesir etmediler. O, çok oylanıp oturmay, endi azırlap qoyğan vesikalarını masa artında (40) oturğan yok yanaqlı, taz baş, şişman adamğa uzattı. Taz baş eñ evela yaşınıñ ve soyadına, soñra işaretlerine köz taşladı. Dudaqlarını sıkıp, zornen yılmaydı. Meramı ne eken, aqlamaq kıyın edi. Kerim

(145)

içini çekti, tüşüncege daldı. Müdür ise karşısında tuvğan talebenen laf etmek degil, oña baqmaq bile istemedi.

– Keç keldiñ, endi qabul etip olamaymız, Em soramay seni içeri kim yiberdi? – dep mırıldandı. Qo- (5) lundaki kağıtlarını biysinmegen kibi balanıñ aldına attı ve çık mından, degen kibi işmar etti.

Kerim başını töben aldı, közleri yaşlandı, nefesi tutulğan kibi oldı. Aşıqmadan odadan çıktı. Suvuq, titis sözler yüregine canciyer olup sançıldılar. Keyfi (10) teknil bozulsa da, mektepke katnamaqınıñ artını kesmedi.

Müdiriñ aqsızlığını eşitken Gülzade aqayına:

– Balağa işanma, müdirge özün bar! Er alda, sen (15) barsañ başqadır. Ya da beraber barayık! – dedi.

Bir kün baba – bala kene müdirge keldiler. Aradaki laf samimiy olup çıkmadı. Müdür söylengende bunarlı közlerini gizlemege tırıştı, laqırdu için accı, tikenli sözler saylap aldı. Sarı qaşları tüyümçiklendi, (20) serteydi, gevezelene berdi. Kimge açuvlana, ne için? Bu arada onıñ qarık sesi eşitildi.

– Men balañızğa episini aytıp añlattım, – dedi o kibbar davuşnen. – Ne añlamağan insanlar ekensiniz. Keç keldiniz, vessselam. Endi odanı boşatınız. Şim- (25) di ocalar kenyeşi başlanacaq.

Baba – bala eyecanlandı, açuvlandılar. Zakir emcenin yüregine ateş tüşken kibi oldı. O, bu geveze adamğa yalvarmaq meramında degil edi. Yoksa, yalvarsınnı? Ne sebepten? O, razı olmağan tarzdad başını kaçıp aldı. Baba (30) oğlunun omuzına yavaştan tokunıp:

– O müdir degil, şıfıntının biri eken, oğlum. Yür kettik! – dedi.

Zift töşelgen meydan boyu adımladılar. Ruzgar köterilip, yapraçıklarını soğaklar boyu savurdu. Şu arada (35) aklına hucur bir fikir keldi.

– Bilesiñmi, Kerim, ne yapayık, – dedi o coşkunlıknen, – kimseden soramay, sekizinci sınıfka kirip, boş ralelerden birine otur. Kuvsalar da ketme. Okumağ isteyim, dep ayt. Utanma! Bir sınıftan kuvsa- (40) lar, ekincisine kir, añladım?

Kerim bu fikrini begenip, babası öğretkeni kibi yapmağa karar berdi. O, bugün er kesnen sınıfka kirip, arttaki ralelerden birine oturdu. Ocanın soravlarına başta indemedi, sonra okumağa keldim, dep cevap- (45)

(146)

landı. Sınıftan çıkmaknı teklif ettiler. Kulak asmadı. Başını aşağı alıp, eşitmegen kibi oturdu. Sanarsın ayılğanlar oña ait degil ediler. Oğlanı kapıdan kuvsalar, pencereden kirdi. Ocalar çaresizlikten aman mektep müdirine çaptılar. “Söz dinlemey, (5) sınıftan da ketmey”, – dediler.

Müdir zenaatdaşlarına şaşkınlıknen bakarak, arsız bir balanı baş etmegenlerine, söz dinletip olamağanlarına gek afağanlandı. Bu arada ne yapacağını özü de dilmedi, lakin, “Nasıl insanlar bular!” – dedi (10) de, yerinden kalkıp sekizinci sınıf odasına ketti. Onın bütün nazar – diqqatı Kerimde edi. Kolları arkasında sınıf içinde dolandı. De masa yanına keldi, de sınıf tahtasına taba adımladı, nasıl çareler körecegini bilmey, tosət – tosət eşsesini kaşadı. Sınıf (15) reberi Sidorov kenarda tutıp, oña bağa edi. Müdir bir kaç saniyeden soñ, özüne keldi. “Yok, kuvmak kerek, kuvmak!” – dep fısıldadı içinden. Soñra, tekrar Kerimge aylandı, yüksek sesnen:

– Bağ sen, bu pis tatar malayının yapқан işine! – (20) dedi ve sınıf reberine ilave etti. – Onı sınıftan kuvunuz!

Ayılğan aksız sözler beyaz kölmek, kara ştan, sarı potik kiygen, konur saçları tarılğan bu edepli, temiz-pak oğlanğa layık olmasa da, balalar bu sözlerini özle- (25) rince añladılar. Kerimni kayda körseler epiştirdi, yolunu kesti, peşinden taş attılar. Onı aksımlavda erkesten ziyade Sergey Maligin davrandı. O, dudaklarını bürüştirip:

– Pis tatar malayı! Pis tatar malayı! – dep bağıra (30) edi. Maallerinden keçirmedi. Diger balalar oña koşulıp, Kerimni akaretley ediler. Bütün bu aksızlıklar, çapkınlıklar ana – babaların közleri ögünde olup keçe de, kimse buña kulak asmadı. Yalınız uyken Maligin oğlunu kattı tenbiledi. (35)

– Eger o balağa bir daa tokunırsın, – dedi o parmağını sallap, – kulaklarını keser de alırım! Dostlarıña da ayt!

Balalar kayranıp yükseler de, Kerimge tokunmadılar. Müdir bir kün Sidorovni öz odasına çağırıp: (40)

– Pötr İvanoviç, bağ, anavı yahşı okusa, mektepte kaldırırımız. Eger osal okusa, bir kün tutmamız, – dedi.

– Bizim öz işimiz özümüzge yetecek, bu kırım tatarlar da kelip, başımızğa bela oldılar.

Kerim yahşı okuy edi. Er keçilgen dersni kafasına (45)

(147)

siñdirdi. Ocanıñ suali bir zaman cevapsız qalmay edi. Lakin bugün tarih dersinden cevap berip olamadı. Tutuldu, şaşmalap qaldı. Oca oña başta taacipnen, sonra şaşkın – şaşkın baqtı.

– Dersni azırlap olamadıymı? – dep soradı. (5)

Yalan söylemege alışmağan yaş, dudakları arasından:

– Oqumadım, – dedi bir söznen.

– Niçün?

Sukünet bir daqqa devam etti. Kerimniñ beti, kulaqları kızarıp yandılar. Oca rale yanında tura ve ta- (10) lebesinden cevap bekley edi. Niayet, oğlan ağırından başını köterip, qorqunen Pötr İvanoviçke baqtı. Sesi kaltıradı.

– Elektrik yarığını kestiler, – dedi o eşitilir-eşitilmez davuşnen, –kerosin de yok edi... (15)

Sidorov indemey masa başına barıp oturdı. Oña nefes almak kıynlaşkan kibi oldı. “Elektrik yarığını keskenler”... Yumruğunu cağına tiredi. “Bir şey anlamayım. Yalan aytmaymı eken”. Balalar de Kerimge, de ocağa baqtılar. Nedir bekley ve ağızlarını açmay (20) ediler. Sınıfını kergin sukünet bastı. Oca asabiylendi, yumruğına öksürüp aldı. Sınıf defterine imza çekti, anda bir şeyler yazmak istedi, yazalmadı. Üç daqkadın soñ, gönülsiz tavurnen dersni devam etti. Eski çar devirindeki ağır ömürni, bugünki zevklı, bahtlı, (25) serbest yaşayışnen teñeştirdi. Söylegenlerini qandırıcı delillernen bağlamağa tırıştı. Çok misaller ketirdi.

Kerim muabbetlik, ağa – qardaş olup yaşamaq, biri birini urmet etmek, dostlık, musaviylik sözlerini is- (30) teksiz, ayretlenüvnen, atta nefretnen diñledi. Kafasında fikirleri qarıştı. O sözlerniñ doğrulığına iç de inanmadı. Oca halklar arasındaki ağa – qardaşlık aqqında aytkanda, onıñ közleri ögünde Musa Mamutnı köteklep alıp ketkenleri, balaçıklarını az- (35) barga kuvıp çıkarğanları canlandılar. Kerim bu arada balalargâ, hususan ocağa bakmağa bile istemey edi. Mañlayını suvuq ter bastı. Eyecandan titredi, nar kibi kızardı. Lakin bir kaç daqkadın özüni elge almağa tırıştı ve o kene evelki Kerim edi. Sakin, yuvaş, kı- (40) zıl çereli, ela közli. Pötr İvanoviç talebesine çevirildi, közlerini suq – sık oynatıp söylendi.

– Aytқанларım saña yaraşmadımı, yoksa? – dedi sert davuşnen.

– Yok, niçün? – dep cevaplandı olğan ve daa ziyade (45)

(148)

kızardı, – episi doğru, Pötr İvanoviç. Lakin Musa Mamut... – o tıyılıp, közlerini de yumdı, de açtı. – Ebet, onı on yıl kıynadılar, köyden, evinden bir kaç kere kuvdılar. Köpeklerge talattılar. Toktamay cöreme tölettirdiler. Kiyik, kimsesiz çöllerge alıp ketip taş- (5) ladılar. Ğaripniñ sabırı tükengen edi. İnsan demir degil ki, dayansın. Demir bile totlanıp iprana. Bir kere degil, eki kere degil, ep kıynadılar. Azaplarğa dayanamadı, üstüne benzin tökip, serniknen...

Kerim birden sustı. Yanakları üzerinden tıgırğan (10) inci kibi közyaşları onı boğa edi. Tamağına tomar kelip tıkdı. Sınıf çım – çırt edi. Çibin uça duyula- caq. Kerim tekrar boğuş sesnen söylendi. – Militsio- ner Küsken kenardan seyir etip tursa da, Musa ağanı barıp kırtarmadı. Niçün? Kim suçlu? Kıynalıp öl- (15) genimi, yoksa ölümge sebepçimi? Ne sorav, ne cevap... Belki men aklı degildirim. Afu etiñiz! Aytқанларım yahşı degil, ebet...

Kerim sözüni bitirip ocağa, oca ise talebesine baqtı. Er eki baqışta anlaşılmağan, kapa – qarşı (20) zıtlık bar edi. Pötr İvanoviç ne kadar tırışsa da,

sıkıntıdan kurtulup olamadı. Özleri yaşadığı köy şimdi onun közleri ögünde dünyada en osal köşelerden birine çevirildi. Adamlar da pek deyiştiler. Oca kederlendi, dersin talebesi ögünde, onun bahtsız taç- (25) diri ögünde kabaatlı edi. O, Kerimin sözlerinde zerre kadar yalan, uydurma olmağanını ağladı. Oca bir sıra ağsızlıkların saati da olđan edi. Amma, o zaman bunu yüregine yakın almağan edi. Şimdi o keskin közlerini oğlanga tikti. Kerim kendisini öyle ağır (30) vaziyette duydu ki, dersin kolları, ayakları onun degil ediler. Guya onu buzlu suvđa batırıp çıkardılar. Kırimtatar balasimen bağlı vağialar, zeininde dolangın menfiy fikirler, ocanın keyfini teknil bozdular. “Bu kırimtatarlar Özbekistanda yahşı yaşıy (35) ediler. Bütün barlıklarını satıp, Kırimđa keldi ve bizni de raatsızlaylar. Buğa açuvlanmay, ne yaparsın!.. Mesela, men Çernigovda doğdım, şimdi Kırimda yaşıyım. İstesem yarın tuvđan yurtuma kayta bilem. Mağa kimse keder etmez. Ya kırimtatarlarđa?.. Olar da Vatanları- (40) na kaytalar da...”

Sidorov biran toğtap tüşüendi. Başıni tersine kağıttı. O, közlerini kımıp içinden sakin sesnen tekrar söylendi. “Kerim daa yaşı olsa da, bu diyarnı seve, onu kağirley. Canım, bunda ne fenalık bar! Zanım- (45)

(149)

ca, şay olmağ gerek. Amma, o ğaripleri vatanları Kırimđa koymağ istemeyler de... Mina, fayda kayda!”

Pötr İvanoviç yerinden turdı, yorđun alda sınıf içinde dolandı. Közüne karşı divardaki elektrik saati iliş- (5) ti. O, ağırın – ağırın adımlarken:

– Tenefüske on dağka kıldı, – dedi balalarđa ilave etip, çantalarınızını al da, ses – şamata çıkarmay, eviñizge kaytınız! Bugün artık ders olmaycağ. (10)

... Sürgünlükniñ ilk ayları edi. Açlık, ölüm er kesniñ başında çibinler kibi üymeleşmekte. Eki aftadan berli hasta yatқан Fazile ala kıızı Gülzadeni yanına çağırıp, koluna bir bilezlik, eki küpe, babasının kostümünü tuttırdı ve tınık sesnen: (15)

– Gülzade, mına bularnı al da, kızım, bazarđa barıp, tamağtan keçecek ne bar, ne yoğ, deyiştir de kel. Canımızı kırtarayık. Babañ cenkten aman – esen kaytıp kelse, kolay olur, – dedi zayıf kolunen evladının saçlarını sıypap. Bir kaç dağkadan soñ, o (20) kene söylendi. – Bağ anda, kızım, pek ucuzđa berme! Aldatmađ isterler, aldanma!

Güلزade ketmege aşıkmay, yaşı közlerini anasından almadı. Ulkün odada ana daa da muşkül, mecalsız körüne edi. Kızının dudakları yavaştan titrediler. (25)

– Ana, men yat adamlardan kırkam. Meni afu et!

– Kırkma, balam, kırkma bar, bar, – dedi ana yalvarıp. – Sen kelgence mağa inşalla bir şeyçik olmaz.

Güلزade anasını kıymay – kıymay evden çıktı. Yol boyu sarhuş adam kibi adımladı. Kaç kereler toğtap, ar- (30) tına kaytacağ oldı. Fağat ananı ıncıtmak istemedi. Ketti, ep ketti. Şeerge yakınlaşқан sayın onun kırkusı arta edi.

Kođand bazarı. Ortalık kalabalık. Adamlar kıarıncalar kibi kaynaşalar. Ses – şamata, gürlütiden (35) kulakların tına. Canın ne istey episi bar: kıasır yiylernen bağlangın kıarpızlar, sap – sarı kıavunlar, yüzüm, ceviz, nar, türlü renkte, büyüklükte almalar... Katık, turşı, mısırbuğday unundan piteler, ah, ne kadar acayıp koğular. Vallai – billai, közleriñ ka- (40) maşa. Kıız böyle kalabalık bazarnı birinci kere köre. Coyulırım dep kıorka, eyecanlana. O, sağ kolunıñ avuçında bilezik ve küpeleri, sol kolunda kostümünü tutarak, adamlar arasında dolana. Er şeynen meraklına, diñlene. Bu yerdeki mamurlikke bağacağ olsañ, dün- (45)

(150)

yada ne açlık bar da, ne ölüm. Bütün osallıklar, kıyınlıklar deral unutulular. Bak sen, bu ikmetke!

– Ey, kızım, tokta, maña bak. Ne isteseñ razım, tek anlaşıyık.

Gülzadeni bir an içinde kadınlar, erkek kişiler, (5) sarıp aldılar. Adamlardan biri un, digeri aqça, daa birleri pirinç teklif ete, piyazlay ediler. Açık zeinli kız lafazan kadınlardan uzakta bulunmağa tarışa. Bazarnıñ ketişatına bakıp iş kördi. Bu ayat tecribesini o endi öğrengen edi. (10)

Niayet, o elverişli muşteri tapıp, başta kostümni, sonra bilezik ve küpelerni sattı. Un ve pirinç, aqça alıp, mal bazarına taba adımladı. Bu yerde onıñ alacak malı olmasa da, evlerine tez barmaq için kestirme yolnen ketmek mümkün edi. Bazarnıñ kenarına çıkar- (15) çıkmaz, eski bozuq divar yanında adamlarınñ toplanğanını kördi. Olar nenidir seyir ete ediler. “Ayuv oynatalarmı, yoksa?” – dep tüşündi kız. Birden Gülzadeniñ kulaqlarına tanış türkünin nazik ezgisi kelip yetti. Kız üç – dört adım daa attı. Nasıl şey bu? – dedi. (20) Tüşündemi, aynığındamı? Baksa, ne körsin, yaznıñ çillesi olğanına bakmadan, yünlü çekmen, kulaqlı kalpak kiygen, eki yaş bağdaş kurıp otura ve kollarını yukarı köterip dua eteler. Nasıl dua? Ne munasebetnen! Diqqat ile yaşlarğa baqtı. “Ah, Allam, köy- (25)deşlerim de bular?” Atta közlerine bile inanmadı, tövbe, biri Zade alasınıñ oğlu Mustafa, digeri toğaş Sa-niye ablanıñ oğlu Ğafar. Tekrar türkü yağıradı:

“Köter kalpak, perçemiñ kültelensin, alay!
Yansın duşman yüregi, meltelesin, alay!” (30)

Amin! Yarabbi, yarabbi sen keremsiñ. Açlıktan, horluğtan ölgen ana – babalarımıznı, sabiy – subyanı duadan unutmayık! Allanıñ Rahmetinde olsunlar! Amin alla!

Adamlar yaşlarğa kavun, karpız tilimleri uzatalar. Dua ep devam ete. Mustafanıñ, Ğafarnıñ ayakları uze- (35) rindeki torbaları yarı olğan. Anda cılap piteleri de bar. Kız terenden ah çekti. Yanaqları közyaşlarinen silangan ediler. “Babaları sağ olup evlatlarını bu alda körgeñ olsalar”... Ne ediler de, ne oldılar. Mevlam, sen kırtar! – dedi. – Nasıl eziyettir bu bizge!” (40)

Gülzade kirli yumruçklarinen közleriniñ yaşını sildi ve köydeşlerine körünmey, aylanıp yol boyu ketti. Yolda yolcular çok edi. Birevleri kele, digerleri

(151)

kıytalar. Laf subet yok. Er kes derdinen meşgul. Bu arada kıznıñ kulağına nasıldır ses keldi. Kimdir birisi onıñ adını aytıp çağırdı. Onı bu yerde kimler bile? Ses bir daa tekrarlandı. Kız kalkınıp artına aylanğanda, köydeşi Zakirni kördi. O, ipranğan, yeñ- (5) leri gayet uzun çekmen, çıplak ayaklarına teren kaloş kiygen edi. Ögge taba egilip, çabik – çabik yürümekte. Zakir emcesiniñ yanında otura. babası ala daa cenkten kıytıp kelmedi. Şimdi yukarı maalede, degirmen yanındaki baraklarda oturalar. Yigit kızğa yakın kelip, onıñ (10) yüküne köz taşıladı da:

– Gülzade, yüküñ ağır olmalılar, ber egmeñni maña? – dedi.

– Yok, ağır degil.

– Ber, ber, nazlanma! (15)

Olar yan – yanaşa adımladılar. Zakir kiyiz parçaları alğan edi.

– O kiyizler nege kerek? – dep soradı kız. Zakir burunını çekip aldı.

– Emceme eger için kerek, – dedi. (20)

Ruzgar köterildi. Yolnu toz – duman bastı. O, tereklerin yapraklarına, insanların urbalarına, otlarğa sinđi. Sonra ortalık biraz aydınlandı. Ekindi maali olğan edi. Kün boyu küneş şavlelerinden kızğan toprak ateş üstündeki taba kibi kızğan. Piçen yüklü ma- (25) şinalari arabalar keçip, etrafını tozğa gark eteler. Gençler yolını kenarından yürmege tırışa ve değerlik aşıkmaylar. Cayav yürgenler olarnı ozıp keçe, bazıları, hususan kızlar, yaşlar mışkılnen külerek, kollarını sallap – sallap olarnı eriştireler. Zakir de, Gülza- (30) de de gençlerin şaşasına kulağ asmay, laf ete – ete keteler. Ağaç köpürge kelgende toktaldı, soñ ayrılıştılar.

Bu yerden Gülzadeniñ yaşağan baraklarına on beş-yigirmi adım mesafe bar edi. Şimdi o evge baracağ, (35) undan bir piteçik, pirinçten şorba pişirip, anasinen beraber yaşaçağlar. Ah, dünyada bundan da lezetli ne var!” Anam bularnı körse, kim bilsin nasıl kuvanır”, – dedi o fisıldap. Gülzade çapkanından nefesi tutulğanını bile duymadı. (40)

Hoş çerenen, keñ adımlarnen yarı karanlık odağa kirdi. Egmeni kapı artında kaldırıp, başta un, sonra pirinç torbasını çıkarıp, masa üstüne koydı. Eki adım ögge atladi.

(152)

– Ana! Ana! Men keldim. Yuğlaysıñmı, ne indemeysiñ?

Ses – soluk yok. Sukünet içinde Gülzade yüreginiñ tuk-tuk urğanını duyıp seskendi. “Anam yuğğa dalğan, galba”, dep oylandı kız ve töşek yanına keldi. (5)

Ana areketsiz yata edi. Yorganı divar betke itep taşlanılğan. Açık sarı kılıflı yastık yerge tüşken. Kız korktı, titredi. O, can alametinen anağa atıldı. Kollarından, omuzlarından tutup, yavaştan silkitti. Ana kıbırdamay, nefesi de çıkmay. Gülzade muhaytılık- (10) nen anasınıñ başını yastıktan köterdi. Onıñ bütün vücudu köterildi. Odanı accı ses toldurdı. Dersiñ bu sestən divarlar, pencerelerniñ camları sarsıldılar. Kız evden çıkmağa da, anda kalmağa da korktı.

Endi onı kim ohşaycağ, sıcak nefesinen kim (15) kızdıracağ, ağıllı öğütlerinen oña kim tayanğıç olacağ. İcini çekip ağladı. O, kıyıknı alıp, anasınıñ cağlarını bağladı. Közlerini kapattı. Kız için en muteber insan endi yok. Yavaştan ayakka kalkıp, komşularına çaptı. (20)

– Nazife abla! Ey-y, Nazife abla! – dep bağırdı kız közyaşlarına boğulup.

Gülzade söylenip olamay tıyıldı. Nazife abla kızınıñ arkasını taptadı.

– Tınçlan, kızım, kınçlan! – dep yalvardı. – Söyle, (25) ne oldı?

– Anam, anam keçindi!

– Ah, sen, dünyalar. Özünü elge al, kızım, ağlama. – o, artına aylandı.

– Murad! Ey, Murad, bu yakka kel! Yür, Fazile abla- (30) nıñ evine barayık.

Tez ol!

Özü ise Gülzadeniñ omuzlarına yapıştı, azbar boyu adımladılar. Bir kaç adım artta, başını aşığa alıp, kaygılı alda Murat emce kele edi.

Ulkün odada gece köz yummadılar, sakinden laf etip (35) çıktılar.

– Men sabadan anağa kirdim, sen evde yok ediñ, – dedi nazife yenge.

– Bazarğa bardım. Kelsem...

Gülzade başını aşığı alıp, közyaşlarını ağız- (40) dı. Nazife yenge de akayına, de kızğa nazar taşlap:

Takdir öyle, kızım, bugün barsıñ, yarın ne olacağını bilmeysiñ, – dedi.

Kara haberni eşitip, Zakir de keldi. O, telaşlı edi. Közleri sönük. Mezarnı Murat ağanen ekisi beraber kız- (45)

(153)

dılar. Defn merasiminden sonra, bu ev Gülzadeye titis olup köründü. O, bir hafta Nazife yengenin evinde yatıp turdu. Evlerinde paynözü yatmağa korka edi. Sonra, Zakirnin kız kardaşı Eminegül ona yoldaş oldu. Onın bir töşekte başlı – ayaklı yattılar. (5)

İnsanın kaygı – kederi ne kadar büyük, meşakatlolu olmasın, o yavaş – yavaş unutulsa, onu bam – başka, taze düşünceler deyiştirirler. Gülzadenen de tıpkı böyle oldu. Onun korku, sıkıntı, kasevet tolu yüreğine başka duygu sokuldu. Bu, Zakirge beslegen sevgisi edi. (10) Taliy olarnı biri – birine kaviy bağladı.

Gençlerin dört balası oldu. Üç olğan, bir kız. Oğlançıklardan ekevi daa yaş ekende hastalanıp öldüler. Naciyenin Kerim kaldı. Kerimin ayatı da, ananın tabirlegenine köre, kıl üstünde tura edi. Zorluk- (15) lar, açlık sabiyini ince maraz kibi kıynadı, soldurdu.

Gülzade o zamanları pamuk tarlalarında çalışa edi. Nazife yaslade, Kerim yaş dep yaslige almadılar. Ana onu özünen beraber tarlağa alıp ketmege mecbur oldu. (25)

Yazın çillesi. Kavratıcı sıcak. O, balasını kökregine basıp, işke kete. Dut tereginin pıtığına asma beşik tağıştıra da, balanı anda yatkıza. Özü ise em pamuk aralarını çapalay, em de tosata – tosata oğluna köz taşılay. Sık – sık barıp emizdire, ayretley, sonra kene işinine kete. Avanın sıcakına, toz – tumağa dayanılmağan bala accı – accı ağlay. Yüreği bödene kibi çapalanğan ana, evladına teselli olamay, can çekişe edi. Bala hastalana berdi. Ana onu eskilerge sara – sarmalay da, aman ırımcı Aşime bitayğa çapa. Laf bağıtırta. Bu da (30) fayda bermese, balanı Zakirnin koluna tuttırıp, ekimge balalar. Bala çok hastalansa da, sonundan tözeldi, östi. Ana da tınçlandı.

Gülzade, zaten yahşı çalışa edi. Onun çeber, tez areket etken kollarına bakıp suklanmamak mümkün de- (35) gil edi. Ebet, çalışkanda o evini – barğını unuta edi. Ne yapsın, şay alışkan, tabiatını deyiştirip olamadı.

Pamuk tımarının arfesi Gülzade için en ağır, eziyetli künlere çevirile edi. Pamuklarğa sepilgen (40) ilacın sasık kokusunu asla kabul etip olamay. Aksıra, öksüre, burunından suvlar ağa, başı ağıra. “Ey, Alla, bak sen kırımğa!” – dep, közyaşları ağıza edi. Son, susa, kökü keçire, yaşayışını lanetley amma, faydası olmay. (45)

(154)

Oğlunu balalar bağçasına bergen sonra, fermağa avuştı, lakin o ağır kokuadan öyle de kurtulup olamadı. O, er yerde barıp yete edi.

Gülzade işten bir vakıt boş kolnen kaytmay edi. Bunu o adet etken. Bugün keç kaldı. Ot ormaycağ oldu, (5) lakin dayanıp olamadı. O, insan, ayvan ayağı basmağan koralar tübünden yem – yeşil ot orıp onu sıcımnen kaviy etip bağladı da, arkasına urdu. Biraz ketken sonra, onu zornen köterip başına koydu. İnce, nazik boyun o kadar ağır yükni nasıl kötere aceba? Kötere işte, (10) alışkan...

Köyge yakınlaşkan sayın, Gülzadenin ayakları kıltrap, abdır – sepdire yüre başladı. Közlerini bus – butün kapatkan otlar, yürmege keder ete ediler. Kimerde taşlarğa uruna, eniş – yoğuşlarda sürüle amma, yık- (15) ılmay, kene kete.

Evge kelse, sığır sağılğan, er şey sırasında. Kuvanganından yorulğanını dahi unuta. Tebessümnen akayına çevirildi. O, onun yüzünde daa ziyade aziz, yakın, sezekli adamı taptı. Gülzade elini – betini yürüp, (20) yengilgen nefes aldı. Aşka oturdılar. Köy haberlerinden söz açıldı.

– Eşittimmi, Topuzlar evlerini kırk binçe satkanlar. Bugün – yarın Kırımğa ketecek ekenler.

– Eşittim, – dedi Zakir gönülsiz tavurnen, – (25) Kırımğa kaytuv meselesine karşı ketkenler de barlar.

O, keyifsiz edi. Ekimler, hastalığına köre ruhset etmeseler de, eyecanından bir sigar dumanlatmakta edi. arısını krgeninen onu taqladı. Azbarqa ıqtı, (30) ahırqa kirip, kaka sıgırnı boyunu, arkasını taptadı, evge kirdi. Cebinden kağıt parçası ıkarıp, apayına uzattı.

– Ma, ou! – dedi.

– O da nasıl şey? (35)

– Ousan, bilirsın. On yedilerni mektbi. Vatanga aytmak meselesine karı ıkalır. Mında yaayı yahı eken.

– atılarmı, ne maraz! ırımıtatar degilmi yoksa, olar? (40)

– ırımıtatar demeknen episi bir olamı! Ky kpeksiz olmay degenleri budır daa... Canım – canım vatannı grbetlikke deieler.

– Halk olarsız da keter. ulak asma. Lakin anda barganlarını pek kıynay ekenler... (45)

(155)

– Er şey olmak mmkn. Amma, kene ketermiz.

Glzade mektpni oumay, biysinmegen kibi masa zerine kterip attı. O, kolunda sanarsın kağıt deil de, tiken pıtaı tutkan edi. Evde bu ata bir daa laf olmadı. Glzade akınıp alarak, aayına eminsiz- (5) liknen batı. ırıma kçmek meselesinden laf atılar.

– Sen kızmatabansın, – dedi Glzade, – anda barsan mıtlaa bir aleket ıkarısın. Bareme, otur yerinde! Bata bir, dolan kel. Sonra, o yaına baar- (10) mız.

Knlerden birinde Zakir otpuska alıp, ırımını dolanıp keldi. oban – Ata kyni begendi. z kylerine de bardı, satınlık ev tapmadı. Evlerinde oturan tul adın atta ieri bile yollamadı. Azbardan aylanıp ayt- (15) tı. Tereklerini tplerini kiyik ot başkan, bazı terekler uruanlar. Olarqa incinuvnen, yrek arısınen batı. Kzya tkip, evlerini, kylerini terk etti. zbekistanga ayıp kelse de, yregi ep sızladı. “Vay, anasını, dep kelendi, ırıma aytsak, o melun- (20) larnen beraber yaaycamız mı?” Niayet, yava – yava eyecanı yatıtı.

 aradaları Zakirni ırıma keteceğini eittler. Bata inanmadılar, o, ketmez, aka etedir, dediler. Evini keliikli fiyatqa satıp, konteynerleri- (25) ni yollaan son:

– Aferin, aferin Zakirge! – dediler.

Glzade kçerme apı yanında oturıp, orap re ve aayını kelmesini bekley. Zakir dersin uru meydanından, deral kreinden gelecek, oa eyi haber- (30) ler ketirecek. Aayı oban Ataa kçip kelgenden berli, er kn idarege atnay. imdilik bir trl yahılık krnmey. ke de almaylar, yazıp da yazmaylar. Mına o, aır – sabırnen evine taba adımlamakta. Baı kkregine adar engen, ırayı aaran, kzlerinde yanık (35) sezile. Glzade meseleni deral alarsa da, er alda, soradı.

– Son, ne haber? – dedi gsizlenip.

Zakir olunu tersine silkedi. adın in bu da yeterlik edi. O, asabiyliknen aayına batı. Bu baı- (40) ta asretli incinuv bar edi. Bu oa neler aytmay, neler tabirlemey ediler. Bu baıta dert, am biri – birine arııp ketti. Oa baan adamnı iini – barı-

(156)

nı atara edi. Glzade ve Zakir in bu saniyeler sanki dersin mrlerinde e aırı edi.

– Ne yazalar, ne iş bereler, – dedi Zakir kürsüğe oturup, – reiske kirsem, başta yazıl, soñ iş berirmiz, dey. Yazılmağa barsam, işke kir, çalış, yazması çok vañıt (5) almaz, dep ozğaralar. Mina şay, it itke, it de kıyruğına...

Bu azaplı, eyecanlı daqqalarda bile kendisinin güzelligini, alicenaplığını gayıp etmegen Gülzadeniñ қоñur kózleri er vañıttaki gibi parıldadılar. (10) Çeçekli kıyığı başında degil, tizleri üzerinde turmakta. O, özünü elge almağa tırıştı.

– Sabır et, – dedi ve çorapnı kenarğa taşıladı. – Olarnen davalasıp başka çıqalmazsıñ.

– Yapқан aksızlıklarına ne zamanğace dayanmak (15) mümkün.

– Ne yapacak olasıñ?

Zakir apayının keyfsiz ekenini, ondan yalnız gönül alıcı sözler beklegenini anladı.

– Men adiy bir adamım. Babam Vatan oğrunda elak oldı. (20) Mezarı kayda ekenini de bilmeyim. Kıırımğa yahşı meramnen yaşamak için keldim. Kimse ögünde gunahkar degilim. Bular ise meni...

– Zakir, kasevetlenme, yür kapınayık, açıkğandırısıñ, – dedi karısı. (25)

Aradan eki kün daa keçti. Zakir Narimanov kıızı ve oğlunun қollarından turıp, dos – doğru kolhoz idaresine ketti. Odada kolhoz reisi Gleb İvanoviç ve köy şurasının reisi Mostovoy ekevi otura edi. Gleb İvanoviçniñ kózlerine eñ evela balaların telaşı sımala- (30) rı, anlamağa azır, kaltırıp yatқан dudakları ilişti. Mostovoy köküş gibi kabargan, skemleniñ arkalığına yaslanıp otura. Yerinden kalkıp pencereniñ pervazına tayandı, kózlerini aşığı endirdi, sağ қolumu cebine soktı. Balık kózleri o yakka – bu yakka fir- (35) landılar. Soñ, bir daqqa odanın tabanına bakıp kaldı.

Narimanovğa oturmak için yer kösterilmedi. O, masa ögünde, ayak üstünde turıp bekledi. Kıızı ve oğlu kapı yanında ediler. Gleb İvanoviç kağıt üzerine nelerdir (40) sızğaladı. Oniñ kulakları, beti kıızardı, parmakların enşesini sıypap, Mostovoyğa aylandı. Odadaki sukünet, dersini soñsız edi. Lakin bu arada Narimanovniñ gururlı sesi yañğıradı.

(157)

– Men siznen davağa kelmedim. İş sorap keldim. Bu gunasız balaların ne kabaatı bar, – dedi.

O, parmağın balalarına taraf işmar etti. Oturğanlardan bir kaç daqqa ses – seda çıqmadı. Mostovoy keçip divanğa yaslandı. Oniñ kibbar kıyafeti, sert baқ- (5) ışı: “Biznen şaka etme, seniñ canıñ bizim қolumızda. İstesek bağışlarmız, istemesek, köyden kuvarmız”, degen mananı anlata edi. Soñra, birden köçti.

– Lafıñnı bilip et, Narimanov arkadaş, – dep cekirdi o, – o da nasıl kabaat? Sen ne, sovet ükümeti- (10) ni begenmeysiñmi?

– Er afta evimni tinteler, töşekni, yastıknı azbarğa köterip atalar! Bunı ne, sovet ükümeti öğretemi?

Narimanov teslim olmak istemedi. O, kózlerini Mostovoyniñ şişman kırsağına, tok, kıızıl yanaqla- (15) rına, ufaқ başına yapışıp қalğan hatır kulaklarına tiktı. Bütün vücudinen silkindi. Sağ қolumu kökregi üstüne koydı. Yüregi sık – sık ura edi. Gazapnen, biraz da sesini köterip söylendi.

– Men evni anlaşıp aldım. Қанun – қаиденiñ bir (20) maddesini bozmadım. Şunı biliñiz ki, Mostovoy arkadaş, meni öldürseñiz de, darağaçka assañız da köyden ketmeycegim!

– Asmak, biz kimseni asmaymız, – dedi o. – Lakin yahşılığnen ketmeseniz, zornen kuvarmız. Endi def (25) ol bu yerden!

Mostovoy kalkınıp, omuzlarını sıktı. Kolhoz reisi iddetnen Mostovoyğa çevirildi. Keyfsiz edi. Avuçlarından betini kapattı. Terenden köküs keçirdi. Mostovoy tekrar lafka koşuldu. (30)

– Mında keyf çatmağa kelgen. Baq sen oña! Kıırım cennetmi saña.

– Bir zamanları cennet edi. Şimdi başka. Onıñ çok yerlerini dolandım, avada uçkan kırğıydan başka bir şey körmedim. Dağları kasantkınen tolu. (35)

Narimanov endi Mostovoyıñ zırlıtısını dinlemek istemedi. O, eki balasını aldına alıp, odadan çıktı. Kapını tasırdatıp degil, aksine, yavaştan, duyurmadan kapattı. Gleb İvanoviç karandaşını masağa urıp:

– Yahşı olup çıkmadı, Yevgeniy Afanasyeviç men... – (40) O, fikirini bitirmey, başını aşağı alıp sustı.

– Ah, Gleb İvanoviç, Gleb İvanoviç! – dedi Mostovoy, – bu kelmeşeklerini ne kadar sögsem, ne kadar açuvlandırsam, gönülüm o kadar köterile, geceleri raat yuklayım. Olar asiyalılar, Kıırında işleri yok. Biz (45)

(158)

Kıırımı olarğa bermemiz. Sürgünlikte bulunsalar da, urf – adetlerini unutmağanlar. Buña ne dersin! Bir kadınıñ Alime eken. Onı bizimce Alla dep çağırsam, maña açuvlana, serteye. Menim molla tarafından koyulğan Alime adım var, dey. Baq sen olarğa, insaniy (5) tilnen söylenmege de bileler.

– Dün maña qarı – koca Malıgınler kirdiler, – dep başladı Gleb İvanoviç, köz kıyığından Mostovoyğa baqtı. – Bizge elem eteler. Siz, reberler kabaatlısınız, deyler. Tükandan Narimanovıñ ailesine (10) ötmek bermey ekenler. Biz er kesnen muabbet, insan kibi taşamak isteymiz. Millet ayırmaymız, – dediler. – Paylaşacak toprağımız da, taqdirimiz de yok. O ğaripni kökreginden itemeniz. Barsın dağdaki çokrakları kıdırıp tapsın. Kıırmtatarlar o yerlerniñ sırı- (15) nı bile, ille taparlar. Bareme kurgaklıktan kıurtulır edik, dediler. Aklı söz, ne deysin?

Mostovoy öyle asabiyleşti, öyle eyecanlandı ki, ne söyleycegini bilmey, başını tersine kaçıp aldı. Közlerini kımıp: (20)

– Olarğa yalvarmak kerekmey, – dedi.

Sukünet bir kaç daqqa devam etti. Gleb İvanoviçniñ kalıtravuk sesi tekrar yañıradı.

– Malıgınleri ozğarıp yetiştiramadım, muallim Sidorov kelip kirdi. Kederli ekenini sert baqışından, (25) kattı areketlerinden aqladım. Bosağadan atlar – atlamaz, kattı sesnen: “Nasıl masharalık bu, Gleb İvanoviç!” – dep kıçırdı. Narimvanovıñ oğlu onıñ sınıfında okuy eken. Evlerinde elektrik yarığını keskenler, bala ders azırlap olamağan. Anlamayım, men mesela, (30) kimsege kıırmtatarlarğa ötmek berilmesin, elektrik yarığı kesilsin, degen emir bermedim. Vicdansızlık işidir bu!

Mostovoy sigarını söndürüp küllükke taşladı.

– Tapkansın ğazaplanmağa sebep, Gleb İvanoviç, (35) – dedi inamsızlıknen, – kıırmtatarlarğa bola bizge davalasmağa sıra tüşmey. Olar oldı – keldi hırsızlar, cellatlar seni de, meni de öldürirler, kimseniñ haberi olmaz.

Mostovoy Gleb İvanoviçni birinci kere körgen kibi (40) oña ayretnen baqtı. Bu baqışta em korku, em de şübe bar edi.

– Sen, Yevgeniy Afanasyeviç, insan taqdirine pek yengil baqasın, – dedi Gleb İvanoviç, – adam öldürmek öyle kolay iş degil. (45)

(159)

– Öldürmek bizim kibi adamlarğa kıyın, – dedi Mostovoy, – alışkanğa çibin öldürmekten de kolay.

– Martaval, – dep inatlık etti Gleb İvanoviç, – komşu köyde kırım tatarlardan sekiz qoranta yaşay. Men Savçuktan soradım, reis onların işinen gayet memnün. (5)

Yahşı çalışalar, – dedi.

– İtimal, yahşı çalışadırlar. Lakin yüreklerinde bir intikam gonceleri tazermekte.

– Kimden, ne için?

Mostovoy onı eşitmegen olup sustı, sualine cevap (10) bermedi. O, çalt areketnen masa başından kalkıp, odadan çıktı. Koridor boyu dolandı. Tınçlanıp olamay edi. Avanı keser kibi kolunu salladı, iş odasına kirip, kapını kapattı.

Aradan bir afta keçse de, Narimanov reiske barmaq (15) istemey edi. Ayaqları tartmay. Evelleri bu aqta asla tüşünmey edi. İlle işke alırlar, yazarlar, belley edi. İş meselesi pıtraqlangan soñ, fikiri tekmi deñiştı. Lakin reiske barmaq, al – evalını anlatmaq mıtlaq kerek edi. Artıq başka çare qalmadı. Bugün saba turğ- (20) aninen, aşamay, içmey, idarege yol aldı. Odada Gleb İvanoviç paynözü otura edi. Yüzünde tebessüm alametleri oynadı. Narimanov bunu eslep, az da olsa cesaretlendi. Narimanovniñ israrlığı, azimkarlığı reisinñ oşuna keldi ve bugün bu adamnen açlıq göñülden laf (25) etmege karar berip, oña oturmağa yer kösterdi. Şu arada aqılına çoqraqlar tüşti. Narimanov reisinñ söylenecegini beklemey, özü başladı.

– Ya kolhozğa alınız, Gleb İvanoviç, ya da odanızdan ketmeyceğim, – dedi o. Emek defterini reisinñ al- (30) dına qoydı. Narimanov bu sefer pek kattı niyetnen bu yerge kelgen edi.

Gleb İvanoviç defteri diqqat ile közden keçirdi. Çırayı deñişmedi, taqdirleymi, maküm etemi, anlamak kıyın edi. Aslında o ondan ne soraycaq! Episi (35) anda, defterde açık – aydın yazılğan. Şay der ekeç, reisinñ sesi yañğıradı.

– Tokar, svarkacı, elektrik... şaymı, – dedi o. – Pek yahşı. Bizge böyle zenaatta adamlar kerek. Yaz ariza, yarından qalmaq üstahanege işke çıkarsıñ. Soñ, umu- (40) miy toplaşuvda kolhozğa aluv meselesini baqarmız.

Reis defteri saibine qaytarıp, sözünü devam etti.

– Lakin üstahanege işke çıkılmazdan evel, saña bir vazife berecek olam. Bizge suv kerek, suv... Bu işni yapıp

(160)

olursıñmı? Dağda çoqraqlar bar eken. Kıdır, tap! Mina, saña ricam bu!

Narimanov ağızını açmadı, ep reisini dinledi. Yaprakların, taş – topraknen kömülgen, harabege çevirilgen dağ çoqraqlarını közleri öğüne ketirdi. O, bala (5) ekende şu çoqraqlarını közleri öğüne ketirdi. O, bala anlarını yüreginiñ tellerinden keçirirken, yakınlıqniñ bundan başlağanını anladı. Bu avale öyle kolay olmasa da, pek kıyın da degil edi. O, çoqraqlarğa ayat bereceginden bahtlı edi. Şimdi onıñ yardımına muh- (10) taclar. Bu al onı daa ziyade ruhlandırdı. Başını tik köterip, odanıñ tavanına baqtı.

– Yahşı, men razım, – dedi. – Dağda olğan çoqraqlar olmaq kerek.

Ertesi künü küreklerini omuzlarına urğan, uzaktan (15) baqqanda geologlarğa benzegegen üç adam dağğa ketmek için yolğa çıktı. Küz ayı, ava sıcak. Ormanlıqqa kirgenlerinen avanıñ sıcakı eksildi onı serinlik deñiştirdi. Qaydadır tahtahkuşniñ terekni çoquçlağanı, ruzğarnıñ uvultısı eşitildi, soñ tındı. (20)

Adamlar başta dere boyu ketti, geniş çayırğa kelip çıktı, kene salkın derege endiler. Kıyış – kongur terekler dos – doğru qayalar içinde ösken, gür pıtaqları kızlarnıñ küpeleri kibi aşağı sarqip turmaqtalar. (25)

Zakirniñ közleri, bütün diqqatı çevre etrafta. O, kimerde toqtala, taşlar arasına egilip baqa, soñ yolunu devam ete edi.

– Ğaliba, tapmaycağımız, – dedi uzun boylu sarışın kolhozcı. (30)

– Taparımız, mıtlağ taparımız! – dedi Narimanov.

Yeşil dereler, boz renkli kayalar ve kırlar, asırlar boyu bu yerlerde yaşap, soğundan sürgün etilgen halklar kibi çok facialarını başlarından keçirgen, çok vağıalarını şaati olđanlar. Çokraklar kayda? Bel- (35) gisiz Ğayıp oldularmı? Evelleri er bir kırdı, derede daima akıp turđan, sağın, tatlı suvu olđan çokraklar bar edi. Narimanov bu akta tüşüngen sayın bedenini suvuğ ter kaplay. “Men sizni tapmağance köyge kaytmağcağım, – dep fisıldadı o, – yüreği sizlerge ay- (40) tacağ accı sözlernen tolu. Sağlık olsun, sizni tapar ve sağkın suvuğızdan kana – kana içip keyflenirmiz”.

Adamlar dere içinden ketip, ep yukarı köterildiler. Narimanov balaban tařınđ túbü sılağ ekenini abayladı. “Ana, – dedi içinden, – mına, çokrak kayda eken!” (45)

(161)

Parmağlarınen taşlarını arasını karmaladı. Sararıp çürüngen yapraklarını, ağaç parçaçıklarını, taştoprakını yavaştan çetke itedi. Közyaş kibi temiz, sağkın suv ırmaklanıp, taşçıklar arasından akıp ketti.

Narimanov bir an toğtap, yanındaki adamlarđa bađ- (5) tı. Olarda bir türlü ayretlenüv, eyecan eslemedi. Areketlerinde kuvanç alameti de yok edi. Çalka tüşüp uzanıp yatarlar. řu arada özlerinden alıp kelgen rakı şişesini açtılar. Kađaç kibi katıp kalđan tuzlu balığını koparıp – koparıp aşadılar. Narimanovnığ (10) canı ağırdı, amma ağızını açmadı. Ačuvnen kolhozcılara tikildi. Sođra, bağırıp söylendi.

– Bağ sen bu mucizege! – dedi bağdaş kurıp oturarak. – Evelleri kırımatarlar dađđa çıktılarını, mıtlağa çokrak başında oturıp suv içe, sarımsağ- (15) nen, soğannen ötmek aşay ediler. Olar çokraklarını yapraklardan, püsürliklerden temizlemegence köyge kaytmağ ediler. Suv yıl boyu eksik olmay edi. şimdi temizleylermi? Yok, kim temizleycek, kağaklarını?

Narimanov yahşı yerleşirken: “Bismillahir-rahim, (20) elhamdu lilahi rabbil alamiyn”, dedi de, el – betini yuvdı, ağızını üç kere çaykadı ve avuçlarını toldurıp, kana – kana suv içti.

Arkağaşları oña köz kıyığından, azđana inamsızlığnen bağtı, mıskıllı külkülerini gizlemeğe (25) tırışıp, başlarını aşağı aldılar. Olar da yerge uzanıp yatarak, suv içti ve sılağ mıyığlarını kollarınını ters tarafinen silip aldılar.

Küneş dağlarını artına gizlengeninen, derelere kağanlık çökti. Er eki tarafta çıplağ, boz renkinde (30) kayalar uzanıp kete ediler. Adamlar kağanlıklaşkanda köyge kayttılar.

... Bugün Narimanov taze kuvetnen, birinci kere ustahanege işke çıktı. Tokar tezasını kerçekten de sağındı. Başta onığ o yağını – bu yağını közden keçirdi, (35)soğ temizledi, tozlanđan yerlerini çilnen sildi, mayladı. Tezanığ işlegeni dahi duyulmay. Ne cıyılday, ne tasırdı, yengilden aylana edi.

Brigadirnığ sıtık çırayı Zakirni pek raatsızladı. O, yanđ adamđa inanmağan kibi bütün kün onığ (40) yanından ketmedi. Dandrük kibi etrafına aylana berdi. Kete dolana, birazdan kene tezya yanından peyda ola, kayralđan aletni koluna alıp, çevirip – çevirip bağa amma, ne mağtay, ne de yamanlay. İndemenen çıkıp kete.

Zakir ačuvından onıđ ufađ közlerine tikilip bađ- (45)

(162)

ar –bağmaz yüzünü çevire. İlai, ne de suvuğ közler dey. O, soğki zamanlarda, işten boş vağıtlarına, satın alđan evini tüzetmeknen oğraştı. Divarlarını bazı yerlerinde balçığı eşilip, tolalar körüne ediler. Zakir kağısınen beraber çölden çuval – çuval

toban taşıdı. (5) Divarlarını balçıknen sıladı, kireçnen akladı. Dün azbarğa eki maşına çakıl töktirdi.

– Yür, – dedi karısına, – çakılını yaydırayık. Yağmur yağsa, çamurdan keçilmey.

– Bir kaç çuval tsement daa al, – dedi Gülzade aqay- (10) ma, – azbarnı, ayakyolğa ketken yolçıkni betonlayık, eski malhaneni bozıp, yañısını qurayık.

Zakirge bu işlerni yapmaq nasip olmadı. Bedeninde ta cenkten qalğan yaralar, yañıdan, em pek fena olarak qozğaldılar. O, köylerini bombalağanda yaralanğan edi. 15(0) Tedaviylenip yetiştiramadı, sürgünlük yılları başlandı. Ah, o neler körmedi, neler çekmedi. Yaraları onı pek kıynadılar. Şimdi o hastalık oña duydurmadan; küz yağmurlarinen, suvuq, dımlı avalarnen beraber keldi. Zakir asla kendisini hasta etip köstermege alışmağan. (20) Çekişe, kıynala amma, episini gizley, sırnı kimsege, atta apayına bile açmay. Ağrılarına tişlerini sıkıp, yüzünü ekşitip dayana. Dayanamı aceba? Özü bile, Gülzade gece – kündüz aqayı yanından ketmedi. Zakirniñ al-evalı öyle fenalaştı ki, sık – sık kusa başladı. Za- (25) vallınıñ közleri daima yol çeke ediler.

Hastalanğanından bir ay beş kün degende, o fani dünyanen ebediyen sağıqlaştı. Tañ maalinde keçindi. Bütün köy cemaatı, qomşu köylerden keldiler. Bekir Amet ev – evden yürüp, köydeşlerni cenazege çağırdı. Gül- (30) zade pek qorqıtı, ağladı. Cenazeni adetlerimizge köre kıılmağa adam tapılmaz belledi. Amma bu qorqu nafile olıp çıktı.

Gülzade yanığından aqılını çıldıracaq edi. Zakirsiz nasıl yaşaycağım, dep ağladı. Kendisini yañ- (35) gız is etti. Bu oña ölümden de beter edi. Yalınız eki evladına bazandı. Olar onıñ ümüti ve işançı ediler.

Rus mezarlığı yanında kırımıtatarlar için mahsus yer ayırıldı. Zakirniñ qabirinen köyde yañı mezarlık açıldı. Eski kırımıtatar mezarlığı bozulıp, yernen – yek- (40) san etildi. Mezar taşlarından üstahane, bala bağçası qurdılar. “Tövbe, facia! – dep ökelendi Gülzade. – Bala bağçası için mezar taşları qullanğanlar. Qayda körülgen şey bu! Masharalık! Ah, Allam, akıllarını çıldırğan bular”. Elinen közyaşlarını sildi. Bazı taş- (45)

(163)

larda arap arifleri körünip turalar. Er bir mezar ayrı adamlarğa ait olsa da, o bütünlikte halkniñ ayatı ve tarihıdır, o iç de unutilmaz. Bozulıp harabege çevirilgeni taqdirde yanıkqa, kederge aylana. Civarlardaki mezar taşları, andaki arifler: “Bizim al – evalımızğa (5) baqıñız, biznen ne yaptı olar!” – dep kibi körüneler. Bu yazılarda baqqan sayın, Gülzadeniñ közleri torlana, yüregi kedernen tolıp taşa. Kızarğan közler yaştan arınmay. Ananıñ ğamlı közleri ögünde neler-neler canlanmadılar. Qoqand bazarı, anasınıñ ölü- (10) mi, pamuq tarlaları, Kırimğa avdet, çamurda, yağmur astında yatқан eşyalar, töşek – yastık, Musa Mamut, Zakirniñ ölümi... Er şey, yañıdan tezardi, canlandı. Gülzade bularnıñ episini tekrar yaşap keçirgen kibi oldı. Dersniñ müdhiş bir tüş edi. Belki tüş edi, kim bilir. (15)

Narimanovniñ evini yahşı ev demek mümkün değıl edi. Damı alçaq, odalar kiçkene, şiferler de ipranğanlar. Olarnı deral deñiştirmek kerek, lakin onı qaydan alırsıñ! Şimdi kereste tapmaq pek kıyın. Ya tanış – bilişniñ olacaq, ya da bir çuval parañ. (20)

Kerim işten kelgeninen, aranda ya tahta erendeley, ya da pencerelerniñ qanatlarını yonđı, tüzetti. Reyan ise aşhaneni sılamaknen, qapı, pencerelerniñ

örtülerini deňiřtirmeknen ođrařtı. Er ekisi de dün olđanı kibi bugün de yorulup, yemeklerini ařar – ařamaz se- (25) rilip ıaldılar.

Baba ölgen soğ, ev işleri bayağı vağıtıkece tođtatılđan edi. Soğra, yağıdan başlandı. O, Kerimniğ omuzlarına yüklendi. Bu ince, arık omuzlarenen o ne kadar ağaç, tahta, demir taşığandır – onığ – esabı (30) yok.

Mına o bugün de bacanen oğraşmağa karar berip, tavanga tola, balıık taşıdı. Oğa Reyan yardım etti.

Ėanimet künleri 5 da boş oturmadı. Azbarda kömür taşıdı. Kolları bileklerinece bılaşkan, sim siya. (35) Kerim oğa bağa, canı sığıla, tenbileycek ola, cesaret etalmay, bekley, soğ dayanalmay, saçağ ucuna kele de:

– Ana, bar öz işiğizni bağığız, biz taşırmız, – dep yalvara. Ana ise kimge aytasığ demey, ya da ačuvenen: (40)

– Ėalıřmasıđımı, ıalış, benimnen işiğ olmasın. Men tezden fermağa ketecegim, o vağıtıkece tekararı taşıyım, tez bitsin, – dey.

Fermanen ev arasındaki mesafe pek uzağ degil. Arada

(164)

ıayır, özen bar. Ėülzade işke cayav kete, cayav ıayta. Sabaları yengil kete, aışam işten ıaytkanda, eziyetli ola. Malat tolu eki ıopıkanen ıayırdan, ıumlu özen yalıısından ketmek Allanığ belasına ıevirile. Yolda bir ıaç kere toğtap raatlana, beli ağıra, ıolları sığlay. şu (5) malatnı almasa da olacağ amma, sığırnı nenen besleycek. Tek piıennnen bađılđan ayvan ıoğ süt bermey. Ebet, iş ağır. Onığ yengil soyu barmı? – dey ana.

Evge kelgeninen, belini köteralmay yata, soğ tura, ev işlerinen oğraşa, ıartop, soğan artlay, olarnı yuva, (10) aş azır olmağance aşhaneden ıığımay. Raatlandıım degence, fermağa ketmek kerek ola.

ıadınnığ eziyet ıekkenini körgen ferma müdiri, künlerniğ birinde onu acığandan olıp:

– Sen pek ııynalasığ, Ėülzade, – dedi oğa hur- (15) nazlııken, – vallai, acıyım men seni. Özüni öyle azaplama.

– Olmasa, men ne yapmağ kerekmi? – dep soradı ıadıın.

– İstesey, men seniğ işiğni biraz yengilleşti- (20) reyim.

– Toğta, nasıl?

– Sen bala degilsığ, ağlıydırsığ.

– Ne- ye, ağlamayım. Ağlaştırıp söyle.

Müdür ayneciliknen etrafına bağındı, suvlu du- (25) dağlarını yalap aldı. Piı közlerinden Ėülzadeni baştan ayak süzip ıığtı. Ebet, o elli yaşlarına yağınlaşkan ıadıın olsa da, dülberliğini, endamlığını daa coymadı. Cazibeli, alıağığöğüllü. Müdürniğ yürek yağları birden irip kettiler. Zampara bu adam iııp bitirmegen (30) sigarını odanığ köşesine köterip attı da, bir ıaç kere artına, öğüne yürdi, ıolunu tersine silkep aldı ve ıadınnığ yanına kelip oturdı. Oğa süykendi, ıolunu Ėülzadeniđ tizi üstüne koyacağ oldu. ıadıın onu nezaketnen ıetke itedi. Müdür aydın ve ayasız bir davuş- (35) nen

– Bir gece, tek bir gece... Seni bu azaplı işten ıurtarır edim, – dedi.

– Olđanı, olacağı bumı?

– Ebet. (40)

Ėülzadeni ıattı titrev tuttu. Kolları kötekleşmek istegen adamnığ kolları kibi ıaşına ediler. Müdürniğ arık ıeresi, sarı ıaşları, pantı burunu, ter ıoğuğan urbaları bir an içinde Ėülzade cirenı duygusu ıozđardı. ıadıın vicdan azabı ıeker eken, bi- 45()

(165)

leklerini tirep, kollarını keň yaydırıp, müdirge taba adımladı. Sağıcının salmaqlı areketlerinde kendisi için bir türlü telüke sezmegen müdir, yerinden bile kıbırdamadı. İstiraplar çekken, belki endi bu yaşayıstan bezgen kadının böyle cesürane areketini o, ihti- (5) mal., beklemegendir. Kadın ise ırız- namusını saklamağa karar berdi. Saveliç gaflet kaldı. Atta yılmaydı, silekiyli dudaklarını kirli kolunen sildi. Eki şamar, közlerinden ateş – alev çıktı. Ne kadar ağır kolu bar bu kadının! Saveliç kızarıp yangın yanağına yapış- (10) tı.

– Sen ne yapasın şu, kaçık! – dedi o, üç adım kenarğa çekilip.

– Zararı yok, – dedi Gülzade, – akşam apakayının yanında raat – raat yuklarsın. (15)

Aslında fermada işlemek suklanılacak kibi degil edi. Bütün işler kolnen yapıla. Sığırlar tizden çamur, kübre içinde yatalar. Ahırını küreknem temizlemekniñ kimkanı yok. Gülzade kaç kereler başkaca işlep meselesini tüzetecek olup tırıştı, onı dinlegen olma- (20) dı.

O, bugün adetten ziyade yorulup, kaç karanlığında evine kelip yetti. Kız da, oğlan da evde yok ediler. Gülzade malat tolu kopkalarını ayatta kaldırıp, çamurlu çizmalarını kenarğa köterip attı da, bütün kevdesinen (25) minder üzerine uzandı. “Kana olar? Kayda ketkenler? Yarabbi, bu azaplar ne vakıt bitecek?” Beşmi, yoksa on dakkamı, közlerini kapatıp areketsiz yattı. Birazdan turıp, aranga ketti. “Bağ sen bu oğmazlarğa, – dedi katıyetle, – sığırını bile sağmağanlar. Bu iş tek maña (30) kerekmi? Anağa raatlanmak yasağ etilgen. Oña yalnız eşek kibi çalışmak kerek, çalışmak!”

Azbarda laflar çaqtı. Kelgenler Naciyenem Kerimedi.

– Kayda yüresin, niçün sığırını sağmadınız? (35) – dedi ana köterinki davuşnen. – Aranın kübresini küremediniz, maña kaldırdınızmi? Kollarım ağırğanından köterilmeyler. Siz ise...

Ana sözünü bitirmedi, eyecannen sustı. Naciye yanı haber aytacak olup, boynunu uzattı. (40)

– Köyümüzge üç kırımatar korantası köçip keldi, – dedi o.

– Kaçan kördünüz?

– Şimdi.

Ana indemedi, o kelgen köydeşlerini tüşündi. Olar- (45)

(166)

nı işke almak, yazdırmak için reiske kirecek, lakin bugün degil, endi keç oldu, em pek yoruldu. Ayakları kutük kibi ağırlaştılar. “Saba ola, hayır ola”, dedi terenden nefes alıp. Bir afta evelsi kene böyle işnen reiske barganını hatırladı. (5)

Bu arada Naciye kopkanı dangırdatıp evden çıktı. Ananın fikirleri bölündi. O, ne hususta tüşüne edi. Aaa, kelgen köydeşleri ağılına tüşti. Bu sefer reisni kandırıp olurmu? Ana kendisine emin edi.

Naciye sığırını sağıp, sütni süzdi ve kazanğa (10) tökip kaynattı. Kerim de aranın kübresini küredi, sığırğa piçen berip, evge kirdi. Ana tek şimdi özüne raatlık taptı. Evlatlarına elem etkenine yandı. Aslında olar öyle hayırsız balalar degiller. Eñ ağır vakıtlarda anağa yardım ete, kaygı kederni beraber paylaşalar. (15) Tek olarnı öğütlemek, yol – yoruğ köstermek kerek.

Ne kadar kıyın, meşakatlı olmasın, Gülzade başta kızı Naciyenem, soñ oğlu Kerimni evlendirdi. “Şükür Allağa, dey ana kuvanıp, kiyevim de, kelinim de edepli insanlar olup çıktılar. Muabbet yaşaylar. Tek Naciye biz- (20) nen degil, kelin olup komşu rayonğa tüşti.

Kelini Reyanı oğlu gibi urmet ete. O da ana degende, tilinden ballar aça. Kerimniñ ananen olğan laqırdısına erkek uneri, erkek gayreti, erkek keskinligi bar. Sanki o buni mahsus mektepte keçken, ögrenen. (25)

Gülzade yenge üç künden berli qarınında, kökreginde ağrılar duya başladı. Bu – apansızdan, beklenilmeden oldı. İlk sefer, dün reisniñ kabulından kelgen soñ esnedi. Hastahaneye barmaq istemedi. Kıyın olsa da, işine katnadı. Bugün birinci kere evine boş qopk- (30) alarnen qayıp keldi. Malat tolu qopkalarını kötermege taqatı yoq edi. Azbardaki quruğan piçenni tırnaycaq oldı, ayakları kesilip – kesilip kettiler. Eger Kerim zorlamağan olsa, o belki hastahaneye de barmaz edi. Onı deral rayonga yolladılar. Hastalığı ciddi. (35) Aman operatsiyağa azırlamağa başladılar. Ne olsa da, operatsiya yahşı keçti. Ancaq pek azdı. Kemiknen terisi qaldı. Eki afta yerinden turmay, kıbırdamay yattı. Soñundan emşireler qoltuqlarından tutıp yürmege yardım ettiler. Emşirelerni qoltuqtayanakları deñiş- (40) tirdi. Evge kelgen soñ, oğlu Kerim krovatnen pencere arasına arkan tartıp, ana şu yipke tayanaraq, oda içinde dolandı. Evde onı yañgız başına qaldırmağa qorqa ediler. “Sağ qalırım, dep ümüt etmegen edim, – dey

(167)

o köydeşlerine, – lakin şükür Allağa, aşaycaq ötmegimiz daa bar eken”.

Hastalıqtan pek ağır tüzele edi. Atta tüzelgeni deyerlik duyulmay edi. Qoltayağınen yüre. Onı taşladımı, zayıflıqtan, başı aylanğanından, o yaqqa – bu yaqqa (5) sallana ve aman yerge oturmağa mecbur ola. Eppeyi vaqıtqace turıp olamay, bir noqtağa baqa, soñ qollarını yerge tirep, yavaştan qalka, adımlay, toqtala. Eki yaşında sabiyniñ areketlerini aqdıra. Kimerde mecalsızlığına özü de küldi, taaciplendi. Soñ alışıp (10) qaldı.

İlk vaqıtlarda ana yanında ya oğlu, ya da kelini buluna, oña körmege, qalkmağa yardım ete ediler. Qolğa, ayakqa az – bucuq taqat kelgeninen, o tayağını taşladı. İşke alışıp qalğan bu adın, kendisini tutıp ola- (15) may, bir de bir hizmetnen oğraşacaq ola. Amma tez yorula. İşlemek yasaq etilse de, o kimseni diñlemey. “Men, er alda, kütrem degilim”, dep tüşüne o ve kıbırday bere. Oña üç kilodan ziyade yük kötermek qatnen yasaq etilgen edi. (20)

Ana bugün hastahaneden çıqqan soñ, birinci kere kolhoz idaresine doğru yol aldı. İdarege barganca üç kere toqtadı. Merdivenden ikinci katqa zornen köterildi. Berilgen vesikağa köre, oña yalnız yengil işte çalışmaq mümkün. (25)

Kolhoz reisi otpuskada eken. Onıñ yerine Mostovoy qalğan. Gülzade şu hınzır erifnen anlaşıp olamaycağını bilse de, ne çare, kene de bardı. Samimiy laf etip olamadılar. Ana subetdeşiniñ yüzüne isteksiz, atta qorğunen baqtı. Sıtıq çıray, dersniñ ham erik aşag- (30) anından tişleri qamaşkan. Ana şu arada közlerini kerı aldı. Mostovoy ise telefon trubkasını qolundan taşlamadı. Guya bu onı ananıñ öpkesinden kurtaracaq. Aqıbeti o trubkanı açuvnen, tasırdınen yerine qoydı.

– Men ferma müdirinen anlaştım, sağıcı hizme- (35) ti ağır iş degil, çalışa, beriñ, – dedi.

– Men ağır operatsiya keçirdim. Zornen yürem. Qoltuqtayaklarını taşlağanıma bir afta olmadı. Üç kilodan ziyade yük kötermek olmay.

– Üç kilo kötermesen, bir kilo köterirsin. (40)

– Sen meni tirileyin mezargā soqacaq olasıñmı? – dedi Gülzade ağlağanday olup.

– Olmasa, keliniñiz işlep tursın.

– O yüklü. Bugün – yarın tapacaq.

Odanı sukünet bastı. Mostovoy söylenmey, nasıldır (45)

(168)

kağıtlarını okuy edi. Yavaştan başını köterdi, lakin Gülzade bakmadı, odanın köşesine tikildi. Kaba bir ses yağıradı.

– Men emirini endi imzaladım. Onı deñiştirmeyceğim. Yarından kalmay fermağa işke çıkınız! Yok- (5) sa...

Mostovoy sözü bitti, der kibi masa başından turdı. Gülzade de kalktı. O, Mostovoyı öyle ögrenen edi ki; anda iç bir türlü yahşılık, merametlilik sezmedi. Çardağa çıkıp biraz bekledi. Endi kayda, kimge bar- (10) sın! Oldurmadı, fermağa, dostlarından körüşmege, akıl tanışmağa ketti. Sağıcılar Gülzadeni saya, seve ediler. Adamlar arasında urmeti büyük edi.

Kızlar tozlu yol ortasında turıp, ozara kızgın laf ete ediler. Valentina Malıgına beyaz koftasının yeñle- (15) rini tirseklerinece katlağan, mavı kıyıgınen manlayını sıkıp bağlağan, azgana yılmayaraq. Gülzade taba adımladı. Dostunun omuzlarından tutıp, yavaştan özüne çekti. Diger kızlar da Gülzadeni alçalap aldılar. Al – evalını soradılar. (20)

Gülzade sağıcılarını özünün yaşayışınen, Mostovoyun emirinen tanış etti. O, maneviy ceetten ağır bir vaziyette olsa da, közleri küle, yüzünde şırnıklık alametleri gayıp olmağan ediler. O, reisin adaletsizliği aqqında daa bir şeyler söyleyecek oldı, fağ- (25) at söylemedi, bekledi. Keyfi yok edi.

Kapı açılıp, odağa ferma müdiri Çernıh kirdi. Gülzadeni körgeninen, bosğa yanında tars toktaldı. Yüzü kasevetli edi. Kelgenine peşman etti. Kızlar oña balkurt kibi yapıldılar. Hususan Vala pek açuvlandı, özü- (30) ni tutup olamay dahi sögüdi. Teretniy Saveliçe söylemegen sözü kalmadı.

– Hasta kadını kıynamak, azaplamak mümkünmi? Kayda körülgen şey bu! – dedi kiyik sesnen. Oda içinde dolanırken, avuçlarını biri – birine urdı, kök- (35) regine yapıştı.

– Menim bir şeyden haberim yok, – dedi Çernıh, – soragan da olmadı.

– Kızlar, bunı şay kaldırmayık! – dedi Anisya. – Yarından kalmay Mostovoyun aldına kireyik. İn- (40) sanı mina böyle suvuğ, titis sözlernen yok eteler.

Kızlar bunı yahşı anladı ve işten boşağanların idarege kettiler. Olar Mostovoydan şu emirni lağu etmesini talap etecekler. Mina olar resinin karşısında turalar. Mostovoyun siñirleri kozgalıp, beti (45)

(169)

çukündür kibi kızarsa da, sağıcılarını diğkat ile diñledi.

– Bitirdiñizmi? – dep soradı o bir dağkalık sukünetten soñ. – Endi meni diñleniz. Başta bir oturuniz! (10)

– Biz oturmağa kelmedik, dedi Malıgına, – ne sebepten Gülzade Narimanovğa yengil iş bermeysiñiz?

– Sizge şikayet ettimi? Men nege esaslanıp oña yengil iş bermek borclum. Hastalığına ait berilgen ve- (10) sıka yeterliksiz! – dep cekirdi o.

Divarda asılğan saat saniyelerni esaplayaraq, yavaştan tıılday edi. Malıgına közlerini reisten almay, oña bakıp turdı.

– Onıñ yarasını körseñiz, belki vesika da talap (15) etmez ediñiz. Hastahanede oña başka vesika bermediler. İdare memuriyeti özü soratsın, – dediler. – Biz şimdi ondan kelemiz.

Kızın közlerinden alev yandı, ağırğance dudaklarını tişledi. (20)

- Menim vesika artından yürmege vaqtım yok, – dedi reis.
- Buhgalteriyadan telefon etsinler. Bunu da yapmak kıyınımı?

Mostovoy başını solğa burıp, yengilden yılmaydı. (25) Ne yapsın? Bu caris kızlardan asla kurtulup olamaycaq. Niayet, esapçını çağırmağa mecbur oldu. Oña hastahaneden Narimanova aqqında vesika almasını buyurdu. Esaplı açuvlanırken:

- O da nege kerek olup kaldı? – dep soradı omuzla- (30) rını kaqıp.

– Maña, şahsen maña kerek, – dedi Mostovoy, – cartı bir kadın, er kesni ayakka kaldırdı.

Vala indemeycek oldu, fakat çıdap olamadı. Gülzadeniñ örselengen yüzüne baqtı. Acıdı onı. (35)

– Cartı degil, Yevgeniy Afanasıç, hasta kadın. Yarın bizge de böyle munasebet köstereceksizmi?

- Laf siziñ aqqınızda ketmey.

- Ne farkı bar onıñ?

Sağıcılarınñ talaplarına, berilgen vesikağa (40) bakmadan, Gülzade yengil iş teş tapılmadı. Memuriyet hadimleri inatlık etip, işni ep çatallaştırdılar. Biñ bir dereden suv ketirdiler. Gülzade de, sağıcılar da bu meseleniñ artını boşamadılar. Vaqıt taptıların, aman idarege çaptı, Mostovoyınñ yaqasına yapıştılar. Ne (45)

(170)

çare, iş tapıldı. Gülzadeni konserva tsehine kápıcı tayin ettiler. Bu iş oña pek yaraşa edi.

Sağlığı yavaş – yavaş tüzele başladı. Yanaklarında allılık peyda oldu. Eveldekisi kibi, şimdi de tegin oturıp olamadı, de sıgır sağdı, de ağaç parladı, yap- (5) mağan işi kalmadı.

Bugün damda tah – tuh çalışkan oğluna köz taşlay amma, ağızını açmay, artına öğüne dolana, ve niayet, mığ savutını uzata da:

- Yanında tursun, kıdırıp oturmazsıñ, – dey ke- (10) narğa çekilip.

- Mında mih çok, ana, raatsız olmanız.

- Men raatsızlanmay, kim raatsızlanacaq.

Karanlıklaşkanına bakmadan, Kerim işini taşlamadı. Çalıştı, ep çalıştı. (15)

- Yeter endi, karanlıkta nasıl iştir o!

Bağırğan ana edi. O, eñkastan evge kirmey, azbarda dolana ve oğlunıñ damdan tüşmesini bekley. Şimdi oğlunıñ bütün tüşünceleri evniñ tamirinen bağı. Baştalari o iç bir vaqıt öyle çok tüşünmey edi. (20) Sonki zamanlarda degil yalnız kundüzleri, atta geceleri de tek evi aqqında tüşündi. Onı nasıl etip yaraştıracağını bilmedi.

Niayet, Kerim işini bitirip, evge kirdi. Sofrada sıcak aş buluna edi. Ses – soluk çıkarmay aşadılar. Ke- (25) rim raatlanmadı, turıp azbarğa çıktı, etrafka köz taşladı.

Künbatıda, kırlar artında parçalangan bulutlarınñ ucları allı – pullu yandılar. Azbarnıñ diğeri yağında bülbül söylendi. Oña özen taraftan diğeri (30) seslendiler. Kerim kuşlarınñ aenkli yırlarını diñlerkern, azbar qaraltısını baştan – baş dolandı ve salkın kuyu suvunu kana – kana içip, evge taba adımladı. O, yatmazdan evel çevre – etrafını aylanıp, çıkmağını adet etken edi. (35)

Ertesi künü Kerim, işten kelip azbarğa kirgeninen, körgenlerine şasıp kaldı. “Bular da ne! – dedi özünü tutup olamay, – Ebet, anamnıñ işidir, ondan başka kimseniñ buña cesareti yetmez”. Kerim teessüfnen başını kaqıp aldı. (40)

Ana yanı yasalğan yolqapığa nasıldır eski – püskü, endi çürümege başlağan drantahtalarını asıp koydı. Qapığa bakmaq bile acınlıqlı edi. Tahtalar bazı yerlerinden totlı tellernen bağlanğanlar. Kerim taa-

(171)

ciplenerek, şu çirkin perdeni sökip atacaq oldı. Sökmedi, olğanı kibi qaldırdı. Ananın aleket koparacağından korktı. “İster ağla, ister kül”, – dedi o ve indemey ayatqa kirdi. Ana oğlunun göñülsizliğinin sebebinı deral anladı. Sakin bir davuşnen: (5)

– Sakın tokunayım deme, – dedi qapığa işmar etip, – olay qaviy turalar. Azbarğa köpektir, mışıqtır kirmese olğan.

– Çürük tahtalar yerine saqlamlarını mıhlamaq mümkün edi. (10)

– Sap – saqlam tahtalarğa yazıq degilmi? Olar başqa işke kerek olurlar. Qapının dülberliğine bakma, ucuzluğına bak.

Bu, şübesiz, ananın eñ sevgen iş qaidesi edi. O, bunı yarı şaqa, yarı kerçek tarzda ayta turğan. Zametli (15) ömür onı er şeyni kıtıp tutmağa, saran olmağa öğretti. Saran olmaq? Aslında onun nesi yaramay! Tek onı alımaq kerekşin. Bu ise Kerimni pek açuvlandırdı.

– Er alda, men onı sökip atarım. Masharalıq bu, ana! Halktan ayıp, – dedi o. (20)

– Sen ananı açuvlandırmasañ raat oturıp olamaysın. Barsın şay qalsın, dedi Reyan. – Zavallını azaplandırma.

Kerimniñ mañlayına ter bürütçikleri peyda oldılar. O, köyde yaşamağın bir takım zorluqları us- (25) tünde tokaldı. Söylegenlerine ananın öpkelerini de qoştı. Aslında öpke edimi bular? Yok, künniñ talapları edi. Mina bu talaplardan ne ana ve ne de Kerimniñ özü qurtulacaq. Olar bütün vaqıt devam etecekler Kerim qolunu tersine qaqıp, teessüf ile yolqapığa (30) tikildi.

Ananın, da kendisine köre tüşünceleri, istegi bar edi. O, aqaynen beraber avam, sade insanlar ediler. Ana oğlunun da sade ömürnen yaşamasını, insanların ürmet etmesini aşığan ötmegi kibi arzu ete. Yaşayışın (35) maqsadını bunda köre. Yoksa, yañılama? Hayır, yañılmay.

– Şimdi köyde yaşamaq bayağı yengilleşti, – dey ana esnep, – bazar künləri çalışmaylar, raatlanalar. Vaqıtında şaşırmaq otpuska bereler. Qazanqları da tap (40) o kadar aqlanılacaq kibi degil. Evlerde elektrik yarığı, gaz bar, ötmekni furundan alalar. Bu, pek yahşı olmasa da, osal da degil. Amma kırq dördüncü senesi, ketsin de kelmesin, sürgün etilgende, nasıl azap edi o. Özbekistanğa aç zebil keldik. Ölülerni cıymağa adam (5)

(172)

tapılmay edi. – Ana sustı, bürüşken qollarına baqtı. Eziyetli künlerniñ ağırları bedeninde qaynaşır ediler. O, facialı ömürniñ terenliklerine dalmak istemedi. Eki daqqalıq sukünetten soñ, kene sözüni devam etti. – Cenkten evelki yaşayış da ceennem ateşi (5) kibi ağır edi. O nasıl ayat edi, bilmeyim. Qarınımız ötmekke toya edimi? Toymay edi. Ah, sizler bilseñiz de, balalar, o ne kadar kıyın, meşaqatlı devir edi. Tozlu ararlarda yarı gecegece demet yapa, ağırdan belimizni köterip olamay edik. Qoqulu, lezetli Qırım tütünü... (10) Pek ucuzğa alına edi. Kündeliğimiz bir kümüşke kelse, quvana, cemaatqa toy – düğün ola edi. Aşam Vacip bütün vaqıt tay yapmağnen oğraştı. Tütünden pek anlay edi. Aqıbeti, verem hastalığına oğrap, öldi ketti, zavallı. Yatқан yeri cennet olsun! Amin! – O, qolla- (15) rinen betini sıypap aldı. Dua oqudı. Közleriniñ çuqurları yaşlı edi. – Men o zamanları genç kız edim. Pek faqır yaşay edik. Tek biz degil, er kes. Birer anterçiknen kün keçire, toylarda,

cıyınlarda o anterçikni kiye edik. Ya basmanı kaydan alacağın? Basma tapılsa, (20) aqça tapılmay edi. E-e, öyle meşakatlı bir devir edi o. Ketsin kelmesin! Kim için, ne için çok çalışa ve az kazana edik. Kimse bunıñ sırnı bilmey, soramağa da korka ediler.

Bugünki kibi aqılımda, men kimerde tütünniñ (25) cınıslarını yahşı ayırdı etmey, olarnı qatıştırta edim. Bir kün brigadirimiz. Osman ağa, meni kenarğa çağırıp, başqa kızlar eşitip, meni utandırmasınlar dep, yavaştan tenbiledi: “Gülzade, aşıkma kadam, tüpsarını dübeknen qarıştırmasın”, dedi. Utanğam- (30) dan nege oğrağanımı bilmedim. Soñ, yavaş – yavaş tütün cınıslarını ayırdı ete başladım. – Ana qalkındı, mañlayına dağılğan çal saçlarını sıypadı, kıyığını tüzetirken, artına bağladı. – O zamanları adam qapalmağan kün olmay edi. Anamnıñ babası Mus- (35) tafa dedemi ne yağmurlı, suvuq noyabr gecesı alğan ediler. Bir daa qayıp kelmedi. Mezarı kayda, kimse bilmey.

Soñ, cenk... Sürgünlük... Aslında belalı başımızdan musallat eksik olmadı. Raat yaşarmız, bir kün körer- (40) miz, dep ana – baba yurtu Qırımğa keldik. Ne kördik? Közyaşımı? Bu qayıtu bizge pek paalığa mal oldı. Ecüz – mecüz dünyası ep devam etmekte. Qurban berilmegen kün yoq. Kimge barıp şikayet etersin? Mostovoyğamı? Alla belasını bersin onıñ! (45)

(173)

Kerim de, Reyana da ananıñ bu ikayesini endi kaç kereler eşitseler de, kene de meraknen, isteknen diñlediler. Yarı gece avdı. Yuquları kaçқан edi. Evde eppeyi vaqıtqace ananıñ ayak tapırdıları, terenden nefes alğanı eşitildi. Gençler ananıñ bu kereksiz areketle- (5) rine çoktan alışıp qaldılar. O, efkarlalanganda şay yapa turğan edi.

Sabasına ava bulutlasa da, yağmur yağmadı. Kömürni, aqaçnı üyleden soñ ketirdiler. Kömür kığınına birinci olup kene ana yanaştı. O, de qopqalarğa kömür (10) toldırdı, de qopqanı yarı etip, kömür taşıdı. Ana kade bir başını köterip oğluna nazar taşlay, onıñ ne aytacağını bekley amma, işini taşlamay. Qıyırdana bere. Kerim ananıñ işinen memnün olmasa da, ağızını açmay. Çırayı sert bir kıyafet ala. (15)

– Ana, taşlañız qopqanı, biz taşıp bitirirmiz, – dep yalvara oğlu.

– Men ne, qol qavuştırıp oturacağımı? – dep içinden mırıldana ana. – Yağmur yağmazdan evel taşıp bitirmeli. (20)

– Vazgeç şunı, köresin az qaldı.

Kömürni taşıp bitirdiler. Kerim alma, armut terekleriniñ quruğan pıtaqlarını kesmek istedi. Baltanı, pıçkıyı kıdırdı, tapamadı. Qoyğan yerinde yoqlar. Reyandan soradı. O: “Bilmeyim, seniñ aletleriñe (25) toqunayım”, – dedi. Kerim anağa ilave etip:

– Balta, pıçkı kayda, ana? Tapçağa qoyğan edim, anda yoq, – dedi. Ana oğluna yalq etip baqtı ve sert davuşnen.

– Balta degen şey açık yerde qoyulmay. Men onı saq- (30) ladım, – dedi ökelenip. O, arança kirip, çul çubarlar túbünden baltanı, pıçağını tapıp çıkardı. Öyle saklangan ki, ömür billa kıdırsañ da tapamazsın. Kimden, neden qorqip saklangan, belli degil. Adeti öyle, işte. (35)

Kerim bağçağa kirdi. Körgenlerine özü de şaştı. Terekleriniñ bütün pıtaqları, büyügi, küçügi biri – birine tartılıp, yiplernen bağlanılğan. Tuyümlerni çezmek Allanıñ belası edi. Qıynaldı, az qaldı tırnaqlarından ayırılacaq edi. (40)

– Siz bağladığınızmi bularnı, ana? – dep soradı oğlu.

– Bağlamağan olsam, boran kıyır – çıyır etio, bütün meyvanı tökecek edi. Ne, yaramaymı, yoqsa?

Kerim alma tereginden asılğan yiplerge, qarışk- (45)

(174)

an pıtaqlarğa baq da, başını sallap yılmaya. Kim bilir, belki o aklıdır, dey. Er alda, dünya qadar meyvanı tükölmekten kırtardı. Kerimge er şey dülber, yaraşıklı olmaq borclu. Yok, anağa çirkin olsa da keçe, tek faydası çok olsun. (5)

– Sen kıruğan dep, rastkelgen pıtaqnı kesme anda. Olar baarde taze filis atalar, – dep somurdandı ana ve kisilip yerge taşlanılğan pıtaqlarını şart – şurt etip sindırıp baqtı. O, biraz tınçlansa da, azbardan ketmek istemey edi. Kerimge yüz berseñ, dep oylandı ana, bütün (10) tereklerini doğrap çıkacak.

– Kıruğan, bus – bütün kıruğan, – dedi Kerim. Ana tamamen emin oldu, amma kene de:

– Er alda, muqayt ol! – dedi.

Kerim çalığı adam, lakin işke kelgende sabırlı. Tut- (15) kıan işini bilip, kıaviy yapa. Zaten o, kıynaluvlardan, zorluqlardan ğayrı ne kördi? İç bir şey! Ötmekke bile toynamadı, iş ise yaşlıktan moysa kibi omuzlarına mindi. Ala daa tüşmey, em tüşmeycek.

Ana oğlu söylendikçe, ep onıñ ağızına baqa. O bunu (20) şunıñ için yapa ki, dudaklarının tepregeninden, onıñ nasıl fikirde ekenini anlap olsun. Lakin ne qadar ıdırinsa da, anlap olamay.

Bu arada ayatta Reyana peyda oldu. O, ananı ve akayını aşka davet etti. Kerim kolundaki baltanı azbardaki kü- (25) tükke sançıp:

– Aşamak kerek olsa, aşaymız, – dedi.

Sofrada ufaq aş buvlanmaqta edi. Kenarda bir çanaq taze kıtıq, kıarabiber tura. Kerim kıarabiber olmasa, aş aşamay. Reyana ev saipleriniñ ve sevgenlerini (30) bilgeninen, episini azırlap kıoydı. Em aşadı, em de yarın, o birsi kün azbarda yapılacağı aqqında laf ettiler.

– Parnik yasavnı pek sozdıñ, – dedi ana kıollarını yüzbezge silip. Kerim şorbacı sıfatınen söylendi. (35)

– Can yetişmey, tükanelarda da yok, – dedi lafnı uzatmaq istemeyip. O, parmağınen burunınıñ ucuna tokunaraq, de anağa, de apayına baqtı. ana keyifsiz edi. Başını aşağı alıp otura ve yarınkı künni tüşüne.

– Baargence onı bitirmeli, – dedi ana. (40)

Baar bu sene erte kelse de, künü kününe uymadı. Dün ava suvuq bugün küneşli, cıllı. Tereklerinñ burleri kıabarıp başladılar. Aşlama kıızılçık teregi sapsarı çeçek açkan. Ananıñ aqılına baar seyaatlarından biri tüşti. Bıltır oğlunen beraber şeerge barğan edi. (45)

(175)

Onıñ kıirmegen tükani, barmagan malı kıalmağan edi. O qadar çok dolansa da, Reyana anterlik basma almaknen kifayetlendi. Şeerden alel – acele kıaytkan ediler. Ana şimdi bunu hatırlarken, terenden ah çekti ve eñsesini kıaşdı. Yol boyu indemey adımladı. O, rastkelgen (5) aqaç parçasını, telni ya da tahtanı alıp, evine kıetirdi. Bunu açközlikten degil de, bir de bir işke yarar, dep yaptı. Em iç de yanılmadı. Olar bir kün ille kerek olup kıalalar. Ana ne tapsa, ne kıetirse, arançıkınıñ bir köşesine obalap kıoya. Kerim ananıñ bu adetini begenmey (10) amma, dayana, sabır ete. Kerçekten de tahtalar, teller çok iş bitireler. Kerim künlerniñ birinde arançıkka kıirgende, amda neler – neler körmeydi. Totlanğan demirler, teller, kıurnalar, zıncırlar, kııravşap, dağılıp kıalğan metiy, süme aşagan, eski yün şallar, yı- (15) tılğan anterler, kölmekler, ne isteseñ,

episi bar. O, ortalıkni nizamğa çekecek olup tırıştı, çaresini tapıp olamadı. Azbarğa çıkarıp yaķacak oldu, ananını dava çıkaracağından korktı.

– Tokunma olarğa, senden aş – suv istemeyler, – dedi (20) ana kibirli davuşnen. – Şallarnen, anterlennen men kışta nar teregini kıpatam. Buzlatmayım. Saña tek yok etmek olsun!

Ana çul – çubarnı kene arança taşıdı. Bir yerge obaladı. Ana ve bala memnüiyetsizliknen, biraz da kedernen (25) biri – birine baķtılar. Baķışlarında taacipli şey yok edi. Lakin Kerim tüşüngenini ayta kıoydı.

– Narnı kıpatmağa küflengen çullardan başka şey tapılmadı mı? – dedi. Ana da söylendikçe söylendi.

– Menim çul fabrikam yok mında! – dedi. – Kıana, kös- (30) ter baķayım, olar olmasa, kıaysı çulnen kıpatır edin.

Ertesi künü Kerim gaz sobası yanında çukur kıazdı, demir kıazıklar yerleştirdi, olarnın üstüne yanrı legenni kıoyıp, o yağını – bu yağını közden keçirdi. Ana oğlunın ısrar ile çalışkanını kökse de, soramağa (35) batmadı. Közlerine en evela yanrı legen ilişti. Eski legen kenarğa köterilip atılğan. Ananı afaķanlandırılğan da, mına bu edi. Oğlunın etrafında aylana berdi. Soņ, arķasinen terekke tayanıp, yorulğan kibi oğluna çevirildi. (40)

– Bet yuvmak için böyle paalı legenni alıp ketirdin mi? – dedi. – Ya eskisine ne oldu? Sen, bala, tek mil şaşkısnı!

– Teşilgen, suv tutmay.

– Tıkāt onı, ya da leimle! Kene işke yarar. (45)

(176)

– Utanmay, o totlı legenni kullanacaķmız mı?

– Vay, baķ sen oña, neden utanacaķsın?

Kerim işini toķtatıp, aselet anasını dinledi. Beti kızarğan, yorğunluk eslenilgen közlerde ğam – keder bar edi. Ters ayılğan bir sözden beklenilmeden üyrülme (5) kıopa bile edi. İndemedi, tek içinden fısıldadı: “Bu – ömürimizden kıalma miras”, – dedi dudaklarını tişlep. Soņra, ananı incitmak istemey, eski legenni alıp, tırnağinen boyasını tırnadı. Anda ince, beyaz sızıķının izi kıaldı. Legenni tapçanğa kıoydı da: (10)

– Tursın, belki bir şeyge daa yarar, – dedi.

Ana yılmaydı, yımşadı. Çeresi allanğan edi.

Küz. Tereklernin yaprakları sararıp, tüküle başladılar. Kök kıubbesi kıara bulutlarnen kıaplı, yağmur yağmay, daima salkın yeller ese. (15)

Bugün Kerim ve Reyana kıopkıa, sepetlerini alıp, Yunusnın maşinasinen dağğa, kıızılçık ve fındık cıymağa kettiler. Olar evden çıkķanda, küneş deniz artından yanrıçık köterile başlağan edi. Kerim kıayda ketmesin, Reyana daima özünen beraber ala. Köy sakinle- (20) rinden bazıları şaşkanen:

– Olan, Kerim, yahşı sıkıp tut, yoksa kıoldan kıaçırırsın, o sende yekane bir hazine, – dey ediler. Kerim bu sözlernin şaķa ekenini bilse de, yılmaya ve:

– Men onı kıaçırmak için almadım, – dep cevap- (25) lana. Reyana başını bir tarafķa burıp küle, kıururlana.

Onın bu kıorantağa kelin olup tüşmesi, ana ve oğlunu yarık dünyağa kııkardı. Ana kelinini birinci künden begendi. Onın üstalıknen hamır başkanına, çiberek pişirgenine, tikiş naşinasında urba tikkeni- (30) ne baķıp suklandı.

Eki gençnin ömürü tınıķ özen suvu kibi aķıp ketmekte. Endi beş yıldan beri beraber yaşap, bir kıızçıkları olğanına baķmadan, arada dava, can ağırtısı olmadı. Ana

da yaşlarının yaşayışına karışmay. Tek (35) öğütley. Kudalarına er kes eşitsin der kibi, ötkür ses ile:

– Men kelinimin kimsege incıttırmam! – dey.

Soğaқта maşına gürültisi kıptı. İnsan davuşları ortalıknı toldurdılar. Kelgenler Kerimnen Reyan edi. (40) Nazmiyeçik kürsüden sıptırılıp:

– Anam keldi, anam! – dep bağırıldı.

Ayatta bir sepet kızılçık, eki kópka fındık tura. Kızılçıklar öyle pişkenler ki, atta ezilgen, zerde-

(177)

lengenler. Nazmiyeçik kızılçıkların aşap, dudakları kıp – kırmızı olğan edi.

Ana kelgenleri kenardan seyir ete ve akeyi Zakir sağ ekende bir kere bile dağğa çıkarmağanlarını can ağrısınen hatırlay. Ebet, o zamanları keyf çatmak de- (5) viri degil edi. Köy sakinleri olarnı süngünen karşılap alğan ediler. Ana eki adım ögge atladı.

– Yunus, evge kir, oğlum, bir filcan kave içip ket! – dedi.

– Vaqtım yok, ala. Daa baracak yerim bar. (10)

Maşına artına berdi, arkada yengil mavı duman kaldırıp, tena soğak boyu vıznen ketti.

Evge kirip oturdılar. Ana oğluna taraf aylandı. Kerim ananın ne söyleycegini bilmedi amma, onı nedir kıynağanını duymay kalmadı. Kerim özüne has tem- (15) kinle anağa köz taşladı.

– Kartopnı yarından kalmay, çıkarmak kerek. Yağmurlar yağa başlasa, kıyın olur, – dedi ana.

Kerim kópkadaki kartoplardan bir kaç danesini kólunda aylandırıp baqtı. Tırnağınen kabuğın (20) sıdırdı.

– Yahşı kartoplar, – dedi o, – çıkarmak kerek olsa, çıkaramız.

– Eki çukurdan bir kópka aldım, – dep maktandı ana. – Sebat ile işlesen, Alla kısmetiñni bere. (25)

O, mucizege inanmay, tek Allanın ve özünün kudretine inana, oña bazana. Alla Taala insanğa yalınız sağık bere. Kalğanını sen özün kayğırmalısnı. Eger benim kibi ahmaklık etip eşek kibi çalışacak olsañ... (30)

Ana sözünü bitirmedi, tıyıldı. Eki dakqadan sözünü devam etti: – Ah, bu kurucılık işleri olmağan olsa, biz ortalıknı sebze ve meyvanen toldurır edik.

Kerim ananı diñlerken, bostanlıkka taba adımladı. (35)

– Olmasa, kartopnı yarın çıkarırmız, – dedi.

– Yok, – dedi ana itirazını bildirip, – yarın benim nevbetçilik yapқан künüm. Paynözüne kıyın olur. Reyan ise yüklü, oña egilip – turmak olmay.

Ekinci künü üyleden soñ, karton çıkarmağa baş- (40) ladılar. Kürekni de Kerim, de ana aldı. Ana dört – beş yolak kazıp yetiştiramadı toqtadı, küregine tayanıp, belini zornen doğrulttı.

– Katlanmayım, zorluk ete, – dedi.

Ana er vaqt inatlığına barıp, attan tüşse de, eger- (45)

(178)

len tüşmey edi. Bu sefer şay olmadı. Kürekni Kerimge özü uzattı.

– Toprak işine biz katlanmaymız, ana, siz nasıl katlanacaqsınız.

– Ebet, ayıp degil, er şeyniñ öz deviri ola. (5)

Reyan bir kazan taze kartop pişirip ketirdi. Bostanda, yolaklar içinde oturıp aşadılar. Ana balaban, temtegiz karton tilimini kólunda tutup aylandırırken:

– Bak sen nasıl özekli, burtük – burtük. Ağzında ufanıp kete mübarek, – dedi. (10)

– Ana, örkenler üzerine oturma, sılağ olar, suvuqlanırsınız.

Reyan oturmak için ağaç kutükni uzattı. Ana bir kutükke, bir de kelinine bahtı, soñ üstüne çuval koyıp oturdu. (15)

Ƙartop tarlası yarı olğanda, Kerim em kazdı, em de cıydı. Ananen Reyan sağlam Ƙartoplarını ufağlarından, kesilgen soylarından ayırıp, çuvallargâ toldurdılar. Yunus işiniñ eñ kızgın maalinde keldi.

– İş kolay kelsin, ala! – dedi ve aman kürekke (20) yapıştı. – Nomay bereket oldı, maşalla!

– Zararsız, – dedi Kerim. Ana evdekilerniñ sağ selametliginen meraklandı.

– Ƙartobıñızni çıkarđıñızni?

– Yok, çıkarmadık. İştten şimdiçik boşadım. Yağ- (25) ında körmedim, barıp bağayım, dedim de keldim.

– Pek yahşı yapğasıñ. Aç olmadıñmı? Anda, kazanda, Ƙartop bar, aşa!

– Tokum, sağ oluñız!

– Sen öyle deme. Bir lezetini bağ. Damı ağızıñda (30) Ƙalır.

Yunus ananıñ hatirini kıymak istemedi, Ƙartoptan bir kaç tilim alıp Ƙaptı, soñ kene işke başladı. Arası bir saat keçmedi, bostanda Ƙartop Ƙalmadı. Episini yığıştırıp çuvallargâ toldurdu ve uruğâ yerleş- (35) tirdiler. Ancak ana işini daa bitirmedi. O, Ƙolunda küregi Ƙartop yolaklarını tekrar – tekrar Ƙarıştırıp çıktı. Yerde Ƙartop Ƙalmağan ekenmi, dep kıdırdı. Eki Ƙolunen beline yapışıp, doğrulacak olup tırıştı, doğrulamadı, sofa üzerindeki yün minderçikke so- (40) zuldı.

– Biraz yal alayım, – dedi kelinine. Yarım saat Ƙadar ufüldep – tufüldep çıktı. Soñra turdu da, sandıktan yaraşıklı, çeçekli basma çıkardı. Reyannıñ omuzları-

(179)

na taşıladı. Kenargâ çekilip, yaraşamı der kibi, kelinine tikildi.

– Özüñe halat tikersin, kızım, – dedi. – Bunu maña fermada işlegende mukafat bergen ediler.

– Sizge anter tikeyik. (5)

– Ne – e, Ƙozum, o endi maña yaraşmaz. Kiymek istesem, mende anterler, şukur Allağâ, yeterlik.

Ana şay dedi de, aqırın – aqırın adımlap, öz odasına ketti.

Gülzade yenge saba turğanınen Ƙara bulutlarnen Ƙap- (10) lı kök yüzüne köz taşıladı. Gece başlağan yağmur, daa toqtamağan. Noyabr ayı. Üylege yakın yağmur toqtap, alçağ yerlerni Ƙoyu tuman bastı. Ortalık çürügen yaprağ Ƙoğuy edi. Ana azbarnı dolana da Ƙuvana: “Yahşı ki, bostan bereketini yığıştırıp aldık, – dep so- (15) murdana o, – yoksa, yarısı Ƙayıp olacak edi. Ebet, o aklı. Tarlada yalnız pişip yetişmegen yem – yeşil pomidorlar, biberler, morpatilcamlar Ƙaldı”.

Avalar pek yavaş tüzele edi. Kerim ananıñ zorlamasinen bostanlığ yerni Ƙazmağâ başladı. O, bunu ister- (20) istemez yapmağâ mecbur oldı. Kerim bir kün anasına:

– Pek aşıkasıñ, – dedi kedernen, – Ƙomşular birisi daa Ƙıbirdamaylar.

– Sen Ƙomşularğâ bağma. Şimdi künler biri – birine uymay. Yahşı ki, yağmur toqtadı, toqtamağan olsa, (25) kör belanı, – dedi.

– Yahşı avalar daa olur. Ƙazılmay Ƙalmaz.

– Yağmur, çamurdamı? Bir vağıt bugünkü işni yarınğâ Ƙaldırma, bala! – dedi tenbiledi. Özü ise, de Ƙartop öpkenlerini kenargâ taşıdı, de tegisiz yerlerni tır- (30) navuçnen tıradı. Kübre taşıdı. Bu Ƙadar iş esli – başlı, hastacan Ƙadın için çok

degilmi? Ana indemey amma, sonki zamanlarda tez yorulganini inkar etmey. Kimerde ayaklarini zornen alip yure. Kambirlasgan. Sabalari sigrini sagganda parmaklari uyuşip – uyuşip (35) keteler. Evelleri böyle olmay edi. Ana bunu: “Kartlık belasi”, dep özünü tinçlandira.

Kerim ağır – sabirnen kazdı. Aqtarılğan toprak nefes alğan kibi buvlana, raatlana edi. Ana şu arada tavuqlarını azbarga çıkardı. Olar kaçıldap, kükerek- (40) lep sıvalçanlarını çöpledi, ayaklarinen taze toprağını karıştırdılar. Kerim tavuqlarğa bakıp açuvlandı. Bir kaç dakka küregine tayanıp turdı.

– Şimdi er yerni qarap – viran eterler, – dep mırıldandı. (45)

(180)

– Zararı yok, avalansınlar ayvanlar. Bütün kün çapalı yatalar, – dedi ana tayağinen tavuqlarını kuvıp.

Reyan da tegin oturmadı. Bir yerge obalağan kögetlerni yaqtı. Biraz nefes almak için armut teregi túbünde oturdı. Tütev közlerini acıta edi. Son, evge kirdi. Aq- (5) şamlık yemekni indemey aşadılar. Reyan aman minder uzerine sozulup yattı.

– Vaqtı keldimi, yoksa? – dep soradı ana oğlundan.

Kerim omuzlarını sıkıp:

– Reyan, Yunusni çağırayım mı? – dedi. (10)

– Yok, kerekmey, daa erte.

Yorgunluk televizor bakmağa bile imkan bermedi. Erte yattılar. Kerimniñ öyle adeti bar edi ki, ziyade boldursa, eppeyi vaqıtğace yuklap olamay, de sagına, de soluna çevirile bere. Bugün de şay oldu. Son, yuklap kaldı. (15)

Taş atar – atmaz onı uyanttılar. Acele iş çıkıp kalğan. Şeerge ketmek kerek. Traktorlarğa yanı ihtiyat kısımlar aldılar. Köyge kelgende yarı gece avğan edi. O, yolda bütün vaqt Reyanı tüşünirken, maşınanı öyle tez aydadı ki, o şimdi apayını körmekten ziyade, oña (20) kösterecek bahşısı aqqında oylandı. Ebet, Reyan sonki zamanlarda yımşak kreslo almağa aves ete edi. Bugün tükanda tesadufen rastketirip, eki kreslo satın aldı. Renki pek yahşı. Reyan akayınıñ boynuna sarılır da: “Aferin, aferin Kerim!” – dep yanaqlarından öper. (25) Yol meşakatlı olsa da, kırcıman yigitniñ kalbinde hoş duygular uyanğan edi. Nasıl uyanmasın, o böyle taliqli künni çoktan bekley edi. Şimdi o, dumbürdinen azbarga kirerek, kreslolarını ayatta kaldırdı. Ana gaz sobası yanında oturıp, yukşuramakta edi. Davuş eşitip, (30) tışka çıktı. Kerim evde fevkulade bir şey olğanını anlağanday olup eyecanlı sesnen:

– Reyan kayda? – dep soradı.

– Kayda olacak, loksahannede.

Ananın davuşında razısızlık, oğluna elem etüv (35) duyguları bar edi. Onıñ telaşlı bakışından, şeerge ketmege bugünden başka vaqt tapılmadımı, degen accı mana anlaşıla edi.

– Nasıl oldu bu? – dep somurdandı Kerim.

– Raatsızlanma, hayırlı keçti. Oğluñ bar, oğluñ! (40) – dedi ana kuvanıp.

Açıkkhanını bile unutkan Kerim, içeri kirmede, artına aylanıp, yolkapığa taba adımladı.

– Tokta, aşıkma! – dep bağırdı ana. – Bareme mınarı çırçırlarını da al, daa suvumağanlar. (45)

(181)

Arası yarım saat keçmedi, Yunusniñ “Lada” sı taşöl boyu ögge atıldı. Açıq pencereçikte küz yeli uvulday edi. Yunus sigarınıñ külünü tışka kaçıp tüşürirken:

– Kayda ediy? – dep meraklandı.
– Akmescitke yolladılar, şimdi keldim. Eki dane (5) kreslo ketirdim. Reyan pek aves ete edi.

Yunus tüşünceli alda Kerimge baqtı ve söyledi:

– Seniñ maşallañ bar, – dedi yüksek sesnen, maşınanıñ davuşını bastırmaq istedi. – Reyanı közden kıynaysıñ. (10)

– O, insan paşası. Maqtasañ da yeri bar. Seniñ Sebiyañ da osal apaylardan degil.

Yunus bir dakka indemedi. Sonra, başını kaqıp:

– İnkırım yok, – dedi.

Keç olğanına bakmadan, sarı saçlı, sepkil betli (15) emşire kız Kerimniñ ricasını red etip olamadı. O, bosğa yanında turarak:

– Oğlan. Üç kilo altı yüz elli gramm, – dedi bir top çeçekni bağına basıp. – Refikañızniñ sağlığı yahşı! (20)

Kerimniñ bütün fikirleri anda, ufağ odacıktaki apayında, dünyğa yañı kelgen evladında edi. Bugünden itibaren onıñ boynunda: apayı, Nazime ve Alimçik olacaqlar. O, baba olarak özünde aqaylıq, daa da büyük mesuliyet duydı. Nazmiyeçik doğğanda ta bu kadar bağı- (25) lıq, kayğıruv is etmegen edi. Niçün? Bilmey, omuzlarını kısıp ala. Koranta artқан sayın tüşünce de arta.

Köyge kelip yetkenlerinen, Kerim Yunusniñ omuzına tokunıp: (30)

– Endi maşınanı garağa ayda da, bizge aylanayıq, – dedi yılmayıp. – Böyle müim vaqianı boş qaldırmaq olmaz.

Ana yaşların meramlarını, areketlerini begenmedi. O, oğlu kaytıp kelgence, kirpik yummadı, ep bekledi. (35) Torunçığınıñ yuqlağanına, sandıraqlağanına, dudaçıklarını kıbirdatқанına baqtı. Yastıqqa tayanıp, biraz çırım alsa da, abdırıp uyana, etrafına köz taşlay, Kerim kelmegenmi, der kibi diñlene ve kene yukusıray edi. O, şimdi yaşların tedarigini körip (40) incındı.

– Sabağace sabır etip olamadıñızımı? – dedi kalkınıp. Közleri yumulıp – yumulıp kettiler. Ah, seni oñmazlar, tek içmek olsun! Reyanıñ sağlığı aqğında bir söz bile demedi, raqığa yapıştı! (45)

(182)

Ana terenden nefes alıp, eñsesini qaşdı. Kıynlıknen oda boyu dolandı, oğlunen Yunusniñ bağırap söylengenlerini diñlep, afağanlandı, soñ yımşadı. “İnsan bütün ömür boyu kaar – qasevetnen yaşap olurımı? Öyle de başımız keder – gamdan ayınmay. Daa yaş (5) olğanlarına bakmadan, körmegen azapları, horluqları qalması. Kuvançlı künler az, müşkül künler çok oldı. Bugün sevinecek, külecek bir kün. Barsın içsin, şeñlensin, oynasınlar”. Ana böyle tatlı tüşüncelernen yün yastıqqa nasıl tayanğan olsa, öyle de yuqlap (10) qaldı.

Ertesi künü Gülzade yengeniniñ oğluna bergen birinci suali aqşam ketirgen ve ayatta qaldırğan eşyalarnen bağı edi. Olarnı kerekmegen bir şey saydı. Anda turıp yer qapatқанlarına canı sıkıldı. (15)

– Ey, bala, bu ketirgenleriñ de ne o? – dedi qağıtlarnen sarılıp baqlanğan eşyalarnı kösterip. Dersiñ olar şimdi onıñ boynunda moysa olup asılı tura ediler. Közleri alevlendi, ağızı qurıp, dudakları yandılar. (20)

– Kreslolar, ana, kreslolar, çoktan kıdırı edim. Dün baqsam, tükanda barlar. Aldım.

– Aqçanı asla tutmağa bilmeysiñ. Sağğa solğa savurasıñ. Reyanıñ olmağanından faydalanasıñımı?

Özüm kazanam, özüm de savuram, deyceğ oldu Ke- (25) rim , lakin anasının soğ derece tatılğan sinirlerini kızgamağ istemedi.

– Şimdi er kes yağı eşyalar ala, – dedi Kerim inamnen. – Reyan pek aves ete edi.

Ana divarğa ağaç merdiven tirep, üç basamağ yuğa- (30) rı köterildi de, bir kuçak piçen alıp, sığırnıñ aldına taşladı.

– Maña aytқан olsañ olmaz edimi? Şimdi kene yıkılırsıñ.

Kerimniñ sesi öpkeli edi. O, abul – kubil kapınıp, (35) işke ketti. Maşınanen garajdan çıkqanda, ortalık endi aydınlangan edi. Küneş şavleleri azbarğa, evlerge kirdi, adamların közlerini ohşadı. Kerim bugün üylegece tarlalarğa kübre, soñra kurucılığ idaresine tahta, tola taşıdı. Akşam işten kaytıp kel- (40) se, evde kimse yoğ. O, arandaki dolaptan anahtarını alıp kapını açtı ve içeri kirip, minder üzerine uzandı. bugün loğsahaneye barmadı. Yarın raatlık küñü, sabadan ketmege karar berdi. Bayağı yatқан soğ, turıp oda boyu dolandı. Pencereden tışka baqtı. Ortalık tınç edi. (45)

(183)

Bu arada azbarda davuşlar kıptı. Ananın sesi. O, bağırip – bağırip söylene, komşu kadınlarğa nelerdir isbat etecek olup tırışa, kimindir naqtay, kimindir yamanlay, açuvlana. Soğ, aşıkmadan evge kire. Oğlunıñ göñülsizliğini, tabandaki minder ve yastıknı (5) körip kırqmağa, abdıramağa başladı.

– Bu da nasıl şey, alsızlandınımı? – dep soradı, oğlunıñ yanında oturıp.

– Yoğ, şay, – dedi Kerim lafnı kıskadan kesip.

– Reisniñ kabulında bulundım, – dep başladı ana, (10) – Özbekistandan köcip kelgen kırımtatarlarını işke almaylar, ev beklemeyler. Eşitkenime köre, boş evler bar eken. Bunı anlağanımnen reiske çaptım. Mostovoy kail olmay, dediler. Ya olar, ya men, dep reisnen davalasha eken. Oña söyleycek sözlerimni azırlap koyğan edim, (15) pağıl kibi anda yoğ edi. Reisniñ közüne bağıp: O adamlar için men cevapkarım, bir yaramazlık yapsalar, meni cezalarsınız! – dedim. Reis başını bir tarafka burıp, mıyık astından küldi. Sen ğarez adam degilsin, Glep İvanoviç, lakin saña çatalayağ koymağa tırış- (20) kanlar bar, dedim oña. Küle. Men kimseniñ çatalayağından kırqmayım, – dedi. Er alda, biz de insan balalarımız, deyim, ne zamanğace böyle sürülip, çekişip yürecekmiz. Kelgenler işten kaçқан tenbel adamlar dediler. Ğarip başlarına bahtsızlık tüşti, ondan (25) kırtulmağ isteyler. Ne çare, kayda barsınlar, Vatan tarta işte. Bu yerge eyi meramnen keldiler, sizin boynuñızda moysa olup oturmazlar, Gleb İvanoviç. Maallemizde üç odalık bir ev bar, dedim. Anda kimse yaşamay. Harap olup ketecek. Evni olarğa beriñiz, onı tüze- (30) tir, anda yaşar ediler, dedim. Maña inan, sizge yamanlık istemeyim. Açık göñülnen aldınızğa keldim. Razı oldu. Deycegim, işke de aldı, şu evni de o adamlarğa berdi. Mostovoy degen nişaretliniñ kulakları çınlasın. Közümüzden ketecek ola, dep eşittim. Ceennem- (35) gece yolu bar, lainniñ!

Baştalari Narimanovniñ kırantasını da kıynağan, köyge kelgenlerini istemey, süngünen karşılap alğan ediler. Soğundan vaziyet biraz deñiştı. Zakirge de, Gülzade de inana başladılar. Şimdi köyge bir de (40) bir kırımtatari kelse, Gülzade yengeden soramay, onı kolhozğa almaylar.

Gülzade yenge ev ortasında toktap yılmaydı ve:

– Naciye kelip ketti. Reyanğa barganlar. Alimçik maña oşay eken. Sen ne vağıt baracağsın? – dedi oğluna. (45)

(184)

– Yarın. Reyan ufağaş sağındım, degen edi.
– Eki cayım hamırım bar, – dedi ana, – birini özümüzge pişireyim, degerini saba pişirip, Reyanğa alketersiñ.

Ana, oturğan yerinden kalkıp, aşhaneye keçti. Anda (5) çanağ – çölmek tasırdıları koıptı. Reyan aş azırlaycağ olsa, iç bir türlü tasırdı, dumbürdi çıkmay. Er şey tez yapıla. Ana öyle çalışıp olamay. Bütün vakıt savutsaba davuşları, ayak tapırdıları eşitle. O, şay alışkan. Niayet, sofrı donatıldı. Ana ep söylendi. (10)

– Kaynataña telegramma yolladıñmı?

– Yolladım, – dedi Kerim ve közlerini yumdı. Bir an içinde apayı, oğlançığı zeinde dolandılar. Ana oğlunıñ yüzü, közleri allanıp parıldığanını esledi. Göñülü raat edi. (15)

– Reyan loksahaneden çıkkın soñ, yanaşa köyde yaşağan Nimetulla mollanı, bir kaç kartnı çağırıp, adetlerimiz boyunca bir dua yapar, balanıñ adını ço- yarmız. Naciyege, Zekkige haber etermiz. Mıtlak kelirler. Adetlerimizni unutmayıq, gunahkar olurmız. (20)

Memuriyet binası ögünde ses – şamata koıptı. Ne ola anda, anlamağ kıyın edi. Yoksa, kaza – bela oldımı? Gürülı tınmay, aksine, kabara. Ana sabırsızlandı, torunçığının kolundan tuttı da, kapıları kapatmay, soğkaka çıktı. Er zaman yolda – izde körgen, laf (25) etken komşu kadınlar, şimdi bir yerde körünmeyler. Dersiñ yer yarılıp, yerge kirgenler. Eşitkenlerine özü de birden inanmadı. “Kırımıttarlarınıñ yeri Mongolstanda!”, “Çoban Ata” kırımıttarlar için degil!” Ana bu kıyık, çireñç sözlerden abdıradı, buz – buzladı. Eki ayağı (30) yaprak kibi kıltıradı. Beñzi soldı, közleri bunarlandı. O, sol kolunen kökregine yapıştı. Yüreginiñ sık – sık urğanını duydu. İster – istemez keçmiş künlerni hatırladı. Vaqıalar aqılında yarı tüş olup canlandılar. “Tövbe, tarih kene tekrarlanamı şu?” O, başındaki kıy- (35) ıgını suvurıp aldı da, onı kolunda sallap, torunçığınen yol boyu ketti. Esken ruzgar saçlarını yelpirete, kasevetli yüzünü sıypap ala edi. Ana keñ adımlarnen, karşıısına rastkelgen köy sakinleriniñ sert çıraylarını eslemey, davuşlar çıkkın tarafka aşıktı. Üç kün (40) evelsi yaşlar kene koğalğan, lakin tez yatıştırğan ediler. Bugün vaziyet bam – başka. Atta havflı.

Meydan adamlarnen tolu. Minberge biri çıka, digeri tüşe. Kırımıttarlarını yamanlaylar, aqsımlaylar. Ni-

(185)

çün? Mina, kimdir biri kırımıttarlarını maqtay, daa bir şeyler aytacağ ola, oña söylenmege imkan bermeyler. Bağıruvlar, sızgıruvlar eşitle.

Gülzade yenge bu yerge kelgende, ses – şamata daa ziyade arttı. Ortalıknı keskin asabiylik, kerginlik bastı. Er (5) şey kemane teli kibi tartılğan edi. Azaçık tiyip bakacağ olsañ, uzülecek. Ana torunçığını kuçaklap, minberge doğru adımladı. Onı yollamaycağ olup yolunu kestiler. Yaşlardan birisi anteriniñ eteginden tarttı. “Çekil, çekil yolumdan!”, dedi ana adamlarnı iteklep. Zor- (10) belanen minberge çıktı. Közleri ögünde guya insan sürüsü degil de, nasıldır anlaşılmağan kölgeler tura, kulakları duvulday, söylenmek kıyınlaşa. Ana mañlayına yapışkan saçlarını kolunen israr ile sıypadı. Adamlar tındı, başlarını aşağı aldı, kalblerinde (15) ağırımı, açuvımı bar edi.

– Cemaat! – dedi ana özünüñ yımşak sesinen. – Siznen ne olup keçe, asla anlap olamayım. Nasıl Mongolstan o? Babam, dedem, men özüm mında, Kırımıda doğruluk. Biz bu toprağnıñ tamır halkımız! Olarnıñ (20) kabirleri de mında edi. Bozıp yernen yeksan ettiler. Mezar taşlarından ev, ustahane kurdılar. Divarlardaki taşlarda

ala daa arap yazları körünüp turalar. Amma sen, Timöfey Matveyeviç, Mongolstan deysin. Meni o taraflarğa kuvacak olasin. Men o ateş ceenneminden daa yakında (25) keldim. Alla sürgünlükni duşmanımniñ duşmanına dahi köstermesin. – Ana sustı ve kolunu ögge uzattı. – Siz ana toprağınıznı bırakıp, biriniz Kırımğa, digeriniz Özbekistangä kettiñiz! Yarın bu yerni de taşlap, Alla bilsin kayda ketersiñiz. Buña eminlik bar- (30) mı? Yok! Amma biz kırimtatarlar bu yerden bir yakka ketmeycekmiz. Bu – soñki nokta! Kırımğa biz davağa kelmedik. Muabbet yaşamağ için keldik, Kırımniñ toprağı, bol bereketi sizge de, bizge de yeter! – Ananıñ tamağı qarışsa kerek, ıdırınıp öksürdi. Kimdir bi- (35) risi kırimtatarlarğa qarşı yazılğan ve adamlarınıñ başları töpesinde yelpiregen şıarnı aşağı alıp, sırtıka sardı. Militsionerler çet – bıcağta dolansalar da, işke qarışmay ediler. Ananıñ başı pek qarıştı. Yaşadığı köy de, evi de bu yıllar içinde eñ güzel bir (40) köşe olup kalğan edi. Şimdi bu müdhiş aleket...

Kolhoz reisi, ferma müdiri körünmeyley. Mostovoy mında. Çırayı kara kış kibi küskün. Ana oña nefretlen bakıp, sözüni devam etti. “Sizler kırimtatarlar kelseler bizni soyacaklar, öldürecekler, dep yayğa- (45)

(186)

ra koparğan, balalarınıznı bir afta mektepke yollamağan ediñiz. Qana bakayık, kırimtatarlar kimni öldürdi? Kimni soydılar? Kimni köteklediler? Yok, yalan aytam, men, mesela, Saveliçni köteklegen edim. Ebet, ebet, külmeñiz, oña eki şamar yandırdım. Kızların- (5) den çuqurlar saçıldı. Menimnen gecelemek istegen. Bak sen o orospuga!” – Halk gurüldedi, şeñ külküler koptı. Kadınlar ferma ferma müdirini kıdırı ediler. “Qana o zampara, kelsin bu yakka!” – dep bağırdı birisi. Bu arada tekrar ananıñ sesi yañğıradı. – Bütün sağ- (10) lıgımnı fermada gayıp ettim. Gece – kundüz çalıştım. Bunu siz yahşı bilesiñiz. Kim için tırıştım? Kolhoz için! Öpkeni taşlayık. Cenkten evel nasıl dost olsağ şimdi de şay muabbet olup yaşayık. Tek sağlık olsun! (15)

Ana kıyıgınen boynunu sarıp, üç adım kenarğa çekildi. Egilip torunçığınıñ yarığ tolu, gunasız közçüklerine baktı. Halk sarsıldı, biri – birini iteklep, şamatanen sokağ boyu dağıldı. Gülzade yenge yaşlı közlerinden Mostovoyı kıdırısa da, onı bir yerde körip ola- (20) madı. Kaydadır sıptırılğan. Adamlardan biri arkaadaşınıñ omuzına tokunıp:

– Yaramaz kadınğa beñzey, – dedi.

– Yaramaz, lakin adetli. Menimce, söylegenleriniñ episi doğru. (25)

– Er alda, ne muşkül allar ola dünyada!

– Zavallıların başına kelmegen meşakatlık kalmağı. Kene de şu ğaripleri kıynamağ tırışalar. Men acıyım olarnı!

– Ayt da, onı ayt! (30)

Köy sakinleriniñ kaygılı ve tüşünceleri kıyafetleri, Çoban – Ata köyü, onıñ dünki ve bugunki facialı alı ananıñ közleri ögünde canlandılar.

Kıyınlıklar, zorbalıklar bitmese de, bugunki küñe şükür etmek mümkün edi. Ebet, beterinden beteri (35) bar, dey turğanlar. Böyle beteri küñni çok beklemek kerek olmağı. Küñlerniñ birinde Sarı – Ağaç maallesinde büyük facia koptı.

Köyni apansızdan askerler sarıp aldı, maşınalar, buldozerler jıyıldınen yollar keçti, evler yıkıla (40) başladılar.

Adamlar, daa dün sürgünlükten keldiler. Ev için toprak istep köy şurasına bardılar. Mostovoy, köy şurasınıñ reisi olarnı iş odasından kuvıp çıkardı.

(187)

“Bugün kabul künü degil!” – dedi. Ertesi künü idare binası kene adamlarnen toldı. Amma vaziyet deñişmedi. Tek berecek olup işandırılar. Ne vakt berilecek? Bunu kimse bilmey. Em aslında berilecekmi! Köçip kelgenleri ise çadırlarda yaşaylar. Ne ocaq, ne suv, ne elek- (5) trik yarığı... Kim çaresini nasıl tapқан olsa, öyle de yaşadı. Ölmemek, can saklamağa tırıştılar. Balalar, qartlar bu eziyetke çıdap olamadılar. Hastalandılar.

Yaznıñ çillesinde Tümen gazcıları keldiler. Bu topraklar olargä berilecek eken. Adamlar telaşka tüş- (10) tiler. “Ya bizler qayda yaşaycaqmız!” – dep bağırdı köy sakinleri. Toplanıp, kene köy şurasına çaptılar. Ey-at, meramları boş çıktı. Göñsüzlenip çadırlarına qayttılar.

Yok, Mustafa emce böyle aqsızlıqnen razı olma- (15) dı. Balta ve pıçkıyı alıp, ağaç obasına doğru adımladı. O, eñ azdan elli dane qazık azırlaycaq olup, işke kirişti. Qomşusu Erecep aqaynı azbarda körüp, onı çağırdı.

– Ne işnen meşgulsün ya, Mustafa? – dedi Ere- (20) cep aqay qolumu uzatıp.

– Bilesünmi, köydeş, bizge beklemege artık acet qalmadı. O, hınzırlar bizge toprak bermeycekler, bu endi anlaşıldı. Beklecek yanılırmız. Topraqnı adamlargä paylaştırıp bereyik. Dinsiznıñ aqqından, (25) imansız kele, dey turğanlar. Mına men, qazıçıklar azırlamağa başladım, – dedi o.

– Pek doğru yapasın, Mustafa. Vallai şay yapayık. Başqa çare qalmadı.

Arası eki kün keçmedi, er kes toprak saibi oldı. (30) Sarı – Ağaç maalesinde erte sabadan keç aqşamgace balta, çöküç sadaları eksik olmadı. Adamlardan bazıları temel qaza, digerleri beton qoya, daa başqa işler yapalar. İş gece – kündüz devam ete. Sarı – Ağaç qurula, genişley, yaraşıklı bir kıyafetke çevirile. (35)

Bu eyi haber Mostovoyğa da barıp yetti. O, köyde yanı maalle peyda olğanına asla qıvanmadı, aksine, içine ateş tüşti, yuqusı qaçtı. İş odasında raat oturıp olamadı, türlü munafıklar tüşündi. Qurucılıq işlerini toqtatmaq ya da çanalatmaq niyetinen Sarı – Ağ- (40) açqa militsionerni yolladı. Sırıq boylu mayor sarı qaşlarını oynatıp, qaba sesnen:

– Ketüniz, ket, yoksa...

O tutıldı, ne söyleycegini bilmey sustı, pelteklengeninden kızardı. Qadınlar külkü, şamata qopar- (45)

(188)

dılar. Mayor aşıkmadan maşinasına oturıp, artına qayttı. “Lanet tatarlar!” – dedi içinden.

– Dinlemedilermi? – dep soradı Mostovoy. Asabiylene odanın tabanını tepe, qattı adımlarnen o yaqqa – bu yaqqa dolana, tınçlanıp olamay. (5)

– Demek, bir şeyge irişip olamadın, öylemi?

– Hasta bala, sararğan solğan, anası ilac tapamay, ağlay, çapa – çapqalay. Ah, Yevgeniy Afanasıç, siz körseñiz de...

– Yeter! Sen aqaysın, yoksa , anlamayım, saña ne (10) oldı?

Mostovoy qolunen sert areket yaparak, yerine barıp oturdu. İdare maşinasını çağırdı.

– Pavloviç, yür kettik! – dedi militsiya mayorına. – Küzkinni de çağır. (15)

Maşınağa mingenin aydavcığa:

– Sarı – Ağaç maallesine! – O, anda ne olup keçkenini özünin çılpık közlerinden körmek istedi. Maşınanı kenar – bıcaқта toqtatıp, adamların çalışkanlarını seyir etti. Körgenlerine şaştı. “Bu qadar (20) keresteni qaydan aldı olar? Hırsızlamadılar mı?” – dep fisıldadı. Mayorğa çevirilip:

- Pavloviç, bunu yahşı etip teşkeriñiz!
– Taşkentten ketirgenler. Şahsen vesikalarını alıp baqtım. (25)

Ƙara “Volğa” esmeri, kesmentik adam yanında toqtadı. Evniñ töpesini şifernden Ƙapata ediler. Bu adam Mustafa emce edi.

Mostovoy ayağınen maşınanıñ basamağına basıp, sol Ƙolunıñ yumruğunu cağına tiredi ve selam – ke- (30) lam demey Mustafa emcege tikilip baqtı.

- Saña bu yerni kim berdi? – dep soradı.

Mustafa emce onı yahşı tanığanından, sakın davuşnen:

– Baştı bir Mostovoy arkadaş, meraba, bizim, maal- (35) lege hoş sefa keldiñiz! – dedi ve oña doğru adımladı. Reis şaşmaladı, ne aytacağını bilmey, utanğanday olup, arkasınen oña çevirildi. Ƙol tutuşmadılar. Mustafa emce sözünü devam etti. – Kimse bermedi, özüm aldım, – dedi. – Siz meni yahşı bilesiñiz, toprağ is- (40) tep aldıñızğa kaç kere bargan edim.

Mostovoy böyle cevapnı beklemegeninden, daa ziyade kızdı, başını köterdi ve yüksek davuş ile:

- Erte – yarığ bu yerden ayaklarıñıznı avuştırıñ-

(189)

ız! – dep cekirdi. – Yoksa, er şeyni darma – dağın etermez.

– Cuma – Eli köyünde eki evim bar, – dedi Mustafa emce, – biri babamın evi, digeri benimki. Ketssem, olardan birini maña bereceksiñizmi? (5)

- Men o evleri saña berip olamayım.

Toplanıp kelgen adamların sayısı ep arttı. Şamata – güdürdi Ƙoptı.

– Şay ise, biz bu yerden bir yağğa ketmeyimiz, – dep kestirip ayttı Mustafa emce. – Ev Ƙurmağnı devam (10) etecekmiz. Baş soğmağa ocağımız yok. Hastalangan balaların sayısı onğa çıktı.

Mostovoy sağ Ƙolunı maşınanıñ Ƙapısı üstüne Ƙoyıp, közlerini sık – sık oynattı.

– Ketersiz, – dedi iddetli davuşnen, – men sağ eken- (15) de sizler bu yerde ev Ƙuramazsıñız! Sizin teriñizni sıdırırım. Bostanlığ yer, garaj, ayvan ağırları için nalog alırım. İçmege suv tapmazsıñız. Onı sizge ağçanen satarlar.

Dudağlarınıñ kenarları köbüklendiler. Ƙalbin- (20) de kılıç keskinliğinde göreli duyğular uyandı. Onıñ suvuk, titis bağışı Ƙarşısında turğan adamnı burğ kibi teşmege azır edi. Külküsü de zeer kibi accı edi.

Amma Mustafa emce dayandı. Dayandı degil, onıñ bu- (25) tün ağısız sözlerine Ƙandırıcı cevap taptı, uçum lerini cenkaver adam kibi urıp Ƙaytardı.

Aradan üç afta keçti. Sarı – Ağaç faciası Ƙoptı. O, Gülzade yengeni gâflet Ƙaldırdı. Güdürdilerni, tasırdıların, ağlav – sızlavlarnı eşitti, lakin farkına (30) birden barmadı. Zelzele olmayğaydı, degen Ƙorğı ağılına keldi. Ƙorğıp Ƙaltıradı. Pencere aralığından tışğa baqtı. Tövbe, bu ne demek? – dedi. Ortalık askerlennen, maşinalarnen toğın. Canım – canım evler yıkılğan, körünmeyler. Mustafanın evi Ƙayda? (35) Damını Ƙapatıp bitirgen ediler.

– Reyan, mında kelse, kızım! – dep bağırdı ana kelinine. Reyan tışğa bağarken, ah çekip, tilini tışledi. Çapıp çardakğa çıktı. Şiferler maşınaların köpçekleri astında şatır – şutur parçalana ediler. Bu yer- (40) den Sarı – Ağaç maallesinde ne olup keçkeni yahşı körüne edi.

Mustafa emce Ƙoluna baltası azbar içinde dolana, çul – parça olğan şiferlerge, tahtalarğa yanıknen bağarak, keskin, Ƙarığ sesnen: (45)

(190)

– Yermakov? Köpek oğlu, öldüririm seni pezevenk! – dep bağıra edi.

Yermakov maşınanın suratını tekarar yavaşlattı ve başını maşınanın penceresinden tışka sokıp:

– Mostovoy kabaatlı, oña barınız! Meni o yolla- (5) dı, – dedi maşınasını vıznen aydap ketti. Yolda toz – duman köterildi. Reyan ruhiy azaplardan kırtulmak ister kibi evge çaptı ve kaynanasına ilave etip:

– Eşitesinmi, ana, – dedi o, – Yermakovnı Mostovoy yollağan eken. (10)

Ana taacipnen kelinine baqtı, kaçındı, kollarınen betini kapatıp, dudakları arasından söylendi.

– O melundan er soy fenalığın beklemek mümkün. Özüm de şaydır, dep belledim, – dedi.

Körgenleri onı teknil ayaktan yıktı. Ne kundüz- (15) leri raatlanıp oldı, ne geceleri yuklap. Tüşünde sandıraqlay, bağıra, uyanarak, tüşegi içinde kaylı vaqtıkece areketsiz otura, soñ tekrar başını yastıkka koyup yata ve terenden nefes alğanı duyula.

Bir kaç kün böyle sandıraqlavnen keçti. Bugün köy (20) şurasına baracak olup, evden çıktı. Sarı – Ağaç maallesine burulmadı. Andaki karabelerni körüp, yürek ağrısını tazertmek istemedi. Açuvlanganından yoruldu. Lakin toktap al almadı, aksine, adımlarını çabikleştirdi. (25)

Mına eki katlı idare binası. Uzun çardağ adamlarnen tolu. Olardan er biri öz istek ve kederinen bu yerge keldi. Gülzade yengenin keder ve kayıgısı er kesten büyük, közyaşlarınen suvarılğan. O, ağaç merdivenden yukarı köterilirken, nevbet beklegen adamlar arasına (30) karıştı. Kimse reisnin çağıracağını beklemey, içeri sokuldu. Zayıf elektrik çırağı odanı zornen aydınlata. Divarlarını toz başkan, yerge tüşelgen kilimde şamar büyüklüğünde lekeler bar.

Gülzade yenge Mostovoyın çiy közlerine, uzun bu, (35) runına, ufağ başına yapışıp kalğan hatır kulaklarına baqtı. Baqtı degence, başını endirdi, yüregi bılangan kibi oldı. Mostovoy ise sigardan sararğan iri ve sarı tişlerini kösterip yılmaydı. Dersin kimnidir tişleycek edi. Közlerinde peyda olğan aydınlık (40) bir saniye içinde gayıp olup, onı bunarlı perde deñiştirdi.

– Narimanova, ne soramak isteysin? – dedi o azğana ögge egilip.

(191)

– Men seniñnen kavğa etmege keldim, – dedi ana. Mostovoy abdıradı ve taaciplenerek:

– Kerçekmi? – dedi.

– Ebet, kerçek, – dedi Gülzade yenge.

– Sen şakacı bir kadınsın. Adamları küldür- (5) mege sevesin.

– Yok. Sarı – Ağaç faciasından soñ, şaka etmeğe mecalım bile kalmadı. Közlerimiz yaştan arınmay.

– Ne yapayık, taqdir...

– Taqdirimi? Hayır, taqdir degil, – dedi Gülzade (10) yenge. – O, siznin kibi garezli adamların işi. Yermakovnin aytkanlarını eşitkendirsin.

Mostovoy oturğan yerinden kalkıp, pencerenin bir kapağını aralık etti. İndemeyip toktamadan sigar içken adamlarğa baqtı. Kuruğan dudaklarında açuv (15) alametleri sezildi. Keyfi teknil bozulğan edi. İçinden Gülzade yengeni lanetledi, lakin ağızını açıp bir söz bile demedi. Kulaklarının yanğanını duydu.

– Tövbe! Bunı kim ayttı saña? – dep fisıldadı o. – Olğan şey degil. (20)

– Ne, Yermakov yalan aytamı yoksa? – Gülzade yenge reisni yakından körmek ister kibi ayakka kalktı. – Eger meni açuvlandıracaq olsañ, daa çok şeyler

aytırım. Sen, Afanasıç, merametsiz, kara yürekli adamsın. Kıyımtatarlarını sevmeysin, millet ayırasın. (25) Tar kalıplı adamdan yahşılık beklemek mümkünmi?

Gülzade yenge öyle coştı ki, özünün cesürligine, kuçüne şaşıp kaldı. Ananın keskin sözleri reisniñ qalbinde öyle bir üyrülme asıl etti ki, sanarsın damarlarında kaynağan kan çıkmğa yer tapamay, (30) miyine kelip tirelgen edi.

Mostovoy dudaklarını yalarken:

– Bütün bu yalanlarını kendin uydursın, – dedi. İdrınıp bir şeyşer söyleyecek oldı, söylep olamadı, fikirleri uzulip – uzulip kettiler. Tili tutulğan kibi oldı. (35)

Sukünet eki – üç daqqa devam etti. Gülzade yenge endi reisnen laf etmek istemeyip, odadan çıktı. Göñülü biraz açılğan edi. Yolda bir yerde toqtamay, evine doğru adımladı. Köz kıyığından Sarı – Ağaç maallesine köz taşladı. Mustafa emce ve Erecep akay daa başkaları (40) işnen meşğul ediler. Maallenin diger yağında da iş kaynay edi.

“Eh, melünlar, evlerimizni yıkmğnen işimizni toqtacak oldıñız mı?” – dep ökelendi Gülzade yenge ve işlegenlerge bakarken, israrnen adımladı. Yüregi (45)

(192)

azaçık tınçlandı, yüzüne allılık peyda oldı. O, tükan yanına kelgenden, solğa buruldu, evine ketken tegiz yolğa çıktı.

Evde onı kızı ve kiyevi bekley ediler. Ana ses – soluksız odağa kirip, de kızına, de kiyevine tikildi. (5)

– Mında ekensiz de, – dedi, – ya Nurfetçik kayda? Niçün ketirmediniz? Yakında körmedim, sağındım. Ya bular ne? – dedi o kapı artındaki kutularını kösterip.

– Boya, – dedi Zekki, – Kerim sımarlağan edi. Üç kutu. Yetişmese, daa da ketiririm. (10)

Ana kiyevini isteksiz diñledi, hurnazlıqnen küldi ve közlerini sık – sık oynatıp:

– Kerimniñ kolları kaşına, – dedi ökelenip.

Anteriniñ etegini tüzetiپ aldı. – Nege kerek olup kaldı o boyalar? Aqçanı kayda masraf eteceğini bilmey. Aq- (15) ız, Reyan, sen tekaran bu qocañniñ qulağını bur bizim cebimizni suvaltmasın.

Külüştiler. Ana taacip ile olarğa çevirildi. Soñra, özü de coşıp, külmege başladı.

– Niçün öyle deysiniz ya, ana, – dedi Naciye ev- (20) niñ tabanına, pencerelerge işmar etip, – boyaları ketip ağırap kaldılar.

– Delirme! – dedi ana sert davuşnen. – Sen olarğa yüz beresin. Yarın çaparsın anaña aqça kıdırıp. Anañniñ kaznası barmı, yoksa? Şimdi nege kerek o (25) aqça?

Ana “Olar” demeknen Zekkiniñ borçğa istegen aqçasını ve oğlu Kerimniñ kereksiz masraflarını köz öğüne aldı. Bu sözler Zekkiniñ ğururına toqunsa da, o afağanlanmadı, aksine, sakın, özüne has davuşnen söy- (30) lendi.

– İzzet emcem Teşkentteki üç odaçık sektsiyasını Qarasuvdaki bir adamniñ evine diñişmekni anlaşkan. Kerimnen o evni barıp kördik. Begendik. Azbarı büyük. Emcem sektsiyanen birge on biñ kümüş daa tölemek (35) kerek. – Zekki toqtap anağa baqtı. Oniñ çeresi deñişmedi. Yalınız qollarını qoymğa yer tapamay edi. – Evni kıoldan kaçırmaq istemedik.

Kerim başını aşağı alıp, indemey oturmakta. Reyan lafqa qoşulmadı. Aqayniñ ricasını yerine ketir- (40) mek için odadan çıktı. Birazdan tekrar içeri

kayıp kirdi. K olunda ufa   emidan ı  tura edi. Onu a ayına uzattı. Er kes Kerimge taraf  evirildi. Ana yumruğunu  ağına tirep, muğayğan alda otura. Bu da  alar

(193)

onun i in pek eyecanlı ediler. Kerim a çanı sayıp, Zekkinin tizi  st ne koydu.

– Mına, bi  k m ş, sayıp al! – dedi.

Zekki a çanı  oluna alsa da, saymadı, yavlığına sarıp, cebine soktu. Zekki de, Kerim de, Naciye de (5)  pke, itiraz endi bitti, dep esaplağanda, ananın  tk r sesi yangıradı.

– Sizler ananın tonamasanız, aslı keyfiniz kelmey, – dedi. – Menim doksan k m ş pensiyama ba asınızmı? (10)

– Sağ ol, ana! – Zekki temenna eter kibi bağını ağağı endirdi ve yarı şa a, yarı ciddi tavurnen, – alđan a çanı tez  aytarırım. Aslında, doğrusını s yleycek olsa , sizge o  adar a çanın ne keregi bar!

– Vay, nasıl laftır o! Siz benim masraflarımın i  (15) de bilmek istemeysiniz. Yalnız d n  c k m şlik sabun, bir k m şlik kerosin, beş k m şlik şeker, pi en olmağa yanı ora  aldım. Bağka ufa  – t fek masraflarını aytmayım. Eger er k n b yle masraf etecek olsam, o  adar a çanı  aydan alacağım. (20)

Ana evlatlarının keyfini bozma  istemeyip, t ş ngenlerinin episini s ylemedi. Sustı. O, oğlunu dinlemege azır alda oğa ba tı.

– Bizim a çalar, – dedi Kerim, – şifonyerde, k nde kiyilge urbalar t b nde turalar. Kerek olup  alsa, (25) alınız! Sorap oturmaınız.

– Sen, bala, bağ k tme, – dep  kelendi ana, – al eken. Men  yle edepsizlikke alişmağanım. – O, sustı ve resmiy bir tavurnen devam etti. – Bu kereksiz davanı bira ayık. şimdi evnin tabanlarını,  apı, pence- (30) relerini boyalayca  olası . Ya bu sabiyler  ayda oturaca lar? Epinizmi zeerleycek olası mı?

Naciye ananın s zlerini ş benen, atta suvu lı ken  arşılıp aldı. O, beyaz anterinin eteklerini toplap,  ıplak ayaklarını  apattı. – Kerimden ğayrı (35) epiniz bizge ketersiz. Boyalav işleri bitkeninen  aytırsınız, – dedi o. Ana razı olmadı.

– Men bir ya ka ketmeyim, – dedi o  attı davuşnen. – T şegimni tapmasam yuklap olamayım.

– Yuklat an ilac berirmiz, ana,  ozu kibi yuk- (40) larsız.

Oturđanlar yengilden k ldiler. Tek ana k lmedi, o aksine, daa ziyade  kelendi.

– Ba  sen oğa, ilac berecek eken! – dedi ana  ızışıp. – Men sağa  yle bir ilac beririm, ta  z n (45)

(194)

begenirsin. Em  ok gevezelenme, damsız lafinđan keyfim bozula.

– Yok, ana, a uvlanmanız, men, vallai, řa a ettim. İstemeseñiz ketmeñiz, zorlamaymız. Lakin sizge  ıyım olur. (5)

Ana s zge  oşulup:

– Men  ıyınlı larđa alışıp  aldım. Birinci kere degil, – dedi.

Naciye ananın tabiatını yahşı bilgeninden, ısrarlı  k stermedi. Sı ıntılı bir tebess mnen etrafı- (10) na ba ındı, ketmek va ıtı olđanından, turmağa tedariklendi. Balaların urba ıkları, eskileri, yorđan ıkları boğ alandı, aşalaca  – i ilecek ne bar ise episi alındı. Naciyenen Reyan artta, Zekki oğde, aydavcı yanında oturdılar. (15)

– D rt k nde boyalap bitiririm, – dedi Kerim maşınanın pencere iginden i eri egilip, – beşinci k n  bekle, mıtla a barırım.

– Sen o kadar tez aşıkma, boya sasığı ketsin, – dedi Naciye, – kelmege yetiştirirsin. (20)

Kerim ertesi künü deral boyalav işine kırıştı. Aşhaneden başladı. Meramı üç – dört künde bitirmek edi. Faqat degeni kibi olmadı. Birinci künü bütün odaların tavanını boyalap bitirse de, olar çok yıllar zarfında boyalanmay, öyle qaraplangan ediler ki, bir kere (25) boyalamaknen iş bitmedi. Ev tabanının boyası ketken yerler ağırıp, çubarlanıp turdılar. Kerim ikinci kere boyamağa mecbur oldı. O, fırçını kutu üstüne koyup, belini doğrulttı. Ananı nasıl etip kandıracağını bilmedi. (30)

– Eki kere boyalamasañ, yolaqları ketmey. Köresin, tekrar boyalangan soñ, körünişi bam – başka oldı.

– Dülberlik çarpsın anda! Dünya kadar aqça masraf etkensin.

– Masrafsız iş olmay. Baqarsın, ana, bizim evge (35) suqlandırılar. Sen külme, men doğrusını aytam.

Kerim ananın göñülünü almağa tırıştı. O, oğlunu dinlegen sayın çeberligine, işkirligine şaşıp, onıñnen gururlanıp, hoş çerenen odadan çıktı. Arası yarım saat keçmedi, o koluna cezve, eki filcan ve (40) şekerliknen odağa kaytıp kirdi.

– Otur, kave iç! – dedi oğluna. Ekevi indemey kave içtiler. Ana oğluna sınavcı közünen bakaraq, işinden gayet memnün qalğanını söyledi. Kerim filcanı yerge koyıp: (45)

(195)

– Pencerelemini, itimal, eki kere boyalamak kerek olmaz, – dedi boyalı parmaqlarını oqalap.

– Boyalanganı da yeter, – dedi ana, – şıkar şeymi o!

Kerim ikinci künü boyalavı bus – bütün bitirgen edi. Kenarğa çekilip, kıyadan olsa da, yapқан işine, bir (5) köz taşladı. Begendi. Mıyık astından külip aldı. Tem-tegiz boyalangan pencereler küneş yarığında kılım-yılım yıldıray ediler.

Evde er şey sırasında edi. Odalarda boya koqusı qalmadı. Bu tazelik göñülünü ohşay, ruh bere. Zaten istek, (10) çeberlik neler – neler yaptırmay. Kerim ananen anlaşıp, ailesini ketirmege karar berdi.

Ana oğlunun işini begense de, bunu duyurmamağa, içki duygularını gizlemege tırıştı. Onıñ raatsız yüzü ne kadar ciddi olğanına bakmadan, anda gizli tebes- (15) süm çizgileri sezilip tura ediler. Kerim ananın sözünden çıkmasa da, apayını da urmet ete, bütün işlerini beraber çezeler. Şimdi Reyan evge kirgeninen, yapılgan işke ayretlenip, şaşıp qaldı.

O, mindan ketmek istemey edi. Odalar salkın suvnen (20) yuvulgan soñ, daa ziyade yıldıradılar.

– Aferin, aferin saña, Kerim! – dedi o aqayının boynuna sarılıp. Yanaklarından öpip – öpip aldı.

Ana kenarda turıp, oğlunen kelininin sözlerini dinlerken, şimdiki künlerni Çoban – Atağa kelgen ilk (25) künlernen, Sarı – Ağaç faciasinen tenyeştirip bakacak oldı. Közleri öğünde Mostovoyın çirkin kıyafeti canlandı, kulaklarında kaba, cirenç sözleri yañğıradı. Incınuvdan arqasında sanarsın qarıncalar çapqalay ediler. “Lanetli künlər ketsin de, kel- (30) mesinler”, dedi fısıldınen.

– Bir şey soradım, ana? – dedi Kerim.

– Hayır, soramadım. Sen bak anda öz işini...

Evde, şübesiz, iş gayet çok edi. Kerim bir kün ya da bir saat bile tağın oturmay, de tahtalarını erendeley, de (35) pıça, aranda daima balta, çöküş sesleri eksik olmay edi. Buña ana da, Reyan da çoktan alışıp qaldılar.

Kerim bugün kene işlep turğan arada, azbarda Yunus peyda oldı. O, arançıkka köz taşlap:

– Ne işnen meşgulsin? – dedi Kerimge. – Bırak (40) o işni, yür Mustafa ağağa yardımğa barayıq. Konteynerleri kelgen.

Olar yan – yanaşa adımlap, azbardan çıktılar. Sarı – Ağaç maallesi. Emek sadaları kulaklarında çınlay. O, daa da dülber, daa da yaraşıklı olup kurulmakta. Onı (45)

(196)

yıkacak, yok etecek oldılar. Meramlarına irişip olamadılar. Çünkü o aq işi degil edi.

Ana başını tik köterip, azgana yılmayaraq, samimiy közlerinen yaşları ozgardı. O, katmer – katmer olup tizilgen caplarğa, ucuları sivri kayalarğa, yem- (5) yeşil toğaylarğa, yanı kurulayatқан evlerge bakıp toymadı. “Ölüm bar, ayrılık yok bulardan”, dedi içinden. Taqdir onı şimdi kaydalarğa alıp ketmesin, oña nasıl köznen bakmasın, Çoban – Ata Narimanovlar ailesi için en qadirli, en yakın , sıcak bir köşe olup (10) qalğanını o yahşı anladi.

1990 - 1994

(197)

ŞEYTAN ESİRLİĞİNDE

İKAYE

Küz künlerinden biri edi. Qayı ve tüşüncelerge dalıp, aşıkmay işke kete edim. Boz renkinde kırlardan salkın yel esmege, teniğe ine kibi sançkan, (5) inceden yağmur sepelemege başladı.

Tükanlar yanına kelgende, ümütsizden karşıma hucur areketli bir adam rastkeldi. Diqqat ile, atta meraknen oña baqtım. Evelleri onı qasabamızda körmegen edim. O, yün çekmenine sarılıp, kulaklı kalpağ- (10) ını qaşlarına öyle başkan ki, közleri bile körünmey, yavaştan adımlay edi. Al – evalına pek incinmadım. Çünkü şimdi, sürgünlükniñ ilk yılları, er kes böyle fakır yaşay edi. Köydeşlerden onıñ kim ekenini, qaydan kelgenini soradım. Birevleri onı içkici, dep (15) adlandırdı, diğeri tenbelliği yüzünden kendisini saqat etip köstermege tırışa, dep anlattılar. Şimdi Bilal ağanıñ evinde yaşay, dediler

Ayretlendim. Söylegenlerine inanmaq mümkün degil edi. Eger o yakında bu taraflarğa kelgen olsa, onıñ (20) içkici ya da tenbel ekenini qaydan bileler, dep oylandım. Oşekke oşay, emiş – demiş olmasın, dedim. Bir kün Bilal emceden:

- Nasıl adam ya o? – dep soradım.
- Lagerden kelgen, – dedi o. (25)
- Lagerden saqat olup kelgenmi? – dedim.
- Qaydan bileyim, qardaşım! – dedi.

Ancak musafirniñ pek muşkül körünişi, aynorlı yürüşi bar edi. O, yüre – yüre de, birden toktala, eki qat büklene, qolların belini devamlı surette sıy- (30) pay, sonra yavaştan doğrularaq, ayaklarını süyreklep alıp kete. Bir kaç adım atlar – atlamaz öksürük delaleti

(198)

tuta onı. Eki qolunen kökregine yapışa, ırana, tüküre, nelerdir fısıldap ala. Biçarenin kıynalğanını, çekişkenini körseñ, o ya saçaktan, ya da terekten çıkılıp, belini sındırğandır, bellersin. Men onı birinci kere körgende, aklıma böyle şey keldi. (5)

Çeresini körip qorqtım. Yüzü teren bürüşiklennen qaplangan, çıraysız em de azgın edi. Anda nasıldır yaraların berçleri közge çarpa ediler. Sağ qasını ekige bölgen teren yara daima morarıp tura. Tek kenarları kızarıp, pişmegen etni aqdıra ediler. Asttaki dudaq- (10) ında da çatlaqqa beñzegen yara izi bar edi. Ögdeki tişlerinden üç danesi tüşken. Burunından başlağan bürüşikler ta saqalanıñ tübünece uzanganlar. Yalnız mulayim, zeytün közlerinde bir samimilik, sıcaklık saqlanılğan edi. Bu közler qan da, közyaş da kör- (15) diler, galba, dedim.

Avalar bozulup, suvuqlar başladımı, Cafer eski yün çekmeninden, sıçan tüste ipranğan ştanından, kulaqlı kalpağından, túbünden aylandırılıp kınapnen bağlanğan teren kaloşlarından ayrılmay edi. Zaten (20) zamanları yahşı kiyingen, tok yaşayış keçirgenler pek az edi. Er kes öz yağına, özü kavırıla edi. Bir tilim ötmek tapsañ oña kuvana, kün atkara ediñ. İşte şay, yarı aç, yarı çıplak yaşadık.

Cafer endi bayağı vaqıttan berli kasabamızda yaşay. (25) Cemaatka qarışıp ketti. O, kelgeniniñ ilk aftaları özüne layıqlı iş kıdırıp başladı. Bir idarege bardı, iş yok, dediler, digerine bardı, ondan da bir şey çıkmadı. Onı suvuq, titis çiraynen ozgardılar. Çok zamanğace şaşıp – şaşmalap yürdi. “Bu dünyada merametli (30) adam barmı?” – dep oylandım. Tañrım, ne bu kadar gúnalı eken şu Cafer. On yıl kıynalğanı yetmedimi, şimdi onı kene ezeseñ, qorlaysıñ”, dep ökündim.

Klubımızniñ müdiri onıñ yahşı ressam ekenini anlağaninen, onı işke almak peşine tüştü. Klubi- (35) mızğa ressam kerek edi. Barmağan yeri qalmadı. Çaptı, çapkaladı, yalvardı, er şeyni öz üstüne aldı. Aqıbeti Caferni klubğa kapıcı hızmetine kabul ettiler.

Men anda kinomehanik olup çalışa edim. Cafernen mudavmet körüşe, açık göñülnen laf ete edik. Sami- (40) miy, lafazan, alçaqgöñüllü arkadaş edi. Biri – birimizge tez alıştık. Aramızda deyerlik gizli sır da yok edi.

İşke alınğanınıñ üçüncü aftası oña dört katlı evniñ birinci katından bir odaçık berdiler. Odur - (45)

(199)

budur şeyler tapıştırıp, odaçıkni güzel yaraştırdık. O, bütün ressamlık aletlerini: fırçaları, boyalarnı, kağıtlarnı odanıñ bir köşesine yerleştirdi. Er şey qolu astında edi.

Bir kün o meni evine davet etti. Onıñ teklifini (5) memnuniyetnen kabul etsem de, barmağa ayağım tartmadı. Soñ oylandım, aydı bir aylanayım, nasıl yaşay, nege ihtiyacı bar, dedim. Etrafka kaş qaranlığı ene başlanğanda yolğa çıktım. Kelgenim oña eziyet dogurmazmı, dedim de, ısrarlıknen içeri atladım. Yarı qaran- (10) lık odaçıkta Caferni birden – bir eslep olamadım. O, masa başında, kağıt üzerine egilip, resim yapmağnen meşğul edi. Odada boya qokusu bar edi. Kirgenimni dahi duymay qaldı. Kendimni gayet uygunsız alda is ettim. “Ahmaq, tapmağansıñ vaqıt kelmege”, dedim öz – özü- (15) me. Aylanıp, qaytaçak oldım, faqat qaytmadım. Bosağa yanında turarken:

– Men sizge keder etmedimmi? – dedim utanğanday olup. O, ağır – sabırnen kıbirdanıp, resim kağıtları- (20) nı krovat üstüne qoydı. Muñlı közlerinen meni baştan ayak süzüp çıktı.

– Yok, yoook, keder etmediñiz, aksine, meni kuvandırdıñız, - dedi. – Ağrıların boşağanda ve göñlüm biraz köterilgende resim yapmağnen oğraşam. Yalınız (25) işte tıñlıq, raatlıq tamam. – O, artına aylanıp, mına, tanış ol, dep kibi divarlarda asuvlu turğan resimlerde baqtı. Dört divar. Er divarda birer resim. Tenalıqta sıkıla başladım. Resimlerini közden keçirmek istep, olarğa yakın bardım. Şerif oğlu Mecit. Ca- (30) ferniñ babası. Başında qumral kalpak. Tok bedeni, ötkür közlü, gür mıyıklarınıñ ucları yukarı burulğan. Közlerinde keder, yanık gizlengen.

Ekinci resimde anası, Kamile yenge göñülsiz alda maña bakmaқта. Beyaz şerbentisi başından, omuzların- (35) dan sarqıp, tizlerini qapatқан.

Üçüncü resimde endamlı, nezaketli bir kız tasvirlengen. Caferniñ kız qardaşı Üsniye. Parmağında nişan yüzüğü bar. Ömürni taptalğan, arzuları kül – parça olğan. (40)

Dörtüncü resimde büyük bir ev, Caferlerin evi. Ocağ söngen, tütemey. Azbardaki ceviz teregi kesilgen, avdarılıp yata.

Er bir resimde bütün bir qorantanıñ accı taqdiri ifadelengen. Accı taqdiri... Közlerimni resim- (45)

(200)

lerden almadım. Fikirlerim qarışıp kettiler. Er şey maña dumanlı körüne edi. Er şey... Men aradaki kerginlikten qurtulmaq istep:

– Birinci resimiñizni hatırlap olasıñızımı? – dep soradım. O, quvangan kibi olup yılmaydı ve: (5)

– E – e, ne demek olsun, evet de hatırlayım. “Çoban” resimi edi. O, birinci sevgi gibi yüregimden ketmey, – dep qoştı. Sukünet eki daqqa devam etti.

– Ana ve babam, qardaşım Üsniye Fergana vadiysinde yaşay ediler. Anda da keçindiler. Allanıñ rahmetinde (10) olsunlar. Keçende tuvğanlarımnıñ qabirlerini ziyaret etmek niyetinen kömendantqa kirdim. Üç künlük müddet istedim. Razılıq bermedi. Böyle meramnen kelgenime açuvlandı. Pek ökündim, muğaydım. Niçün biz, Ennan, bazen eñ ince insaniy duygularını anlamaktan acızımız. (15) Biz, adet üzre, adiy bir kağıtqa inanamız amma, insağa, onıñ saflığına, ferasetine inanmaymız. Ayıp degil, Ennan, şay vahşiycesine terbiyelendik. – Eyecandan onıñ sesi er bir sözde kesile edi. Areketsiz yüzü qaygılı körüniş aldı. Uzun kirpikleri astındaki köz- (20) leri yaşlandılar.

Gaz sobası üstündeki çaynık sümüginden buv çıkarıp, fııldap aldı. Cafer zornen, biraz sallanıp yerinden qalktı ve çay damladı. Biz alma, armut qurusinen çay içtik. Qonuşkan sayın men Caferni begenmege, bol (25) qalıpli insan ekenini anlamağa başladım. Saqat adam olsa da, maneviyatlı, nezaketli, merametli edi.

– Ölüm Allahtan olsa, – dedi o, – ayrılıq, zulüm, Ennan, insafsız adamlarıñ qara işidir. Aşalavlar, qıynaluvlar canımızğa yetti. İnsan, yoqsa tek qor- (30) lanmaq için doğğanımı? Vatan asretliginden öleceğimizge pek ökünem. Köyümüzniñ taş – toprağını, suvlu çokraqlarını, tarlasını sağındım. Onıñ soqakları, er bir çalısı, taşı, obası közlerimniñ ögünden ketmey. Evimizdeki ocağ, teneke soba... Menim için (35) eñ kıymetli ediler. Bütün varlığım, ruhum anda qaldı. Hatırlasam başım aylana. Olarnı körmek maña nasip olmaycaq. Baq sen bu alğa!

– Yoq, öyle deme, biz Vatanga ille qaytırmız. Sen de o künni körersiñ! – dedim. (40)

O, sınavcı baqışnen maña tikildi ve qaşlarını oynatıp:

– Ne aytayım, evet, sen o künni körersiñ, men körip olamam. – O, bir daqqa sustı ve soñ kene söylendi. –

(201)

Maqsadımız ne, Kırımğa qaytmak ve onı yañından qurmaqtır. Yahşı niyet öylemi?

Cafer birden tıyıldı, ardı – sıra bir kaç kere terenden öksürdi. Kökreginiñ köterilip eñgenini esledim. Odanı aydınlatqan elektrik yarığında men onıñ (5) bütün çeresini yahşı köre edim. Keñ mañlay, ince, tegiz burun, suvlu, qaltırağan dudaklar...

Eki daqqalık sukünetten soñ, o tekrar söylendi.

– Köyümüzde Afız ağa degen türk adamı var edi. Zekki (10) bir adam edi o. Caminiñ mazini. Onıñ ezan çağırğanını eşitseñ ağızını açıp qalır ediñ. Maqamnen, aenkli sesnen oquy edi. Oğlu Salenen pek dost edim. Bir sınıfta oqudıq. Köy mektebini beraber bitirdik. Men oqumak için Aqmescitteki ressamlıq mektebi- (15) ne, Sale ise ticaret oquv yurtuna kirdi. Köyümüzge qayıp, mektepte resim dersi bere başladım. Sale tükanda satıcı olup çalışa edi.

Bir yıl o büyük cöremege ogradı. Ogradımı, yoksa duşmanlık etip, aselet cöremege oğrattıların, bir (20) Allağa malüm edi bu. Paranı tölesen, mahkemege bermeycekmiz, dediler. O, menden borcğa para istedi. Red etmedim, Alla eşkına berdim. Berdim amma, bu paranı biz guya Türkiyege kaçmak maqsadinen toplay ekenmiz. Bizni şay, dep çaqtılar. Doğrusını aytsak da, bizge inanma- (25) dılar.

Bu kabaatka ikinci bir kabaat daa koşıldı. Men körümli devlet adamlarından: Gandi ve Garibaldiniñ, Lenin ve Atatürknin resimlerini yapmağnen oğraştım. Tintüv zamanında o resimlerini taptılar. Men olarnı aslı (30) saklamay edim. Masa üzerinde tura ediler. Dört resimden yalnız Atatürknin resimine iliştiler. Meni pantürkizmde kabaatladılar. Evet, doğma türk – tatarım, soñ ne olğan, bunı menden tutup alacak olasıñızımı? – dedim. Karşılığına, resimlerde Sovyet ükümetine qar- (35) şı yapılgan gizli işaretler tapılğanını ayttılar. Episi uydurma şeyler edi.

Bizni mahkemege çekip, onar yıl berdiler. O künden soñ Saleni bir daa körmedim. Sağ kaldımı, yokmı, bilmeyim... (40)

Menim için azap dünyası başladı. Kanımı sulük kibi suvurdu, dünyanın dülberliğini maña aram ettiler.

Bir saniye içinde Cafernin beñzi soldı, başı kökregine sarķıp tüşti. O, koyun cebinden ufaķ şişe- (45)

(202)

çik çıkarıp, andan ilac aldı da, tezliknen ağzına atarak, pialadan bir yutum çay içti. Yüzünü maña taraf çevirdi. Közleri bunarlı edi.

–Türmelerden er biri, dedi o alçaķ ses ile, – bedenimde silinmeyecek tamğalar kaldırdı. Kaşım- (5) daki berçni Aluştada kazandım. Tişlerimni Akmescit türmesinde sindirdılar. Akķan al ķan ağzımda sığmay edi. Türkürmeknen onı toktatıp olamadım. Pek çok çekiştim.

Odanı kergin sukünet bastı. Men bu melaike adamnı (10) sakatlağan kimselerini bir zaman bağışlamaycağıma, yapķan vahşiyliklerini, Cafer kibi lanetlen tamğalanğanlarını aslı unutmaycağıma ant – yemin ettim. Nefretim dalğalı denizday kozğaldı, yüregim raatlık bilmey düküldep sızlay edi. Gönlümde bir boşluk (15) asıl oldu.

– Bir piala çay daa içiniz! – dedi o pialağa buvlangan çay tökip. O, özünde maneviy raatlık tapķan adam kibi yılmaydı ve resimlerden birkaç danesini maña uzatıp: (20)

– Ma, al bularnı. Menden hatra olsun! – dedi. Men oña teşekkürimni bildirip, odadan çıktım.

İnsan ayatında olup keçken bütün müsbet adiseler, niçündür şimdi maña azaplı, kaarli olup köründiler. Hayal deryasına daldım. Aķsızlıklar, zillet insanın (25) başı ucunda maya kibi kabargan kara bulut kibi dolandılar. Siñirlerimniñ kerginligi, yorgunluk maña yuklamağa keder ete ediler. Yuklap olamadım. Yuklaycaķ olup, közlerimni yumdım, yorgannen, yastıķnen başımnı kapattım, lafda bermedi. Apaynı da eziyetle- (30) dim. Soñra, akıbeti yuklap kalğanım. Caferni köteklegenler ayuv kıyafetini alıp, közlerimniñ öğünde peyda oldılar. Biri meni atacaķ, digeri ķanlı pancalarının tutacaķ olup tırıştı. Men kaçam, olar da peşimden kalmay ep çapalar. Söğüngenlerini, bağırg- (35) anlarını eşitem. Ne kadar çapsalar da, meni tutup olamadılar. Birisi pıstavını çıkarıp attı. Yüzükoyun yerge yıkıldım. Lakin ağrı duymadım. Abdırap, bağırıp uyandım. Zeynep omuzımı silkep: “Ne oldı?” – dep soradı. “Tüş kördim”, - dep cevaplandım. Turdım, klubğa (40) aşıka edim. Men işke kelgende Cafer endi kapı yanında büklenip otura edi. Közlerinde ķasevet sezdim.

“Nege muğayıp oturasın?” – dep soradım. “Yañı vazife berdiler. Klubnı resimlernen donatmaq avale etildi”, –

(203)

dedi. O, bu yañılıkka kıvanmadı. Sebebini soramadım, teftişlep oturmağını da munasip körmedim.

Alsızlığına bakmadan, Cafer bütün kuvetini klubnı yaratırmaq işine berdi. Er Allanın künü resim yapmağnen meşğul edi. Onıñ boş oturğanını kör- (5) medim. Onda kerçekten de ilham perisi uyanğan edi.

Künlerniñ birinde, akşam üstü oña kirdim. İş odasında paynözü israr ile çalışa, kolları barmağa yer tapamay çabık – çabık areket ete ediler. O, meni körgeninen otur, dep kibi kürsünü kösterdi amma, işini toktatma- (10) dı. Oña keder etmek istemedim, deral odadan çıktım. Cafer artımdan bakıp kıalsa da, ağızını açmadı.

Sıkletli işi bar edi.

Klub yahşı donatılğan edi. Men bu yerde epeyi vaqıttan berli çalışsam da, medeniyet eviniñ böyle yara- (15) şıklı körüniş alğanını körmegen edim. Bunı diğerk adamlar da eslediler. “Klubımız tek şimdi medeniyet ocağına çevirildi”, – dedi olar.

Men bir resimden digesine avuşıp, olarnı diğkerat ile közden keçirdim. Üstalığnen yapıılğan sanat eserle- (20) ri ediler. Bu arada arğamda kiminğdir kıaba sesini eşittim.

– Ağıkiy sanat eserimi, bular! – dedi er adam. – Kıana sotsialist realizmi? İşkir sovyet adamı zayıf, biçare, iradesiz tasvirlengen. Bizim yaşayışımızğa if- (25) tiradır bu!

Artıma aylandım. Narın, buyra saçlı çılplık közlü adam şapırıp – köpürüp söylendi. Dudaqlarınıñ kenarını köpük başkan edi. Yanımda turğan adamdan:

– Bu kim, kıaydan keldi? – dep soradım. (30)

– Ressamlar birliğinden, – dedi o.

Öyle gızapılğan edim ki, sözleri bir kıulağımdan kire, digerkinden çıkıp kete ediler. Etraftakiler de, deyerlik onı diğklemey ediler. Bu olarnıñ ayretlengen, taaciplengen bakışlarından duyula edi. (35)

Şu künü klubdan Cafernen beraber kıayttık. Yol boyu laf etmedik. O, açuvlu olmasa da, keyifsiz edi. Evine kıayınlaşkanda tirsegimden tutıp:

– Yür, evge kireyik, sağa aytacağ sözüm bar, – dedi. (40)

Biz kıarşı – kıarşığa keçip oturmadiğ. Men bu odaçıkka, onıñ saibine öyle alışkan edim ki, mından ketmek istemey edim. Eki közümden dostuma tikildim. Kıripikleri yavaştan kııbirdap, aydın közleri elmaz kibi yıldıradılar. Masa üzerinde ter – temiz çaynik, beyaz in- (45)

(204)

ce beznen örtülgen filcanlar, tepsiler sıranen tizilgen tura ediler. Oda cıyınaklı edi. O, tınığ sesnen söylendi.

– Aytacağ sıırımı daa kimsege açmadım, – dep başladı. – Sifte sağa söyleyecek olam. Lakin taacip- (5) lenme, yalandır, dep meni maküm etme. O, şahsen özüme ayt. Yaşap başımdan keçirdim. Oña inanmaq da, inanmamağ da mümkün, Ennan. O, seniñ şahsiy işiñ. Mecbur etmedim. Ebet, doğru, maña lagerden kııknamağ için cinayet yapmaq da kıafi edi. Amma yok, er alda, men (10) cinayetçi degilim. Em bir vaqıt cinayetçi olmadım. O benim tabiatıma tamamen zıttır. Bu yük ağır olsa da, accı ömür ağıkatını sır etip, çok aylar kıalbimde taşıdım.

Men onıñ ne aytacığınen meraklanıp, kade bir (15) deñişip turğan çeresine baqtım. Niayet, derdini aytakoydı. Çekişkenini, azaplanganını duydım. Eşitkenlerime taaciplendim. Aslında ne edi o, birden farkına barmadım. Sonra, oylanırken, em inandım, em de inanmadım. O, on yıllık cezasını ödep, azat etilgen künü (20) lagerden çıkmak istemegen. “Köteklep meni saķat ettiñiz. Kütrem adamğa çevirildim. İşlemege alım yok, kadın ile yaşap olamaycağım, anda ne yapacağım, alemge mashara olup, açlıktan öleceğimmi? Bu yerden bir yakķa ketmeyim!!!” – dep bağırgan. Bağırgan amma, (25) onı dinlegen zat tapılmağan. Nezaretçiler koltuklarından tutıp, yanbaşlarına tepmelep, süyreklep vahtağa ketirgen de, komendantnıñ koluna teslim etkenler. Bir ay degende bizim taraflarğa kelip çıkķan.

Tüşüncelerden başım aylandı. Caferge bakmağa (30) utana edim. Onıñ er bir sözü mende incinuv duygusu kozğadı. Bu daķķaları oña az da olsa teselli olmak için, er şeyni yapmağa azır edim. Ey – at, bu kolumdan kelmey edi. Bugün klubda olup keçken vaķıalar onı sarsıtsa da, o bunu hatırlamadı ve o hususta ağızını bile (35) açmadı.

İşi ve al – evalı fena degil edi. Amma oña tınç yaşamağa imkan bermediler. Başta klubdaki resimlerini yığıştırıp aldı ve işten çıkardılar. Siyasiy idarege çağıruv başlandı. Er Allanıñ vermiş künü onı anda çağ- (40) ıra ediler. Er sefer o andan başı aşağı, közleri sönük alda kaytıp kele edi. Yatsa turıp olamay, tursa, yatıp olamay edi.

Çağıruvlar, sorgular tamam eki ay devam etti. Aķibeti o töşek hastalığına oğradı. Men onıñ solgun (45)

(208)

bakışından korķa başladım. Sesi de cılgın, boğuk edi. Cafer künlerniñ birinde başını zornen yastıktan köterdi ve zayıf ses ile:

– Saņa bir türkü yırlayım mı? – dedi. Kāansız du-daķķaları arasından fisıldap aldı. (5)

...Bu yaşavdan hayırlıdır,
Kāara yerlere kirseñ...

Bilesiñmi, Ennan, bu türkünü lagerde tuvaķlı bir yaştan eşitken edim, – dep koştı.

Caferniñ yırlağan soñki türküsü edi. Ara- (10) dan üç kün keçmedi, o bu fani dünyanı ebediyen terk etti.

Eñ deşetlisi mevtanı yuvğan zamanda oldı. Eñ deşetlisi... Fetta aķay fırlanıp o yerden çıktı. İnledi, tūfülledi. Kolları kaltıray edi. Kimse ne olğanını (15) anlamadı. Er kes Fetta aķayğa baķtı. O ise özüne kelip olamay edi.

– Aķaylar, men dayanıp olamayım, yok, yüregim öyle şeyge çıdamay, – dedi eyecannen, – bedeni yaralarnen, teren yaralarnen tolu. Tenine tiymege korķam. Eñsesin- (20) deki yara irinlep tura. Mevlam, meni günahkar eyleme. Baķ sen, o adamğa ne yaptılar!

Şaşıp qaldıķ. Ortalıķķa ölüm tınçlığı çökti. Sonra, adamlar birer – ekişer olup, mevta yuvulğan yerge kirip çıktılar. Başları aşağı, közleri sönük edi. Men (25) Caferniñ bedenindeki bütün yara berçlerini körsem de, eñsesindeki yaradan haberim yok edi. Bu aķta o maņa da iç bir şey aytmadı. Şimdi kördim, abdıradım. Başım – saçım tik kaķtı. “Yarabbi, insan nasıl eziyetlerge dayana eken!” – dedim. (30)

Defnden soñki birinci geceni pek azaplı keçirdim. Dostumnıñ aydın sımasını bir daa körmeycegime, aķıllı öğütlerini eşitmeycegime pek yandım. Ne kadar muşķul, ne kadar meşakatlı, dep ökündim. Sesimni çıkarmay, tişlerimni ağırgance

sıkıp ağ- (35) ladım. Kimniñdir yardımına muhtac edim. Bunıñ incınuvdanmı, yoksa açuvdanmı olğanını bilmedim. Belki siñirlerim böyle ağır, beklenilmegen darbege çıdap olamağandır, kim bilir. Ebet, ruhiy yaralarım tez tedaviylenmediler. Olar meni çok zamañace kıyna- (40) dılar.

Bir kün Caferniñ maña qaldırğan resimlerini birer – birer közden keçirdim. “Bastırık”, “Sorgu”,

(206)

“Atmağa alıp ketkende” resimleri maña pek büyük tesir ettiler. Yüregim kaynap taştı. Ne kadar acınıklı olsa da, resimlerde bakarken, göñlümdede bir maneviy raatlık is ettim. Bu ise dostumnıñ ebediyen yaşaycaq asabalığı edi. (5)

(207)

SÖZLÜK

A

"Ant Etkenmen"	Kırım Tatar Türklerinin Milli Marşı
abayla-	Fark et-, farkına var-.
abdıra-	1. İrkil-, silkinip canlan-. 2. Şaşır-
abdır-sebdir	Alelacele.
acet	Lüzum, gereklilik.
acınıklı	Acıklı, dokunaklı.
açık-aydın	Apaçık.
açuv	Kızgınlık, öfke.
açuvlan-	Kız-, öfkelen-, sinirlen-.
açuvlandır-	Kızdır-, öfkelendir-, sinirlendir-.
açuvlanmağ	Kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek.
açuvlı	Kızgın, öfkeli, sinirli, sert.
adise	Hadise.
aenkli	Ahenkli.
afta	Hafta.
afu sor-	Af dile-, izin iste-.
ağa	Ağabey.
ağlav	Ağlamak.
aizar	Ah çekip inle-, ağla-, sızla-.
akikaten	Hakikaten.
akikiy	Hakiki.
akimiyet	Hakimiyet.
al	Hal, durum.

ala	Hala. Henüz.
ala	Hala(Babanın kız kardeşi)
alay	Hepsi, bütünü; kalabalık.
ald	Ön.
aleket	Kabus, dehşet, korku, ürperti.
alelhusus	Özellikle, bilhassa
al - eval	Hal, durum, vaziyet.
alket-	Götür-, alıp git-.
Alla	Allah, Tanrı.
allılık	Kırmızılık, kızarıklık.
alma	Elma.
almaştır-	Değiştir-.
alķala-	Araya al-, sıkıştır-.
alsız	Halsiz, rahatsız, keyifsiz.
aman	1. Hemen. 2. Aman, merhamet
aman-esen	Sağ salim.
ameliyat	Uygulama.
amma	Ama.
ammal	Hamal.
ammam	Hamam.
ana	1. Anne. 2. İşte.
anavı	Hemen bu.
anda	Oraya, orada.
aņķav	Akılsız, ahmak, budala, sersem.
anter	Elbise, giysi.
apaķay	Kadın.
apay	Hanım.
aķaretle-	Hakaret et-; gönül kır-, incit-.
aķay	Erkek, adam; koca, eş, zevc.
aķayt-	Gözlerini fal taşı gibi aç-.
aķçil	Beyazımtırak, beyazımsı, beyaza çalan.
aķız-	Dök-, ak-.

aķıkāt	Hakikat.
aķ	Hak.
aklı	Haklı.
aķķında	Hakkında.
aķsay ber-	Topalla-.
aķsımlav	Aŗaŗılama, hakaret etme.
aķsızlık	Haksızlık.
aram	Haram.
aran	Ahır, ambar;
araretli	Hararetli.
ara-tınıŗ	Suluk aldırma, ara.
arbiy urba	Askeri ũniforma.
arbiy	Askeri.
areket	Hareket.
arestant	Tutuklu.
arık	Dere, ay.
ariza	Dilekçe.
arkan	Gemileri iskele, rıhtım veya ŗamandıraya baēlamaya yarayan kalın halat.
artla-	Temizle-.
art	Arka, geri.
artķa	Fazla, artan, lũzumsuz.
aruv	Arı, temiz; iyi.
asabalık	Miras.
asaba	Akraba, evlat,
aselet	Mahsus, bile bile, kasten, inat olsun diye.
aseti	Kıskanç.
asıl ol-	Meydana gel-, ortaya çok-.
Asiya	Asya.
asret	Hasret.
asretli	Hasretli.
aŗalanuv	Aŗaŗılama.
aŗa-	Yemek ye-.

aşhane	Mutfak.
aşık-	Acele et-, ileri git-.
aşır	Boş ver, önemseme.
aşlama	Fidan.
aşla-	Haşla-.
aş-suv	Yeme içme.
atkar-	Geçir-.
atta	Hatta.
ava	1. Hava. 3. Şarkı, türkü.
avale	Havale, iş, görev.
avdar-	Yık-, yatır-, çöktür-.
avdet	Dön-.
avelen-	Havalan-.
aves et-	Heves et-.
avlak	Uzak, uzaktaki.
avna-	Yere yatıp debelen-.
avtomat	Otomatik silah.
avtomuessisege	Araba müessesesi.
avtonomiyağa	Özerklik, muhtariyet.
avulda-	Havla-, ürü-, pavkır-.
avuş-	Yerini değiştir-, başka yere koy-, başka bir işe geçir-, naklet-, aktar-.
ayaqyol	Tuvalet.
ayasız	Hayasız.
ayat	1. Genellikle köy ve kasaba evlerinde, üstü kapalı, bir veya birkaç yanı açık sofa. 2. Avlu. 3. Yaşam, hayat, ömür, can.
ayatlı kürsü	Âyet el-kürsî.
aybetle-	El üstünde tut-, koru-.
ayda-	Sür-, acele ettir-; sıkıştır-.
aydavcı	Sürücü, şoför.
aydı	Haydi.
aydut	Haydut.

ayın-	1. Ayıl-, uyan-, kendine gel-. 2. Çık-.
aylan-	Dön-, dolaş-; çevir-, döndür-, çevril-.
aylaz	Haylaz.
aynenni	Ninni.
aynorlu	Farklı, değişik.
aykır-	Haykır-, yüksek sesle bağır-.
ayret	Hayret.
ayretlen-	Şaşır-.
aysa	Öyleyse.
ayt-	Söyle-.
ayuv	Ayı.
ayvan	Hayvan.
azaçık	Azıcık.
azbar	Avlu.
azğana	Az, yetersiz
azğan-azğan	Zayıflamış.
azırlık	Hazırlık.
aznavur	İri yarı, kuvvetli, heybetli.

B

baar	Bahar.
badiye	Lazımlık, oturak.
bağca	Bahçe.
bağırıklı-	Bağır-.
bala	Çocuk, yavru, bebek.
bala-çağa	Çoluk çocuk.
balanda	Tadı tuzu olmayan çorba.
balak	Bacak, paça.
balavuz renki	Balmumu rengi.
balıkurt sepeti	Arı kovanı.

bağlalı lakşa	Erişte ve kuru fasulye ile yapılan bir tür çorba.
bar-	Var-, git-.
bar	Var, mevcut.
barağ	Köpek, it.
bardağ	Sürahi, güğüm, testi.
bare	En azından.
barlık	Varlık, mal.
bastırık	Hapishane.
baş kütme	Kafa karıştır-.
baş yazısı	Alın yazısı.
başka çık-	Üstesinden gel-.
batır	Kahraman, bahadır, alp.
bazan	Bazen.
bazan-	Dayan-, yaslan-.
bazar	Pazar.
belgisiz	Bilinmeyen, tanınmayan; belirsiz.
belle-	Belle-, hesapla-, düşün-.
bera	Armut.
berç	Yara izi.
bese-belli	Apaçık.
bet	1. Yüz, çehre. 2. Sayfa, yaprak. 3. Yan, taraf, yön.
beñçik	Ben.
bılançık	Bataklık, çamurlu; bulanık.
bıltır	Geçen yıl.
basım	Yük, ağırlık.
bir baş	Yalnız.
birev	Biri.
bita	Nine, büyükanne, anneanne.
bitay	Kocakarı, yaşlı kadın.
biysin-	Küçümse-.
boğday	Buğday.

boğurdağ	Nefes borusu.
bola	Uğruna, uğruna; için, +dığı için.
boldur-	Yorul-, usan-.
borlanğan	Tebeşirli.
bosağa	Eşik.
bostan	Bahçe.
boşa-	Boşa-, boşal-; serbest bırak-, kurtar-, salıver-; bağışla-; ayır-.
boyna al-	Üzerine al-.
boysundırmağ	Boyun eğdir-, itaat ettir-.
bödene	Bıldırcın.
brigada	Ekip, takım, tugay.
brigadirlik	Ekip başı, takım başı, ustabaşı
bunar	İnce toz perdesi, sis, pus.
buhgalteriya	Muhasebe.
bulğala-	1. Bula-. 2. Yuvarla-
bullur	Billur, kristal.
bunarlı	1. Donuk, sönük, mat, parıltısız, fersiz. 2. Cansız
burgu	Matkap.
bur-	1. Dön-. 2. Bük-.
burum	Dönemeç, viraj.
buv-	Boğ-.
buyra	Kıvırcık.
bük-	Oyna-.
bür	Henüz açılmamış veya açılmak üzere olan çiçek, tomurcuk.
bürtüçik	Tanecik.
bürtük-bürtük	Tane tane.
bürüşik	Buruşuk, kırışik.

C

cağal-	Yürü-
cap	Yamaç.
cağ	Yanak.
caris	Eli maşalı.
cariye	Hizmetçi.
cartı	Eski, eskimiş, yıpranmış
cayav	Yaya.
cay-	Yay-.
cayra-	Yayıll-, dağıl-.
cebe	Cephe.
ceennem	Cehennem.
ceet	Cihet, yön.
cekir-	1. Bağır-, haykır-. 2. Nara at-.
cemi	Hep, hepsi, tümü, bütünü.
cenüp	Güney.
cılap	Yulaf.
cılış-	Yılış-; sürün-, yaklaş-, yayıl-; kay-, çözül-.
cıllı	Sıcak.
cınıs	Cins, tür, çeşit.
cıy-	1. Yığ-, topla-. 2. Göm-.
cıyın	Yığın; topluluk.
cıyınaklı	Temiz.
cıyıkılda-	Cıvılda-, cızırda-.
cibingen	Suya batırılmış, ıslanmış.
cibit-	İslat-.
cinayetçi	1. Katil. 2. Cani.
cireñç	Tiksindirme duygusu, iğrenç.
cireñçlik	İğrençlik.
coy-	Kaybet-, dök-; yoksun kal-.
cöne-	Gönder-, yolla-; hareket et-; yönelt-.
cöreme	Cereme, sarf etme, harcama; masraf.

Ç

çabik	Çabuk.
çabla	Ayakkabı.
çağ	Yaş, çağ.
çal	Ak, ağarmış, ak saçlı; kır.
çalık	Keskin, sert, kırıcı.
çalka	Sırt üstü.
çalka-	Çalkala-.
çalt	Çabuk, hızlı, süratli, çevik, canlı.
çana	Kızak.
çanalatmak	Yavaşlatmak.
çañla-	Çınla-.
çapan	Uzun pamuklu giydi, kaftan.
çaþkala-	Koşuştur-.
çapkınlık	Soygun.
çap-	Koş-.
çaķ-	İhbar et-, yetiştir-.
çaķuv	Ele verme, ihbar, jurnal.
çardak	Balkon.
çast	Kismet, talih, uğur, şans.
çastsız	Talihsiz, şanssız, zavallı.
çatalayaķ	Çelme.
çañ	Çan, kampana.
çayma	Unlu çorba.
çayna-	Gevele-.
çaynik	Çaydanlık.
çayķa-	Su ile çalkala-, su ile yıka-.
çeber	Usta, mahir, marifetli, becerikli.
çeberlik	Ustalık, maharet.

çeçek	Çiçek.
çegerli	Sınırlı.
çekkele-	Çek-, tut-, tutup silk-.
çekmen	Yağmurluk; muşamba, çuha.
çemidan	Bavul.
çemidançık	Ufak bavul, çanta.
çeñge	Çene.
çere	Çehre.
çert-	Çal-; vur-; in-; şakla-; fiske vur-; kır-.
çet-bıcaқта	Etraf, civar, çevre.
çet	Uç, kenar; son, nihayet, sınır.
çevre-çet	Civar, yöre, etraf.
çez-	1. Çöz-, aç-. 2. Konuştur-.
çıbir-	Uzan-.
çıbit-	Sıvıt-, akıt-.
çıda-	Dayan-; sabret-; çek-; götür-.
çıdamlı	Sabırlı.
çılğav	Çorap.
çılgın	Kudurmuş.
çılпık	Yaramaz.
çım-çirt	Sessiz.
çıkımsız	Çözümsüz, ümitsiz, içinden çıkılmaz, çaresiz.
çıray	Yüz, çehre, sima.
çırçır	Etli saç ekmeği.
çırçırmazin	Cırcır böceği, kara çekirge..
çırılда-	Cırılда-.
çırım	Hafif uyku, uyuklama, pinekleme.
çıtırman	Gür, geçilmez.
çızma	Bot, çizme.
çiberek	Kızmış yağda pişen kıymalı börek.
çibin	Sinek.
çilengir	Çilingir.

çille	Yazın en sıcak, kışın en soğuk günleri.
çimçep	Çimdikle-
çipçe	Civciv.
çirkit-	Yak-
çiy	Yaş, nemli; çiğ; diri; ham, olgunlaşmamış.
çokmar	Çomak, sopa, topuz, tokmak.
çokrak	Pınar, memba.
çoğuçla-	Gagala-
çöl	Arazi; bozkır, kır, step, çöl.
çöple-	Gagala-
çubar	Çiçek bozukları olan; benekli; çilli; alacalı, alaca bulaca; karışık.
çufut	Yahudi, Musevi.
çul-çubur	Pılı pırtı, paçavra.
çullu	Dağınık, karışık.
çükündür	Pancar.
çürüp	Çürüyüp.

D

daa	Daha.
dağ	Dağ.
damı	Lezzet, tat.
damla-	Demle-
damsız	Lezzetsiz, tatsız.
dandrük	Topaç, fırıldak.
dane	Tane, tohum, çekirdek.
darıl-	Kırıl-, küs-.
darğat-	Dağıt-; izin ver-; bırak-; aç-; sök-; yay-; erit-.
davuş	Ses.
defn merasimi	Cenaze töreni.
dellal	Tellal.

deral	Derhal, çabucak.
değiş-	Değiş-, dönüş-.
deyerlik	Hemen.
dımlı	Nemli.
dızman	Sıcak, ateşli, kızgın.
dissertatsiya	Tez.
doğru	Doğru, dolaysız, direk.
dög-	Vurmak, dövmek, dayak atmak, kırmak.
dörtayağla-	Emekle-.
drantahta	Çatı yapımında kullanılan tahta.
dubarağ	Entrika, fitne, fesat.
duşman	Düşman, hasım.
duvulda-	Vızılda-, homurda-, sızla-, ağrı-.
duyduymadan	Yavaştan, görünmeden, hissettirmeden.
dübek	Tütün
dükülde-	Çarp-, at-, vur-, savaş-, vuruş-.
dülber	Dilber, sevimli, güzel.
dülgerlik	Doğramacılık, yapıların kaba ağaç işlerini yapma.

E

eali	Ahali.
ebet	Evet.
eçki	Keçi.
egevle-	Törpüle-, egele-.
eğmen	Heybe.
ekeç	Akıllı küçük kız.
ekevi	İkisi.
eki	İki.
ekim	Hekim.
ekindi	İkinci.

elak	Helâk.
eldirekten	Fakat, ama, buna karşılık.
elem	Keder, elem, acı, dert, sıkıntı.
elesle-	Kendine gel-, kendini topla-.
el-bet	Eli yüz.
elmaz	Elmas.
emce	Amca.
emen	Hemen.
emniyet ber-	Önem ver-.
emşire	Hemşire.
en-	İn-.
endek	Hendek.
endi	Şimdi.
episi	Hepsi.
epkin	Fırtınalı, kuvvetli.
epkinlik	Kuvvetlilik.
er kes	Herkes.
erendele-	Rendele-, kes-.
erif	Herif, adam.
erkele-	Şımart-, yüz ver-.
erte	Erken.
erte-keç	Er geç.
erte-yarığ	Alaca karanlık, güneş doğmadan önceki veya battıktan hemen sonraki aydınlık, yarı karanlık, akşam karanlığı.
esap	Hesap.
esapçı	Muhasebeci, sayman.
esaslan-	Dayandır-, temellendir-.
es	Bilinç, zihin, şuur.
esle-	Fark et-, farkına var-, dikkat et-, gör-; not et-.
eş-	Yık-, dağıt-.
eşit-	İşit-.
eşğ	Aşk.

etap	Safha, etap.
evalla	Eyvallah.
eñiř	İniş.
eñkařtan	Mahsus, bilerek.
eyecan	Heyecan.
eyilik	İyilik.
eykel	Heykel.
ez-	Ez-; boğmak, çiğnemek, bastırmak.
ezziyet	Eziyet.

F

fakt	Gerçek, olgu.
faltaş	Fal taşı.
familiya	Aile, soyadı.
farı-	İhtiyarlan-, yaşlan-, koca-, eski-.
ferma	Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların bulunduğu çiftlik.
fırçı	Fırça.
fırlan-	Dön-, fır fır dönmek.
fışna-	Soluğu kesil-, ağır nefes al-.
filcan	Fincan.
filis	Filiz, sürgün, kaçış.

G

galife	Bir çeşit pantolon.
gazeta	Gazete.
geolog	Jeolog.
Gitler	Hitler.
gönce	Gonca, tomurcuk.
grajdanin	Vatandaş.

granata	El bombası.
Gulag	Glavnoye upravleniye ispravitel'no-trudovoykhlagerey i koloniy - Çalışma Kampları Yönetimi Baş İdaresi. Sovyet idaresi karşıtlarının toplandığı çalışma kampı.
gunasız	Günahsız.

Ğ

ğadab	Öfke, gazap, hiddet, hışım,
ğırıl-da-	Hırıl-da-, mırıldan-, homurdan-.

H

hadim	Hâdim, hizmet eden.
halat	Sabahlık.
hasislik	Alçaklık, sinsilik, kincilik.
hatır	Katır.
hatir	Hatır.
hatra	Hatıra.
havflı	Tehlikeli, korkulu.
havfsın-	Kork-, vesveselen-, sakın-.
hıhıl-daş-	Alay etmek, sırtıtmak.
hırsızla-	Çal-.
hızmet	Hizmet.
hozyain	Patron, sahip, efendi, ağa.
hristian	Hristiyan.
hucur	Tuhaf, garip, acayip.
hurnazlık	Kurnazlık, aldatmaca.
hususan	Özellikle, illa.

I

ıdırın-	Kıpırda-.
ıncın-	İncin-.
ıncıt-	İncit-.
ıntıl-	Gayret et-.
ırcay-	Hırla-, kıs kıs gül-.
ırğak tayağ	Kancalı sopa.
ırımci	Büyücü, üfürükçü, cinci.
ırız	Namus, ırz.
ırgan-	Çılgınlık kopar-.
ızan	Alan, arazi.

İ

iç bir	Hiçbir
iddet	Hiddet.
igren-	Tiksin-, iğren-.
ihtiyat kısım	Yedek parça.
ikaye	Hikâye.
ikmet	Hikmet.
ilai	İlahi.
ilindir-	Yakala-; içine al-; çal-; ekle-.
ilvanla-	Süslemek, bezemek, donatmak , zenginleştirmek.
inam	İnanç, inanış, inanma.
inde-	Ses ver-, konuş-.
instruksiya	Talimat, yönerge, direktif.
ipran-	Yıpran-.
iktisadiyatçı	İktisatçı.

iriş-	Eriş-, ulaş-.
irit-	Erit-.
irmağ	İrmak.
irslen-	Hırslan-.
isin-	İsın-.
işkence	Mengene, pres, kıskaç.
ısrarlı	Devamlı, ısrarlı.
istehza	İsihza, gizli veya ince alay.
işan-	İnan-.
işanç	İnanç, güven, itibar.
işhane	İş yeri.
işkir	Çalışkan.
işkirlik	Çalışkanlık.
işmar	İşaret, gösterge, belirti, alamet.
iştia	İştah.
itimal	İhtimal.
iyir-	İplik gibi incecik ak-.
ıylekarlık	Hilekarlık, aldatma, dolandırıcılık.
iyün	Haziran.
iztirap	Acı, üzüntü, dert, keder.

J

jıykıldı	Gıcırtı.
-----------------	----------

K

kada	Küçük erkek kardeş.
kade	Zaman zaman, bazen, ara sıra, gün: kimi gün, zaman: kimi zaman
kaloş	Ayak lastiği.

kapitan	Kaptan.
keç-	Geç-.
keçin-	Geçin-.
keyf	Keyif.
kelin	Gelin.
kelişikli	Uygunluk, uygun düşme.
kemalatlı	Olgun, yetişkin.
kene	Gene, yine.
kenyeşçi	Akıl hocası, öğüt veren, danışman.
kerek-	Gerek-.
kerosin	Gazyağı.
kerz çizme	Özellikle Rus askerlerinin giydiği suni deriden yapılan çizme.
kesecik	Küçük parça.
kesmentik	Bodur, tıknaz.
kevde	Gövde.
keş	Geniş, enli.
keleş	Müşavere, danışma.
kibbarlık	Mağrurluk, kibirlilik.
kiçkene	Küçük, ufak, mini.
kifayetlen-	Yetin-, kanaat et-.
kimerde	Zaman zaman; bazen, bazı defa; kimi zaman.
kino	Film.
kinomehanik	Sinema makinisti.
kirametli	Kiremitli.
kirset-	Sok-, koy-, ithal et-; gir-.
kiyev	Güvey.
kiyik	Vayşi, yaban, yabanî.
kiyiz	Keçe.
kolhoz	Kolhoz, kolektif çiftlik.
komandir	Komutan, kumandan.
komendant	Komutanlık.

komissariyat	Levazım sınıfı yönetimi.
komissiya	Komisyon, encümen.
komitet	Komite.
konfet	Şekerleme, şeker.
konserva	Konserve.
konteyner	Koli, kutu, kap.
konvoir	Muhafız.
köçer	Eksen, dingil, aks; mihfer.
köçerme	Parçalanmış.
köçür-	Göç ettir-, naklet-, taşı-.
kögerte	Güverte.
köget	Ot, çimen.
kök çay	Yeşil çay.
kök kalpak	Gri kalpak.
kökrek	Göğüs.
köküş	Hindi.
kölem	Hacim.
köntrik	Muhalif, karşı devrimci.
köpçek	Tekerlek, çark.
köpür	Köprü.
köre	Göre.
körümlü	Önemli, ileri gelen, görkemli.
körümsiz	Gösterişsiz, sönük.
köstergiç	İşareti.
köstüm	Elbise, esvap, kılık, kostüm.
kötekleş-	Dövüş-, itişip kakış-.
köter-	Götür-; kaldır-; tırman-; yükselt-.
köterinki	Yükselen, artan.
kötlep	Köfte.
köydeş	Köydeş, aynı köyden olan.
köz	Göz.
közlük	Gözlük.

kran	Musluk.
kreslo	Koltuk.
krovat	Karyola, yatak.
külkü	Gülme, gülüş.
kül - parça ol-	Paramparça ol-
külte	Deste, tutam, bağlam.
künbatı	Batı.
künci küncü	Kıskanç.
küncü	Kıskanç.
künle-	Kıskan-.
küreş-	Güreş-, savaş-.
kürsü	İskemle, tabure.
kütrem	Yaşlılık veya sakatlık sebebiyle yürüyemeyen, ayağa kalkamayan kimse, kötürüm.
kütür	Dar kafalı.
küydür-	Dağla-, yak-.
küy-	Yan-.
kvartira	Daire, konut.

K

kaar	Kahır, dert, acı, kader.
kabaat	Kabahat, kasavet.
kabırğa	Eğe kemiklerinin oluşturduğu kafes, kaburga.
kaçan	Ne zaman.
kadirle-	Değer ver-.
kafif	Hafif.
kaail ol-	Razı olmak, kabul et-, mutabık kal-.
kalaçlan-	Yuvarlan-.
kaltıra-	Titre-.

altıravu	Titrek.
ambır	Kambur.
ana	Haydi bakalım, yok canım, deme;hani, nerede.
andalay	Tahta kurusu.
apal-	Kapan-, kapatıl-.
apın-	Atıtır-.
aka	Kurutulmu et.
akın-	Silkelen-, sallan-.
arabe	Harabe.
karaman	Kahraman.
aranda	Kalem.
arap-viran	Harap-viran.
aravul	Beki, gzc.
arılı	Lanetli.
arıla	Kırlangı.
arında	Kurun kalem.
arık	Kısık, hırıltılı.
armak	Tuzak.
armala-	El ile kontrol et-.
arpız	Karpuz.
arsamba	Sıkıntı, glk, zorluk.
art	Kart, yalı, ihtiyar, koca.
artana	1. Nine, byk anne, anneanne. 2. Kocakarı.
artbaba	Dede, byk baba.
altıra-	Titre-, sarsıl-.
artiy	İhtiyar kadın.
artop	Patates.
asartı	Kene.
asevet	Kasavet.
asevetli	Kasavetli.
asır	Kurutulmu bitkilerden elde edilen ip, hasır.

kaş karanlık	Havanın yeni kararmaya başlaması.
kaşagalay	Tımar etmek için hayvana sacdan, dişli araç sürmek
kaşka	Hayvanların alnındaki beyaz leke.
kaşkır	Kurt.
katık	Katık, yoğurt, mayalanmış süt.
katıy	Kat'i, kesin.
katna-	Yürü-, git-, gez-, dolaş-.
kat-	Sertleş-, katılaş-.
kattı	Katı, sert, berk; zor.
kave	Kahve.
kaviy	Kavi, güçlü, kuvvetli.
kavli	Havlu.
ƘavƘaz	Kafkas.
Ƙavratıcı	Yakıcı.
Ƙavra-	Kurut-.
Ƙayda	1. Nerede, nereye; neden. 2. Hangi.
Ƙaydan	Nerede, nereden.
Ƙaygana	Omlet.
Ƙayli	Hayli.
Ƙayra-	Bile-.
Ƙayran-	Bilen-, hırslan-.
Ƙayt-(3,7)	Dön-.
Ƙaytar-	Döndür-, gönder-, geri yolla-; tekrarla-; ver-.
Ƙaznası	Hazine sandığı, hazine.
Ƙıçır-	Bağır-, haykır-; çağır-, seslen-; çığlık at-.
Ƙıdır-	Ara-; peşinde ol-.
Ƙıgılçım	Kıvılcım, uçkun.
Ƙılın-	Alay et-.
Ƙım-	Göz kırp-, göz kırpıştır-.
Ƙınap	Kınnap(Kaba şeyler dikmeye, bağlamaya yarayan ince sicim veya kalın iplik).
Ƙırav	Kırağı.

kıravşa-	Buzlan-.
kırcıman	Yeni evli erkek.
kırgınlık	Kıran.
kırgıy	Şahin bakışı.
kıska	Kısa.
kış	1. Kış. 2. Soğukluk.
kısım	1. Parça. 2. Soy, nesil, tür, cins.
kıya	Kıyı, kenar.
kıyafet	1. Görünüş. 2. Kılık.
kıyık	Başörtüsü.
kıyın	Zor; kötü, bela.
kıyış	Eğri, bükük.
kıyış-konğur	Yamuk yumuk
kıy-	1. Kır-. 2. Doğra-, kesmek.
kıymay - kıymay	Acıya acıya.
kıyna-	1. Zorla-. 2. Eziyet etmek. 3. Kına-.
kızgın-	Kıyama-; kıskan-; cimrilik et-; aç gözlülük et- .
kızın-	Isın-.
kızmataban	1. Asabi. 2. Delifişek.
kofta	Bluz.
kol	Kol; el.
kolçak	Eldiven.
koltayağı	Yürürken dayanmaya yarayan, ağaç veya metalden yapılan araç, baston.
koltuk	1. Koltuk. 2. Koltuk altı.
kona	Tahtadan yapılmış büyük yuvarlak sofra.
konakbay	Ev sahibi.
kopay-	Kibirlen-.
kopka	Kova, bakraç.
kora	Duvar, çit.
koranta	Aile, ev.
korçala-	Koru-, bir şeyi her tarafından sar-, çembere

	al-.
ķorkuz-	Korkut-, ũrkũt-, yıldır-, kışkırt-, kışla-
ķorla-	Hor gŕr-.
ķoş-	Koş-; ekle-; kat-; birleştir-.
ķoş	Koşa, çift.
ķoşul-	Katıl-, birleş-.
ķoņur	Kahverengi.
ķoy	Koyun.
ķoyur-	Koyulaş-.
ķozğal-	Uyan-, endişelen-, teleşlan-.
ķozu	Kuzu.
ķuda	Dũnũr.
ķulle	Kule.
ķurğanlıķ	Kuraklık.
ķurna	Musluk, hamam ve banyolarda musluk altında bulunan, iķinde su biriktirilen, yuvarlak, mermer, taş veya plastik tekne.
ķursak	Karın, gŕbek.
ķuvan-	Kıvan-, sevin-, memnun ol-.
ķuvurķıķ	Kıvırcık.
ķuvurıl-	Kavrul-.

L

lafazan	Geveze.
lager	Kamp.
lain	1. Lanet. 2. Serseri.
levha	Gŕrũnũm, durum.
leytanant	Teğmen.
lineyķa	Cetvel.
litrolıķ	Litrelik.
lom	Bir ķeřit balta.

loķata
loķsahane

Bedavadan, zahmetsiz.
Doğumhane.

M

ma

Al!, alsana!, na!

maal

Mahal.

maalle

Mahalle.

madam

Madem.

maküm

Mahküm.

malat

İnce kıyılmış tahta ya da saman.

malay

Çocuk.

maneviy

Manevi.

maniasız

Engelsiz, manisiz.

maķta-

Öv-, methet-.

martaval

Yalan, uydurma söz, palavra.

marum

Mahrum.

mashara

Maskara.

masharalık

Maskaralık.

maşına

Makine.

maşinka

Daktilo.

matüv

Aptal, ahmak.

mavı

Mavi.

maņa

Bana.

maņlay

Alın.

malya-

Yağla-.

maylı

Yağlı.

mayor

Binbaşı.

mazallı

Dalyan gibi, cilasun, boylu poslu.

mazin

Müezzin.

mazun

Mahzun.

mektüp	Mektup.
melem	Merhem.
melte	Fitil.
menfiy	Olumsuz.
menimce	Bence.
menlik	Benlik.
merafet	Marifet.
meramet	Merhamet.
merekep	Mürekkep.
merum	Merhum.
meşrebe	Maşrapa; metal, toprak, plastik vb.nden yapılmış, ağzı açık, kulplu, bardağa benzeyen, küçük kap.
metiy	Varil, fıçı
metr	Metre.
mih	Çivi.
mınafık	Münafık.
mınavı	Hemen bu.
mında	Buraya, burasına;burada.
mışkıl	Alay, biriyle alay etme.
mışığ	Kedi.
mıtlaka	Mutlaka.
mıyık	Bıyık.
militsioner	Milis, milis eri, milis mensubu.
militsiya	Milis.
milletçi	Milliyetçi.
min-	Bin-.
mina	Mayın.
minalanıl-	Mayın döşe-.
miy	Beyin.
miyavkuş	Baykuş.
Moskva	Moskova.
moysa	Çift süren veya arabaya koşulan

	hayvanların birlikte yürümelerini sağlamak için boyunlarına geçirilen bir tür ağaç çember, boyunduruk.
muabbet	Aşk, sevgi, dostluk, ahbaplık.
mucibi	Gereğince, göre, uygun olarak.
muçe	1. Kısım, parça, pay, hisse. 2. Organ. 3. Alet.
mudavmet	Aralıksız, devamlı.
muğay-	Küs-, bozul-.
muit	Muhit, çevre, yöre, etraf.
muğayt	İhtiyatlı, dikkatli.
muğaytlık	İhtiyatlılık, sıkıntılı olma.
müsadere	El koyma.
musaviylik	Eşitlik.
muştı	Sigara ağızlığı.
muñre-	Mırıldan-, mırıla-; böğür-.
müjde	İyi bir haber karşılığında verilen ödül, bahşiş.
müessise	Kurum.
müsafir	Misafir.
müsülman	Müslüman.

N

nadziratel	Yönetici.
nalog	Vergi.
nara	Koğuşlarda yer alan yatak.
narazlık	İtiraz.
narın	Narin.
narlar	Işık, ateş, alev.
ne ise	Nasıl olsa.
Nemse	Alman.

nervalat-	Sinirlendir-.
nevbet	Nöbet.
nevbetçilik	Nöbetçilik.
niayet	Nihayet, son, sonunda.
nika	Nikah.
nişaretli	Gudubet, biçimsiz; sakat.
nomay	Bol, bolluk, bereket.
nomera	Numara.
nomerli	Numaralı.
noyabr	Kasım.

O

o bir dünya	Öbür dünya.
oba	Oba; tepe; yığın, küme.
obalan-	Obalan-, toplan-.
oca	Hoca.
oğraş-	Uğraş-.
oğrat-	Uğrat-.
ohşa-	1. Okşa-; hoş gel-. 2. Benze.
okop	Siper.
olan	Ulan.
olar	Onlar.
onkologiya	Onkoloji(Kanser bilimi)
operatsiya	Operasyon; ameliyat.
oqala-	Ovala-.
oqşun-	Midesi bulan-.
oqtal-	Yayıll-, dağıll-.
or-	Biç-.
osal	Kötü, fena.
osallıq	Kötülük, fenalık.

oş	Hoş.
oşa-	1. Benze-, benzet-. 2. Ol-. 3. Zaman zaman git-; biraz dolaş-.
otpuska	İzin.
oturğıç	Ahşap sandalye.
oñmaz	Talihsiz.
oy	Fikir, düşünce.
oyçan	Dalgın, düşünceli.
ozara	Birlikte, beraber, karşılıklı.
ozgar-	Uğurla-, gönder-.
oz-	Geç-, geride bırak-.

Ö

ög	Ön.
ögüz	Öküz.
ökelen-	Öfkelen-.
öktemli	Kurumlu, gurulu, kibirli.
ökün-	Gücen-, darıl-, küs-.
ökünçli	Gücenik, dargın, küskün.
ölke	Ülke.
öpke	Öfke.
örden	Devlet nişanı.
örken	Bitki sapı.
ös-	Büyü-.
ösmür	Yeniyetme, çocuk.
öşekçi	Dedikoducu.
öşek	Dedikodu.
ötmek	Ekmek.
öz	1. Öz, kendi. 2. Asıl.
özara	Birlikte.
özek	Meyvelerin, sebzelerin en iç kısmı, özü.

özen

Çay, nehir, ırmak; sel.

P

padişa

Padişah.

panca

Pençe.

panti

Şişman, tombul, iri.

pantrontaş

Silahın fişeklerinin taşınmasını sağlayan kemer, fişeklik.

papiros

Sigara.

papka

Dosya, klasör.

pağıl

Aksi, ters; nispet.

pardos

Kedi.

parla-

Parçala-, kır-.

parnik

Camekan, sera.

partiya

Parti.

partkom

Parti komitesi.

pasport

Pasaport.

piyazla-

Bir çıkar sağlamak amacıyla birini aşırı öv-.

paynözü

Yalnız, bir başına.

paytaht

Başkent.

pekit-

Sağlamlaştır-.

pelit

Meşe.

pelvan

Pehlivan.

pensiya

Emekli maaşı.

pertavla-

Yerinde say-.

peşman

Pişman.

peştimal

Kadınların bellerine bağladıkları önlük.

piç-

Biç-.

piçkı

Testere.

pıs-

Gizlen-, korku ya da baskı karşısında geri çekil-.

pıştav	Tabanca.
pıta-	Buda-.
pıtağ	1. Kol, dal, branş. 2. Budak, salkım.
pıtrağlan-	Bir iş, durum vb. karışık ve güç bir duruma gel-.
pıala	Fincan, bardak.
pıçen	Saman, kuru ot.
pılotđa	1. Başlık, sipersiz şapka. 2. Asker şapkası.
pıte	Pide.
pıyazla	Pohpohla-.
podval	Bodrum, mahzen.
pogonlı	Apolet.
polkovnik	Albay.
pomidor	Domates.
portfeli	Portfolyo(Bir konu ya da bir kişi hakkındaki bilgileri içeren dosya).
post	Nöbetçi.
poyezd	Tren, katar.
ptik	Bot.
prokuratura	Savcılık, adliye.
prokuror	Savcı.
proletariat	Proletarya(emekçi sınıfı).
puskalan-	Meydana gel-, ortaya çık-.
pusđa	Kabarcık.
psrlık	Pislik, çamurlu, kirli.

R

raamet	Rahmet.
raatlan-	Dinlen-.
radio	Radyo.
rale	Rahle, sıra.

Raseya	Rusya.
rayon	Yönetim birimi; il, ilçe.
reber	Rehber.
refika	Kadın eş, kadın arkadaşı.
rezina	Lastik, kauçuk
ruhlandır-	İlham ver-, örnek ol-.
ruhset	Ruhsat, izin.
rumın	Rumen, Romanyalı.

S

saa	Saha, alan.
sabağace	Sabaha kadar.
sabık	Eski, önceki, geçen.
sada	Ses, seda.
sağıcı	Hayvan sağan kişi.
saglıklaş-	Vedalaş-, veda et-.
sağın-	Özle-.
saip	Sahip.
saife	Sayfa.
salmaqlı	Ağır, cidd.
salkın	Serin, soğuk.
samay	Şakak.
sançıl-	Saplan-.
sanç-	Bat-.
sandıraqla-	Sayıkla-.
santraç kölmek	Kareli gömlek.
saqt	Uyanık, gözü açık.
saqtlıq	Dikkatlilik, ihtiyatlılık.
saran	Cimri, hasis.
saranlıq	Cimrilik, hasislik.

sarġuř	Sarhoş.
sarhuş	Sarhoş.
sarpan	Yıġın, demet; tınaz, e.
sası-	Kötü kok-, kötü es-.
satınlık	Satılık.
satlık	Satılık.
satkın	Satılmış.
savut	Kap, şişe.
savut - saba	Kap kacak.
sayın	+DAn sonra.
sayla-	Seç-.
seadet	Saadet, mutluluk.
sekretar	Sekreter.
seksiya	İmalathane, işyeri.
selbi	Servi.
selsovet	Köy şurası.
semika	çekirdek.
semiz	şişman.
sened	Senet, belge, kaġıt.
senek	Genellikle harmanda sapları yaymaya yarayan demirden, çatallı bir tarım aracı, diren.
sentyabr	Eylül.
sep-	Serp-, sa-.
sepkil	il.
serasker	Ordu komutanı.
sernik	Kibrit.
serjant	avuş.
serleva	Başlık.
sernik	Kibrit.
sertey-	Küfret-, azarla-.
sesken-	Silkinip canlan-; silkin-; yüreġi oyna-; irkil-.
set	Divan, sofa, sedir, üç-dört kişilik oturma

sevda ol-	koltuğu.
seyare	Aşık ol-.
sezekli	Gezegen.
sıcım	Hassas, duyarlı, duygulu.
sıdır-	Sicim, iplik.
sıdırıl-	Sıyır-, soy-.
sılan-	Sıyırıl-, soyul-.
sılta-	Islan-.
sıma	Bahane et-.
sımarış	Sima.
sımarla-	İsmarlama, sipariş.
sın-	İsmarla-, sipariş et-.
sındır-	Kırıl-, kesil-.
sınıfy	Kır-, parçala-; kes-.
sınđan	Sınıfla ilgili.
sıptırıl-	Kırık.
sıkletli	Kaçıp kurtul-, ayrıl-.
sırasınca ket-	Acele, zaruri.
sıt-	Yolunda git-.
sıtık	1. Somurt-, surat as-. 2. Kır-.
sıvalçan	Sıkıcı, sıkkın.
sıyık-	Solucan, kurt.
sıypa-	Yapış-, sokul-.
sızgala-	Okşa-, sıvazla-.
sızđır-	Süzül-.
Sibir	Islık çal-.
sifte	Sibirya.
signal	İlk kez.
sila	İhbar, işaret, sinyal.
silekiy	Silah.
silekiyli	Tükürük.
	Tükürüklü.

sılağ	Islak.
siltem et-	Sitem et-.
sitle-	Salla-.
sipirtki	Süpürge.
siy-	İşe-.
siyrek	Seyrek.
skemle	İskemle, sandalye.
skver	Park(Ağağlı ve çiçekli bahçe).
sofa	Salon.
somurdan-	Kendi kendine kısık sesli konuş-.
soğaçık	Küçük sokak.
soğur ol-	Kör ol-.
sokur	Kör.
sora-	Sor-.
sorav	Soru, soruşturma, yoklama, anket.
Sovet ükümeti	Sovyet hükümeti.
soğ	1. Son, nihayet. 2. Sonra.
soy	Çeşit, kısım.
soy-	Boğazla-, doğra-, kes-.
soz-	1. Uzat- 2. Harca-, geçir-.
sozul-	Genişlet-, aç-, açıl-.
söğün-	Söv-, küfret-.
stakan	Bardak.
stantsiya	İstasyon.
starosta	Muhtar, başkan, sorumlu kişi.
student	Öğrenci.
stüdebekker	Kamyonet markası.
subet	Sohbet.
subetdeş	Muhatap.
sume	Güve.
suklan-	Gıpta et-, imren-, kıskan-.
suklanıl-	Gıpta edil-, imrenil-, kıskanıl-.

surat	Sûrat, hız.
sutka	Yirmi dört saat, gün.
suv	Su.
suvalt-	Batır-, kaybet-.
suvar-	Sula-, su dök-, su ver-.
suvarıl-	Sulan-, ıslan-.
suvuqlık	Soğukluk.
suvur-	Sök-, kopar-; em-.
sügüt	Söğüt ağacı.
sümele-	Yoksul düş-, fakirleş-; dara düş-.
sümügi	Çaydanlığın dar ağızlı ibrik kısmı.
süyken-	Sürtün-, sırnaş-.
süyrel-	Savrul-, yayıl-.
süyrüklen-	Sürün-.
svarkacı	Kaynakçı.

Ş

şaat	Şahit, tanık.
şahta	Maden.
şamar	Tokat.
şapke	Şapka.
şaplavuz	Geveze, boşboğaz, lafazan, çenesi düşük.
şakılda-	Kahkaha at-, kahkaha ile gül-.
şavle	Işın, ışık.
şay	Böyle; öyle, şöyle; böylece.
şeer	Şehir.
şerbenti	Günlük olarak kullanılan kenarları ince oyali baş örtüsü.
şert	Giysilerin kol, yaka, etek vb. kenarlarına dikilen şerit.
şıbala-	Saldır-, vur-.

şırınlık	Sevimlilik, şirinlik.
şır-suv	Sırılsıklam.
şınşıklı-	Ağlaş-, sızla-.
şifer	Arduvaz, damtaşı. Evlerin çatılarının kaplanmasında kullanılan bir taş.
şikar	İyi, işe yarar.
şimal	Kuzey.
şingen	Sulu, seyrek, akışkan.
şingenlik	Sıvı.
şlapa	Şapka.
şnyel	Hızlı, çabuk, çabukça.
şorba	Çorba.
şorbacı	Sahip, patron.
şöfer	Sürücü.
ştan	Pantolon.
şuvultı	Şırıltı; gürültü, patırtı; uğultu.
şübe	Şüphe.

T

taacip	Hayret.
taba	1. +A doğru. 2. Biraz, az, hafif.
taban	Zemin, yer.
tabirle-	Yorumla-, yor-, açıkla-.
tahtakuš(	Ağaçkakan.
tal-	Dal-.
talap	Talep, istek.
talat-	Isırttır-, tutturt-.
taliklı	Talihli.
taliy	Kader.
tamağ	Boğaz, gırtlak.
tamçı	Damla.

tamır	Kök.
tapa	Tıpa, tıkaç, mantar.
tapıl-	Bulun-.
tap-	Doğur-, bul-.
tapta-	1. Okşa-; alkışla-. 2. Çiğne-, ayakları altında ez-, ayaklarıyla kirlet-.
tar	Dar.
taralışık	Dar olma durumu.
tar - mar	Dağınık, karışık, perişan, tarumar.
tars et-	Gürültü çıkar-.
tarsık-	Sıkıntı duy-, üzül-, rahatsız ol-.
tart-	Çek-, uzat-, sürükle-.
tartıl-	Geril-; tartıl-; çekil-.
taşırdı	Gürütü, patırtı.
taşla-	1. Bırak-. 2. Dışarı çık-; çık-; çıkar-. 3. At-. 4. Bitir-. 5. Söz at-.
taşkoranı	Dış avlu.
tavur(31,2)	Tavır.
tay	Balya, paket, yığın.
tayama	Dayanak, destek.
tayanğıç	Dayanak, destek.
tayağ	Dayak, sopa.
tay-	Kaçın-, yuvarlan-, gez-, patinaj yap-, kay-.
taz baş	Kel.
tazer-	Tazeleş-.
tazirle-	Azarla-.
tegin	Düzgün.
tegiz	Düz, düzgün, pürüzsüz, dümdüz.
tekarın	Biraz, az, azıcık.
tekmil	1. Tekmil. 2. Dolu. 3. Tam, tamamen.
telçele-	Parala-, sıkıntıya sok-.
telegramma	Telgraf.
televizor	Televizyon.

telüke	Tehlike.
telbev	Üzengi.
temen	Tütün dizmeye yarayan iğne.
tenbile-	Tembihle-.
tenefüs	Teneffüs.
tepren-	1. Depren-, karekete geç-, kıpırdan-, sallan-, sarsıl-, titre. 2. Çalkalan-. 3. Sürekli değiş-.
terek	Ağaç.
teren	Derin.
terenlik	Derinlik, derin.
teri	Deri.
tespi	Tespih.
teşik	Delik, deşik, çukur.
teşil-	Delin-.
teşker-	Yokla-, denetle-, muayene et-.
teşkerüv	Yoklama, kontrol, denetim, teftiş.
teşviķat	Propaganda.
tevsiye	Tavsiye.
teneştir-	Karşılaştıır-, mukayese et-, benzet-.
tenyeştir	Karşılaştıır-.
tezya	Tezgah.
tıgır-	Yuvarlan-; ak-; yayıl-.
tılsımlı	Sihirli, büyülü.
tımar	Ekme, yetiştirme,.
tın-	1. Din-, kesil-, kes-. 2. Durgun ol-, durgunlaş-, sakinleş-. 3. Bırak-. 4. Son ver-. 5. Sus-.
tınçık	Boğucu, bunaltıcı, ağır.
tınçlan-	Yatış-; teskin ol-, rahat et-; avun-; sus-; din-.
tınıķ	Dingin; şeffaf, saydam; ince; duru; açık, aydın.
tırış-	Gayret et-, çalış-; özen-.
tırnavuç	Tırmık.

tırna-	Tırmıkla-.
tırşavla-	Zincirle-, köstekle-, kündeğe getir-.
tıy-	Tut-, dindir-, yatıştır-.
tibbi komissiya	Sağlık heyeti.
tikle-	1. Yeniden kur-, kalkındır-. 2. Sapta-. 3. Yerleştir-.
tint-	Arama-, araştır-, yokla-.
tintüv	Arama, araştırma.
tire-	Daya-, sıva-.
tireme	Dayak, payanda, destek, direk.
tiri	Diri , yaşayan, hayatta.
tirmege	Römork.
tiş kayra-	Diş bile-.
tiş	Diş.
titis	Çirkin, yakışksız, bayağı, kötü, iğrenç.
titislik	İğrenme, nahoşluk, kötülük, çirkinlik.
tiy-	1. Değ-, dokun-. 2. Harca-, kullan-. 3. Belir-. 4. İlgisi ol-.
tiz	Diz.
toban	Saman.
toğay	Mera, çayır.
tokar	Tornacı.
tol-	Dol-.
tomar	Toprak parçası.
tona-	Talan et-, yağmala-.
toķ bedenli	İri vücutlu.
toķal	Kısa, küt.
toķta-	Dur-; durakla-, kes-, ara ver-, kesil-, bit-, din-.
torf	Yüzeyleri bataklık bitkileriyle örtölmüş, derin olmayan su birikintilerinin diplerinde bitki kalıntılarından oluşın kömür.
torlan-	Örtün-, kapan-; bulutlan-.

tosat	Zaman, vakit, mühlet.
tosat - tosata	Zaman zaman, bazen, ara sıra.
totlan-	Paslan-.
totlu kırşav	Paslı kasnak.
toy	Düğün.
töben	Eğme, alçaltma, indirme.
töle-	Öde-, para ver-, karşılık ver-.
töpe	Tepe.
tör	Odanın kapısının karşısında kalan kısmı, başköşe.
töşek	Döşek.
töşelgen	Döşeli.
töñüldir-	Usandır-, bezdir-.
tözel-	Düzel-.
trubka	Ahize; boru, pipo.
tseh	İmalathane, atölye.
tsement	Çimento.
tul	Dul.
tuman	Duman.
tur-	1. Dur-, bulun-. 2. Ayakta dur-, ayağa kalk-.
turgız-	Kaldır-.
tursat-	Kaldır-, yükselt-; durdur-; kalkmaya mecbur et-.
tutamaklı (7-6)	Tedbirli.
tutaş	Baştan başa, aralıksız olarak.
tuvaq	Tuvak köyü.
tuvar	Davar.
tuvğan	Akraba.
tuyaq	Toynak, tırnak.
tüb urba	İç giyim.
tüb	Dip, kök, alt, yakın.
tüfülde-	Ofla-.
tük	Tüy.

tükan	Dükkan.
tümen gazcıları	Tümen şehrindeki doğalgaz sanayicileri.
türlen-	Değiş-, dönüşmek.
tür-	Dür-, katla-; göz altına al-.
türme	Göz altına alma.
tüs	1. Renk, çeşit. 2. Tür.
tüş-	1. Düş-, çök-, yıkıl-; yağ-, dökül-; in-; azal-. 2. Zayıfla-; telef ol-, kırıl-.
tüşün-	Düşün-.
tütev	Duman.
tüyüm	Düğüm, kıvrım.
tüzet-	Tamir et-, onar-; düzel-, iyileştir-.

U

uçastka	Arsa.
uçkun	Kıvılcım.
ufan-	Ufal-.
ufaķaş	Azıcık.
ufaķ-tüfek	Ufak tefek.
uluķ	Su kanalı,; yalak.
ur-	Vur-.
urba	Giysi, elbise.
urf - adet	Örf adet.
uru	Tahıl saklanan çukur.
uvulda-	Uğulda-.
uyant-	Uyanadır-, kaldır-, uyar-.
uyrül-	Ak-, dökül-.
uzur	Huzur, ön.

Ü

ükümet	Hükûmet.
ülkün	Büyük, kocaman.
ürmet	Hürmet, saygı.
üyken	Büyük.
üyle	Öğle.
üymeleş-	Toplan-, yığıl-, birikil-.

V

vahşiylik	Vahşilik.
vahta	Nöbet yeri.
vallai	Vallahi
vaķıt	Vakit, zaman.
vaķia	Olay, hadise, vaka.
vasta	Vasıta, araç.
vayıldı	İnilti, bağırtı.
velosiped	Bisiklet.
vız	Hız, sürat.
vint	Vida.

Y

yaķ	Yan, yön, taraf.
yahşı	İyi, güzel, tamam, pekiyi.
yal al-	Dinlen-, istirahat et-, tatil yap-.
yalda-	Yüz-.
yalı	Kıyı, sahil.
yalķ et-	Parla-, parılda-.
yalıñız	Yalnız, sadece, ancak, ama.

yamanla-	Kötüle-, yer-.
yandır-	Çek-, ver-, getir-, sun-.
yanıkla-	Merak et-, dertlen-, heyecanlan-, yaşamak.
yantay-	Yana yat-, kaykıl-.
yan - yanaşa	Yan yana.
yapalak - yapalağ	Lapa lapa, iri iri, büyük büyük.
yapıl-	Kapan-.
yapınca	Pelerin, yağmurluk, kaban.
yakarlık	Yakıt, yakacak.
yaraşıklı	1. Uygun, elverişli. 2. Zarif, yakışıklı.
yarık	Işık, nur, aydınlık, pırıltı, ateş,
yasal-	Yapıl-.
yasa-	Yap-, et-, eyle-.
yasav	Yapma işi, yapış.
yasli	Kreş.
yaş	Genç.
yaşın	Yıldırım, şimşek.
yat	Yabancı, başkası, yad.
yatkız-	Yatır-, yerleştir-.
yatsıra-	Uzan-.
yavlık	Başörtüsü.
yağgıra-	Çınla-.
yağgızlık	Yalnızlık.
yağı	Yeni.
yağıçık	Yepyeni, yenice.
yağıdan	Yeniden, yine, tekrar.
yaydır-	Aç-, uzat-, savur-
yazıksın-	Acı-, pişman ol-, yan-,
yek-	(Atı) Koş-, koşum takımı tak-.
yekil-	Eklen-, katıl-, ilave ol-.
yelçik	Esinti, yel, rüzgar.
yelkuvan	Yelkovan.

yelpire-	Dalgalan-, havalan-.
yengil	Basit, kolay.
yer tb	Yerin dibi.
yet-	Yetiş-, eriş-, elver-.
yeğ	Giysi kolu, kol ağzı.
yığıştır-	Topla-.
yıl-	Ayrıl-, uzaklaş-.
yıltıra-	Parla-.
yımşa-	Yumuşa-.
yımşak	Yumuşak.
yırla-	Oku-, söyle-, seslendir-, t-.
yigirminci	Yirminci.
yip	İp.
yod	Tentürdiyot.
yol ber-	İzin ver-.
yolağlı	Çizgili.
yolbasar	Haydut, eşkıya, yağmacı.
yolbaşçı	Yönetici, idareci, nder.
yolęapı	Binayı sokaktan ayıran giriş kapısı.
yöne-	Ynel-, git-, doğrul-.
yufęar-	İncel-.
yulę-	Yol-, sk-, kopar-.
yumruçık	Yumrukçuk.
yuğla-	Uyu-.
yuğu	Uyku.
yutum	Yudum.
yuv-	Yıka-, aşındır-.
yuvaş	Sessiz, sakin, durgun, yavaş, hafif.
ynl	Tüy, yn.
yzbez	Havlu, pişkir.
yüzüm	zm.

Z

zal	Salon.
zavod	Fabrika.
zeer	Zehir.
zein	Zihin, bellek, hafıza.
zenaat	Zanaat.
zenaatdaş	Meslektaş.
zenbil	Sepet.
zerdelen-	Pelte halini al-.
zeytün	Zeytin.
zıddiyet	Düşmanlık, hasımlık, garaz, şer.
zıncır	Zincir.
zıpkın	Zıpkın, kanca.
zır - cail	Zırcahil.
zifir	Nikotin.
zilif	Zülüf
ziy - çuv	Şamata, curcuna, gürültü.
ziyrek	Anlayışlı, uyanık, zeki.
zuv-	Kaç-, koş-.

KAYNAKÇA

- Acar, K. (2001). *Kırımlı Bekir Sıdkı Çobanzade (Dilciliği ve Edebiyat Arastırmacılığı)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Arat, R. R. (1953). "Türk Şivelerinin Tasnifi", *Türkiyat Mecmuası*, X, s.111-125, İstanbul.
- Asanov, S.A. (ve A.N.Garkavets, S.M. Üseyinov). (1988). *Kırım Tatarca Rusça Lugat*; Kiev.
- Berdek Y.; Tulum M. M. (1994). *Özbekistan Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlük*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çeneli, İ. (1997). *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*, Çev., Mustafa Argunşah, Ankara: TDK Yayınları.
- DOERFER, G. (1959). *Das Krimtatarische, Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden, s.369-370. Türkçesi: Mustafa Argunşah, Kırım Tatarcası, Türk Dünyası Araştırmaları, s.94, Şubat 1995, s. 177-203.
- Dilaçar, A. "Türk Diline Genel Bir Bakış, TDK, 1964, say 53, v.dd.
- Doerfer, G. (1995). "Kırım Tatarcası" (Çev. Argunşah, M.) Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, s. 94, İstanbul.
- Ercilasun, A. B. (2005). *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. - (Komisyon) (1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* I., II. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fazıl R.; Nagayev S. (2001). *Kırımtatar Edebiyatının Tarihi*, Akmesic.

- Ergin, M. (1999). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Bayrak Basımevi.
- İnalçık, H. (2002). *Kırım Hanlığı*, c. 25, s. 450 - 458, İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Kırımlı, H. (2002). *Kırım Rus İdaresi Dönemi*, c. 25, s. 458 - 465, İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Maksud, M. (1996). *Tatarlar Kimdir?*, Emel, s. 214, Ocak - Şubat.
- Memetov, A. (2006). *Kırımtatar Tilinin İmla Lugatı*, Simferopol: Kırım Devlet Okuv - Pedagogika Neşriyatı.
- Memetov, A. (2006). *Zamaneviy Kırım Tatar Tili*, Akmesic: Kırımdevokuvpedneşir.
- Mustafayev E.M.E.; Şçerbinin, V.G. (1972). *Ruçca-Türkçe Sözlük*, Moskova: Sovetskaya Entsiklopediya Yayınevi.
- Nurmanbetova, G. (2010). *Milliy Matbuat Tarihimiz*, Kalgay Dergisi, Sayı 55, s. 18-20, Bursa.
- Öner, M.. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Paşi, İ. (20 Mart 2004). *Men Edebiyatka Nasıl Keldim*, Yañi Dünya, Simferopol.
- Savran, H. (2007). Kırım Tatar Türkçesinde Kullanılan “-keç” Zarf Fiil Eki ve Bu Ekin Tarihi Seyri Üzerine, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, s. 23, s. 59-64.
- Savran, H. (2009). *Kırım Tatar Türkçesi Dil Özellikleri Metinler Sözlük*, 1. Baskı, İstanbul, Asi Kitap.
- Süleyman, S. (2008). *İbrahim Paşi ile Vedalaştık*, Kalgay Dergisi, Sayı 49, s. 11, Bursa.
- Sümer, F. (2011). *Tatarlar*, c. 40, s. 168 - 170, İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Toparlı, R. (1998). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

- Komisyon, (2009). *İmla Kılavuzu*, Ankara: TDK Yayınları.
- Toker, M. (2004), *İsmail Gaspıralı ve "Dilde Birlik" Fikri Üzerine*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 16, s. 32 - 45, Konya.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük* (10.Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Useinov, S. M. (2007). *Rusça-Kırımatarca Kırımatarca-Rusça Sözlük*, Simferopol, Tezis.
- Yüksel, Z. (2017). "*Kırım-Türk Edebiyatı*" Türk Dünyası El Kitabı", Ankara: TKAE.
- Yüksel, Z. (2005). *Kırım Tatar Türkçesi Grameri*, Ankara: Semih Eğitim Kültür Yayınları.
- YÜKSEL, Z. (2007). Kırım Tatar Türkçesi, Türk Lehçeleri Grameri (Editör A. Bican Ercilasun), s. 811-882, Akçağ yay., Ankara.
- YÜKSEL, Z. (1989). *Polatlı Kırım Türkçesi Ağzı*, TKAE yay., Ankara.
- Yudahin, K. (2007). *Kırgız Türkçesi Sözlüğü* I., II. Cilt, Ankara: TDK Yayınları.